

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA SOCIOLOGIJU

**SOCIOKULTURNI ASPEKTI
POLITIČKOG AKTIVIZMA
DRUŠTVA U TRANZICIJI: PRIMER
AP VOJVODINE**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentor: Prof.dr Žolt Lazar

Kandidat: Ana Nešić

Novi Sad, 2016. godine

**UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET**

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Ana Nešić
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof.dr Žolt Lazar, vanredni profesor
Naslov rada: NR	Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	Srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	Autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad

Fizički opis rada: FO	10 poglavlja, 313 stranica, 74 tabele, 2 slike, 1 dijagram, 46 grafikona, 298 stavki citirane literature, 21 prilog
Naučna oblast: NO	Sociologija
Naučna disciplina: ND	Sociologija politike
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Politički aktivizam, sociokulturni faktori, političke stranke, AP Vojvodina
UDK	
Čuva se: ČU	Biblioteka Odseka za sociologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
Važna napomena: VN	Nema
Izvod: IZ	
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	<p>Predsednik: Prof.dr Dragan Koković, redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu;</p> <p>Član: Prof.dr Slobodan Antić, redovni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu;</p> <p>Mentor: Prof.dr Žolt Lazar, vanredni profesor, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.</p>

UNIVERSITY OF NOVI SAD

KEY WORD DOCUMENTATION

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral dissertation
Author: AU	Ana Nešić
Mentor: MN	PhD. Žolt Lazar
Title: TI	Socio cultural aspects of political activism in a society in transition: the case of AP Vojvodina
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	Serbian / English
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Serbia

Physical description: PD	10 chapters, 313 pages, 74 tables, 2 pictures, 1 diagram, 46 charts, 298 cited references, 21 annexes
Scientific field SF	Sociology
Scientific discipline SD	Sociology of politics
Subject, Key words SKW	Political activism, social and cultural factors, political parties, AP Vojvodina
UC	
Holding data: HD	The Library of the Department of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad
Note: N	No
Abstract: AB	
Accepted on Scientific Board on: AS	
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	President: Dragan Koković, PhD, Full Professor, Faculty of Philosophy in Novi Sad Member: Slobodan Antonić, PhD, Full Professor, Faculty of Philosophy in Belgrade Mentor: Žolt Lazar, PhD, Associate Professor, Faculty of Philosophy in Novi Sad

REZIME

Problem kojim se doktorska disertacija bavi je politički aktivizam i sociokulturni faktori, koji ga određuju u uslovima tranzicije i krize u kojima se Srbija nalazi. Osnovna istraživačka pitanja od kojih se u radu pošlo su: na koji način funkcioniše politički aktivizam u Srbiji, koji oblici političkog ponašanja su najzastupljeniji, kojim vrednosnim okvirima se političko ponašanje oblikuje, kao i koji sociokulturni faktori su najznačajniji prediktori političkog aktivizma. Teorijsku osnovu za istraživanje pružio je model socioekonomskog statusa u političkoj participaciji kojim se ističe značaj socioekonomskih pokazatelja u političkom aktivizmu kao što su uzrast, školska sprema, zanimanje, životni standard. Istraživanje je vršeno upitnikom koji se sastoji iz pet celina: prvi deo upitnika čine pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, drugi deo se odnosi na politički aktivizam, treći na ispitivanje vrednosti i to modernističko-tradicionalističkih i autokratsko-demokratskih, četvrti deo upitnika meri teritorijalni identitet i naklonost određenim teritorijalnim celinama i peti se tiče odnosa prema religiji.

Uzorak istraživanja su činili članovi stranaka koje učestvuju u radu skupština u šest gradova u Vojvodini: Novom Sadu, Subotici, Somboru, Zrenjaninu, Pančevu i Sremskoj Mitrovici. Rezultati istraživanja su pokazali da su sociodemografski i sociokulturni faktori značajni za objašnjenje političkog aktivizma. Postavljene hipoteze su delimično potvrđene, jer se politički aktivizam u najvećoj meri iskazao u okviru već ponuđenih političkih dešavanja kao što su izlazak na izbore, učešće u partijskim skupovima i aktivnostima, a znatno manje kao samoinicijativne aktivnosti politički svesnih i odgovornih građana. Politička kultura koja se kroz aktivizam sagledala je pre svega podanička, sa elementima participativnog ponašanja.

ABSTRACT

Topics which the doctoral thesis refers to are the political activism and socio-cultural factors that determine the conditions of transition and crisis in which the Republic of Serbia currently is. The main research questions of the work are the following: how does political activism in Serbia function; which forms of political behavior are the most common; which value frameworks shape political behavior; which of the socio-cultural factors are the most important predictors of political activism. The theoretical basis for research was provided by a model of socio-economic status in political participation. The research was conducted by a questionnaire consisting of five parts: the first part were questions about socio-demographic characteristics of respondents, the second part referred to political activism, the third were questions about values, both traditionalist-modernist and autocratic-democratic, the fourth part of the questionnaire measured the territorial identity, affiliations toward certain territorial units, and the fifth part of the questionnaire was related with correlation of respondents to religion.

The study sample included members of political parties represented in the City Assemblies in six towns in Vojvodina: Novi Sad, Subotica, Sombor, Zrenjanin, Pančevo and Sremska Mitrovica.

The results showed that the socio-demographic and socio-cultural factors are important for the explanation of political activism. The proposed hypotheses are partially confirmed, since political activism, largely expressed in the context of already offered political events such as participation in elections, involvement in party meetings and activities and much less as a self-initiated activity of politically conscious and responsible citizens. Political culture perceived through activism is primarily a subservient culture, with elements of participatory behavior.

Sadržaj:

1. Uvod	1
1.1. Značaj političke kulture i političkog aktivizma u savremenoj sociologiji politike	1
1.2. Društvena tranzicija u Republici Srbiji: kontekstualna ravan istraživanja	4
1.3. Obrazloženje strukture rada, predmeta, problema i ciljeva istraživanja	14
1.3.1. Predmet istraživanja	14
1.3.2. Ciljevi istraživanja	17
1.3.3. Zadaci istraživanja	17
1.3.4. Metode primenjene u izradi disertacije	18
1.3.5. Uzorak istraživanja	18
1.3.6. Instrument istraživanja	21
1.3.7. Očekivani rezultati i početne hipoteze	21
2. Politička kultura	23
2.1. Dimenzije političke kulture	28
2.2. Tipovi političke kulture	32
2.3. Stvaranje političke kulture-politička socijalizacija	38
2.3.1. Vrednosti kao osnova političke socijalizacije	42
2.3.2. Politička socijalizacija i religioznost	52
2.3.3. Problemi u političkoj socijalizaciji	55
2.4. Politička kultura i političko ponašanje	56
2.5. Politička kultura i uticaj medija	59

6.3. Rezultati istraživanja	127
6.3.1. Deskriptivna statistika	127
6.4. Razlike između grupa ispitanika	130
6.4.1. Razlike u odnosu na pol ispitanika	131
6.4.2. Razlike u odnosu na starost ispitanika	131
6.4.3. Razlike u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika	132
6.4.4. Razlike u odnosu na zanimanje ispitanika	133
6.4.5. Razlike u odnosu na bračni status ispitanika	134
6.4.6. Razlike u odnosu na status zaposlenja ispitanika	134
6.4.7. Razlike u odnosu na članstvo u drugoj društvenoj organizaciji	135
6.5. Razlike u odnosu na mesto boravka	136
6.5.1. Razlike u izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na mesto boravka ispitanika	174
6.5.2. Razlike u odnosu na osećaj pripadnosti određenim teritorijalnim celinama kroz mesto boravka	185
6.6. Razlike u odnosu na procenu životnog standarda ispitanika	199
6.7. Razlike u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji	204
6.7.1. Razlike u ličnom odnosu ispitanika prema religiji (kategorije)	207
6.7.2. Odgovori ispitanika na pitanje o ličnom odnosu prema religiji kroz nacionalnu pripadnost	212
6.7.3. Odgovori ispitanika na pitanje o ličnom odnosu prema religiji kroz konfesionalnu pripadnost	213
6.7.4. Uticaj članstva ispitanika u nekoj drugoj društvenoj organizaciji na lični odnos prema religiji	214
6.8. Korelaciona analiza rezultata	216
6.9. Regresiona analiza rezultata	226
7. Diskusija rezultata	230

8. Zaključak	246
9. Literatura	254
10. Prilozi	268

1. Uvod

1.1. Značaj političke kulture i političkog aktivizma u savremenoj sociologiji politike

Promene koje su se poslednjih decenija dešavale u Srbiji u vezi sa društvenim sistemom, ekonomskim i socijalnim odnosima, nastale su kao posledica brojnih promena u svetu, promena u neposrednom okruženju Srbije, kao i u samoj zemlji. U savremenim društvenim odnosima sve se češće nameće pitanje politizacije većine socijalnih problema koji se razmatraju u skladu sa političkim normama i vrednostima dominantnim u jednom društvu. U velikoj meri, sa razlogom. Odnos društva i države je često određen mehanizmima i instrumentima države kojima se stvara i održava politički uticaj na sve društvene segmente. Stoga je od velikog značaja realno sagledavanje svih sfera uticaja i mehanizama kojima se on ostvaruje. Značaj uloge sociologije politike je u sagledavanju odnosa između društva i države, sa akcentom na sagledavanje društvenog konteksta u kojem se odvijaju politički odnosi. Koristeći različite metode u svom radu, kao što su empirijsko-analitičke, normativno-ontološke, bihejviorističke i druge, sociologija politike ima značajnu ulogu u osvetljavanju i razumevanju dešavanja u političkom aspektu društva. Političke aktivnosti tiču se opštih interesa svih članova društva i reflektuju se na sve, u većem ili manjem stepenu.

Naučno objašnjavanje političkih dešavanja iz različitih uglova je od značaja za funkcionisanje sistema i unapređenje samih političkih aktivnosti. Iako se uočava značajan napredak u sociološkim istraživanjima političkih dešavanja poslednjih godina, u velikoj meri još uvek važi mišljenje jednog od značajnijih mislioca (i praktičara) sociologije politike Ralfa Darendorfa iskazano pre pola veka. Baveći se sociološkim problemima društva, Darendorf je ukazao na pitanja sa kojima se sociologija suočava, smatrajući da je ona opterećena specifičnim problemima. Osnovni problemi sa kojima se suočava sociologija kao nauka, odnose se na granice

predmeta istraživanja, na pitanja izdvojenosti sociološke nauke od ostalih nauka, kao i koegzistencije sa drugim društvenim naukama. Darendorf je bio uveren da politički teoretičari imaju jasnije definisan predmet istraživanja, ali su procedure bavljenja problematikom sporne, jer ne postoji metod ili pristup koji može biti izdvojen iz filozofske spekulacije, pravnih argumenata, sociologije institucija, istorijskih opisa ili psiholoških analiza, što sve sačinjava legitimne pristupe problemima u politici, koji su u prošlosti korišćeni od strane mnogih teoretičara. Međutim, bilo bi štetno oslanjati se samo na jedan metodološki pristup, kaže Darendorf, čime se redukuje i ograničava mogućnost sagledavanja i primene na taj način dobijenih naučnih informacija (Darendorf, 1964).

Istraživanje političkih odnosa sa sociološkog aspekta predstavlja osnovu za razumevanje i objašnjenje veoma složenih pojava i procesa. Politika predstavlja otvoren, često nestrukturiran socijalni proces, koji se odvija u specifičnom formalnom okviru i u uslovima postojećeg poretka. Kao deo političkog procesa, politički aktivizam otvara brojna pitanja i mogućnosti od suštinskog značaja za stvaranje političke kulture poželjnih socijalnih procesa. Politički aktivizam predstavlja jedan od načina političke komunikacije koja obuhvata različite aspekte komunikacije u političkom ponašanju, i podrazumeva komunikaciju u političkim strukturama (vlada, stranke, interesna udruženja, organi uprave), u medijima i društvenim pokretima, ali i komunikaciju svih učesnika u političkom životu. Veoma dugi niz godina se smatralo da je građanska participacija višestruko korisna i za pojedinca i za društvenu zajednicu. Pojedinač angažovanjem razvija sposobnosti, odgovornost, svoje potencijale, a ostvarujući zajednički učinak povećava svoj ljudski i relacioni kapital. Sa razvojem svojih članova i društvena zajednica se takođe razvija i unapređuje svoje funkcionisanje u različitim sferama. Često se susrećemo i sa tezom koju jedan broj ljudi naglašava, da je nešto što je političko istovremeno i nešto nečasno. Tako Held ukazuje na, ne redak stav, da se „politika danas i prečesto povezuje sa sebičnim ponašanjem, licemerstvom i reklamnom djelatnošću, usmjerenom na to da proda neki politički paket“ (Held, 1990: 271). Međutim, problemi sa ovakvim opažanjem stvarnosti su, smatra Held, u suštini pasivni odgovor na dešavanja, kojim se ništa ne može rešiti. Moguća rešenja su pre svega zasnovana na razvoju i

preobražaju politike u pravcu stvaranja delotvornijeg organizovanja života ljudi u zajednici.

Istraživanje političkog aktivizma građana pripada područjima sociologije politike, koja još uvek nije u dovoljnoj meri zastupljena u sociologiji u Srbiji. Razlozi za to su brojni i tiču se u velikoj meri sloboda i prava građana, kao i njihovog shvatanja sopstvenog mesta i uloge u političkom životu. Stoga se kao problem rada nametnulo pitanje kakav je politički aktivizam u Srbiji, kao i kakav je odnos prema političkoj kulturi i drugim vrednostima koje doprinose aktivnom odnosu prema političkoj stvarnosti. Pitanje koje se postavlja je da li politički aktivizam stvara političku kulturu, ili politička kultura određuje načine političkog aktivizma. Posebno pitanje je kako su povezani politički aktivizam i politička kultura u tranzicionim uslovima promena sistema. Stvaranje višepartijskog sistema, razvoj parlamentarizma, političkih prava i sloboda, doprineo je i stvaranju nove političke kulture u Srbiji, koja još uvek nije izgrađena u meri prihvatljivoj za razvijene zemlje. Značajan deo političke kulture čini politički aktivizam pripadnika te kulture.

Naučni značaj istraživanja ogleda se u dobijanju naučno zasnovanih informacija o stavovima i vrednostima članova stranaka kao nosilaca političkih aktivnosti i njihovoj spremnosti za političko angažovanje. Teorijski doprinos se ogleda u sagledavanju političkog aktivizma članova stranaka u specifičnim uslovima u našem društvu, čime bi se upotpunila teorijska osnova sagledavanja političkog ponašanja u zemljama u tranziciji. Društveni značaj istraživanja je u sagledavanju političkog aktivizma pripadnika stranaka, koliko su zapravo angažovani, koliki uticaj na društvena dešavanja su spremni da ostvare, kao i kakvu političku kulturu svojim ponašanjem oni mogu da formiraju. Praktični doprinos se ogleda u mogućnostima predviđanja političkih i socijalnih dešavanja u našem društvu. Osvetljavanje problema odnosa prema političkim ponašanjem bi mogao da doprinese razvoju demokratskog dijaloga u društvu, kojim bi se ubrzao razvoj samog društva.

1.2. Društvena tranzicija u Republici Srbiji: kontekstualna ravan istraživanja

Poslednjih decenija su se desile značajne promene u Evropi u odnosu na politička pitanja i programe koji oblikuju politički diskurs. S jedne strane, uočava se kontinuirani pad u intenzitetu ideoloških podela oko tradicionalnih političkih pitanja, a sa druge strane, promene su se odvijale u pravcu liberalog pristupa tržištu sa padom dominacije državnih u korist privatnih organizacija, posebno u područjima kao što su zdravstvo i penzije. Razvoj se takođe manifestovao i kroz povećanje interesovanja za kvalitet demokratskih odnosa.

Proces tranzicije u Srbiji obeležio je poslednje godine brojnim promenama institucionalnog sistema, koji podrazumeva politički i ekonomski sistem zemlje, promenama koje imaju pozitivne i negativne ishode. Politička tranzicija podrazumeva demokratizaciju procesa pre svega, kao i novu ulogu države koja se ogleda u smanjenju paternalističke uloge, kakvu je ona imala u socijalizmu. Ekonomska tranzicija podrazumeva promenu sa centralno-planskog i samoupravnog, u pravcu tržišnog modela ekonomskih odnosa. Dugotrajna tranzicija doprinela je brojnim problemima, umesto da ih je rešila. Za petnaest godina trajanja promena nije se u dovoljnoj meri uspostavio sistem koji bi doprinio ekonomskom razvoju, a koji bi se odražavao na sve segmente društva: politički, socijalni, demografski, obrazovni i sve druge segmente. Izbor modela tranzicije je trajao dugo, a kada je realizovan, nije podrazumevao promene koje bi se podjednako ticale svih građana; naime bilo je onih koji su platili veću cenu promena od nekih drugih. Karakteristike tranzicionog procesa uglavnom su uslovljene izborom metoda, vremena trajanja, učesnicima, individualnim i nacionalnim karakteristikama, i uvek ih prati visok nivo nesigurnosti vezan i za process tranzicije i za njegove ishode. Proces političke tranzicije podrazumeva reformu političkog sistema, reforme strukture vladavine, selekciju novih političkih elita, razvoj institucija i interesnih grupacija koje bi doprinele tranzicionom procesu, konstituisanje ustava i zakona, reformu medijskog sektora, restituciju. Analiza procesa tranzicije u zemljama bivšeg socijalističkog bloka ukazala je na razlike sa kojima su se zemlje kao što su Mađarska, Bugarska, Poljska,

Čehoslovačka, Istočna Nemačka susretale i kako su ih rešavale na specifične načine (Welsh, 1994: 382).

Tranzicijske promene u Srbiji su u velikoj meri netipične za društva u tranziciji, a najznačajnije posledice se ogledaju baš u socijalnom segmentu. Pre svega, to su dugotrajan period deindustrijalizacije, tehnološkog nazadovanja, mali broj novih kvalitetnih investicija, koje bi pokrenule reindustrijalizaciju, praćeni sa uspostavljanjem dominacije posebnih interesnih grupacija čiji ciljevi nisu usmereni na poboljšanje uslova života u celom društvu. Problematične privatizacije i ulazak stranog kapitala uglavnom u bankarskom i trgovinskom sektoru, a mnogo manje u proizvodnom sektoru, uticali su i na deficit u trgovinskoj razmeni i nacionalnom budžetu, smanjenje izvoza i povećanje uvoza, povećanje dugova i sve veći broj nezaposlenih.

Poseban problem, u inače dugom i neefikasnom sistemu tranzicije, predstavlja traganje za novim nacionalnim identitetom i novim načinima funkcionisanja države. Suština tranzicije je u najprihvatljivijem pretvaranju privrede iz neefikasne i državom podržavane, u efikasno tržišno poslovanje, što u Srbiji nije urađeno.

U tom procesu je najviše zanemaren proces socijalne tranzicije, gde se problemi ne rešavaju, ili se rešavaju na pogrešan način. Jedan od razloga zašto su se problemi umnožavali je to što nije postojao jasan plan tranzicije i definisani koraci, koji bi najadekvatnije odgovorili zahtevima i specifičnostima sociokulturnih uslova. Neusaglašenost tempa tranzicionih aktivnosti koje su se morale odvijati sinhrono, kao što su privatizacija, finansijska tržišta i radni odnosi, usporavala je celokupni proces i donosila niz neželjenih efekata, kao što je formiranje pojedinih moćnih lobija kao što su finansijski, energetska ili medijski, čiji interesi se nisu poklapali sa interesima države. Problem sporog otvaranja novih radnih mesta, a brzog gašenja starih radnih mesta, nije se rešavao i doveo je do ogromnog procenta nezaposlenih, koji, uz procenat izdržavanih lica, čine veliki deo stanovništva koje je veoma teško održavati u nivoima pristojnog životnog standarda, sa ovako malim brojem zaposlenih. Srbija je tokom procesa tranzicije postala zemlja niskog nacionalnog dohotka i duševnog proizvoda, tehnološke zaostalosti, ogromne nezaposlenosti i nerešenih društvenih odnosa u kojima korupcija još uvek zauzima visoko mesto. Protekli ratovi u regionu, brojni politički problemi vezani za teritoriju, vlasničku

strukturu, uz unutrašnje probleme zemlje, u kojoj i ne postoji značajnije prirodno bogatstvo, ni veliki broj stanovnika, niti značajnije tekovine civilizacije koje bi ubrzale razvoj, otežavaju prevazilaženje ekonomskih problema. Stanovništvo je u visokom procentu siromašno, ili na ivici siromaštva. Razlike između siromašnih i malog broja bogatih su se brzo uvećavale, a konstrukcija nastajućeg društva je kasnila za dekonstrukcijom starog (Lazić, 1994). Dekonstrukcija socijalističkog sistema u Srbiji traje veoma dugo i ogleda se u svim sferama života, menjajući stratifikacijske forme i uslovljavajući nove kriterijume diferencijacije u društvu. Za razliku od socijalističkog sistema u kojem je radno mesto u velikoj meri određivalo društveni položaj, promene u sistemu su doprinele promeni faktora koji određuju strukturu društva.

Siromaštvo nije u potrebnoj meri praćeno adekvatnom socijalnom i zdravstvenom zaštitom i institucionalnim mehanizmima koji obezbeđuju elementarnu sigurnost. Veliki broj mladih i školovanih ljudi je napustio zemlju, jer nije našao posao i stvorio preduslove za normalan život. Broj ljudi koji su ostali bez posla je poslednjih godina samo rastao, a kao razlozi su navođeni likvidacija ili stečaj preduzeća u kojima su radili, otkazi koji su stizali sa novim vlasnicima, ali i veliki broj ljudi koji su više od dve godine čekali zaposlenje. Posebno se izdvaja raskorak u zapošljavanju javnog i privatnog sektora, dok se u javnom sektoru povećava broj partijski zaposlenih radnika, u privatnom sektoru se sve više smanjuje broj zaposlenih.

Promene koje su nastale su u velikoj meri produbile postojeće razlike, pre svega ekonomske razlike koje su doprinele stvaranju novih ekonomskih centara moći, zasnovanih na udruživanju političkih moćnika i novih vlasnika preduzeća. Za razliku od nekih zemalja u okruženju, u kojima su se systemske promene odvijale tako što su se iz političkih sfera nametali okviri ukupnih društvenih promena, posebno privatizacije i pluralizacije, u Srbiji se promene odvijaju stihijski, ili ako su organizovane, vođene su pojedinačnim interesima.

Istorijsko nasleđe iz socijalističkog društva nosilo je niz prednosti, ali i otežavajućih faktora. Socijalističko društvo se zasnivalo na komandno-planskoj ekonomiji, političkom monizmu, ideološkom monopolu i samoupravljanju. Samoupravljanje je predstavljalo u ideološkom smislu, substantivnu demokratiju, za razliku od one na Zapadu koju su smatrali formalnom. Zapravo, suštinski, kako smatraju Lazić i Cvejić, radi se o pravnom okviru „za uvećanje autonomije direktorskog sloja unutar

vladajuće kolektivno-vlasničke klase“, stvarajući ekonomske nejednakosti zasnovane na hijerarhijskoj distribuciji društvenog položaja (Lazić i Cvejić, 2004: 41).

Socijalistički teoretičari su sa razlogom smatrali da se „u jugoslovenskim uslovima samoupravljanje pokazalo kao prikladan sistem za usklađivanje raznovrsnih nacionalnih i socijalnih interesa, ublažavanje sukoba, za razvijanje homogenosti jugoslovenske zajednice“ (Drulović, 1972: 209). Četrdeset godina posle ove tvrdnje, uglavnom su jasne prednosti samoupravljanja, ali su one bile iskorišćene u političke svrhe, i njihovi ishodi time minimizirani. Lazić uočava da „slom socijalizma, bez obzira da li ga interpretiramo kao posledicu spontane, neartikulisane pobune stanovništva, ili kao rezultat sukoba koji je predvodila inteligencija vođena svojim posebnim-iako nedovoljno osvešćenim interesima, nije značio i uspostavljanje novog sistema društvene reprodukcije od strane specifične grupacije“ (Lazić, 1994: 199). Nova uloga države se ogleda u značajnom smanjenju uticaja, a stvorili su se brojni alternativni centri političke moći. U sferi proizvodnje, planska proizvodnja se veoma sporo menjala u tržišnu ekonomiju zasnovanu na ponudi i potražnji, što je doprinelo uvećanju već postojećih problema. Lazić smatra da „održavanje komandnih mehanizama počiva na činjenici da su vladajući aparati većinu ekonomije zadržali pod kontrolom, prevodeći najznačajnija preduzeća (po broju zaposlenih, angažovanom kapitalu, monopolskom položaju) iz društvenog u javno vlasništvo“ (Lazić, 1994: 251). Kao pokazatelje Lazić navodi da još uvek nije konstruisan autonoman, visoko diferenciran i vrednosno određen sistem, koji se polako kreće od odbačenog socijalizma ka izabranom kapitalizmu čije vrednosti se usvajaju kao poželjne. Jedan od razloga se može tražiti i u ponašanju privilegovane grupe ljudi vezane za politiku i ekonomiju, koja je odlaganjem privatizacije, manipulacijama u političkim i ekonomskim procesima doprinela produženju krize u društvu. Cvejić naglašava da Srbija ima osnovnu strukturnu konturu i mobilizacijski trend savremenog (post)industrijskog društva koje kasni u razvoju jer je trend pokretljivosti opterećen zakasnelom industrijalizacijom, i brojnim drugim ekonomskim i socijalnim problemima (Cvejić, 2004). Brojni problemi koje je tranzicioni proces otvorio nije u ovom trenutku moguće ni sagledati u punoj meri. Antičić ističe da je jedan od ishoda tranzicije u Srbiji, kada se posmatra kroz strukturalni pogled, taj da Srbija ostaje „zemlja poluperiferije svetskog kapitalističkog sistema. Takav ishod nije bio određen strukturama, već je njega proizvela naša politička i društvena elita“ (Antičić, 2012:

141). Status poluperiferije zasnovan je na brojnim pokazateljima. Jedan od najznačajnijih je zarada. Prema Republičkom zavodu za statistiku, prosečna neto zarada u septembru 2005.godine u Republici Srbiji iznosila je 26.252 dinara, dok je prosečna neto zarada za septembar 2015.godine bila 43.925 dinara. Odnos dinara prema evru je doduše dosta promenjen (srednji kurs 2005.godine je bio 84,36, dok je 2015.godine 120,25), što znači da je 2005.godine prosečna plata bila cca 311 evra, a 2015. godine prosečna plata je cca 365 evra, što suštinski govori da je nominalno povećanje veće od realnog.

Svetska ekonomska kriza je još više usporila pozitivni trend promena u našem društvu. Jedan od uzroka negativnih pokazatelja razvoja društva ogleda se u društveno-ekonomskoj krizi, koja se manifestuje kroz pad privrednog razvoja, pad životnog standarda, velikom broju nezaposlenih, u nemogućnostima rešavanja stambenih problema, povećan broj bolesti i stresa, smanjenje porodičnih i prijateljskih komunikacija, u odlaganju osamostaljivanja od primarne porodice i mnogim drugim nivoima, kao što su neracionalnost u upravljanju budžetskim troškovima, neravnomeran regionalni razvoj, usporen razvoj malih i srednjih preduzeća, nedovoljno znanje o upravljanju sistemima. Upravljanje i predstavlja poseban problem, smatraju Pavlović i Antić, analizirajući tri oblasti kojima se meri sposobnost vlade da upravlja: „efikasnost vlade (kvalitet javnih službi, stepen nezavisnosti javnih službi od političkih pritisaka), vladavina prava (stepen u kome vladini službenici imaju poverenje u pravo i sudske odluke, sprovođenja ugovora) i regulatorni kvalitet (istrajnost vlade da u delo sprovede politiku koja unapređuje razvoj privatnog sektora)“ (Pavlović i Antić, 2007: 62). Pomak u upravljačkim aktivnostima se ogleda samo u podindeksu koji se odnosi na demokratiju i tiče se odgovornosti i slobode izražavanja, dok su ostali pokazatelji daleko ispod poželjnog nivoa.

Specifični problemi na koje je i Evropska Unija direktno skrenula pažnju odnose se na sporu i netransparentnu administraciju, nerazvijenost proceduralnih arbitraža, ograničenost infrastrukture, niska ulaganja u obrazovanje i nauku, povećanu urbanizaciju, negovanu kulturu siromaštva i mnoge druge. Ugovori sa Međunarodnim monetarnim fondom podrazumevaju rad na makroekonomskoj stabilizaciji, uz striktno poštovanje pravila vezanih za fiskalnu i monetarnu politiku, liberalizaciju cena na tržištu, restrukturiranje i privatizaciju, reformu propisa i

institucija, sa uvećanjem uloge zakonskih regulativa. Gledajući celokupan kontekst dešavanja u Republici Srbiji posle 2000.godine i svrgavanja režima Slobodana Miloševića, vidimo da se zadovoljstvo građana nije povećalo, niti donelo novu vrednost životu prosečnog čoveka (Branković, 2007). Ipak, ima i pozitivnih promena u društvu koje se ogledaju u usvajanju velikog broja zakona kojima bi se uspostavio red u oblastima kriminala, korupcije, monopola i mnogih drugih važnih segmenata društva. Pozitivni ishodi se ogledaju i u otvaranju prema svetu, jer je društvo, kao posledica rata i krize bilo potpuno zatvoreno, bilo svojom voljom, bilo voljom drugih, što je bila značajna promena u odnosu na prethodne periode u kojima je postojala komunikacija sa gotovo celim svetom. Obnovljena je saradnja sa brojnim državama, u ekonomskom, kulturološkom, obrazovnom i političkom miljeu. Obrazovna struktura stanovništva se poboljšava poslednjih godina, ali nedovoljno u odnosu na zemlje u okruženju i preporuke Evropske Unije.

Otvaranje prema zapadnom kapitalu uslovalo je i otvaranje prema zakonima kapitalističke proizvodnje, kojima je prvenstveno izražen interes vlasnika. Početak promena je izgledao kao promena vladajućeg režima, dok je sistem u suštini zadržao svoje postojeće karakteristike. Strukturiranje političkih i ideoloških orijentacija pod uticajem socioekonomskog statusa, demografskih i kulturalnih karakteristika predstavlja jednu od osnovnih poluga stvaranja političko-ideološkog prostora. Anticipirajući buduće događaje, Jovanov je ranih devedesetih tvrdio da „birokratija nije sposobna da na vreme identifikuje pravu prirodu krize i redosled nastajanja njenih uzroka, i nije sposobna da razradi koncepciju demokratskog prevladavanja krize prerasle u agoniju i socijalno beznade“ (Jovanov, 1989: 89). I zaista, postepene promene nisu mogle da se izvedu. Tek promenom političke strukture, 2000.godine počele su privredne i društvene reforme. Nisu postizani očekivani rezultati, jer je privatizacija bila u funkciji ličnih, a ne opštedruštvenih interesa. Ekonomske reforme, koje su u Srbiji počele 2001.godine, doprinele su privrednom rastu u periodu od 2001-2006.godine i održale su socijalni mir, jer su se sprovodile postepeno i oprezno. Podržavajući princip „ravnoteže niskog nivoa“ ekonomska i politička transformacija nisu bile u potpunosti obavljene, i baš zbog toga nije došlo do disproporcije između ekonomske i političke sfere koja bi negativno uticala na konsolidaciju demokratskih institucija (Pavlović i Antonić, 2007). Srbija se

veoma sporo kretala od nepotpuno srušenog socijalizma, nacionalističkog populizma, prema mehanizmima kapitalizma i pre svega, demokratije. Problemi iz prošlosti su se morali rešavati, što je itekako otežavalo napredovanje. Korupcija je predstavljala jedan od najvećih problema u Srbiji, još od režima Slobodana Miloševića. Pavlović i Antić uviđaju da je korupcija „samo druga strana novčića odsustva konkurencije i prisustva monopola” (Pavlović i Antić, 2007: 167). Suštinski uzroci korupcije u Srbiji se nalaze u samom sistemu, sa izraženim krizama institucija, protekcijom, monopolima, partokratijom, nejasnim modelima privatizacije, ali i nepostojanjem kontrole u svim sferama poslovanja. Iako su formirana tela za borbu protiv korupcije i neki slučajevi procesuirani, još uvek je korupcija na visokom nivou, jer se najčešće odnosi na pojedince bliske političkim i ekonomskim centrima moći.

Značajno pitanje razvojnog puta Srbije se takođe svakodnevno postavlja, pre svega kao pitanje pristupanja Evropskoj Uniji. Razlika između bivših socijalističkih zemalja i Srbije u odnosu na Evropsku Uniju, je tome da su naše susedne zemlje ušle u EU dosta lako, dok se put Srbije u Evropsku Uniju još uvek čini komplikovanim. Zemlje bivšeg istočnog bloka su bez velikih preduslova, pristupivši Nato-u, otvorile put za ulazak u EU, i uskladivši legislativu sa zahtevima EU, odredile svoj položaj u odnosu na svet i Srbiju, ne baš u potpunosti sopstvenom zaslugom. Srbija se dosta teško usklađuje sa obrascima društava Zapadne Evrope, a razlozi se moraju tražiti i u istorijskom nasleđu, količini i složenosti problema sa kojima se susretala u bližoj istoriji, kao i nejasnoj političkoj ideji kojom bi bila usmeravana u jednom ili drugom pravcu. Takođe, nemogućnost izlaska iz takve situacije, može se tražiti i u nesposobnosti bržeg rešavanja brojnih unutrašnjih problema povezanih sa korupcijom, nezaposlenošću i drugim. Nisu samo unutrašnji problemi u zemlji doprineli odlaganju pristupa Srbije Evropskoj Uniji. U najvećoj meri je odlaganju ulaska u EU doprineo i nesklad između samih starih članica EU, koje su ponovo otvorile problem suvereniteta zemalja članica, na jasan i praktičan način. Kako Molnar kaže, postoji strah zemalja članica od gubitka suvereniteta u korist EU, „ali ne zbog suvereniteta samog po sebi, nego zbog toga što bi beneficijar transfera suvereniteta postale bivše istočnoevropske zemlje-novopečene članice, kandidati i aspiranti-koje su opterećene eksplozivnim unutrašnjim političkim i ekonomskim problemima i čije su partijske političke elite nezrele za uspešno upravljanje

Evropskom unijom kao celinom” (Molnar, 2008: 216). Zahtevi koji se odnose na usklađivanje međunarodnog i unutrašnjeg prava su se u Srbiji pokazali kao manji problem od ekonomskih uslova koje postavlja EU i rasta evroskepticizma kod građana za koje ulazak Srbije u EU ne predstavlja mogućnost za poboljšanje kvaliteta života.

Razmatrajući do sada navođene razloge neuspostavljanja demokratskog poretka u Srbiji, Antonić objedinjuje posmatranje neodgovarajuće društvene strukture, neprimerene političke kulture i slabosti političkih elita u jedinstveni izvor problema, nazivajući ga „socijalnim akterima“ (Antonić, 2004). Neusklađenost stavova i interesa političkih subjekata ogleda se i u razlici između državnih i stranih firmi koje dolaze u zemlju, koristeći beneficije koje država nudi kod zapošljavanja ljudi, kao i poresku i sudsku nedodirljivost. Takođe, uočava se prisustvo brojnih međunarodnih birokrata, stručnjaka koji svoja znanja i iskustva koriste u cilju evaluacije „postignutog” u različitim sferama života i koji svoje saradnike nalaze u državnim službenicima koji izvršavaju osmišljene planove. Pavlović i Antonić ih nazivaju „politokratska frakcija modernizatora” koja je funkcionisala prvenstveno utilitarno, često pretvarajući svoj politički kapital u ekonomski (Pavlović i Antonić, 2007).

Posmatrano po regionima u Srbiji, razlike više nisu uočljive kao u prethodnim periodima, došlo je do izjednačavanja u siromaštvu, nezaposlenosti i razvoju. Izuzetno loša je situacija i u Vojvodini, koja je u ranijem periodu pokazivala nešto bolje rezultate u industrijskoj proizvodnji i posebno u poljoprivrednoj proizvodnji, jer se sve ove promene, na specifičan način, prelamaju i kroz Vojvodinu i njene probleme. Vojvodina je specifična istorijska, kulturna i politička celina u kojoj živi „oko dvadeset nacija i etničkih grupa i deluje preko dvadeset i šest crkava i verskih zajednica. U demografskom i sociokulturnom pogledu Vojvodina je jedinstveno multikulturalno, multietničko i multikonfesionalno područje, ne samo u okviru države u čijem sklopu se nalazi, već i u Evropi. Uz to, ona je jedinstven model koegzistencije različitih naroda, kulturnih obrazaca, tradicija i veroispovesti. Te zajedničke karakteristike se prepoznaju kao svoje i služe kao model kolektivne regionalne identifikacije, koja ne znači i nužno napuštanje osobenih (etničkih i verskih) običaja i tradicije” (Stepanov i Lazar, 2002: 137). Dugo je važno, i o tome su i pisali Lazar i Marinković u svom istraživanju, da Vojvodina predstavlja „jedinstven

model koegzistencije različitih naroda, kulturnih obrazaca, tradicija i veroispovesti ne samo u okviru države u čijem se sklopu nalazi nego i u Evropi. Tokom duge istorije, u ovom regionu formiran je jedan sasvim naročit okvir za suživot različitih naroda i kultura, koji je, posebno od druge polovine osamnaestog veka, poprimao sva obeležja jednog osobenog regionalnog - vojvođanskog identiteta (Lazar i Marinković, 2003). Zasnovana na multietničnosti i multikonfesionalnosti, specifičnost tako nastalog identiteta je čuvala kulturnu posebnost. Može se reći da čak i velike promene koje su se desile početkom dvadeset prvog veka nisu značajno promenile postojeće odnose. Tako je i Marinković u svom istraživanju socijalnih distanci na izabranom uzorku u Vojvodini, dobio rezultat da uzorak „ne pokazuje značajno velike društvene distance, što bi moglo da ima dezintegrativne ili društvene destabilišuće implikacije” (Marinković, 2006: 205). Postavlja se pitanje da li takva različitost doprinosi povećanju političkog aktivizma, kao što bi se moglo očekivati, i da li utiče na specifičnost političke kulture?

Takođe, zaštita prava nacionalnih manjina u Vojvodini se primenjuje po veoma visokim standardima što je pokazalo i istraživanje Biroa o doživljajima manjinskih prava stanovnika Vojvodine, koje nije ukazalo na značajne probleme u Vojvodini; problemi postoje tek u nagoveštajima. Stoga Biro i zaključuje da „integrisano, visoko civilizovano društvo podrazumeva da nikome nije važno ko je koje nacije, vere ili rase; da nikome ne smeta negovanje sopstvene tradicije, kulture ili jezika, ali i da nikome ne smeta prožimanje tih kultura; kao i da pripadnici manjinskih grupa tu slobodu osećaju i doživljavaju” (Biro, 2014: 89).

Međutim, pokazatelji demografske situacije u Vojvodini jasno ukazuju na njeno kontinuirano pogoršavanje. Broj stanovnika, meren kroz natalitet, ima neznatan rast, iako se u Vojvodini značajno sporije uvećava nego u centralnoj Srbiji. Uočava se demografska regresija kao pokazatelj nepostojanja ni proste reprodukcije stanovništva i starenja postojećeg stanovništva, koji sa sobom nose i brojne ekonomske probleme kao što su smanjenje broja radno-aktivnog stanovništva, izdvajanja za stara lica, usporavanje tehnološkog razvoja i drugi. Broj nezaposlenih ljudi stalno raste i na kraju 2014. godine je u Vojvodini bilo nezaposleno 185.118 (od ukupnog broja u Srbiji koji je iznosio 741.362 nezaposlenih), što je četvrtina

nezaposlenih u zemlji. U februaru 2016. godine nezaposlenost u Vojvodini je iznosila 179.544 stanovnika, što je nešto manji broj nego na kraju 2014*.

Tranzicionim promenama je većina industrijskih preduzeća u Vojvodini ugašena, ili je pretrpela vlasničku transformaciju, koja nije uvek završavala nastavkom rada i zapošljavanjem novih ljudi. Naprotiv, često su se firme zatvarale ili prodavale novom vlasniku posle više godine problematičnog rada, čime je povećavan broj nezaposlenih. U poljoprivredu se nije dovoljno ulagalo, te je ostala na zastareloj mehanizaciji, propalim sistemima navodnjavanja i ostarelim selima u kojima nema ko da radi. Poljoprivredni potencijali u Vojvodini nisu iskorišćeni na adekvatan način i resursima se upravlja politikantski, neodgovorno i neprofesionalno. Rezultat se ogledao u napuštanju manjih mesta i preseljenja u gradove. Taj proces i dalje dovodi do povećanja i onako visoke stope nezaposlenosti u samim gradovima, kao i količine socijalnih problema.

Politički kontekst u Vojvodini ukazuje na brojne probleme sa kojima se građani suočavaju. Na primer, indikativni rezultati istraživanja Lazara i Marinkovića, ukazali su na podatak da se većina Vojvođana izjasnila da je u najvećoj meri spremna da „revnosno obavlja svoju profesiju, a najmanje su raspoloženi za novčana davanja i političko angažovanje”, jedino se spremnost za angažovanje iskazuje kada su u pitanju lokalni problemi građana. Na osnovu rezultata istraživanja autori smatraju da „ekonomski činoci preuzimaju primat u motivisanju građana na društveno angažovanje, odnosno da utilitarizam potiskuje kolektivističku solidarnost, posebno onu koja je još u ne tako davnoj prošlosti imala snažnu ideološku zaleđinu“ (Lazar i Marinković, 2003: 164).

Sadašnja politička situacija u Vojvodini je komplikovana i odražava se na socijalnu i ekonomsku sferu života. Rukovođenje lokalnom samoupravom u saglasnosti je sa republičkom vlašću, dok vlast na nivou Autonomne pokrajine Vojvodine (u trenutku izrade teze) pripada opozicionim strankama. Činjenica da pokrajinska vlast pripada ovim strankama, a gradovi u Vojvodini suprotnim, nekada i neverovatnim koalicijama različitih stranaka (sa strankom na vlasti), doprinosi otežanim kontaktima i saradnji između pokrajinske, lokalne i republičke vlasti. Politički problemi u gradovima

---

* Podaci nisu dovoljno precizni, jer nije jasno da li su u pitanju realno zaposleni građani, ili oni koji više nisu na evidenciji službe za zapošljavanje, iz različitih razloga kao što je neažurno javljanje, preseljenje, smrt ili neki drugi razlozi.

Vojvodine su se tokom poslednjih godina uvećali. Rascepi u postojećim strankama, formiranje novih stranaka i pokreta, veliki broj prelazaka iz jedne stranke u drugu, konflikti i brojne afere i procesi, otežavaju funkcionisanje gradova i njihov razvoj. Veliki broj partipicpanata u skupštinama gradova, njihovi uski interesi i nemogućnost običnog građanina da utiče na politička dešavanja, su samo deo stvarnosti u gradovima u Vojvodini. Na primer, u Somboru u skupštini grada učestvuje 14 različitih političkih stranaka, udruženja ili pokreta. Kao osnova za demokratski proces taj podatak bi bio dobar pokazatelj, ali na žalost to nije tako.

Istraživanja socijalnih problema u političkom životu u našem društvu su poslednjih godina na nešto višem nivou, ali još uvek nedovoljnom za objašnjenje realnosti. Još je lošiji odnos između definisanja problema i aktivnosti kojima bi se problemi rešili. Politička stvarnost u Vojvodini predstavlja i jedan od osnovnih motiva za istraživanje političkog aktivizma u gradovima Vojvodine. U kolikoj meri aktivizam članova političkih stranaka može da doprinese napretku u ovako specifičnom kulturološkom miljeu je jedno od istraživačkih pitanja.

1.3. Obrazloženje strukture rada, predmeta, problema i ciljeva istraživanja

1.3.1. Predmet istraživanja

Politički aktivizam čini osnovu političkog ponašanja i političke kulture. Brojna pitanja se nameću kada se razmatraju uslovi i načini političkog aktivizma. Prvo pitanje je definisanje političkog aktivizma i odnosa sa društvenim aktivizmom i političkom partipicacijom. Aktivizam kao takav predstavlja aktivno učestvovanje u dešavanjima, prvenstveno u socijalnom kontekstu. Društveni aktivizam predstavlja svako delo koje ima za cilj poboljšanje ili uticanje na zajednicu. Često izraz ima pozitivne konotacije, tako da se na aktivizam gleda kao na odgovorne i ozbiljne mere, brigu za druge ljude i okolinu. Građanski aktivizam predstavlja podsticanje javnosti da se uključi u politički proces i u pitanja koja utiču na zajednicu, koji može imati različite oblike-od pojedinačnog volontarizma do organizovanog uključivanja u izbornu partipicaciju, odnosno direktno bavljenje problemom, rad s drugima u zajednici na rešavanju problema ili interakciju sa institucijama (predstavničke) demokratije (Ekman and Amna, 2012). Politička partipicacija predstavlja građanski (društveni, civilni)

angažman koji naglašava i ističe institucije države i vlade i njihove pozicije kao glavne (možemo reći da je glasanje osnova političke participacije u savremenim državama). Politička informacija, politička participacija i političko poverenje su tri komponente definicije političkog aktivizma utvrđene od autorke Noris (Norris, 2000). Osoba koja se bavi politikom je neko ko ide u korak s vestima o javnim poslovima, učestvuje u politici (barem) glasanjem i izlaskom na izbore i koja veruje da politički sistem može da pruži rešenja za kolektivne probleme. Jedan od načina za opisivanje ovog koncepta je osećanje lične odgovornosti pojedinaca da se pridržava svojih obaveza, jer je on deo zajednice.

Pitanja koja se dalje nameću su: da li sociokulturni faktori određuju politički aktivizam? Ako određuju, na koji način i sa kojim ishodima? Pod kojim uslovima se uspostavlja politički aktivizam i koji sve faktori određuju aktivizam? Da li je postmoderna imala ispravnu predikciju o porastu političke apatije i hedonističkog ponašanja, ili je odnos prema političkom aktivizmu u funkciji specifičnih faktora karakterističnih za određene političke i društvene miljee? Većina autora smatra da je modernističko stanovište uglavnom racionalno, da ima jasno definisan cilj, te se često tretira i kao instrumentalno, dok se postmodernističko gledište političkog aktivizma zasniva na potrebi za postizanjem većeg kvaliteta života i lične slobode. Istraživanje političkog ponašanja u zemljama u tranziciji pokazuje da se „političke preferencije mnogo manje temelje na razvijenoj ciljno-racionalnoj motivaciji nego na političkoj socijalizaciji i izbornim strategijama političkih stranaka, odnosno da se stranke nedovoljno profilisu prema interesnoj strukturi društva” (Slavujević, 2003: 96).

Odnos građana prema političkim dešavanjima u našem društvu se menjao sa društvenim sistemom, kao i sa nosiocima političkih aktivnosti. Međutim, poslednjih nekoliko godina se uočava nedostatak političkog angažovanja građana, nepostojanje inicijative i aktivizma koji bi ukazali na diferencirano građansko i političko stanovište, vrednovanje aktuelnih događaja i političke aktivnosti. Da li je politički aktivizam zaista povezan sa sociokulturnim faktorima, ili su oni samo posrednog uticaja na političko ponašanje u Srbiji? Jedna od definicija političkog aktivizma kaže da je aktivizam planirano ponašanje sa idejom da se postignu socijalni ili politički ciljevi kroz aktivnosti kakve su podizanje svesti, stvaranje koalicija, vođenje političkih kampanja,

proizvodnja propagandnog materijala, stvaranje publiciteta, kao i preduzimanje drugih akcija kako bi se uticalo na socijalne promene (Vidanović, 2006). Politički aktivizam se može odvijati kao posledica potrebe za promenom stanja, kao posledica odluka o održavanju postojećeg stanja, ili kao posledica artikulisanog ponašanja zasnovanog na određenim idejama ili vrednostima. Promene u društvu nije uvek jednostavno sprovesti i ne postoji jednoznačan obrazac prema kojem je to moguće uraditi. Politički aktivizam može da predstavlja značajan segment u stvaranju promena, ali se on u različitim društveno-kulturološkim uslovima odvija na različite načine. Ne postoje samo pozitivni ishodi političkog aktivizma, veoma često on doprinosi i političkoj nestabilnosti. Na primer, nepostojanje mogućnosti mobilnosti i niski nivoi političke institucionalizacije, mogu doprineti povezanosti između društvenog nezadovoljstva i političke nestabilnosti.

Direktno povezano pitanje je i kakva je politička kultura u našem društvu, koji tip političke kulture je dominantan i sa kojim sistemom vrednosti se politička kultura u našem društvu stvara? Postoji saglasnost teoretičara da je „utkanost vrednosti, normi i standarda političke kulture u ukupnost političkih procesa jedno od temeljnih obeležja savremenih političkih sistema“ (Podunavac, 2008: 13). Stanovište da politička kultura predstavlja relativno autonomni faktor političkog razvoja, koji je samostalan u odnosu na ekonomski i socijalni razvoj društva i da ima važnu ulogu u razvoju kvaliteta života i stabilnosti društvenog sistema je bio predmet brojnih preispitivanja.

Posebno značajno je kakav je politički aktivizam članova stranaka koji su se već opredelili za političku opciju, u kojoj meri se radi o instrumentalnom pristupu, u kojoj meri se opredeljuju za izbor političkih aktivnosti u uslovima dugotrajnih političkih nestabilnosti u Srbiji? Pošto je istraživanje teze sprovedeno u šest gradova u Vojvodini, istraživačko pitanje je i da li sociokulturne karakteristike pojedinih regiona imaju uticaj na izbor i tipove političkog aktivizma, kao i da li postoje razlike merenih dimenzija između ispitivanih gradova.

1.3.2. Ciljevi istraživanja

Cilj istraživanja političkog aktivizma pripadnika stranaka AP Vojvodine je sagledavanje na koji se način članovi političkih stranaka u Vojvodini ponašaju i participiraju u političkom životu, šta su njihovi osnovni pokretači na političku aktivnost, da li određene vrednosti utiču na politički aktivizam, kao i da li su određene sociodemografske karakteristike povezane sa političkim aktivizmom i političkom kulturom. Pošto su članovi političkih stranaka nosioci političkih aktivnosti i političke kulture, a politički aktivizam čini osnovu političkog ponašanja, istraživanje njihovih stavova bi doprinelo razumevanju političkog ponašanja. Posebni ciljevi istraživanja su utvrđivanje odnosa između političkog aktivizma i vrednosnih preferencija, odnosa prema religiji, odnosa prema pojedinim političko-teritorijalnim regionima. Cilj istraživanja je i utvrđivanje razlika između grupa ispitanika: razlike u odnosu na sociodemografske karakteristike u odnosu na politički aktivizam, razlike između ispitivanih gradova u Vojvodini, razlike u odnosu na merene vrednosne preferencije.

1.3.3. Zadaci istraživanja

Zadaci istraživanja koji proističu iz ciljeva su sledeći:

- utvrditi kvalitet političkog aktivizma članova političkih stranaka,
- utvrditi kvantitet političkog aktivizma članova političkih stranaka,
- utvrditi dominantan tip političke kulture,
- utvrditi načine uticaja na političku kulturu,
- utvrditi stepen (i konvencionalne i nekonvencionalne) političke participacije članova stranaka u Vojvodini,
- utvrditi kom tipu političkih participanata anketirani ispitanici pripadaju (pasivnim ili aktivnim),
- utvrditi povezanost političke participacije sa sociodemografskim karakteristikama anketiranih ispitanika: polom, uzrastom, mestom boravka,

nacionalnoj pripadnosti, religioznoj pripadnosti, životnim standardom, profesijom,

- utvrditi razlike u stavovima prema političkoj participaciji u odnosu na stavove prema religiji,
- utvrditi razlike u stavovima prema političkom aktivizmu između gradova,
- utvrditi povezanost političkog aktivizma sa dominantnim vrednostima koji se odnose na tradicionalizam-modernizam i autokratsko-demokratske vrednosne orijentacije.

1.3.4. Metode primenjene u izradi disertacije

Doktorska disertacija je realizovana uz primenu sledećih metoda i tehnika:

- analiza sadržaja domaće i strane literature,
- deskriptivni metod,
- komparativni metod,
- metoda anketiranja putem tehnike upitnika,
- statistička obrada rezultata dobijenih empirijskim istraživanja će se realizovati statističkim metodama: korelacionim nacrtom, multivarijatom analizom i regresionom analizom.

1.3.5. Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja čine članovi vladajućih i opozicionih stranaka strukturirani prema starosti, polu, mestu boravka i političkoj pripadnosti u šest gradova u Vojvodini: Novom Sadu, Zrenjaninu, Subotici, Somboru, Pančevu i Sremskoj Mitrovici. Članovi stranaka kao uzorak su značajni, jer su stranke u Srbiji u velikoj meri činoci koji određuju nivo i kvalitet socijalne i političke mobilizacije socijalnih i političkih grupa. Istraživanje se vršilo u ličnom kontaktu sa ispitanicima u mestu boravka ispitanika.

Polazeći od pretpostavke da je subregionalni razvoj narušen i da je neujednačeniji nego što bi trebalo da bude, i da se to odražava na aktivizam kako samih stranaka, tako i njihovih pripadnika i predstavnika, izabrali smo ispitanike u gradovima u Vojvodini. Pored toga, razlog zašto smo izabrali baš gradove je i u tome što su politički aktivizam i participacija lakše i bolje merljivi u gradovima (zbog bolje komunikacije i mogućnosti korišćenja socijalnog kapitala). U koncipiranju uzorka primenjena su iskustva nastala na osnovu rezultata iz pilot istraživanja (Lazar i Nešić, 2014), a uzorak je formiran na osnovu realnog trenutnog rasporeda vladajućih i opozicionih partija u Skupštinama navedenih gradova.

U Srbiji postoji veliki broj političkih stranaka sa ne baš jasnim programima delovanja i još češće sa problematičnim delovanjem, čiji uticaj nije uvek vidljiv i još važnije, veoma teško je merljiv. Nije uvek jasno ni koje ideologije zastupaju, ni šta je zapravo cilj njihovih aktivnosti, sem osvajanja vlasti. Definisane političkih partija predstavlja težak zadatak. Možda najtačnije i najopštije, oslanjajući se na Sartorija i njegovu definiciju partija, Goati smatra da su političke partije zapravo političke organizacije koje razlikuje službeni naziv, koje karakteriše izlazak na izbore i koje putem izbora imenuju svoje kandidate na javne položaje (Sartori, 1976; Goati, 2006), dok je Bajme smatrao da su partije udruženja sa zajedničkim vrednostima i normama relativno autonomna od uloge pojedinaca u samom udruženju (Beyme, 2002).

Slavujević razlikuje dva kriterijuma partijskih podela u Srbiji: prvi je na tradicionalno-moderne, a drugi kriterijum se odnosi na ideološko razlikovanje u pravcu razlikovanja levice i desnice. Objedinivši oba kriterijuma, dijapazon stranačkih orijentacija bi se kretao od krajnje levice, preko socijaldemokratskog levog centra, građanskog levog centra, desnog centra, do krajnje desnice. Nije moguće sagledati partijske podele bez uvida u dešavanja u celom društvu jer se „partijske podele i pravci pregrupisanja partija trajno zasnivaju na osnovnim linijama rascepa u društvu, bez obzira što su same linije rascepa posredovane partijskom ponudom-temeljne linije rascepa dobijaju svoju artikulaciju u različitim osnovnim ciljevima (pre)uređenja društva, a u okviru njih još i u različitim političkim prioritetima” (Slavujević, 2003: 95). Najčešći kriterijum za razlikovanje partija je kriterijum zasnovan na stavovima koji označavaju levicu i desnicu. U mnogim pluralističkim društvima takođe je moguće uočiti naglašenu dihotomiju na levu i desnu političku opciju (Lijphart, 1997).

Razlikovanje desnice i levice nastalo je kao posledica kriterijuma u proceni odnosa između rada i kapitala, što se smatra ključnom osnovom za dihotomiju po kojoj se formiraju polarizovani stavovi o ulozi države u privredi i odnosu prema socijalno ugroženim kategorijama stanovništva. Bajme je, čini se, najpreciznije objasnio razvoj partijskog sistema zasnovanog na postojanju socijalnih rascepa. Prihvatajući četiri Lipset-Rokanova principa rascepa, dodao je još Inghartovu skalu materijalizam-postmaterijalizam, i uneo tri nova rascepa karakteristična za postkomunistička društva: stari poredak-prototransformacijski poredak, centralizam-decentralizam i okcidentalizam-nacionalizam. Bajme smatra da je rascep na okcidentaliste i nacionaliste logičan nastavak sukoba zapadnjaka i nacionalista koji je bio izražen u devetnaestom veku, posebno u pravoslavnim zemljama (Beyme, 1996).

Političke rascepe koji nastaju kao posledica delovanja političkih stranaka, Kičelt objašnjava aktivnošću stranaka koje „nude konkurišuće poruke i obraćaju se grupama birača podeljenim svojim položajem u društvenoj strukturi, svojim ideološkim shvatanjem i spremnošću da politički deluju“ (Kitschelt, 2000), smatrajući da stranke u stvari određuju svoj prostor u odnosu na definisanje pitanja statusa građanina, načina kolektivnog odlučivanja i distribucije resursa značajnih za građane, pomerajući rascepe iz socio-strukturnog u političko polje. Aktivizam političkih stranaka u velikoj meri određuje i aktivizam njihovih članova. Poznato istraživanje aktivizma članova stranaka Viteleja, na uzorku 36 zemalja, pokazalo je da je članstvo u strankama u značajnom padu u većini zemalja ukazavši da članstvo predstavlja dinamičan fenomen i da je najveći broj članova stranaka u Izraelu, Norveškoj, Bugarskoj i Švedskoj, a najmanji u Irskoj i Portugaliji. Veoma obimno istraživanje pod nazivom *International Social Survey Programme*, je pokazalo da je pad u broju članova posledica prekomernog mešanja države i često bliskog odnosa između stranaka i država, koji zapravo utiče negativno na aktivizam (Whiteley, 2011).

Problem tumačenja navedenog, kao i sličnih istraživanja, ogleda se u metodološkim postavkama sagledavanja problema koja nije moguće primeniti u svakom konkretnom sistemu. Pitanje socijalnog utemeljenja političkih stranaka najčešće se razmatra u redukovanom obliku, pogotovo u postkomunističkim zemljama koje se posle dužeg vremena ponovo susreću sa strankama. Redukcija ima ekstremni oblik

onda kada se pitanje utemeljenja svede na propitivanje klasnog sastava političkih stranaka, a ponekad i samo na jedan pokazatelj socijalnog statusa - na zanimanje pristalica date stranke, smatra Mihailović (Mihailović, 2002:17).

1.3.6. Instrument istraživanja

U istraživanju je korišćen upitnik za merenje odnosa prema političkom aktivizmu i političkoj kulturi, u vidu skale stavova Likertovog tipa sa pet stepeni slaganja. Takođe, upitnik su činila i pitanja koja se odnose na vezanost za uže ili šire teritorijalne celine, pitanja kojima se utvrđuju vrednosne orijentacije ispitanika koje se tiču tradicionalističko-modernističkih vrednosti i autokratsko-demokratskih vrednosti, kao i pitanja koja ukazuju na sociodemografske karakteristike ispitanika.

1.3.7. Očekivani rezultati istraživanja i početne hipoteze

Rezultati koji se očekuju u istraživanju odnose se prvenstveno na utvrđivanje stepena i karaktera političkog aktivizma, zatim tipa političke kulture, kao i razlika u političkom aktivizmu članova stranaka u odnosu na sociodemografske karakteristike, razlika u odnosu na šest gradova, kao i u odnosu na vrednosne stavove.

Kako „politiku danas shvatamo drugačije u odnosu na tradicionalni, uvreženi njen smisao, koji se nije mogao ni zamisliti bez atributa moći, vlasti, dominacije“, politička kultura, smatra Božović, mora se sagledavati u svetlu nastalih društvenih promena (Božović, 1984: 98). Promene se ogledaju i u načinima političke borbe koja „prestaje da se identifikuje kao suočavanje nesvodljivo antagonističkih društvenih snaga, organizovanih u suparničke armije i čvrsto sraslih sa jasno suprotstavljenim programima“, već postaje deo društvenog diskursa (Goše, 2004: 325). Stoga je analiza političkog ponašanja značajan deo sagledavanja funkcionisanja savremenog društva. Najvažniji rezultati istraživanja ogledaju se u pokušaju osvetljavanja političkog ponašanja njenih ključnih aktera sa ciljem razumevanja odnosa u političkom životu jer, kako kaže Avramović „u društvima političkog pluralizma, vrednost jednog sociološkog razumevanja krize pokazuje se praktičnim rezultatima“ (Avramović, 1990: 75).

Na osnovu predmeta i ciljeva istraživanja definisane su sledeće hipoteze:

H 1 – Anketirani ispitanici pokazuju visok nivo političkog aktivizma.

H 2 -Sociodemografske karakteristike anketiranih ispitanika predstavljaju značajan sociokulturološki faktor političkog aktivizma.

H 3 – Postoje razlike u nivoima političkog aktivizma u odnosu na sociodemografske karakteristike.

H 4 - Postoje razlike u nivou političkog aktivizma u šest gradova u Vojvodini.

H 5 - Postoje razlike u osećanju pripadnosti regionu u odnosu na mesto boravka ispitanika.

H 6 - Opažanje sopstvenog nivoa životnog standarda predstavlja faktor uticaja na politički aktivizam.

H 7 – Odnos prema religiji anketiranih ispitanika predstavlja značajan faktor političkog aktivizma.

H 8 - Politički aktivizam je zasnovan na vrednostima demokratičnosti i modernizma.

H9 – Faktori političke kulture su povezani sa sa političkim aktivizmom ispitanika.

2. Politička kultura

Politička kultura predstavlja važan segment kulture jednog društva i odnosi se na sistem verovanja, simbola i vrednosti koji određuju situaciju u kojoj se političko delovanje odvija. Politička kultura takođe određuje odnos pojedinca i politike, političkih institucija, političkih simbola i procesa. Analiza političkog ponašanja u celini, nastala je kao vid protesta protiv preovlađujuće istorijsko-deskriptivne, formalno-zakonske ili normativne orijentacije u proučavanju vlasti i politike (Vasović, 2007: 25), dok se pojam političke kulture pojavio kao višeznačan način objašnjavanja političkog ponašanja. Pristup zasnovan na sagledavanju političke kulture nastao je u okviru funkcionalističkog pristupa u politici, kojim se pokušala prevazići nesaglasnost između mikro i makro istraživanja politike. Ovakav pristup je zapravo pokušao da pronađe novo sagledavanje politike, koje bi pomirilo legalističko-institucionalni pristup sa veoma razvijenim bihejvioralnim pristupom, koji predstavlja mikro-politički prilaz i koji podrazumeva prvenstveno istraživanje političkog ponašanja pojedinaca (Podunavac, 2008: 24).

Termin „kultura“ prihvaćen je u političkoj teoriji iz antropologije i definisao ga je Gabrijel Almond 1956.godine. Politička kultura zavisi od nivoa opšte kulture građana, poštovanja i garantovanja individualnih i kolektivnih prava, poverenja između građana i vlasti, kao i lične i kolektivne odgovornosti.

Istraživanjem Krebera i Klakhorna iz 1952. godine ukazalo se na podatak da se pojam kulture pre 1940. godine upotrebljavao isključivo kao istorijski proizvod kojim se objašnjavalo socijalno ponašanje pojedinaca i grupa (Kroeber and Kluckhorna, 1952). Tek pod uticajem bihejviorističkog gledišta, socijalno ponašanje grupa i pojedinaca vezivano je za određenu kulturu. Političku kulturu nije moguće sagledavati bez uvida u opštu kulturu društva, a politička kultura odnosi se prema kulturi društva kao politički sistem prema socijalnom sistemu u celini (Beyme, 1974: 182).

Prvobitno viđenje političke kulture podrazumevalo je pre svega psihološku usmerenost prema društvenim objektima, sa svešću da je neophodno da se izbegne redukcionizam psihologiziranja i favorizuju socijalni segmenti. Od 1963. godine kada su autori Almond i Verba uobličili Almondovu definiciju političke kulture iz 1956. godine, mnogi autori su pokušali da objasne, definišu i razviju ideju političke kulture (Pye and Verba, 1965; Lehman, 1972; Wildavsky, 1987; Almond and Verba, 1989; Pye, 1991). Definisanje političke kulture je predstavljalo izazov za teoretičare sociologije politike i politikologe, jer je složenost fenomena i način na koji se koristio u literaturi bio obojen teorijskim, ideološkim ili terminološkim opterećenjima. Iako se većina autora slaže da je političku kulturu moguće sagledati sa tri nivoa:

- makro nivoa, koji čine nacionalni identitet i osnovne pretpostavke,
- mezo nivoa, koji podrazumeva pravila i strategije u politici,
- mikro nivoa, koji podrazumeva političke aktivnosti,

većina je saglasna i da je jedno pitanje definisanja političke kulture, a sasvim drugo pitanje se odnosi na upotrebu tog pojma.

Promene u samoj političkoj stvarnosti doprinele su i promeni fokusa u političkim analizama, koji se pomerao sa analize formalnih političkih struktura ka analizi subjektivnih uverenja, stavova, političkih normi koje određuju ponašanja ljudi u političkom kontekstu. Verba smatra da se razvoj teorija o politici menjao, razvijao i podrazumevao sagledavanje političkih problema sa različitih aspekata, kao i različitih problema u skladu sa razvojem srodnih teorijskih disciplina. Početak analize i prvi pristup tumačenju političke kulture podrazumeva istraživanje samih mehanizama političkih aktivnosti, njihovih odnosa i struktura, a on se može sagledati kao institucionalni pristup. Drugi pristup podrazumeva analizu društvenih faktora koji usmeravaju i određuju političke procese, a treći je usmeren na istraživanje uverenja, stavova i načina na koji se političko ponašanje odvija unutar i izvan političkih institucija. Politička kultura je zapravo nastala kao „sredstvo opisivanja važnog dela okruženja u kojem deluju politički sistemi” (Welch, 2009: 106).

Postojeće teorije političke kulture, prema Velču, susreću se sa tri teško premostiva problema: problemom kompleksnosti, problemom istaknutosti i problemom indeksiranosti. Kada je u pitanju problem kompleksnosti njega potpuno različito sagledavaju sociološki i komparativni pristupi. Sociološki pristup nastoji da kulturu posmatra internacionalno, da uvažavanjem brojnih faktora uticaja na političku kulturu

objasni uticaj svakog faktora. Ključna zamerka ovom pristupu su nepreciznost i nejasnoća. Sa druge strane, komparativnom pristupu se može zameriti jer „kompleksnost fenomena koje treba usporediti eliminira mogućnost korisne usporedbe“ (Welch, 2009: 108). Osetljivost vezana za kontekstualne razlike je jedna od suštinskih nejasnoća vezanih za pojam političke kulture, smatra Velč. Drugi nedostatak je još značajniji i vezan je za uporedivost političkih kultura. I jedan i drugi pristup su ukazali na nove probleme u istraživanju političke kulture u društvu. Merenje političke kulture u radovima Almonda i Verbe, kao i njihovih istomišljenika kasnije, otvorilo je još jedan problem koji Velč naziva problem istaknutosti. Indeksom istaknutosti je moguće izmeriti stavove prema političkim segmentima u zavisnosti od njihove istaknutosti. I ovaj problem nije u potpunosti moguće sagledati merenjem koje se zasniva isključivo na kvantitativnom merenju i metodologiji, dok preciznije objašnjenje podrazumeva i kvalitativnu analizu. Indeksiranost je povezana sa istaknutošću i vezana je za određeni društveni kontekst. Poseban problem koji se nameće u komparativnim studijama je problem indeksiranosti, koji nije samo metodološki problem u istraživanjima, već je pre svega ontološki problem.

Politička kultura podrazumeva različite političke stavove prema političkom sistemu i njegovim različitim delovima, kao i ulozi pojedinaca u sistemu (Almond and Verba, 1989) i čine je relativno trajni skupovi preferencija, vrednosti i uverenja koji su zajednički članovima jednog društva (Vasović, 2007). Međutim, politička kultura se ne odnosi na formalne ili neformalne strukture političke interakcije, već pre svega na subjektivno doživljene i definisane odnose pojedinca prema političkim procesima, interakcijama i institucijama politike. U tom svetlu politička kultura, smatra Vujčić, određuje odnos pojedinca i politike, političkih institucija, simbola i procesa, manifestujući se kroz političke procese kao što su odlučivanje i politička komunikacija (Vujčić, 1993). Prema Almondu i Verbi, autorima koji su najviše uticali na razvoj pristupa političkog ponašanja sa aspekta političke kulture, politička kultura predstavlja sistem „različitih vrsta spoznajnih, afektivnih i evaluacijskih orijentacija prema političkom sistemu općenito, njegovim ulaznim i izlaznim aspektima i pojedincu kao političkom djelatniku“ (Almond i Verba, 2000: 22). Pored subjektivne strane političke kulture, podjednako značajna je i objektivna strana političke kulture koja se ogleda kroz političko ponašanje i društveno delovanje grupa i pojedinaca, a razvija se na subjektivnom odnosu prema objektima politike.

Golubovićeva i saradnici, smatraju da politička kultura, pored oblika participacije u političkoj stvarnosti, podrazumeva i uslove u kojima se participira, norme ponašanja i tipove političkih akcija, kao i procese političke socijalizacije koji doprinose toj participaciji (Golubović i sar., 1995).

Politička kultura prema mišljenju Stanovčića predstavlja područje političkih ideja, verovanja, mitova, formula legitimizacije, vrednosnih opredeljenja, predstava, stereotipova, ali i na njima zasnovanih institucija, postupaka, procedura i ponašanja (Stanovčić, 1993).

Za Matića i Podunavca, politička kultura predstavlja „onaj deo opšte kulture koji obuhvata vrednosti, uverenja, stavove, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u odnosu na politiku i politička pitanja, kao i ona pitanja koja se odnose na opšte uslove zajedničkog života u jednom društvu i na izbor pravaca i ciljeva ukupnog društvenog razvitka“ (Matić i Podunavac, 1994: 438).

Sagledavanje političke kulture sa aspekta socijalne i kulturne antropologije naglašava oblik vladavine kao samostalni deo političke kulture, a kultura predstavlja rezultat delovanje kolektivnog iskustva jedne celine i njihovih personalnih karakteristika (Pye, 1972).

Politička kultura daje značenje političkoj sferi sadržavši u sebi ključna pitanja u sferi politike kao što su lojalnost i legitimnost, poverenje i nepoverenje, jednakost i hijarhija, sloboda i prinuda, autoritet i poredak. Osnovna funkcija političke kulture prvenstveno se tiče definisanja pravila ponašanja koji se tiču problema političkog odlučivanja. Zapravo, baš je političkom kulturom moguće odrediti odnose između društva i institucionalizovanih političkih odluka od kojih zavisi u velikoj meri i kvalitet političkog sistema. Za održanje političkog sistema je od suštinskog značaja postizanje saglasnosti o ključnim vrednostima koji čine osnovu političkog sistema. Politička podrška predstavlja osnovu političkog sistema. Moguće je razlikovati dva tipa političke podrške: specifičnu političku podršku i difuznu političku podršku. Specifična politička podrška je pre svega zasnovana na ekvivalentnom tipu razmene između političkog sistema i onih koji iskazuju tu podršku. Najčešće je ovo tip promenljive, utilitarne i veoma pragmatične podrške i vezana je za dnevno-politička usmeravanja. Difuzna politička podrška, za razliku od specifične podrške, kojom je moguće pratiti i uticaj političke kulture na političke institucije. Razumevanje difuzne

podrške u jednom političkom sistemu podrazumeva poznavanje odgovora na pitanje šta je to što uzrokuje visok stepen identifikacije i lojalnosti sa političkim sistemom, čak i onda kada je njegovo funkcionisanje i delovanje disonantno s interesima pripadnika društva (Easton, 1965). Trajanje i suštinski opstanak bilo kakvog političkog sistema nije moguće bez difuzne političke podrške. Politička kultura čini zapravo suštinsku strukturalnu komponentu difuzne političke podrške i predstavlja latentni rezervoar podrške političkom sistemu (Podunavac, 2008: 73).

Jedan od indikatora za prepoznavanje političke kulture je poverenje u sistem i poverenje u institucije. Slavujević se bavio istraživanjem poverenja u institucije, smatrajući da kriza poverenja predstavlja karakteristiku zemalja u procesima tranzicije. Za Slavujevića „poverenje u institucije predstavlja važan indikator legitimnosti sistema jer se kroz njega izražava evaluacija mogućnosti reprezentacije i spremnosti na participaciju građana u političkom životu zajednice, odnosno okean funkcionisanja sistema i njegovih institucija u skladu sa temeljnim uverenjima, interesima i aspiracijama građana” (Slavujević, 1997: 64).

Kada se politički sistem posmatra kao uzajamna sprega moći, interesa, politika i političke kulture, mesto i uloga same političke kulture se ogleda u načinima na kojima se upravlja političkim sistemom, kao i šta su sve funkcije političkog sistema. Jednu od najznačajnijih uloga u tom funkcionisanju imaju aktivizam građana i politička kultura.

Politička kultura svakako ima značajnu ulogu i u regulisanju procesa u političkom sistemu i ta instrumentalna uloga u velikoj meri određuje intenzitet i kvalitet političkog aktivizma. Razlikuju se dve osnovne tendencije u ovim procesima: „stepen političke participacije pripadnika određenog društva u direktnoj je razmeri sa brojnošću zahteva koji dobijaju političku ekspresiju i stepen uključenosti pripadnika političke zajednice u srazmeri je sa pritiskom na neposredne aktere političkog odlučivanja da sami anticipiraju, izražavaju i reprezentuju želje svojih sledbenika” (Podunavac, 2008: 125). Da bi se uspostavila kultura političkog aktivizma, politička kultura mora da određuje društveno prihvatljive vrednosti koje građani očekuju da mogu da ih realizuju putem političkog aktivizma.

Prednosti izučavanja političkog ponašanja kroz analizu političke kulture jednog društva ogleda se, pre svega, u tome što prilaz sa pozicija političke kulture nudi višeslojnu analizu, i svaki taj nivo analize može da odgovori na značajna pitanja u političkom ponašanju. Druga prednost, smatra Čilton je u tome što sagledavanje procenjeno kroz političku kulturu objedinjuje mikro i makro nivo sagledavanja, i što ovaj koncept nije ograničen kulturnim specifičnostima, što mu daje veću naučnu vrednost (Chilton, 1988: 421).

2.1. Dimenzije političke kulture

Jedan od najznačajnijih istraživača političke kulture, Verba smatra da političku kulturu određuju četiri njene dimenzije:

- nacionalni identitet,
- politička identifikacija sa sugrađanima,
- identifikacija sa političkom vlašću,
- politička participacija i odlučivanja (Verba, 1965).

Političko ponašanje građana je određeno odnosom između navedenih dimenzija, čime se može prepoznati vrsta i intenzitet političkog ponašanja. Nacionalni identitet predstavlja osećaj pripadnosti jednoj državi. Međutim, moguće je da pojedinac živi u državi koju ne doživljava kao svoju, što se odražava i na njegovo političko ponašanje. Politička identifikacija pojedinca nije povezana sa njegovom nacionalnom identifikacijom, već pre svega sa idejom o tome kakva bi ta država trebala da bude. Identifikacija sa političkom vlašću ukazuje na prihvatanje nosilaca političkih odluka i njihovih ideja. Politička participacija predstavlja proces koji je u velikoj meri uslovljen prethodnim dimenzijama uz izraženu spremnost da se politički angažuje. Moguće je i da su prve tri dimenzije izražene u velikoj meri, ali da je participacija veoma mala ili ne postoji uopšte.

Podržavajući Verbu, Almond je u prvim radovima o političkoj kulturi povezivao političku kulturu sa pojmom političkog sistema, korigujući kasnije svoje gledište u pravcu mišljenja da je politička kultura širi pojam od političkog sistema. Definišući političku kulturu kroz brojne subdimenzije, Almond razlikuje tri osnovna objekta politike: kulturu sistema, kulturu procesa i kulturu vladanja. Kultura sistema

podrazumeva sledeće dimenzije: podržavanje političkog i ekonomskog poretka, nacionalni identitet i nacionalni ponos, odnos prema transnacionalnim identitetima, sistem vrednosti, odnos prema političkom sistemu, problem političke hijerarhije, odnos prema vladavini prava. Kultura procesa podrazumeva političke interese, političko znanje i informisanost, političku komunikaciju, političku efikasnost i kompetencije, političku participaciju, političko poverenje, stranački identitet i međustranačke odnose i političku ideologiju. Kultura vladanja podrazumeva sledeće komponente: svest o uticaju vlasti na životne procese građana, svest o načinima vladanja, ocena efikasnosti vlasti o pojedinim područjima delovanja i očekivanja od vlasti. Almond potvrđuje da je istraživanjem političke kulture moguće objediniti sagledavanje stavova i ponašanja pojedinaca sa analizom funkcionisanja političkog sistema u celini, kao i u njegovim ključnim delovima.

Definišući političku kulturu kao mrežu orijentacija pripadnika društva prema ključnim političkim objektima, Almond podrazumeva da politička kultura uključuje u sebi sledeće komponente:

- kognitivnu orijentaciju koja pre svega govori o poznavanju političke stvarnosti,
- afektivnu orijentaciju koja se odnosi na emocionalnu komponentu doživljaja političke stvarnosti,
- vrednosne orijentacije koje uključuju moralne norme i standarde u sagledavanju političke stvarnosti (Almond, 1978).

Almondova tipologija je bila zasnovana na nejasnim i različitim kriterijumima kojima se više objašnjavalo postojeće stanje u određenim zemljama, nego što su se stvarali naučni okviri za analizu političke kulture uopšte. Mnogo važnije od same tipologije je započinjanje diskusije o političkoj kulturi, kojoj je bilo poklanjano značajno manje pažnje nego u nešto ranijem periodu.

Almond i Verba su utvrdili da postoji povezanost između strukture i kulture, smatrajući da demokratskom sistemu odgovara građanski model političke kulture, koja zapravo ima determinističku ulogu u odnosu na strukturu. Vujčić pak smatra da „između političke kulture i političke strukture ne postoji jednoznačna veza, te da je ta

veza često posredovana političko strukturalnim faktorima, među koje svakako treba uključiti i aktualnu poziciju stranaka i njihovih pristaša s obzirom na vlast" (Vujčić, 1999: 134).

Za Bira je politička kultura deo opšte kulture i ključna determinanta političkog sistema koja određuje kako bi trebalo upravljati političkim sistemom i šta su aktivnosti koje se moraju sprovesti, te su za njega suštinske dimenzije političke kulture političke vrednosti, emocionalni stavovi i simboli i sistem političkih stavova, što je i sličnost sa osnovnim komponentama opšte kulture. Bir razlikuje i proceduralne i sadržinske vrednosti političke kulture. Proceduralne vrednosti sadrže koncepcije o strukturi, mehanizmima i pravilima putem kojih se politička vlast vrši i politička delatnost institucionalizuje. Sadržinske vrednosti podrazumevaju najvažniji skup vrednosti koje jedna politika promoviše i održava (Beer, 1965).

Političku kulturu Robert Dal definiše kao mrežu političkih orijentacija koja se sastoji iz sledećih orijentacija:

- orijentacije ka političkom sistemu,
- orijentacije prema drugim ljudima,
- orijentacije ka kolektivnoj akciji,
- orijentacije ka rešavanju problema.

Osnovni kriterijumi po kojima se političke kulture razlikuju u vezi su sa pitanjima da li su odnosi zasnovani na poverenju ili nepoverenju, otuđenju ili privrženosti, kooperaciji ili antagonizmu i da li dominira pragmatički ili racionalistički pristup u odnosima. Orijehtacija prema političkom sistemu, smatra Dal, može biti podanička ako članovi društva nekritično stvaraju emocije i stavove prema postojećem političkom sistemu, zatim može biti apatična ako je odnos prema političkom sistemu uglavnom neutralan i treća orijentacija je otuđujuća u uslovima u kojima se stvaraju negativni stavovi i emocije prema političkom sistemu (Dal, 1994).

Interesovanje za političku kulturu je u značajnoj meri obnovljeno sa promenama koje su nastale u bivšim socijalističkim zemljama. Studije političke kulture najčešće su bile zasnovane na istraživanju javnog mnjenja određenog uzorka u kojem nije bilo lako

izdvojiti ulogu kulture u stvaranju specifičnosti određenih nacionalnih obrazaca političkog ponašanja. Značajan doprinos skretanju pažnje na političku kulturu imali su i rezultati istraživanja Ingleharta i saradnika, koji su ukazali na podudarnost između širokih političkih stavova i demokratske stabilnosti u 22 zemlje. Rezultati su pokazali da promena od materijalističkih ka postmaterijalističkim vrednostima uključuje veću kognitivnu mobilizaciju i povećanje radnih rezultata. Jedna od najznačajnijih karakteristika tranzicije iz socijalizma u tržišnu privredu odnosi se na promenu koja se odvija iz pravca kolektivističke ka individualističkoj kulturi. Prihvaćene vrednosti na individualnom i grupnom nivou, zajedno sa institucijama na društvenom i državnom nivou predstavljaju način održavanja stabilnog sistema. Vrednost koja posebno izdvaja Inglehartov pristup je vrednost samoizražavanja, koja predstavlja ključnu posledicu modernizacije i čini preduslov demokratizacije (Inglehart, 2000).

I pored niza zamerki koje su tokom godina bile upućene konceptu političke kulture, pojam političke kulture se nametnuo i pod uticajem sistemsko-analitičkog pristupa sociologije politike i velikog broja istraživanja koja su doprinosila pristupu sagledavanja političkog ponašanja sa aspekta političke kulture.

1. sistemski pristup čije interesovanje je prvenstveno usmereno na odgovore na pitanja o institucionalnom kapacitetu stvaranje podrške postojećem političkom sistemu i koji su zastupali Easton (1965), Klingeman (1999), Seligson (2002).

2. komunitarni pristup koji kroz prizmu socijalnog kapitala utvrđuje povezanost između svakodnevnice građana i njihovog zajedničkog pozitivnog odnosa prema političkoj zajednici, a zastupali su ga istraživači Bell (1992), Etzioni (1993), Putnam (2000).

3. emancipativni pristup koji se bavi promenama vrednosti u društvu i kod pojedinaca. Najznačajniji predstavnik ovog pristupa je Inglehart (2000), koji u brojnim istraživanjima sa saradnicima smatra vrednosti ključnim za stvaranje i održavanje demokratskog društva.

Koncept političke kulture je osporavan od strane mnogih autora i velikim delom zahvaljujući kritikama, se i razvijao i menjao. Podunavac kritikuje koncept civilne kulture Almonda i Verbe, koji je favorizovao anglosaksonski koncept demokratije,

posebno elitizam i proceduralizam u kojima se uloga građana svodi samo na izbore, i to pre svega izbore vlade. Ozbiljnu kritiku dao je i Kase (Kaase, 2010), rekavši da je merenje političke kulture koncept kojem u velikoj meri nedostaje preciznosti, da je proces često subjektivan, i kao ishod pruža stereotipne obrasce nacije, a ne empirijski merljivih kategorija. Posebna oblast u kojoj se istraživanje političke kulture pokazalo kao izuzetno značajnim, polovinom prošlog veka, su komparativne studije političkih sistema (Macridis and Cox, 1953). Međutim, veliki broj autora smatra da komparativni model političke kulture ne daje dovoljno informacija o anatomiji političkih procesa, dok je sistemski model političke kulture usmeren ka istraživanju delova, ali i strukture političke podrške (Easton, 1965). Još veći problem u istraživanju uporednih političkih studija političke kulture predstavlja metodološka nesaglasnost i neujednačenost u istraživanjima efekata delovanja određene političke kulture. U dizajnu istraživanja zasnovanom na ispitivanju javnog mnjenja, koji se najčešće koristio, veoma teško je izdvojiti ulogu političke kulture od uloge drugih društvenih, ekonomskih, psiholoških faktora koji određuju političko ponašanje pripadnika jedne društvene zajednice. Posebno mesto u kritikama zauzimaju prigovori koji se tiču statičnosti u predloženom konceptu i značajnog zanemarivanja dinamičkog aspekta političke kulture. Činjenica da teorija i praksa politike nisu sinhrona, u značajnoj meri otežava objašnjenja političke stvarnosti, jer „savremena politička i društvena misao još uvek funkcioniše u skladu sa logikom koja je mnogo više deo principa gustine i graničenja, suprotstavljenih disperziji i izolaciji” (Džouns, 2001: 360).

Jedan od najznačajnijih prigovora se odnosi na neobjektivnost kada je u pitanju sagledavanje ponašanja političkih elita. Ipak, najozbiljniji prigovor pristupu u sagledavanju političke kulture se odnosi na skeptičan odnos prema značajnijoj političkoj participaciji. Gledišta o političkoj participaciji kao uslovu za efikasnost i stabilnost demokratskih sistema trpela su, i danas trpe ozbiljne prigovore.

2.2. Tipovi političke kulture

Tipologije političke kulture imaju za cilj da se stvori referentni okvir za preciznije analiziranje političke kulture određenih društvenih grupa. U literaturi postoji veliki broj

podela političke kulture i isto toliko kriterijuma za postavljanje tih podela. Kriterijumi za podele političkih kultura su zasnovani na vrednostima koje određuju određenu kulturu, tipovima društvenih odnosa, kao i vrstama socijalizacije koje doprinose formiranju određene kulture.

Kada se kao kriterijum za tipologiju političke kulture razmatraju vrednosti koje dominiraju u određenoj političkoj kulturi, moguće je razlikovati političku kulturu orijentisanu na budućnost, razvoj i napredak, nasuprot orijentacije ka očuvanju tradicije, nasleđa prošlosti, postojećeg stanja stvari razlikujući na taj način:

- tradicionalnu, modernu i postmodernu političku kulturu;
- konvencionalnu i protestnu političku kulturu;
- elitnu, subelitnu i kontraelitnu političku kulturu;
- građansku i revolucionarnu političku kulturu;
- materijalističku i postmaterijalističku političku kulturu;
- kooperativno-pragmatičnu, apatičnu i otuđenu političku kulturu;
- demokratsku, nasuprot autokratskih ili autoritarnih političkih kultura.

Veliki deo tipologija političkih kultura je i zasnovan na vrednosnim kriterijumima, ali su pogledi na kriterijume često obojeni teorijski ili ideološki.

Na osnovu kriterijuma koji razlikuje objekte političkog delovanja kao što su politički sistem u celini, struktura političkog sistema i ponašanja aktera političkog sistema, Almond razlikuje tri tipa političke kulture:

- parohijalna politička kultura,
- podanička politička kultura,
- participativna politička kultura.

Parohijalna politička kultura postoji u društvima u kojima se političke funkcije nisu izdiferencirale i u kojima politički sistem ne funkcioniše izolovano od drugih društvenih podsistema, a nivo znanja o političkoj stvarnosti kod članova društva je na niskom nivou. Drugi tip političke kulture - podanička kultura predstavlja takav tip političke kulture u kojoj su članovi društva svesni postojanja pojedinih funkcija države, ali nemaju znanja ni razvijena sredstva kojima bi se aktivno uključili u politička dešavanja. Podanička kultura je uglavnom etatistička, elitistička i konzervativna. Ona je izraz i potvrda nezrelog odnosa i zasniva se na negiranju

mogućnosti čoveka da se uzdigne iznad postojeće vlasti, poretka i utemeljenih autoriteta. Markuze smatra da je ovaj vid političkog podaništva izraz jednog etičkog i antropološkog pesimizma, koji oslikava dualitet privatne autonomije i javne heteronomije (Markuze, 1969). „Politička kultura podaništva zasniva se na disocijaciji čoveka i njegovih mogućnosti i u osnovi je potvrda protivrečja između čoveka i zajednice” (Podunavac, 2008: 136). Participativna politička kultura se odlikuje specifičnom i razvijenom mrežom političkih anažovanja, sa visoko razvijenom svešću o mogućnostima društva da utiče na politička dešavanja i nosioce političke vlasti. Ovaj tip političke kulture podrazumeva da je društvo snažnije od politike, a sloboda pojedinca pravi pokazatelj političkog sistema.

Heri Ekštajn je sedamdesetih godina predložio svoju tipologiju političke kulture, odbacujući Almondovo stanovište kao konfuzno i neprecizno (Eckstein, 1988). Njegova tipologija je zasnovana na sagledavanju političkih kultura industrijalizovanih demokratija, zasnovanim na integracijskim silama koje je određuju:

- sistemi konsenzusa,
- mehanički integracijski sistemi, u kojima kohezija zavisi od političkih podela,
- komunikacioni sistemi u kojima kohezija postoji kao posledica međusobne solidarnosti.

Sedamdesetih godina prošlog veka Lembruch (Lehmbruch, 1967) je definisao tipologiju političkih kultura zasnovanu na modalitetima regulisanja društvenih konflikata, posmatrajući političku kulturu ne samo kao opšti način funkcionisanja političkih institucija, već i kao način na koji su konflikti politički postavljeni, na koga se konflikti odnose i kako su definisana pravila za njegovo razrešavanje. Izdvojio je tri tipa političke kulture:

- tip kulture zasnovan na konkurenciji, u kojem se konflikti regulišu odlukama većine,
- tip kulture zasnovan na modelu proporcije, gde se konflikti rešavaju proporcionalističkim kompromisima,

- tip kulture zasnovan na hijerarhijsko-birokratskom modelu u kojem se konflikti rešavaju autoritarnim mehanizmima.

Kako se svaki od ponuđenih modela retko može susresti izolovano, tako se i ova tipologija se pokazala nedovoljno preciznom. Međutim, navedena podela je veoma korisna, jer ulazi u suštinu problema funkcionisanja sistema, pošto demokratiju posmatramo u kontekstu usaglašavanja nejednakosti i stalnog konflikta, interesa, stavova, uverenja.

Tipologija političkih kultura Lijpharta razlikuje kulturu u odnosu na to ko čini suštinu date kulture: masa ili elite. Razlikuju se dva tipa političke kulture:

- politička kultura masa,
- politička kultura elita (koja može biti koaliciona i kontradiktorna politička kultura).

Ideja Lijpharta je interesantna pod uslovom da se precizno definišu elite. Kako se značenje termina menjalo (i još uvek se menja) veoma teško je precizno definisati kulturu elita. A i kada se ona definiše, da li je taj segment društva dovoljan da reprezentuje i ostale delove?

Kriterijum za razlikovanje političkih kultura može biti i stepen udaljenosti od centara političkog odlučivanja pa je moguće razlikovati endogenu i egzogenu političku kulturu. Endogena politička kultura oslikava uticaj društva na političku vlast i predstavlja vid masovne političke kulture. Egzogena politička kultura govori o načinima na koji se odvija proces političkog odlučivanja i ona se smatra elitnom političkom kulturom.

Brenkert navodi tri tipa političke kulture koje su zasnovane na kriterijumu slobode, koje neki autori smatraju zapravo ideologijama. Vujčić smatra da ideologije predstavljaju verovanja o politici, organizaciji i operacionalizaciji vlasti i da čine sastavni deo političke kulture (Vujčić, 1998). Navedena podela je problematična jer su sama definisanja pojmova ograničena. Na osnovu razlikovanja tri modela političke slobode, Brenkert razlikuje tri tipa političke kulture:

- liberalnu,
- konzervativnu,
- radikalnu političku kulturu.

Liberalna koncepcija slobode, pa time i liberalna koncepcija političke kulture zasnovana je na političkoj jednakosti, socijalnoj pravdi, vladavini prava, jednakosti pred zakonom koje doprinose samoodređenju pojedinca. Konzervativna politička kultura zasniva se na konkretnim pravima i povlasticama pojedinaca, ali i odgovornostima i dužnostima, koje su jasno struktuirane. Opšte je uverenje da u konzervativnoj političkoj kulturi pojedinac ima obaveze, a u liberalnoj prava. Konzervativna politička kultura uvažava tradiciju, institucije i discipline. Radikalna politička kultura se zasniva na racionalnom izboru koji nužno vodi revolucionarnoj promeni (prema Vujčić, 1998).

Političku kulturu je moguće posmatrati i kao verovanje o svrhama vlasti i političkom funkcionisanju koje se formira u zavisnosti od političkog delovanja ljudi. Elazar razlikuje tri tipa političke kulture koje se razlikuju u odnosu na funkcije i zadatke države i njenih građana:

- Tradicionalistički tip političke kulture, zasnovan je na uverenjima da je zadatak države da očuva red, a politički cilj je *status quo*. Društvo u kojem dominira tradicionalistički tip političke kulture je uglavnom hijerarhijsko i paternalističko društvo.
- Individualistički tip političke kulture je zasnovan na političkom takmičenju različitih interesa, a političke stranke oslikavaju te interese. Društveni odnosi su zasnovani na javnim politikama koje rezultiraju iz mišljenja većine.
- Moralistički tip političke kulture zasnovan je na politici koja je sredstvo za postizanje privatnih i javnih ciljeva, a politička participacija predstavlja dužnost građana, koja ima za cilj poboljšanje kvaliteta života svih (Elazar, 1984).

Elazar pravi tipologiju ne poštujući jedinstveni kriterijum podele, pa je i podela problematična. Čini se kao da su u pitanju tri kriterijuma a ne tri tipa kulture.

Vildavski je precizniji i razlikuje četiri tipa političke kulture, a kriterijum za razlikovanje je pitanje socijalnog života građana:

- Kultura individualizma izdvaja prava pojedinca na ličnu i materijalnu zaštitu, kojom ne bi bili ugroženi drugi pojedinci,
- Kultura hijerarhije favorizuje status i ulogu u društvu,
- Kultura egalitarizma zasnovana je na distributivnoj pravdi, naglašavajući jednakost zasnovanu na kolektivnom odlučivanju,

- Kultura fatalizma zasniva se na uverenju o postojanju spoljašnjih sila koje određuju sudbinu, i koji se prepoznaju kroz verski fanatizam, verovanje u sudbinu, pasivnost i spremnost na žrtvovanje (Wildavsky, 1987).

Problemi u definisanju političkih kultura se ogledaju u nizu nedoslednosti i nejasnoća koje su politički teoretičari veoma oštro iznosili. Prva se zasnivala na pitanju da li je pretvaranje mikroanalize u makroanalizu dovoljno precizno i da li može dati pouzdane rezultate, odnosno kako se iz takvih metodoloških postavki, kao što je na primer, vođenje intervjua, mogu zaključiti složene postavke političke kulture, kao i kako ustanovljena uverenja i vrednosna određenja utiču na političko ponašanje sistema (Beyme, 1974).

Almond i Verba (2000) razlikuju racionalno-aktivističku i građansku političku kulturu. Građanska kultura podrazumeva orijentaciju na celokupan politički sistem, njegova postignuća, političku kompetenciju i njeno stvaranje. Model građanske kulture je proizašao iz anglosaksonskog ideala kojim nije moguće objasniti sve političke kulture. Civilno društvo se često upotrebljava kao sinonim za građansko društvo. Civilno društvo predstavlja društvo građana i njihovih asocijacija u kojem se građanin pojavljuje u dvostrukom svojstvu i kao individua i kao vlasnik svojih sloboda i prava. Pavlović razlikuje dve specifične dimenzije pojma civilnog društva: teorijsko-analitičku i normativno-mobilizatorsku (Pavlović, 2009).

Habermas smatra da je izgradnja identiteta civilnog društva prvenstveno zasnovana na aktivizmu građana koji čine javnu sferu delovanja (Habermas, 1995). Civilno društvo za Dajmonda predstavlja način društvenog života koji je nezavisan od države, formiran na dobrovoljnoj osnovi i sa definisanim interesima pojedinih grupacija. Dajmond definiše civilno društvo kao samogenerišući i samoodržavani deo društvenog života u okviru legalnog poretka i skupa zajedničkih pravila (Diamond, 1993).

Suštinske karakteristike građanske političke kulture ogledaju se u mešovitoj kulturi sa jakim tendencijama ka balansiranju unutrašnjih razlika. Za to je neophodan visok nivo političke informisanosti, kompetencija i participacije učesnika u političkim procesima. Građansku kulturu odlikuje sklad između političke kulture i političke strukture, u kojoj dominiraju aktivnost, uključenost i racionalnost (Almond and Verba, 2000). Preduslovi razvoja demokratskih odnosa podrazumevaju postojanje civilnog društva, pre svega. Civilno društvo podrazumeva i teorijske pristupe i praktična

delovanja. Darendorf civilno društvo posmatra kao skup različitih građanskih organizacija i asocijacija, slobodnih medija, političkih partija i građanskih institucija koje funkcionišu bez uplitanja države. A garancija slobode, smatra Darendorf, ne može ležati u sudnicama, već je ona u rukama ljudi i njihovih reprezenata u političkim telima (Darendorf, 1977). Osnovna obeležja civilnog društva, prema Molnaru, su građanske inicijative, zalaganje za opšte dobro i dopuna i kontrola političkog sistema predstavničke demokratije (Molnar, 2001). Principi na kojima počiva civilno društvo su autonomija koja se odnosi na politiku i državu, zatim udruživanje zasnovano na jasnom dogovoru i ugovoru, pluralizam i civilna kultura. Civilna kultura, kako smatra Podunavac, ne predstavlja model moderne političke kulture već više kombinaciju tradicionalne političke kulture, koja je u suštini lojalističko-participativna, pre svega parohijalnog i podaničkog tipa političke kulture (Podunavac, 2008).

Brojne tipologije političke kulture dotakle su i jedno veoma važno pitanje koje je zahtevalo odgovor, a to je merenje političke kulture. Inglehart je identifikovao i definisao sedam indikatora za merenje političke kulture, koje je u svojim istraživanjima i sproveo:

- nivo životnog zadovoljstva,
- nivo interpersonalnog poverenja,
- podrška promenama,
- podrška socijalnom redu i poretku,
- nivo političke diskusije,
- nivo postmaterijalističkih vrednosti,
- proporcija protestantske populacije (Inglehart, 1990).

Inglehartov zaključak da kultura, povezana sa opštim zadovoljstvom životom, utiče na uspeh demokratije, prilično je slobodan konstrukt. Bez ozbiljnijih direktnih istraživanja, a ne posrednih zaključivanja, ovako definisana povezanost ne može imati težinu naučne informacije, već više zvuči kao ideološko određenje.

2.3. Stvaranje političke kulture - politička socijalizacija

Jedno od pitanja koje se mora postaviti kada se razmišlja o političkom aktivizmu pojedinaca i grupa je kako se formiraju stavovi i vrednosti koji određuju politički identitet? Najznačajniju ulogu u stvaranju političkog identiteta pojedinca i grupa ima proces političke socijalizacije. Politička uverenja i stavovi oblikuju se pod uticajem različitih faktora u procesu političke socijalizacije, zatim prepoznatljivim društveno-istorijskim nasleđem, ali i uticajem dnevno-političkih procesa koji se trenutno dešavaju. Kako vrednosti čine osnovu političkog ponašanja, za njihovo formiranje od ključnog značaja su porodica, škola, neposredno društveno okruženje u kojem se stiču stavovi koji određuju političko ponašanje.

Prema gledištu Almonda i Kolemana nastanak političke kulture se zasniva na četiri izdvojena faktora: političkoj socijalizaciji, artikulaciji interesa od strane interesnih grupa, agregaciji interesa kroz rad političkih stranaka i političkoj komunikaciji (Almond and Coleman, 1960). Politička socijalizacija predstavlja kontinuirano razvojni i kumulativno razvojni proces kojim se oblikuju i prenose elementi političke kulture, a održavaju se različitim mehanizmima u društvu. Vujčić razlikuje psihološki pristup političkoj socijalizaciji od didaktičko-metodičkog pristupa. Psihološki pristup usmeren je na objašnjenje sticanja političke kulture kroz individualne procese učenja, a didaktičko-metodički pristup je zasnovan na interakcijskom odnosu socijalne sredine i procesima učenja pojedinca u toj sredini (Vujčić, 1993).

Jedan od najznačajnijih istraživača političke kulture, Almond smatra da je politička socijalizacija proces kojim se pojedinci uključuju u političku kulturu i stvaraju sistem orijentacija ka ključnim političkim objektima (Almond, 1997). Proces političke socijalizacije je u suštini deo procesa socijalnog učenja koji se odvija tokom celog života. U literaturi se razlikuju dva pristupa analize političke socijalizacije: širi, makro pristup i užji, takozvani mikro pristup. Prema širem pristupu politička socijalizacija podrazumeva sve načine političkog učenja i to svih normativa koji su značajni za politiku. Užji pristup definisanja političke socijalizacije podrazumeva objašnjenje socijalizacije kao usvajanje političkih stavova i vrednosti koji su relevantni za funkcionisanje i stabilnost postojećeg političkog sistema.

Grinštajn definiše političku socijalizaciju kao kompleks socijalnog učenja koji podrazumeva formalno i neformalno učenje, planirano i neplanirano učenje, kao i

sva učenja koja nisu direktno vezana za politiku, a mogu da utiču na političko ponašanje pojedinca. Proces političke socijalizacije podrazumeva sticanje određene političke kulture od strane pojedinaca ili grupa (Greenstein, 1992). Grinštajnov model političke socijalizacije zasnovan je na odgovorima na sledeća pitanja: ko je taj koji uči, šta uči, od koga uči, pod kojim uslovima se učenje odvija i kakvi su njegovi efekti? Koncept političke kulture pruža mogućnost sagledavanja političkog ponašanja u političkom sistemu, u celini, ali uvažavajući posebne delove i njihove specifičnosti.

Denis svoju analizu političke socijalizacije zasniva na odgovorima na sledeća pitanja: koje su konsekvence političke socijalizacije, koji su sadržaji, faze u političkoj socijalizaciji, značajni kulturni aspekti političke socijalizacije, kako nastaju podgrupe i koje su njihove razlike, kako se odvija sam proces političkog učenja, pod kojim faktorima uticaja, koji efekti socijalizacije se prepoznaju na pojedincima, a koji na određene grupe ljudi. Pored navedenih razvijeni su i drugi modeli političke socijalizacije sa ciljem preciznijeg objašnjenja složenog procesa političke socijalizacije koje, zbog svoje kompleksnosti, nije moguće jednostavno objasniti (Wildavsky, 1987; Elazar, 1984).

Politička socijalizacija posmatrana je najčešće kroz modele socijalizacije koji su je najbliže objašnjavali. Hes i Torni razlikuju četiri modela političke socijalizacije kao svojevrsnog procesa sticanja, održavanja i menjanja političkih stavova:

- akumulacijski model,
- model transfera interpersonalnih odnosa,
- model identifikacije,
- kognitivno-razvojni model (Hess and Torney, 1967).

Akumulacijski model polazi od pretpostavke da političko ponašanje nastaje akumulacijom znanja, iskustva i ponašanja u procesu političke socijalizacije i usmeren je na analizu povezanosti znanja sa uvidom u političke procese. Model transfera interpersonalnih odnosa polazi od pretpostavke da naučeni modeli interpersonalnih relacija iz porodice i okruženja utiču na odnose sa političkim autoritetima, kao i da se prenose na političke komunikacije. Model identifikacije zasnovan je na učenju po modelu kroz procese imitacije i identifikacije, koji se

jednostavno prenose u politički kontekst i određuju političko ponašanje i on najbliže može da objasni stranački identitet i izbore političkih kandidata. Kognitivno-razvojni model podrazumeva da je proces političke socijalizacije u funkciji razvoja kognitivnih sposobnosti osobe i da se ishodi socijalizacije menjaju sa uzrastom i iskustvom. Ovaj model je najjasniji u objašnjenju procesa razumevanja političkih procesa, kao i ulozi sukoba, interesa ili izbora.

Politička socijalizacija prema Dosonu i Previtu odvija se na dva paralelna koloseka: na individualnom nivou na kojem se pojedinac formira u pravcu političkog identiteta, i na nivou političke zajednice u smislu održavanja političke kulture, promene kulturnih vrednosti i njihovog širenja. Njihovo gledište zasnovano je na postulatima istraživanja političkog ponašanja sa aspekta bihejviorizma, koji je u domenu mikro političkog sagledavanja i koji zapravo predstavlja sagledavanje ponašanja pojedinca, a ne kolektiva. Doson i saradnici objašnjavaju model političke socijalizacije uglavnom sa psihološkog aspekta procesom socijalnog učenja. Procesi socijalnog učenja mogu biti direktni i indirektni. Direktni procesi socijalizacije u političkoj sferi se odnose na eksplicitno sticanje političkog iskustva i sticanje političkog znanja. Osnovni oblici direktne političke socijalizacije su: imitacija, anticipatorna socijalizacija, političko obrazovanje i političko iskustvo. Indirektni oblici političke socijalizacije utiču na sticanje stavova, uverenja, načina reagovanja kao i njihovo prenošenje u politička ponašanja. Kao indirektno oblike političke socijalizacije autori smatraju transfer interpersonalnih odnosa, učenje po analogiji i generalizaciju (Dawson et al., 1977).

Posledice političke socijalizacije na funkcionisanje političkog sistema moguće je sagledati kroz tri različita pristupa koja su nastala u okvirima savremenih političkih teorija: funkcionalističko-strukturalističkog, bihejviorističkog i uticaja zasnovanog na teoriji održanja.

1. Funkcionalističko-strukturalistički pristup istražuje političku socijalizaciju kao suštinski preduslov stabilnosti političkog sistema,
2. Bihejvioristički pristup sagledava političku socijalizaciju kroz njene efekte u političkom ponašanju, pre svega u političkoj participaciji, partijskim opredeljenjima i aktivnostima koje podržavaju takva opredeljenja,

3. Teorija održanja pristupa analizi političke socijalizacije kao procesu koji doprinosi adaptaciji određenoj političkoj kulturi, kako bi se sistem dalje održavao i učvršćivao. Razlikujući vertikalnu i horizontalnu stabilnost, pristalice ovog pristupa naglašavaju činioce održavanja sistema i njegove osnovne zadatke u obezbeđivanju poželjnog političkog ponašanja i održavanja političke kulture (Dennis, 1968).

2.3.1. Vrednosti kao osnova političke socijalizacije

Savremeni uslovi života doprineli su nizu promena vezanih za znanja, ponašanja i mišljenja pojedinaca i grupa ljudi. Menjao se i sistem vrednosti i odnos prema pojedinim vrednostima. Velike količine informacija, nova saznanja, novi poslovi, proizvodi i usluge, doprineli su i promeni mesta i uloge čoveka u društvu. Povećanje životnog standarda, širenje tržišta, kao i povećanje potreba stanovništva, doprinelo je i drugačijem odnosu prema vrednostima. Koković i Lazar smatraju da je „koncept vrednosti jedan od ključnih koncepata pomoću kojeg sociologija pristupa istraživanju i objašnjenju društvene realnosti. Vrednosti vrše funkciju svih vrsta društvenog selektivnog ponašanja-društvenih akcija, ideologija, stavova i moralnih prosuđivanja, upoređivanja sebe sa drugima, kao i opravdanja sebe i drugih“ (Koković i Lazar, 2006: 120).

Najznačajniji faktor za razumevanje političke kulture su upravo vrednosti, smatra Rogonjski, jer su vrednosti najtrajnije i najjače uvezane sa stavovima, emocijama i ponašanjem, a sa druge strane održavanje zajedničkih vrednosti koje svaki politički sistem nosi sa sobom je od posebnog značaja za kvalitet samog političkog sistema (prema Podunavac, 2008: 70). Vrednosti čine osnovu jednog društva, te tako funkcionalisti smatraju da društvo opstaje u celini zahvaljujući normama i vrednostima zasnovanim na zajedničkom etičkom kodeksu, dok predstavnici teorije konflikata zastupaju stanovište da poredak u društvu zavisi od moći pojedinih segmenata društva.

Istraživanje vrednosti ima dugu i raznoliku istoriju u sociologiji. Teorijske i empirijske studije vrednosti razvijale su se od strane mnogih teoretičara (Parsons and Shils,

1951; Kluckhohn, 1951; Williams, 1987; Scott, 1959). Iako postoje brojne analize, savremena područja istraživanja vrednosti nisu u dovoljnoj meri integrisana. Razlike u pristupima se ogledaju u nizu definicija i objašnjenja vrednosti.

Teoretičari su uglavnom saglasni da se vrednosti razvijaju od samog detinjstva, da su vrlo stabilne i teško se menjaju. Tako Rokič smatra da vrednosti čine verovanja stečena putem preferencija u skladu s kojima čovek deluje, a čine ga uverenja prema kojem ljudi deluju u skladu sa izabranim preferencijama. Vrednosti predstavljaju trajna verovanja da je određeni način ponašanja društveno poželjniji nego neki drugi. Rokič je smatrao da postoje dva tipa vrednosti: terminalne i instrumentalne vrednosti. Terminalne vrednosti se odnose na ciljeve, a instrumentalne, na načine ostvarivanja tih ciljeva, i ne predstavljaju nezavisne celine već su povezane složenim funkcionalnim odnosima. Za Rokiča, svaki čovek poseduje vrednosti, samo razlike nastaju u odnosu na relativnu važnost koju pojedinci pridaju pojedinim vrednostima. Izvori vrednosti se nalaze u ličnosti pojedinca i društvu, koje sa svojom kulturom i institucijama socijalizacije utiču na formiranje specifične hijerarhije vrednosnih prioriteta, koje Rokič naziva vrednosnom strukturom (Rokeach, 1973).

Švarc smatra da su vrednosti kognitivni prikazi poželjnih ciljeva koji služe kao vodeća načela u životu ljudi (Schwartz, 1994). Razlike između osobina i ličnih vrednosti istraživali su brojni autori (Bilsky and Schwartz, 1994; Roccas et al., 2002). Osobine su trajne karakteristike dok se vrednosti odnose na dugoročnije ciljeve i na ono što ljudi smatraju važnim. Osobine variraju u učestalosti i intenzitetu njihovog nastanka. Vrednosti predstavljaju stečene dispozicije ličnosti za određeno ponašanje i nastaju kao jedan od najvažnijih rezultata procesa socijalizacije. Sa aspekta sociološkog pristupa, pod vrednostima se podrazumeva njihova veza sa socijalnim ponašanjem, pre svega prihvaćene i cenjene ideje o društvenim odnosima koje nastojimo da ostvarimo. Svaka vrednost ima sadržaj i intenzitet. Sadržaj vrednosti pokazuje šta ljudi smatraju dobrim i važnim, a intenzitet koliko to smatraju dobrim i važnim.

Vrednosti variraju u svojim prioritetima. Ljudi veruju da njihove vrednosti predstavljaju njihove značajne reference pred drugima, dok osobine mogu biti

zasnovane na vrednostima, pa se određuju kao pozitivne ili negativne. Ljudi mogu objasniti ponašanje u odnosu na osobine ili vrednosti, a nisu retka istraživanja kojima se povezuju osobine i vrednosti (Roccas et al., 2002). Vrednosti i osobine mogu uticati jedni na druge, tako što vrednosti mogu uticati na osobine, jer se ljudi ponašaju u skladu sa svojim vrednostima (Rokeach, 1973; Schwartz, 1994), a osobine mogu uticati na vrednosti.

Inglehart veruje da se vrednosti operacionalizuju kao društveno poželjni ciljevi, kao koncept lične i socijalne poželjnosti (Inglehart, 2000). Rokič (Rokeach, 1973) i Švarc (Schwartz, 1992) smatraju da su vrednosti univerzalne kategorije. Veliki broj je i istraživanja vrednosti. Jedno od prvih i najčešće navođenih istraživanja je Rokičevo. Rokičev model vrednosti naglašava potencijalne sukobe među pojedincima s različitim vrednosnim prioritetima (Rokeach, 1973). Pod vrednosnim orijentacijama mogu se podrazumevati različiti pojmovi: sistem životne filozofije (Allport et al., 1960), eksplicitno ili implicitno shvatanje nečeg poželjnog i pozitivnog što utiče na ponašanje i na selekciju prethodnih načina, sredstava i ciljeva akcije (Kluckhohn, 1962). Kuzmanović smatra da vrednosti predstavljaju uverenja o lično ili društveno poželjnim opštim načinima ponašanja, vrstama aktivnosti i relativno trajnim stanjima u društvu i pojedincu (Kuzmanović, 1995).

Dobro definisani vrednosni sistemi predstavljaju vrstu kulturnog ili moralnog koda bilo pojedinca bilo društvene grupe. Lični vrednosni sistem važi samo za individuu koja ga održava i primenjuje na svoje životne situacije.

Društvene vrednosti definišu se i kao implicitni i eksplicitni sadržaj poželjnih norme, karakteristične za pojedinca, društvene grupe i zajednicu. Kao relativno stabilne, opšte i hijerarhijski organizovane forme, društvene vrednosti u najvećoj meri određuju karakter društva, delovanja institucija i utiču na socijalizaciju ličnosti. Vrednosti imaju kognitivnu, afektivnu i bihejvioralnu komponentu, jer pojedinac kognitivno zna ispravan način ponašanja ili krajnjeg cilja kojem teži, ima jasnu emociju vezanu za svoj stav i sprovodi ga u ponašanju. Vrednosti predstavljaju ishod evolucionog procesa u razvoju jednog društva. Funkcije vrednosti su usmerene ka postavljanju standarda za poželjne i nepoželjne ciljeve u ljudskom ponašanju (Inglehart and Baker, 2000). Pomoću sistema vrednosti uspostavljaju se standardi

ponašanja, motiviše neka akcija, daje okvir za rešavanje konflikata i donošenje odluka.

Rokič i Rokič (Rokeach and Rokeach, 1989) tvrde da se vrednosti moraju posmatrati kroz prizmu individualističkih i kolektivističkih vrednosti. Tako je Švarc (Schwartz, 1994) koncipirao skalu za merenje vrednosti sa individualističkog i kolektivističkog aspekta. Kasnija istraživanja su razvila prilaze istraživanja vrednosti povezujući postojeći koncept individualizma i kolektivismu sa drugim značajnim faktorima političkog ponašanja. Triandis i Gelfland (Triandis and Gelfland, 1998) su predložili da se individualizam i kolektivismu preciznije definišu dodavanjem horizontalnih i vertikalnih dimenzija, u kojima se horizontalna odnosi na ravnopravne društvene obaveze, a vertikalna se odnosi na društvene hijerarhije. Kagitcibasi (1997) razlikuje relacijski individualizam i kolektivismu u odnosu na normativni individualizam i kolektivismu. Normativni pristup naglašava kulturne ideale, kao što je individualistička kultura, a relacijski pristup naglašava različite koncepte koji se koriste u individualizmu i kolektivismu.

Za razliku od vrednosti, stavovi su relativno trajni, stečeni sistemi pozitivnog ili negativnog ocenjivanja, osećanja i tendencije da se preduzme akcija za ili protiv. Stavovi uvek obuhvataju tri komponente: kognitivnu, koja podrazumeva saznajne aspekte, afektivnu koja se odnosi na osećanja i konativnu, voljnu koja podrazumeva motivacione faktore. Karakteristike stavova su dispozicioni karakter, stečenost, delovanje na ponašanje i doslednost ponašanja i složenost. Stavovi se mogu podeliti prema više kriterijuma. Tako se mogu podeliti na lične i socijalne, pri čemu se lični odnose na konkretne, pojedinačne pojave, a socijalni na generalizovane, društveno značajne pojave.

Stavovi o važnim društvenim pitanjima mogu se pratiti kroz različite vrednosti na kojima su zasnovani. Na primer, Kristijansen i Zana (Kristiansen and Zanna, 1994) navode da pristalice prava na pobačaj naglašavaju vrednosti kao što su sloboda i udoban život, dok su protivnici pobačaja naglašavali verska uverenja. Pojedinci takođe mogu biti ambivalentni po pojedinim socijalnim pitanjima zbog svoje pluralističke predanosti vrednostima koje su u sukobu sa deklarisanim javnim politikama. Preko vrednosnih orijentacija, vrednosti se prevode iz apstraktnog u

konkretno polje ljudske društvenosti i aktivnosti. Funkcije vrednosti na individualnom planu su usmerene na snalaženje i prilagođavanje pojedinca fizičkom i socijalnom svetu, kao i na prevazilaženje problemskih situacija u svakodnevnom životu.

Pored ostalih sfera života, vrednosti i vrednosne orijentacije oblikuju i sferu politike. Rana istraživanja u politici posmatrala su uglavnom individualne razlike u sklonostima, stavovima i motivima birača i političkih vođa. Najznačajnija istraživanja pojedinih vrednosti u političkom ponašanju su istraživanja konzervativizma (McClosky, 1958), kao i dogmatizma i moći (Rokeach, 1960). Suštinski problem u ovakvim istraživanjima predstavlja nepostojanje opšte teorije o vrednostima koji bi pružili mogućnost za poređenje rezultata.

Promene u sistemu vrednosti, koje su nastale kao posledica modernizacije, ogledaju se u smanjenju uticaja tradicionalnih vrednosti i uobličavanju vrednosti koje se nazivaju modernim vrednostima, za koje se veruje da nastaju pod uticajem promena u ekonomskoj sferi. Promena koja najviše oslikava kraj dvadesetog i početak dvadeset prvog veka odnosi se na ulogu čoveka i kako to Inglehart i Welzel smatraju „humanističku transformaciju modernizacije” (Inglehart and Welzel, 2007), koja podrazumeva slobode izbora i potrebu za samoizražavanjem kao jednu od ključnih potreba modernog doba. Postoje i teoretičari koji veruju da tradicionalne vrednosti opstaju i da nisu direktno uslovljene ekonomskim uslovima. I jedno i drugo stanovište predstavljaju zapravo dva modela interpretacije promene vrednosti – model modernizacije i model kulturalizma. Osnovna postavka teorija modernizacije je da je društveno-ekonomski razvitak povezan s koherentnim i, donekle, predvidivim promenama u kulturi kao i u političkom životu (Pye and Verba, 1965).

Polazeći od pozicija kulturološke perspektive Inglehart u svojim istraživanjima polazi od pretpostavke da socioekonomski razvoj ima tendenciju usmeravanja razvoja pojedinog društva, ali da su od velikog značaja za razvoj i društveno-vrednosna određenja koja se moraju uzeti u obzir i koja predstavljaju osnovu za razvoj demokratije (Inglehart, 2000). Promena od materijalističkih ka postmaterijalističkim vrednostima uključuje veću kognitivnu mobilizaciju i povećanje radnih rezultata. (Kaase and Marsh, 1979). Od suštinskog značaja za razvoj demokratskih vrednosti zemalja u tranziciji je razvoj građana i osposobljavanje za demokratiju i stvaranje vrednosnih okvira koji bi doprineli usvajanju obrazaca evropske socijalne kulture i

evropskog identiteta. Jedna od najznačajnih karakteristika tranzicije iz socijalizma u tržišnu privredu odnosi se na promenu koja se odvija iz pravca kolektivističke ka individualističkoj kulturi (Triandis and Gelfland, 1998).

Promene u sistemu vrednosti koje su se desile poslednjih godina u razvijenim zemljama obuhvataju postmaterijalističke vrednosti, koje stavljaju u prvi plan kvalitet života, solidarnost, obrazovanje, ekologiju, nekonvencionalne oblike političke participacije, interpersonalno poverenje, toleranciju marginalnih grupa i subjektivno blagostanje (Inglehart, 2000; Inglehart and Welzel, 2010; Welzel and Inglehart, 2005; Welzel et al., 2003). Za razliku od industrijskog društva, u postindustrijskom društvu dolazi do promene u stepenu razvoja individualne autonomije, industrijska faza modernizacije donosi sa sobom sekularizaciju autoriteta, dok postindustrijska faza dovodi do emancipacije od autoriteta (Inglehart and Welzel, 2007). Analiza političke kulture postkomunističkih društava ukazala je na velike razlike u ispitivanim zemljama (Farnen et al., 1996; Gibson, 1996; Inglehart and Welzel, 2007). Osnovna karakteristika ove promene ogleda se u povećanju značaja postmaterijalističkih vrednosti u odnosu na, do sada dominirajuće materijalističke, tradicionalne vrednosti. Dimenzije vrednosti koje se izdvajaju u Inglehartovom istraživanju su tradicionalne nasuprot sekularno-racionalnim vrednostima. Tradicionalne vrednosti čine poštovanje autoriteta – religijskog, nacionalnog i porodičnog. Autori smatraju da je sa rastom indikatora ljudskog razvoja u nekom društvu, realno očekivati da vrednosne orijentacije, koje su prilagodljive razvoju, takođe rastu. Pored njih, razvijaju se i personalni stavovi vezani za društvo kao što su univerzalizam, racionalnost, poštovanje nauke. Inglehart smatra da od 1970. do 1985., postoji trend porasta polarizacije na osnovu materijalističkih i postmaterijalističkih vrednosti i on ovu promenu definiše kao promenu od klasne ka vrednosnoj političkoj polarizaciji (Inglehart, 2000). Istraživanje u Švedskoj na 783 studenta društvenih fakulteta, pripadnika različitih političkih stranaka, koje se bavilo analizom stavova vezanih za političko-ekonomski konzervativizam, kaznenu politiku, društvenu nejednakost, militarizam, prozapadnu orijentaciju, rasizam, ksenofobiju i religioznost, pokazalo je da je zajednička vrednost za sve ispitanike postojanje političko-ekonomskog konzervativizma, a da se izbor ostalih vrednosti razlikuje u odnosu na političke stranke (Sidanius, 1987). Inglehart govori o promeni vrednosti koja u zapadnim

društvima nastaje kao posledica njihovog ulaska u postindustrijsku fazu razvoja. Reč je o tome da građani sve više daju prednost postmaterijalističkim vrednostima u odnosu na tradicionalne, materijalističke. Postmaterijalističke vrednosti odnose se na čitav spektar pitanja koja nastaju kao posledica zadovoljenja osnovnih potreba i pojave slobodnog političkog prostora za nova pitanja, kao što su kvalitet života, rodna ravnopravnost, antinuklearne inicijative, razoružanje, solidarnost, zdravstveno osiguranje, obrazovanje i ekološka pitanja. U klasične materijalističke vrednosti spadaju ekonomska i politička stabilnost i fizička bezbednost pojedinca. Ova vrednosna promena ka dominaciji postmaterijalističkih vrednosti je postepena, ali konstantna.

Istraživanje Ingleharta i saradnika pod nazivom *World Values Survey*, koje je počelo sedamdesetih godina prošlog veka, a u kojem je učestvovala i Srbija, bavilo se odnosom socioekonomskog razvoja i ljudskih vrednosti, a posmatralo je i partijsku identifikaciju građana, iz velikog broja zemalja, sa njihovim dominantnim vrednostima. Jedan od najznačajnijih rezultata je bio da su politike u zemljama na zapadu sve više određene vrednostima, a sve manje prema društvenim klasama (Inglehart, 2000). Rezultat koji se takođe izdvaja je da vidno raste podrška levici kod postmaterijalista srednje klase, dok pripadnici radničke klase pružaju podršku desnici, kao posledicu nesigurnosti koju osećaju u društvu u kontekstu savremenih trendova promena. Istraživanje Barnea i Švarca (Barnea and Schwartz, 1995) pokazuje da se politički relevantne dimenzije razlikuju u različitim zemljama, pa je od ključnog značaja imati u vidu specifičnosti političkog konteksta.

Analizirajući promene u sistemu vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji u periodu 1979-1988. godine, Pantić smatra da se ne može govoriti o prihvatanju postmaterijalističkih vrednosti kod nas, jer su rezultati pokazali pomak u pravcu materijalističke orijentacije, koja je 1981. godine, bila dominantna za 28% mladih, a 1990. godine za 32% ispitanika. Ništa značajno se nije promenilo ni par godina kasnije kada je 1996. godine primenom standardne Inglehartove baterije Pantić ustanovio da je postmaterijalizam ispoljilo 23% građana Srbije (Pantić, 2002). Podatak koji je bio novi u ovom istraživanju je da je prihvatanje postmaterijalističkih vrednosti zavisilo od izborne orijentacije ispitanika. Najviše nivoe postmaterijalističkih vrednosti pokazali su članovi Građanskog saveza Srbije (41%), zatim Jugoslovenske

levice (30%), Demokratske stranke Srbije (28%), Demokratske stranke (26%), pa Srpskog pokreta obnove(26%), dok su najniže postmaterijalističke vrednosti pokazali članovi Srpske radikalne stranke (17%) i Socijalističke partije Srbije(12%). Jedno od najranijih istraživanja u našoj sredini, koje je uključivalo Inghartove koncepte, pokazalo je da je među ljudima u Srbiji krajem osamdesetih godina dvadesetog veka dominantnija bila postmaterijalistička nego materijalistička orijentacija. Interesantan je i rezultat o načinima na koji ispitanici vide samog sebe, a kako opažaju druge ljude u okruženju u odnosu na ispitivane vrednosti. Ispitanici u velikoj meri pripisuju sebi postmaterijalističke vrednosti a drugim ljudima pripisuju materijalističke vrednosti. Takođe interesantan rezultat je da su materijalističke vrednosti bile najizraženije kod najmlađe posmatrane grupe ispitanika koji imaju do 27 godina, što je u direktnoj suprotnosti sa Inghartovom teorijom (Bolčić, 2003).

Istraživanje vrednosnih orijentacija građana Srbije, pod nazivom „Izgradnja proevropske demokratske kulture kroz jačanje kapaciteta kreatora javnog mnjenja“, koje se bavilo političkim podelama i vrednosnim orijentacijama građana Srbije, imalo je za cilj da ispita mogućnost izgradnje bazičnog vrednosnog konsenzusa i mogućnosti konstruisanja demokratskog bloka u Srbiji. Istraživanje je izdvojilo kulturološko - vrednosnu dimenziju, koju su istraživači imenovali kao intelektualna zatvorenost i konzervatizam, a koju čine: poverenje u vojsku i policiju, antizapadna orijentacija, autoritarna poslušnost, tradicionalizam, patrijahalnost, konformizam, kolektivizam, intelektualna zatvorenost i odsutnost motiva postignuća. Utvrđena je mala sličnost u prihvatanju vrednosti kod ispitivanih građana (Mihajlović i sar., 1990).

Jedan od najznačajnijih pokazatelja političkog ponašanja je karakteristika autoritarnosti, koja se često povezuje sa antidemokratskim stavovima. Istraživanjem Adorna i saradnika je izdvojeno devet varijabli koje zajedno čine jedinstven sindrom antidemokratskog stava: konvencionalizam, autoritarna submisivnost, autoritarna agresivnost, antiintraceptivnost, kruto razmišljanje, sujeverje i stereotipi, moć i „čvrstina“, destruktivnost i cinizam, projektivnost i seks (Kuzmanović, 1994). Predstavnici sociološke interpretacije autoritarnosti, Lipset (Lipset, 1959) i Gabeneš (Gabennesch, 1972), izdvojili su varijable koje su izražavale stavove koji su dinamički, mada ne i logički, u vezi sa predrasudama koje doprinose autoritarnosti. Pojedinaac koji pokazuje demokratske vrednosti je politički tolerantan, veruje u

političke slobode, nepoverljiv je prema političkim autoritetima, spreman je da podržava demokratske institucije i procese, tolerantan i angažovan (Gibson, 1996). U pokušaju objašnjenja razumevanja odnosa između ideologije i autoritarnosti, psiholog Ajzenk (Eysenck, 1956) je smatrao da se svi politički stavovi mogu svesti na dimenziju radikalizam – konzervativizam i koju je povezao sa dimenzijom temperamenta isprojektovanom na društvene pojave, čijim kombinovanjem je pokušao da definiše karakteristične tipove kojima se određuju pristalice različitih političkih stranaka. To je zapravo bio i prvi pokušaj kompleksnijeg objašnjenja odnosa između sistema stavova, karakteristika ličnosti i političkog ponašanja. Ajzenk i Rokič su smatrali da postoje ljudi sa sličnim autoritarnim karakteristikama koje određuju autoritarnost (Eysenck, 1982; Rokeach, 1960). Ajzenk veruje da je zajednička karakteristika ljudi sa autoritarnim osobinama postojanje nefleksibilnosti u razmišljanju. Rokič je slično verovao da je za autoritarnost karakteristična tendencija dogmatskog razmišljanja.

Altemajerov pristup zasnovan na osobinama izdvaja tri osobine, iz Adornovih devet, koji karakterišu autoritarnu ličnost- autoritarnu submisivnost, autoritarnu agresivnost i konvencionalnost, koje izdvaja kao osnove za reagovanje na identičan način u istim ili sličnim situacijama. Desnu autoritarnost Altemajer objašnjava kao submisivnost prema opaženim autoritetima, posebno onima koji su već osvojili legalnu vlast, a koja se može identifikovati u bilo kom političkom sistemu (Altemeyer, 1996). Takođe smatra da desna autoritarnost nastaje kao posledica socijalnog učenja, pojedinih karakteristika ličnosti i životnih događaja i situacija. Karakteristično ponašanje osoba sa visokim skorovima desne autoritarnosti su postojanje više poteškoća u kritičkom mišljenju od ljudi sa nižim skorovima na skali autoritarnosti, kao i manje pokazatelja kritičkog preispitivanja. Osobe sa visokim skorovima desne autoritarnosti doživljavaju svet kao veoma opasno mesto, a ponašanje drugih objašnjavaju unutrašnjim sklonostima, dok sopstveno ponašanje pravdaju spoljašnjim uticajima. Jedan od najvažnijih zaključaka Altemajerovih istraživanja je da su politički stavovi, kao što su antisemitizam i neprijateljstvo prema strancima, direktno povezani sa tri izdvojene karakteristike autoritarnosti koje utiču na stvaranje takvih stavova i ponašanja. Istraživanja autoritarnosti su najčešće povezivana sa političkom ideologijom, a većina mera autoritarizma snažno je povezana s konzervativizmom. Altemajer

(Altemeyer, 1996) smatra da odnos između ta dva pojma nije uzročno-posledični i da se oni jednostavno podudaraju. Drugi autori (Stone et al., 1993) tvrde da postoje problemi u metodologiji i merenju njihove povezanosti i da sadržaj skala podrazumeva ideološki predznak. Stener (Stenner, 2005) pak veruje da su autoritarnost i konzervativizam različiti, ali srodni pojmovi koji učvršćuju i utiču jedan na drugog. Iako potiču iz različitih kognitivnih dispozicija, autoritarnost se temelji na nemogućnosti da se bavi složenim problemima, a konzervativizam se temelji na nesposobnosti da se nosi s neizvesnošću.

Veliki broj istraživanja autoritarnosti u Srbiji ukazao je na postojanje visokih nivoa autoritarnosti kod građana, nepostojanje povezanosti autoritarnog sindroma sa školskom spremom, visoku autoritarnost kod politički pasivnih i najaktivnijih, dok su najmanje autoritarni oni koji su osrednje angažovani. Ovakvi rezultati se značajno razlikuju od istraživanja autoritarnosti u razvijenim zemljama gde postoji linearna negativna povezanost autoritarnosti i intenziteta političkog aktivizma (Pantić, 1988). Istraživanja autoritarnosti u zemljama u okruženju su pokazala slične rezultate, pa se povišena autoritarnost tumači i kao kulturno zasnovana na tradicionalnoj patrijarhalnoj porodici, povezanoj sa značajnim uticajem vere. Istraživanjem društvenog karaktera i društvenih promena u svetlu nacionalnih sukoba u našoj zemlji, Golubovićeva i saradnici su ustanovili postojanje dominantnog autoritarno-tradicionalističkog sindroma u našem društvu. Rezultati su pokazali da su četiri vrednosne orijentacije kojima autori pridaju poseban značaj i definišu ih pojmom društvenog karaktera: autoritarnost, tradicionalizam, nacionalizam i etatizam u značajnoj meri povezani sa drugim važnim stavovima, kao što je na primer indeks represivne orijentacije (Golubović et al., 1995). Kako se sistem vrednosti veoma sporo menja, sigurno je da je postojanje ovakvih vrednosti i posle dvadeset godina itekako prisutno.

Ispitujući spremnost za društveno angažovanje i aktivizam ljudi, Kuzmanović i saradnici su dobili rezultate da su ispitanici najspremniji da se angažuju u interesu svoje nacije, ali da bi prihvatili i angažovanje u interesu kraja u kome žive, svoje generacije i kolega, kao i interesu ljudi iste veroispovesti. Aktivizam u interesu promovisanja političkih stanovišta povezan je, prema rezultatima istraživanja, sa sledećim društvenim ciljevima: jaka tržišna privreda, pravna država, teritorijalni

integritet, demokratija, razvoj nauke i obrazovanja, a od ličnih ciljeva izdvajaju se društveni aktivizam i popularnost (Kuzmanović i sar., 1995).

Rezultati i drugih istraživanja pokazuju da su u Srbiji pomešane predmoderne (tradicionalne), moderne i postmoderne vrednosti, a da se tradicionalne vrednosti još uvek održavaju, u značajnoj meri usporavajući proces tranzicije. Srbija se sporo oslobađa takozvanih vrednosti oskudice, dok se u razvijenim zemljama već neko vreme uočavaju vrednosti razvojnog karaktera.

2.3.2. Politička socijalizacija i religioznost

Religioznost predstavlja orijentaciju koja se temelji na stavovima kognitivne prirode, stavovima emocionalne prirode i drugim osećanjima, kao što su zavisnost, bespomoćnost, divljenje prema natprirodnom biću, dinamičke stavove o potrebi obavljanja verskih obreda, stavove prema institucijama određene konfesije i izvesne moralne stavove (Pantić, 1988). Religioznost se može definisati i kao subjektivni sistem stavova i kao sistem unutrašnjih trajnih dispozicija koji uključuje verovanje, znanja, osećanja i ponašanja objedinjujući u sebi najintimnije delove čoveka. Klasična religioznost predstavlja sintezu religiozne svesti i religioznog ponašanja i udruživanja. Stoga klasična religioznost podrazumeva bar dva aspekta:

- a) prihvatanje religijskog učenja i
- b) praktikovanje pobožnosti određenim religijskim organizacijama, te razvijanje osećanja pripadnosti crkvi.

Religioznost se može posmatrati i kroz kompleksnije koncepte, kao što je na primer, Olportov koncept religioznosti koji podrazumeva intrinzičku i ekstrinzičku religioznost. Kod intrinzičke religioznosti, glavni motiv je unutrašnja religioznosti, odnosno interiorizovana religioznost. Ekstrinzička religioznost je više instrumentalna, zasnovana na socijalnim potrebama vezanim za druge ljude, posebno za potrebe prihvatanja, često i u funkciji ostvarivanja nekih drugih potreba, kao što su socijalni status, moć, prestiž, uloga i drugo. Olport i njegovi saradnici tumače ova dva

koncepta tako što definišu intrinzičku religioznost kao onu koja se živi, a ekstrinzičku religioznost onu koja se koristi (Allport et al., 1960).

Mnogi autori smatraju da religija utiče na političke stavove samo posredno (Schwartz and Huisman, 1995), tako što određena verska učenja naglašavaju značaj neke vrednosti i na taj način, oblikuju vrednosne sisteme svojih članova, koji predstavljaju smernice u formiranju političkih stavova (Van Gyes and De Witte, 1999), razlikujući kulturni konzervativizam nasuprot progresivizmu, dok drugi autori dodaju ekonomski konzervativizam nasuprot progresivizmu. Barnea i Švarc (Barnea and Schwartz, 1995) pokazuju da se politički relevantne dimenzije mogu razlikovati u različitim zemljama, pa je od ključnog značaja imati u vidu specifičnosti političkog konteksta.

Tokom devedesetih godina prošlog veka došlo je do povećanja pozitivnog odnosa prema religiji u većini zemalja u svetu, sagledano kroz tvrdnju da je „molitva važan deo mog života“ - od 41% u 1987. do znatno većeg procenta od 55% u 1999. godini. Sa druge strane, istraživanje pokazuje da se broj Amerikanaca koji kažu da su ateisti ili agnostici, povećao u poslednjih dvadesetak godina, tako da se početkom 2006. godine 12% ispitanika izjasnilo da nije povezano sa verskim tradicijama, u odnosu na 8% u 1987. godini. Veliko istraživanje religioznosti vršeno na ispitanicima različitih generacija pokazalo je da među ispitanicima rođenih pre *baby boom* generacije (pre 1946. godine) ima samo oko 5% nereligioznih, dok je broj više nego dvostruko veći (11%) među *baby boomers*-ima. Među ispitanicima koji su rođeni posle 1976. godine, koje nazivamo generacija Y, 19% ispitanika ne uvažava versku tradiciju (Trends in Political Values and Core Attitudes, 2007).

Istraživanje u SFRJ iz 1984. godine je pokazalo da je broj konvencionalno religioznih 10%, što predstavlja nizak nivo religioznosti. Za razliku od 1974. godine, kada je bilo 58% nereligioznih (ateista), 1984. godine ateista je bilo primetno manje - 38%, a povećao se i broj ispitanika koji se svrstavaju u „mešani tip“ (Pantić, 1988).

Ubrzano obnavljanje religioznosti, naročito kod mladih, u drugoj polovini 80-ih godina, može se posmatrati kao rezultat produbljanja društvene krize na našim prostorima, koja je posebno pogodila mladu generaciju, uzrokujući veliku nezaposlenost, osećanje odsustva perspektive i masovnu anomiju. To što determinanta pola, starosti, mesta stalnog boravka, u opredeljivanju religioznosti ne

igra tako važnu ulogu kao nekada, ili ima vidno slabiji uticaj u odnosu na prošlost, samo je dokaz da je religija postala, bar na deklarativnoj ravni, daleko opštija i javno prihvatljivija pojava nego što je do tada bila, u društvenom sistemu socijalizma. Pripadnost pravoslavlju u Srbiji i danas više je stvar tradicije i identiteta srpskog naroda, nego pitanje same vere.

U odnosu na prethodni period (socijalizma), desila se revitalizacija religije, naročito ako se posmatra samo deo koji se odnosi na versku praksu i učestalost verskih obreda. Tako Blagojevićeva smatra da „religioznost u Srbiji svakako više nije primer masovnog bega ljudi od religije i crkve. Iako su najvažniji pokazatelji konvencionalne religioznosti u katoličkom religijsko-duhovnom krugu takvi da je deklarirana religioznost najproširenija pojava u njima u odnosu na mešoviti, protestanski i pravoslavni milje, što se Srbije tiče taj razmak se dosta smanjio pa se religijska deklaracija i verovanje u boga u Srbiji približava situaciji u katoličkim zemljama (Italija i Portugalija) a značajno je viša ne samo u odnosu na protestanske (Danska i Švedska) i konfesionalno mešovite zemlje nego i u odnosu na pravoslavnu Rusiju” (Blagojević, 2008: 255).

Istraživači su pronašli da verska uverenja i religioznost ostaju relativno stabilni među odraslima. Iako određeni životni događaji imaju tendenciju da povećaju ulogu religije, kao što je razvod, ili smrt voljene osobe ili teške bolesti, prosečni pojedinac ne menja u većoj meri religijske stavove tokom života. Očigledno da poverenje u crkvu nije samo izraz jednog specifičnog, izolovanog i promenljivog stava, već je u znatnoj meri uklopljeno u širi vrednosni sistem koji je najviše obeležen tradicionalizmom, ali ga nije moguće posmatrati redukcioniistički.

Teoretski, smatra se da su vrednosti i religioznost značajno međusobno povezane. S jedne strane, religija naglašava važnost nekih posebnih vrednosti, dok umanjuje važnost nekih drugih (Rokeach, 1973). Prenos religije kroz socijalizaciju, pogotovo unutar porodice smatra se najčešćim načinom prenošenja vrednosti. Odnos između religioznosti i vrednosti prvi su proučavali Švarc i Huisman (Schwartz and Huisman, 1995), u velikim uzorcima iz pet zemalja, čiji rezultati su potvrdili da je religioznost pozitivno povezana s tradicijom i usklađenošću, i u manjoj meri, sa sigurnošću i dobronamernošću i negativno povezana s hedonizmom, podsticanjem i

samoupravljanjem, i u manjoj meri sa moći i univerzalizmom u vrednostima. Nekoliko godina kasnije, istraživanja vršena meta analizom, na uzorku iz 15 zemalja, čiji cilj je bilo istraživanje povezanosti religioznosti i vrednosti, na osnovu Švarcovog modela vrednosti, upućuju na zaključak da religiozni ljudi imaju tendenciju izbora vrednosti koje doprinose očuvanju društvenih i ličnih vrednosti vezanih za tradiciju, skladnosti, sigurnost, i da im ne odgovaraju vrednosti koje doprinose povećanju otvorenosti za promene i autonomiju. Mnogi rezultati su konstantni u različitim konfesijama (hrišćani, Jevreji i muslimani) i kulturama, ali veličina vrednosti kao da zavisi od socio-ekonomskog razvoja dotičnih zemalja (Saroglou et al., 2004). Međutim, istraživanja Rokasa i saradnika pokazuju da su vrednosti jači prediktori religioznosti nego osobine ličnosti (Roccas et al., 2002).

Promene u odnosu prema religioznosti, uticaju religioznih grupa na političku stvarnost i najvažnije činioce političkih procesa, ogledaju se i sve češće definisanim podelama na liniji sekularno-religiozno (Dalton, 1994).

2.3.3. Problemi u političkoj socijalizaciji

Definisanje političke socijalizacije opterećeno je nedovoljnom pojmovnom jasnoćom, prevelikom brojem problema kojima se socijalizacija određuje, nedovoljnom potkrepljenošću istorijskim i kulturološkim činjenicama i pre svega neodgovarajućom metodologijom (Sigel, 1995). Često se definisanje samog termina politička socijalizacija suočava sa brojnim metodološkim poteškoćama. Pod političkom socijalizacijom se uglavnom podrazumeva političko poznavanje i razumevanje političkih dešavanja, kontinuitet znanja i razumevanja kroz određeno vreme, načine usvajanja društveno-političkih normi i ponašanja, a ponekada se pod političkom socijalizacijom podrazumeva i civilno obrazovanje.

Istražujući političku socijalizaciju Milburn sa svojim saradnicima je iskazao neslaganje sa istraživanjima političke socijalizacije koji su ishode socijalizacije posmatrali isključivo kao posledicu prenošenja političkih shvatanja sa roditelja na decu. Milburn i saradnici su smatrali da su za usvajanje političke socijalizacije veoma važni emotivni i kognitivni elementi u stvaranju političkih ideja, i to ne samo oni koji

doprinose prihvatanju pojedinih ideja, već i oni koji doprinose njihovom odbacivanju (Milburn et al., 1995). I pored svih problema i primedbi, istraživanja političke socijalizacije su značajna jer pružaju mogućnost boljeg razumevanja političkog sistema, izbornih rezultata i političkog ponašanja. Politički sistemi u svetu koji brinu o svojoj budućnosti, rade na razvoju sistema i oblika političke socijalizacije kojima se usvajaju, razvijaju i održavaju norme i ključne vrednosti određene političke kulture. Proces političke socijalizacije pored očuvanja političkog sistema doprinosi i uvećanju kohezivnosti društva i doprinosi legitimitetu političkog poretka.

Složenost političke scene, kao i značajne promene u vrednosnim okvirima doprinele su potrebama za istraživanjima vezanim za političko ponašanje i probleme koji se javljaju. Smanjenje stabilnosti u trajanju određene društvene vrednosti doprinosi shvatanju da su socijalne vrednosne orijentacije podložne znatnim promenama tokom vremena. Tragajući za odgovorom o dužini trajanja društvenih vrednosti, u razdoblju od šest meseci, Van Lanž i Semin-Gusens (Van Lange and Semin-Goossens, 1998) su utvrdili da je 75% njihovih učesnika u istraživanju imalo stabilne društvene vrednosne orijentacije u merenom vremenskom periodu.

Od suštinskog značaja u sagledavanju uticaja pojedinih faktora na političko angažovanje je i instrument merenja, način merenja i same varijable čije merne karakteristike se uzimaju u obzir. Čak ni neka obimna istraživanja nisu ustanovila značajnu povezanost između društvenih vrednosnih orijentacija i prosocijalnog ponašanja.

2.4. Politička kultura i političko ponašanje

Istraživački projekat Instituta za društvena istraživanja Filozofskog fakulteta iz Niša pod nazivom Kulturni i etnički odnosi na Balkanu i mogućnosti regionalne i evropske integracije, imalo je za cilj teorijsko istraživanje političke kulture balkanskih naroda. Osnovna istraživačka pitanja su bila: koje to političko-kulturne specifičnosti onemogućavaju geopolitičkom prostoru Balkana brže ostvarivanje političkih programa zasnovanih na vrednostima građanskog univerzalizma, kroz analizu osnovnih pojmova kao što su politička kultura, nacionalni karakter, nacionalne

političke kulture, zatim analiza osnovnih karakteristika balkanske političke kulture. Ciljevi istraživanja su usmereni na identifikaciju postojećih vrednosnih orijentacija postojeće balkanske političke kulture. Istraživanje koje je imalo za cilj identifikaciju i lociranje osnovnih vrednosnih orijentacija aktuelne balkanske političke kulture, mereno kroz stavove, osećanja i vrednosti koje su karakteristične za odnos pojedinaca prema celokupnoj sferi politike, pošlo je od nekoliko osnovnih hipoteza. Postavljene hipoteze istraživanja su postojanje zajedničkog imenitelja u političkim kulturama balkanskih zemalja, dominacija autoritarnih političkih obrazaca i kolektivističkih vrednosti kao dominantnih u posmatranim političkim kulturama, dominacijom kolektivističkih a ne individualističkih vrednosti, visoke tradicionalističke i antimodernističke tendencije koje povećavaju otpore modernizaciji, legitimitet vlasti je najčešće harizmatičkog tipa, postoje sličnosti u etničkim stereotipijama, privrženost vladajućim strukturama, političke kulture su uglavnom heterogene pošto su političke orijentacije i vrednosne preferencije u funkciji socio-ekonomskog i obrazovno-profesionalnog statusa građana, ali i regionalnog položaja.

Pošto su političku kulturu posmatrali kao dinamičan proces, drugi deo istraživanja je bio usmeren na utvrđivanje odnosa između prevalentnih vrednosti dominantne političke kulture i širih političkih i društvenih promena u zemljama u tranziciji, koje čine većinu balkanskih država, kao i traganju za mogućnostima i tendencijama njihovih modifikacija, usled ekonomskog razvoja i širih društvenih promena kao i samog svesnog izbora, odnosno političke odluke za demokratiju (Stevanović, 2002). Odnos političke kulture i institucionalne strukture ne može se posmatrati u kontekstu kauzalnih odnosa (Lijpharth, 1997), već pre svega kao interakcija različitih faktora.

Barns i Kase (Barnes and Kaase, 1979) su razradili četiri modela političkog delovanja:

- model političke apatije u kojem dominiraju građani koji su nezainteresovani i koji uglavnom ne reaguju;
- model političke pasivnosti u kojem su građani zainteresovani, ali ne reaguju;
- model ekspresivnog delovanja gde su građani nezainteresovani ali ipak reaguju;
- model instrumentalnog delovanja u kojem postoji i interesovanje i adekvatna aktivnost.

Studije izbornog odaziva posmatraju izorno ponašanje sa aspekta pojedinca i individualnog ponašanja i sa aspekta opšteg društvenog nivoa kroz makro i mikro teorije. Unutar makro-teorijskog pristupa najznačajnije su studije revolucija, društvenih pokreta i industrijskog sukoba, koje nastoje objasniti uspešnu zajedničku akciju sagledavanjem razdoblja društvene krize, ulogama strukture s kojima se suočavaju politički akteri i socijalni pokreti, kao i mobilizaciju strukture i kulturnih okvira (Aminzade et al., 2001; McAdams et al., 1996; Tarrow, 1996; Kriesi, 2006; Della Porta and Diani, 2006). Suština makro pristupa ogleda se u naglašavanju uzročne relevantnosti istorijskog i društvenog konteksta u kojem se politička participacija odvija. Mikro-teorijske studije o strateškim aspektima mobilizacije resursa i političkog aktivizma su takođe brojne (Oegema and Klandermans, 1994). Jedan od najpoznatijih je i pristup racionalnog izbora Finkela i Ditera (Finkel and Dieter, 1991), zatim teorije koje procenjuju relativnu uzročnu vezu pojedinačnih preferencija, percepcije značaja ličnog delovanja u kolektivnim naporima i njihovih društvenih ili psiholoških podsticaja i socijalnih pritisaka, kao i rad na izbornom odazivu kao i pitanjima o troškovima i koristima samog čina glasanja. Studije političke akcije (Barnes and Kaase, 1979) kombinuju interes u protestnom potencijalu sa realnim političkim ponašanjima, što je uticalo na povećanje broja istraživanja koja su se bavila različitim aspektima političkog ponašanja (Norris et al., 2005; Topf, 1995).

Politička participacija je vrlo dinamičan društveni fenomen. Na primer, Rajli i saradnici (Riley et al., 2010) smatraju da je trenutno na snazi distanciranje od tradicionalnih politika, dok Griffin i Njuman (Griffin and Newman, 2005), razvijaju tezu o distanciranju i smatraju da je distanciranje od tradicionalnih politika deo brze transformacije političkog okruženja.

Jedan od oblika političkog ponašanja je građanska neposlušnost. Građanska neposlušnost se odnosi na aktivnosti koje imaju za cilj promenu zakona ili aktivnosti vlade, a njihov karakter je javno i nenasilno ponašanje. Habermas smatra da je paradoks neposlušnosti zasnovan na aktivizmu građana u specifičnoj političkoj kulturi u kojoj postoji otvorenost za reagovanje pojedinaca (Habermas, 1995).

Kako Molnar navodi, postoje prema Rolsu tri uslova koje mora da zadovolji aktivnost koja se tretira kao građanska neposlušnost: 1) mora biti usmerena protiv precizno određenih slučajeva radikalne nepravde; 2) mora uslediti nakon što su iscrpljena sva pravna sredstva kojima bi se regularno moglo uticati na javno mnjenje; 3) ne sme ugroziti delovanje ustavnog poretka. Značajno pitanje je da li postoji samo jedan oblik građanske neposlušnosti, ili ih ima više. Posmatrajući problem iz perspektive teoretičara Rolsa, govori se o samo jednom obliku građanske neposlušnosti zasnovane na pravdi. Međutim, Dvorkin smatra da je moguće razlikovati tri oblika građanske neposlušnosti: prva je zasnovana na moralnom integritetu, druga na pravdi i treća na politici (Molnar, 2001: 278).

Političko ponašanje i politička kultura u Srbiji se menja, jer je promenjen i politički i društveni sistem koji doprinose ovoj promeni. Brojne promene u svim segmentima društva uticale su na niz promena u političkoj sferi savremenog srpskog društva.

2.5. Politička kultura i uticaj medija

Jedna od promena koja je uticala na značaj političke socijalizacije je i radikalna transformacija u strukturi političke komunikacije, nastala kao rezultat brojnih tehnoloških inovacija. Velika promena se desila već pojavom televizijskih prenosa, emisija i događaja, a mnogo veća promena je nastala sa razvojem satelitskih komunikacija, kao i digitalnih tehnologija koje pružaju mogućnost brzog pristupa ogromnim količinama podataka, ali i promenu u potrebama učesnika u političkom životu, koji se kretao od pasivnog konzumenta informacije do komuniciranja sa mogućnošću stvaranja vlastite komunikacije i komunikacijske mreže (Norris, 2000). Mediji imaju veoma značajnu ulogu u političkoj socijalizaciji, ne samo u mlađim uzrastima već i u različitim starosnim dobima. Podaci iz istraživanja Ovena su doveli do zaključka da su političko znanje i pažnja usmerena na politiku i kod mladih ljudi i kod starijih pod uticajem medija, ili direktno ili kroz arbitražu drugih sredstava (Owen, 2008).

Mediji imaju uticaj ne samo na ono o čemu ljudi misle, već veoma često utiču i na načine na koje se, o nekim političkim problemima, misli. Nije moguće uopšteno definisati uticaj medija na političko ponašanje, jer se moraju uzeti u obzir i društveni

kontekst, situacije u kojima se politička dešavanja naglašavaju, karakteristike ličnosti, odnos pasivnog ili aktivnog učesnika u političkim dešavanjima. Uticaj medija na političko ponašanje neophodno je posmatrati kao interakcijski proces koji se ne odvija uvek na identičan način, jer se menjaju i razvijaju i sami učesnici interakcije.

Čupić smatra da u „formiranju političke kulture društva najveću odgovornost imaju političke i duhovne elite i elite znanja. One pomoću obrazovanja i socijalizacije, ali i posrednog uticaja na vaspitanje, imaju presudnu ulogu. Takođe, veliku ulogu imaju mediji. Zbog toga su oni važni i odgovorni kad je u pitanju formiranje, širenje i održavanje političke kulture nekog pojedinca, društva i države. Od toga kako elite određuju strategiju društva i države zavisice i kakva će biti politička kultura“ (Čupić, 2009: 340).

Razvoj novih tehnologija doprineo je bržem i obuhvatnijem širenju ideja i uticaja u raznim segmentima života, pa i u političkoj sferi. Najznačajnija novina koju su stvorili informaciono-komunikacioni mediji je angažovanje pojedinaca u vidu interaktivnosti, koja podrazumeva da pojedinac više nije pasivni primalac medijskog sadržaja, nego aktivni učesnik kojem je omogućeno da ih komentariše i kreira. Uloga *Facebook*-a, *Web*-blogova kao i drugih društvenih mreža je sve prisutnija i značajnija, a mogućnosti za jednak pristup u osmišljavanju akcija i kreiranju medijskih sadržaja čine ogroman podstrek za angažovanje različitih aktera.

Dženkins smatra da je medijsko obrazovanje osnov za građansku participaciju, oslanjajući se na mišljenje Džona Djuija o ulozi i značaju obrazovanja za političku participaciju. Djuj je smatrao da demokratija može biti efikasna samo ukoliko obrazovanje ostvari osnovu u mišljenju i pripremi građane za učešće u političkom životu. U autoritarnim vladavinama uloga medija u procesu političke socijalizacije je usmerena uglavnom u propagandne i manipulativne svrhe. Uticaj medija na razvoj svesti i spremnost na politički aktivizam doprinose formiranju demokratske političke kulture.

Mediji imaju značajnu ulogu u procesu političke socijalizacije pre svega zbog predstavljanja i načina prezentovanja pojedinih političkih pitanja. Sva politička pitanja imaju više elemenata, a mediji se uglavnom fokusiraju na jedan izdvojen koji je najčešće u funkciji jedne političke ideje. Međutim, istraživanja pokazuju da je uticaj medija najsnažniji kod ljudi koji i nisu u velikoj meri poznavaoi političkih dešavanja,

niti su posebno zainteresovani za politiku. Takođe, najveći uticaj medija je registrovan na ljudima sa nižim nivoom obrazovanja i onima koji nisu stranački organizovani (Iyengar and Simon, 2000).

Poslednjih godina su se pojavile i društvene mreže koje doprinose političkoj participaciji u društvu. Digitalna pismenost u velikoj meri pruža mogućnost upotrebe društvenih mreža i u političkim procesima. Mogući su različiti načini korišćenja društvenih medija u zavisnosti od smera iniciranja interakcije, odnosno u zavisnosti od toga da li se komunikacija pokreće od građana ili od nosilaca političkih aktivnosti, ili od nivoa učestvovanja svakog učesnika komunikacije. Prema Arnštajnu, aktivnosti koje predstavljaju moguće načine korišćenja društvenih medija u političkoj komunikaciji su: deljenje informacija, konsultacije, saradnja, ovlašćivanje, proaktivnost, koje se koriste u zavisnosti od političkog sistema i pravnih okvira kojima se otvaraju mogućnosti za formalno i neformalno učestvovanje građana u političkoj stvarnosti. Formalno učestvovanje se odnosi na obavezne aktivnosti građana, dok se neformalno odnosi na dobrovoljne aktivnosti (Arnstein, 1969). Društvene mreže mogu se koristiti za prikupljanje ideja i inicijative za angažovanje, kao i za identifikaciju i upoznavanje sa relevantnim temama i problemima koji se pojavljuju u društvu, za koordiniranje akcije, usmeravanje zadataka, za praćenje testiranja, usmeravanje upravljanja na različitim nivoima, najjednostavnije kao sredstvo za interakciju s građanima. Internet olakšava građanima da steknu uvid u političke informacije iz više različitih izvora, a rezultati brojnih istraživanja pokazuju da su bolje informisani građani više participativni u političkim dešavanjima (Lassen, 2005). Internet pruža i brojne mogućnosti za zabavu, te pojedinci mogu posvetiti manje vremena informisanju o politici čime postaju manje informirani i manje će se angažovati u političkom životu.

Razvoj interneta i novih medija i njegova rastuća upotreba od strane građana podiže mogućnost za uključenje potpuno novih učesnika, uvodeći u političke aktivnosti nekada marginalizovane građane i nudeći im šansu da se uključe u politički život na potpuno novi način (Norris, 2000). Dok mnoge studije ukazuju na pozitivan uticaj novih medijskih tehnologija na politički aktivizam (Strömberg, 2004; Gentzkow et al., 2011), postoje i istraživanja koja su dokumentovala mogućnost negativnog uticaja na politički aktivizam. Poslednjih godina se veoma često dešavaju politički aktivizmi u

vidu elektronske komunikacije sa ciljem protesta, zasnovani na istovremenom pritisku na određeni sajt od velikog broja ljudi, čime se sajt onesposobljava za korišćenje. Dirigovanom aktivnošću upućivanja pitanja, komentara, kritika, učesnici takvog vida aktivizma vrlo jasno šalju željenu poruku, bez ikakvih posledica po sopstveno ponašanje kojim se ugrožavaju slobode drugih.

3. Teorijske osnove političke participacije

3.1. Definisane političke participacije

Razumevanje političke participacije prošlo je kroz različite promene tokom godina i značenje šta sve ona podrazumeva se u velikoj meri promenilo i nadogradilo. Četrdesetih i pedesetih godina dvadesetog veka fokus posmatranja participacije je gotovo isključivo bio na glasanju i izborima. Od tada se fokus pomerao i rastao uključujući prvo domene konvencionalne, a zatim i nekonvencionalne participacije (Axford et al., 1997; Verba et al., 1993). Politički aktivizam građana odnosi se na aktivnosti građana koji imaju nameru i potrebu da utiču na državne strukture, tela i stvaranje doprinosa kolektivno obavezujućih odluka u vezi raspodele javnih dobara putem glasanja ili drugih oblika aktivizma (Barnes and Kaase, 1979; Conge, 1988; Milbrath and Goel, 1977; Verba et al., 1978).

Politički aktivizam i participacija obuhvataju različite forme aktivnosti, ne samo članova političkih stranaka, već i lokalno organizovanih nevladinih organizacija, kao i širok spektar kulturnih aktivnosti i aktivnosti vezanih za slobodno vreme. Kao što su istakli Rajli i njegovi saradnici, političko angažovanje je tradicionalno bilo posmatrano kao skup prava i dužnosti koji uključuju formalno organizovane civilne i političke aktivnosti, jer se politička participacija najčešće i definisala sintagmama kao što su politički angažman ili uključivanje javnosti u donošenje odluka (Riley et al., 2010). Jedinствен pogled na politički aktivizam iskazali su Verba, Brejdi i Šlosman (Verba et al., 1995), koji smatraju da su glasanje i aktivizam dve manifestacije jedinstvenog fenomena, koji imaju tendenciju da međusobno podupiru jedna drugu (Van Deth, 2001). Pod političkom participacijom se podrazumevaju sve legalne aktivnosti građana koje su više ili manje neposredno usmerene na uticaj na izbor akcija kojima se preuzima vlast. Aktivizam može doprineti održavanju trenutne društvene podele (Parry et al., 1992), ili egzistirati kao oblik građanske odanosti političkom sistemu.

Participacija znači „sudjelovanje građana u procesima odlučivanja i u aktivnostima na svim područjima društvenog života: u privredi i javnoj upravi, društvenim udruženjima i političkim strankama, zdravstvu i školstvu, kulturi, masovnim medijima i dr. Participacija se zasniva na legalnim pravima (zajamčena ustavom, zakonima, kolektivnim ugovorima) i supsistemskim tijelima (odbori, komisije, savjeti, vijeća i sl.) koja jamče određenim interesnim grupama sudjelovanje u procesima odlučivanja na različitim područjima i razinama društvenog života” (Prpić i sur., 1990: 123).

Dimer pod političkom participacijom podrazumeva angažman u političkom sistemu tradicionalnim mehanizmima, kao što su glasanje na izborima ili uključivanje u političke organizacije (Diemer, 2012). Ovakve definicije ističu formalnu prirodu političke participacije, drugim rečima, one jasno postavljaju referentni okvir sa repertoarom političke prakse unutar konvencionalnih političkih normi, za razliku od drugih teorija koji pod participacijom podrazumevaju aktivnosti od uticaja na politički autoritet (Huntington and Nelson, 1976). Pored učestvovanja u neposrednim političkim izborima, participacija građana podrazumeva i aktivnosti u vezi sa učestvovanjem u medijskim akcijama i rešavanjem određenih problema, raznim vrstama protesta (koji su u vezi sa nepoželjnim građanskim ponašanjima), različitim delovanjima usmerenim ka stvaranju ili unapređenju zajedničkih aktivnosti grupa građana, sa ciljem rešavanja lokalnih problema od zajedničkog interesa i u cilju traganja za najoptimalnijim političkim rešenjima (Torney-Purta et al., 2005).

Najčešći oblik političkog aktivizma jeste izlazak na izbore, iako je i izborna participacija u funkciji velikog broja socijalnih i psiholoških faktora od kojih najvećeg udela imaju sledeći faktori: izborna zakonodavstvo, osobine društvene situacije, motivacija birača i politička mobilizacija. Posmatranje participacije samo kroz prizmu izbora nije dovoljno za sagledavanje političke participacije u bilo kako strukturisanom društvu, pa je neophodno šire posmatranje političke participacije kroz protestne pokrete, ili danas aktuelne, nove društvene pokrete (Urwin and Patterson, 1990; Van Deth, 1997). U zemljama zapadne Evrope, poslednjih godina je prepoznato postojanje stabilnije konvencionalne političke participacije, ali i porasta različitih formi nekonvencionalne političke participacije. Konvencionalna participacija fokusira se na političke aktivnosti kao što su kampanje, donacije ili podržavanje izbora (Peterson et al., 1993). Nekonvencionalna participacija odnosi se na proteste, direktne akcije,

politički pritisak i političko ponašanje uopšte (Parry et al., 1992). Kako se fokus pomerao od konvencionalne ka nekonvencionalnoj participaciji (protesti, štrajkovi, sindikati) ideja o različitim modelima participacije se takođe širila. Umesto da se posmatraju sve forme političke participacije istovremeno, postoje različite nezavisne hijerarhije participacije u društvu, jer se često dešava da ljudi uključeni u nekonvencionalne političke akcije ne učestvuju u ostalim formama političkih aktivnosti i obrnuto (Muller, 1979).

Ljudi koji su skloni političkoj participaciji, kao i oni koji joj nisu naklonjeni, opažaju je na različite načine u zavisnosti od različitih faktora, kao što su društvena pozicija i status, posedovanje društvene moći, lične obaveze, ideološka opredeljenja, latentni i manifestni ciljevi i mnogi drugi faktori. U zavisnosti od toga kako se participacija i njeni argumenti koriste, kao i u zavisnosti od toga da li participacija predstavlja delovanje unutar sistema ili se nameće spolja, opažanje participacije je moguće na različite načine:

- participacija kao politika,
- participacija kao strategija,
- participacija kao komunikacija,
- participacija kao rešavanje konflikata,
- participacija kao terapija (Wengert, 1976).

Posmatranje participacije kao politike, podrazumeva da je povećana participacija građana deo poželjnog ponašanja i politike koja se želi implementirati na što više načina. Zagovornici participacije razmatraju političku participaciju strategijski, kao strategiju za ostvarenje određenih političkih ciljeva. Posmatranje participacije kao komunikacije, izdvaja značaj participacije u poboljšavanju inputa informacija u administrativne odluke. Shvatanjem participacije kao načina rešavanja konflikata ističe se pretpostavka da će se razmenjivanjem različitih mišljenja poboljšati razumevanje i tolerancija, kao i da će sam proces uključivanja oslabiti tendenciju rasta dogmatskih stavova i umanjiti predrasude i nepoverenje. Participacija posmatrana kao socijalna terapija urbanih (siromašnih) ljudi, omogućava im da

svojim uključivanjem u politička dešavanja, smanje tenzije i frustracije bez obzira na konkretne političke ishode njihovog angažovanja.

Razmatranje strukture i anatomije političkog angažovanja predstavlja jedno od ključnih pitanja u razumevanju političkog ponašanja. Definisane procesa političkog ponašanja zahteva odgovore na sledeća pitanja:

- „koji je tip političke saglasnosti i podrške nužan za minimalnu integraciju političkog sistema;
- na kojim tačkama je prisustvo ili odsustvo političke podrške manje ili više značajno; na kojim tačkama političkog sistema je prisustvo političke podrške od krucijalnog značaja;
- koje je osnovne slojeve moguće otkriti u okviru političke podrške i kakav je njihov značaj za funkcionisanje političkog sistema” (Podunavac, 2008: 71).

Iako je politička participacija pe svega individualna aktivnost, nije moguće posmatrati je izvan celokupnog, specifičnog socijalnog konteksta i interakcije sa drugim ljudima. Politička participacija se može definisati u širem smislu kao aktivnost građana dizajnirana tako da utiče na donošenje odluka od strane vlasti (Uhlaner, 2001).

Politička participacija se može odvijati na više načina:

- prvi kriterijum se odnosi na ponašanje participanta u odnosu na politički sistem i ona može biti direktna ili indirektna,
- drugi kriterijum je da li postoji određeni pritisak za političku aktivnost, pa je ona obavezna, ili se aktivnost odvija potpuno dobrovoljno.

Bilo da je direktna ili indirektna njena suštinska aktivnost se može odnositi na podršku određenom sistemu, stranci, političkim akterima, a može biti usmerena na kritikovanje i osporavanje određenih političkih stavova (Trinkle, 1997). Kritika političkog sistema može biti pretežno emancipacijski ili neemancipacijski usmerena, odnosno može u sebi sadržati predloge koji podrazumevaju razvoj svih subjekata u političkim procesima. Postoje čak shvatanja da su angažovanja zasnovana na kritici političkog sistema uglavnom definisana kao opoziciono delovanje, što takođe utiče na politički aktivizam, jer u suštini aktivizam ne mora biti isključivo opoziciono

usmeren. Emancipacijska kritika zasnovana je na liberalno demokratskim uverenjima, kako smatra Rols (Rawls, 1985) ili pak na proceduralnim, participativnim ili deliberativnim principima demokratije (Habermas, 1995). Emancipacijsko angažovanje u političkom životu bazirano je na komunikaciji, javnim raspravama i političkoj jednakosti i zato je potrebno javnu sferu što je više moguće demokratizovati, smatraju mnogi autori (Habermas, 1995; Mouffe and Laciau, 1985).

Poslednjih decenija je veliki uticaj na sagledavanje političke participacije ostvarila kulturna perspektiva koja se bavi uticajem vrednosti i stavova u procesu političke participacije (Inglehart, 2000). U pokušaju da objedini kulturoloske i strukturne elemente aktivizma, Ofe je stvorio novu političku paradigmu promene razvijenog kapitalizma, a njegov model zasnovan na empirijskim istraživanjima je najbliže, od svih teoretičara, povezao nove pokrete u političko ponašanje (Offe, 1985).

3.2. Tipologije političke participacije

Teorijski okviri za objašnjenja političkog ponašanja i političke participacije su se menjali i razvijali. Politički aktivizam se može posmatrati sa nekoliko različitih aspekata: kognitivnog, afektivnog i vrednosnog. Jedna od teorija koja se veoma često koristila je teorija racionalnog izbora. Teorija racionalnog izbora je korišćena za objašnjavanje biračkog ponašanja i predstavlja logički koherentan pristup kojim se objašnjava ponašanje zasnovano na racionalnom pristupu (Laver, 1997; Crouch, 1997). Odluke se, prema ovoj teoriji, donose u racionalnom sagledavanju odnosa između troškova i gubitaka, i to u svim oblicima participacije. Alternativni pristup ističe individualne karakteristike da bi objasnio ko sve politički participira na različitim nivoima. Rozenston i Hansen (Rosenstone and Hansen, 1993) su u svojoj teoriji političke aktivacije, ukazali na dve vrste aktivacije: direktnu i indirektnu. Direktno aktiviranje se odvija u obliku sastanaka, sakupljanja potpisa vrata do vrata, potpisivanja peticije i medijskih apela za novac. Indirektna participacija odvija se kroz komunikaciju sa porodicom, prijateljima, preko društvenih mreža. Prvo sistematsko razmatranje političke participacije napisali su Verba i Nie definišući tipologiju, uzroke nastanka i posledice delovanja političke participacije. Oni smatraju da postoje normativna pitanja političke participacije koja odgovaraju na pitanja koliko je

participacije potrebno u društvu, ko bi trebalo da budu participanti, na koji način, ali postavljaju i empirijska pitanja kao što su koliko ima participacije u nekom društvu, ko participira, zašto i zbog čega se participira. Na osnovu trinaest različitih političkih aktivnosti građana, teorijski i empirijski su odredili četiri tipa političke participacije:

- aktivnosti političke kampanje koja podrazumeva učestvovanje u političkim skupovima, uveravanje drugih kako da glasaju;
- aktivnosti u radu stranke ili za kandidata, koja može da podrazumeva i novčanu podršku za stranku ili kandidata;
- aktivnosti glasanja na izborima, odnosno glasanje za predsednika države i učestalost glasanja na lokalnim izborima;
- komunalne aktivnosti koje se odnose na rad sa drugima na lokalnim problemima, formiranje grupa za rešavanje komunalnih problema, aktivno članstvo u komunalnim organizacijama, kao i individualni kontakti koji podrazumevaju kontaktiranje lokalnih aktivista, kontaktiranje državnih i nacionalnih službi i slično (Verba and Nie, 1972).

Definišući pojam političke participacije Verba, Nie i Kim (Verba et al., 1978) razlikuju pojam političkog uključivanja od političke participacije, smatrajući da političko interesovanje i razgovor o politici nisu indikatori političke participacije, iako mogu doprineti političkom uključivanju, tvrdeći da je širi pojam političkog delovanja, koji podrazumeva dva tipa delovanja: političko uključenje i političku participaciju.

Koen razlikuje participaciju u odnosu na širinu i dubinu raspona delovanja. Širina raspona delovanja se određuje brojem članova zajednice koji participiraju, dok se pod dubinom podrazumevaju različiti načini učestvovanja koji se javljaju u određenoj zajednici (Cohen, 1979).

Modeli nekonvencionalnog političkog uključivanja su postali sve češći i zauzimaju ozbiljnije mesto u političkoj kulturi i političkom životu (Linssen et al., 2011). Dalton (Dalton, 1994) i Vidfeld (Widfeldt, 1995) sugerišu da u političkom ponašanju postoji trajan proces zamena u kojima se tradicionalni načini političkog angažmana povećavaju sa smanjenjem neinstitucionalnih formi političkih aktivnosti.

3.3. Socijalni preduslovi političke paticipacije

Politička participacija predstavlja višedimenzionalnu pojavu u društvu, smatra većina istraživača. Razlikuju se brojni preduslovi za razvoj aktivizma i participacije građana u političkoj stvarnosti, počev od društvenog sistema, strukture moći u društvu, znanja i veština koji čine osnovu svrsishodne političke kulture, do upotrebe mogućih metoda i tehnika aktivističkog delovanja (Norris and Jones, 1998). Postoje dva pristupa u literaturi o političkom aktivizmu: prvi je sociološki pristup koji je usredsređen na strukturne varijable i pokušava da definiše i objasni faktore koji utiču na političku participaciju. U ovom kontekstu uloga socioekonomskog statusa se smatra najvažnijim parametrom utvrđivanja političke participacije. Drugi pristup je psihološki i usredsređen je na stav da su lične karakteristike, uključujući lokus kontrole i efikasnost, suštinski faktori koji utiču na političku participaciju (Carmines and Huckfeldt, 1992). Objedinjujući oba navedena stanovišta, Volsfeld veruje da se odnos između socioekonomskog statusa i političke participacije može bolje razumeti kroz lične psihološke varijable (Wolsfeld, 1986). Sa druge strane, Verba tvrdi da je odnos između socioekonomskog statusa i političke participacije složeniji nego što pretpostavljamo. Prema njegovoj teoriji, različite strukture socio-ekonomskog statusa imaju različite odnose prema obrascima političke participacije (Verba et al., 1993). Ipak, kritičari ovog stanovišta smatraju da nije moguće uporediti potencijalne učinke na dva odvojena, ali povezana oblika političke participacije.

Jedna od aktivnosti koja će tek pokazati svoj uticaj na političko ponašanje je uključivanje u različite socijalne mreže kojima se ostvaruje politički aktivizam. Socijalne političke mreže se formiraju ne samo u sklopu pojedinih partija i ne samo u toku određenih političkih događaja, one nastaju na različite načine i iz različitih razloga. Socijalne mreže u politici podrazumevaju veliki broj aktera od kojih svaki ima svoj interes u umrežavanju, a mreže u kojima funkcionišu, sa druge strane, doprinose kvalitetnijem sagledavanju uspeha određenih politika (Peterson, 1990).

Uloga socijalnih mreža u politici ogleda se pre svega u odgovorima na pitanja kao što su: da li političke socijalne mreže doprinose stvaranju političkih stavova i da li politički stavovi doprinose stvaranju političkih socijalnih mreža. Zatim, kako se uspostavljaju socijalne mreže, koji socijalni i psihološki preduslovi doprinose

njihovom očuvanju u koja je uloga stavova u funkcionisanju mreža? Koji motivi doprinose stvaranju socijalnih političkih mreža, a koji ih održavaju? Postavlja se i pitanje kako i koliko socijalne mreže doprinose političkom angažovanju? Da bi se jasnije osvetlile povezanosti između političkih stavova i socijalnih uticaja, i političkih stavova i socijalnih mreža koje nastaju u istim društvenim okvirima, neophodno je istraživati problem i u uslovima promena političkih stavova kada su pojedinci u situaciji realnog izbora. Istraživanja bi morala imati sveobuhvatniji uzorak, a ne samo elite, za koje se smatra da imaju izgrađene stavove i koje su manje sklone socijalnim uticajima, kao i metodologiju koja je primerena složenosti problema (Nešić i Stepanov, 2012).

Sociolozi sa univerziteta Kolumbija, primenjenim socijalnim istraživanjima, prepoznali su tendenciju pojedinaca da se udružuju sa ljudima sličnim sebi, smatrajući da se socijalni krugovi usmeravaju ka političkoj homogenosti posebno u uslovima političkih kampanja (Berelson et al., 1954). Povezanost socijalnih uticaja i političkih stavova bila je predmet brojnih istraživanja u razvijenom svetu. Posebna pažnja je bila posvećena problemu u kom odnosu se nalaze stavovi i socijalna pripadnost, kao i kako socijalni uticaji doprinose formiranju političkih stavova (Lazer et al., 2010). Razvoj stavova ljudi i njihovih mreža je dinamičan i koevolutivan proces, a njihovo nastojanje za usklađivanjem političkih stavova u skladu je sa društvenim vezama, mnogo više nego sa zadacima. Takođe je ustanovljeno da su politički stavovi slabija osnova za udruživanje od demografskih karakteristika i institucionalnog uticaja. Istražujući posledice socijalne interakcije ustanovljeno je da socijalna interakcija izlaže ljude značajnom političkom uticaju, većem nego što su to individualne komunikacije (Huckfeldt, 2001).

Istraživanje socijalnih pritisaka, posebno u procesu glasanja Muc (Mutz, 2002) ukazuje na činjenicu da pritisci obeshrabruju političku participaciju, jer oni pojedinci koji su ugrađeni u socijalne mreže imaju češće ambivalentne političke stavove koji ih obeshrabruju u političkom životu. Rezultati ove studije ukazuju da ljudi koji se nalaze u politički heterogenim socijalnim mrežama, češće se povlače iz političkih aktivnosti, najviše iz želje da izbegnu stavljanje svojih socijalnih mreža u rizičan položaj. Ljudi koji izbegavaju konflikte su oni koji negativno reaguju na iznošenje stavova na videlo i tako ograničavaju svoju političku participaciju. Sa druge strane, kod pojedinaca

spremnih na otvaranje prema onima koji imaju drugačije političke stavove, stvara se veća ambivalentnost prema političkim opcijama i stoga ih to čini težim za pokretanje političkih aktivnosti.

Istraživanje korelacija između socijalnih mreža i političkog participiranja ukazala su kako važni elementi socijalnih mreža, kao što su nivoi političke ekspertize utiču na stavove a posebno na učestvovanje u političkim aktivnostima (McClurg, 2006). Ljudi koji su u sofisticiranim socijalnim mrežama, manje su skloni da budu ambivalentni prema kandidatima u politici i češće se osećaju efikasnim. Socijalna ekspertiza, koja predstavlja stručnjačko okupljanje ljudi sličnih profesionalnih usmerenja, igra fundamentalnu ulogu u objašnjenju kako mreže olakšavaju učestvovanje u politici i pokazuje da društvena ekspertiza podržava predstavničku demokratiju, time što pomaže da se politika demistifikuje gradeći rezervoare stavova koji su potrebni za učestvovanje u politici. Takođe, socijalna ekspertiza nije samo izdvajanje potencijalnih glasača od onih koji nisu sa njima saglasni i koji bi mogli na njih negativno da utiču, već utiče i na postojanje većih socijalnih mreža, koje mogu imati pozitivan efekat na smanjenje ambivalentnosti u političkim procesima (McClurg, 2003). Profesor političkih nauka Jan Torel smatra da je participacija u politici posledica različitih komunikacija, mnogo više od samih socijalnih karakteristika učesnika u participaciji (Teorell, 2003).

Povezanost koja se odnosi na neslaganja između socijalnih mreža i demokratskog političkog participiranja ukazuje da neslaganje u komunikacionoj mreži doprinosi pogrešnom donošenju odluka u procesu glasanja (Sokhey and McClurg, 2012). Odnosi između neslaganja u mrežama i ispravnog glasanja nisu podstaknuti znanjem koje se stiče u socijalnim mrežama, već znanjem zasnovanom na individualnim izvorima. Veza između ovih faktora socijalnih uticaja i kvaliteta glasanja kao najzastupljenije vrste participiranja nije u dovoljnoj meri istraživana.

Zagovornici novih društvenih pokreta (Klandermans and Oegama, 1987) su više razmatrali formiranje novog kolektivnog identiteta, nastalog kao posledica niza protivrečnosti koje je sa sobom doneo napredni kapitalizam (Melucci, 1988; Touraine, 1981). Sa konstruktivističkog aspekta socijalnim pokretima pojedinačne

motivacije i organizacione strategije empirijski su jednako važne kao i izgradnja ili stvaranje novih kolektivnih identiteta (Melucci, 1988).

Pitanja da li se politički aktivizam razlikuje na istoku i na zapadu i na koji način se te razlike manifestuju interesovala su brojne istraživače. Iako je Luis Bek tvrdio da je politički aktivizam niži na istoku, jer je politička aktivnost udaljenija od građanskih organizacija i od političkih stranaka, rezultati istraživanja su pokazali da stranke i članstvo u različitim sindikatima imaju isti učinak na politički aktivizam i na istoku i zapadu, čime se opovrgava njegovo stanovište (Lewis-Beck, 1997). I pitanje i odgovor su nedovoljno jasni i postavljeni tako kao da odgovor i nije važan. Sigurno je da razlike postoje, jer je aktivizam najčešće povezan sa kulturom i strukturom, kao i brojnim kulturološkim faktorima, koji usmeravaju ne samo tip aktivizma već i njegov kvalitet.

3.4. Personalni preduslovi političke participacije

Istraživanja povezanosti osobina ličnosti i političkih stavova započela su u prvoj polovini 20. veka radovima Ajzenka i Rokiča. Ajzenk (Eysenk, 1956) je utvrdio osnovne personalne faktore koji određuju političke stavove i političko ponašanje: R faktor koji predstavlja prihvaćene političke stavove u jednoj dimenziji od radikalizma do konzervativizma, i drugi faktor T koji predstavlja trajne osobine ličnosti, a čini ga dimenzija temperamenta sa dva pola: tolerantnost i netolerantnost. Za razliku od njega, Rokič (Rokeach, 1956) je povezivao nivoe autoritarnosti sa pripadnošću određenim političkim partijama. Analize su naišle na brojne kritike i opovrgavanja, ali su postavile fundament za niz sličnih istraživanja.

Postoje brojne psihološke predispozicije i stavovi čiji značaj se pokazao u mnogim empirijskim istraživanjima političke participacije. Da li je moguće izdvojiti personalne karakteristike koje bi bile pouzdani prediktor političkih i društvenih stavova, istraživao je Prato sa saradnicima (Pratto et al., 1994). Nizom istraživanja ustanovili su da je karakteristika koju oni označavaju kao dominantna orijentacija prema društvu, a koja predstavlja odnos pojedinca prema relacijama u socijalnim grupama, značajan prediktor političkih i društvenih stavova. Personalne karakteristike su od značaja za

stvaranje političkih stavova, ali nisu jedini relevantan pokazatelj uticaja, smatraju autori. Osnovna jedinica svakog složenog političkog sistema, nije pojedinac niti individua, već pozicija i uloga koje imaju socijalni akteri i odnosa ili veza između tih pozicija. Uloga nije prosto pretvaranje aktivnosti u društveno poželjno ponašanje, već predstavlja očekivano ponašanja povezanih sa drugim socijalnim ulogama (Knoke, 2003).

Pitanje koje se postavlja u istraživanjima Okslija i saradnika (Oxley et al., 2008) je zašto su neki ljudi prijemčiviji da usvoje određene političke stavove, dok drugi teže prihvataju sugestije. Postoji korelacija između psiholoških odgovora i političkih stavova, ali ne i čvrsti zaključci zasnovani na kauzalitetu. Moguće je, smatraju autori, da pojedinačni odgovori na politički pritisak mogu doprineti usvajanju određenih političkih stavova ili je prisustvo određenih političkih stavova nešto što prouzrokuje reakciju ljudi na određeni način, a pod pritiskom okoline. Politički interes je jedan od najistaknutijih pokazatelja među tim promenljivim kategorijama (Topf, 1995). Veće interesovanje u politici jasno upućuje na više nivoe političke participacije (Milbrath and Goel, 1977). Međutim, takva povezanost se nije pokazala u svakom pojedinačnom slučaju (Van Deth, 1997). Milbrath i Goel su definisali psihološko učestvovanje kao proces koji se odnosi na nivo razumevanja i poznavanja društvenih i političkih pitanja bez obzira na aktivnosti građana i kao nivo do kojeg su građani zainteresovani za politiku i vladine poslove (Milbrath and Goel, 1977). U svojim studijama Verba i njegovi saradnici su pronašli pozitivnu i značajnu korelaciju između aktivizma, glasanja i političkih kampanja (Verba et al., 1993). Takođe, Feldman i Kawakami su testirali obe dimenzije participacije, a rezultati pokazuju da su oni koji su bili više zainteresovani za informacije u medijima, bili i više politički aktivni (Feldman and Kawakami, 1991).

Istraživanje koje je imalo za cilj bolje razumevanje odnosa između psiholoških, personalnih karakteristika, socioekonomskog statusa i političke participacije kroz različite varijacije tih odnosa, pokazalo je složenost njihovih relacija ukazujući na odnos između političke participacije, socioekonomskog statusa, psiholoških varijabli kao što su samopoštovanje, lokus kontrole, i politička delotvornost koja se izdvojila kao medijatorska varijabla (Emamjomezadeh et al., 2012).

Snajdermanov rad povezoao je motivaciju za angažovanje i pitanja političkog legitimiteta i odanosti (Snyderman, 1981). Inglehartov uticajni rad bavio se generacijskim promenama i povećanoj sklonosti da se uključe u nekonvencionalno političko delovanje (Inglehart, 1995).

Istraživanje Verbe i Nie pokazuju da je socioekonomski status pozitivno povezan sa građanskom orijentacijom, kao što su politički doprinos, političko znanje i osećaj pripadnosti zajednici (Verba and Nie, 1972). Međutim, neka ranija istraživanja pokazuju postojanje povezanosti između socioekonomskog statusa i političkog angažovanja, a posredujuće varijable su različite psihološke karakteristike.

Sa druge strane poslednjih decenija se nameće jedno veoma značajno pitanje koje je podstaknuto raspravom između političkog liberalizma i komunitarizma, a odnosi se na dužnosti građana da se uključe u društvena zbivanja (Rawls, 1985). Pitanja dužnosti, odnosno socijalne i lične odgovornosti za svakodnevne probleme i njihovo rešavanje predstavlja jedno od najznačajnijih savremenih društvenih trendova koji zahtevaju posebnu pažnju. Milbrat takođe tvrdi da je vrlo važan prediktor političke participacije osećaj dužnosti da se bude aktivan u političkom procesu (Milbrath and Goel, 1977). Drugi važan aspekt je ideološka orijentacija. Različiti oblici političkog angažovanja koji nisu vezani isključivo za izbore više su privlačni za levo orijentisane građane, od ljudi čija orijentacija je dominantno desna (Dalton, 2008). U pokušaju da otkriju kako se promene u društvenim, političkim i ekonomskim sferama reflektuju u odnosu na karakteristike pojedinaca, u brojnim istraživanjima, izdvojene su tri karakteristike koje značajno utiču na razlikovanje: organizacijska pripadnost, obrazovanje i prihodi.

U svojim radovima Barns i Kase su ustanovili da postoji dosledna povezanost između protestnog potencijala i sklonosti za angažovanje u konvencionalnim političkim aktivnostima. Njihova istraživanja ukazala su na mogućnost predviđanja političkog ponašanja posmatrajući istovremeno razvoj i povećanje političke apatije koja dovodi do pada aktivizma i, pomalo paradoksalno, povećanje političkog aktivizma koji uključuje veće učestvovanje građana u političkom životu (Barnes and Kaase, 1979). Kasnija istraživanja Kasea, u demokratski razvijenijim zemljama, pokazala su da postojanje nezadovoljstva najčešćim oblicima političke participacije,

glasanjem, odnosno rezultatima koji se glasanjem postižu, doprinosi porastu drugih oblika političkog aktivizma (Kaase, 2010). Slično ovim rezultatima su dobili i Snajder i Tili (Snyder and Tilly, 1972) istraživanjem na individualnom nivou.

Studije izbornog odziva posmatraju izbornu ponašanje sa aspekta pojedinca i individualnog ponašanja, kao i sa aspekta opšteg društvenog nivoa kroz makro i mikro teorije. Unutar makro-teorijskog pristupa najznačajnije su studije revolucija, društvenih pokreta i industrijskog sukoba, koje nastoje da objasne uspešnu zajedničku akciju, sagledavanjem razdoblja društvene krize, ulogama strukture u angažovanju političkih aktera i socijalnih pokreta, kao i mobilizaciji strukture i kulturnih okvira (Aminzade et al., 2001; McAdams et al., 1996; Tarrow, 1996; Kriesi, 2006). Suština makro pristupa ogleda se u naglašavanju uzročne relevantnosti istorijskog i društvenog konteksta u kojem se politička participacija odvija. Mikro-teorijske studije o strateškim aspektima mobilizacije resursa i političkog aktivizma su takođe brojne (Oegema and Klandermans, 1994). Jedan od najpoznatijih je i pristup racionalnog izbora Finkela i Ditera (Finkel and Dieter, 1991), zatim teorije koje procenjuju relativnu uzročnu vezu pojedinačnih preferencija, percepcije značaja ličnog delovanja u kolektivnim naporima i njihovih društvenih ili psiholoških podsticaja i socijalnih pritisaka, kao i rad na izbornom odazivu kao i pitanjima o troškovima i koristima samog čina glasanja. Studije političke akcije (Barnes and Kaase, 1979) kombinuju interes u protestnom potencijalu sa realnim političkim ponašanjima, što je uticalo na povećanje broja istraživanja koja su se bavila različitim aspektima političkog ponašanja (Norris et al., 2005; Topf, 1995). Politička participacija je vrlo dinamičan društveni fenomen. Na primer, Rajli i saradnici (Riley et al., 2010) smatraju da je trenutno na snazi distanciranje od tradicionalnih politika. Tako na primer, Griffin i Njuman razvijaju tezu o distanciranju, i smatraju da je distanciranje od tradicionalnih politika posledica brze transformacije političkog okruženja (Griffin and Newman, 2005). Milbrat tvrdi da društvene varijable ne uzrokuju nikakvo posebno političko ponašanje, ali se čini da socijalni uslovi stvaraju osobine ličnosti, uverenja i stavove koji usmeravaju aktivnosti kada je u pitanju politička participacija (Milbrath, 1965). Osim tih pitanja, bihejvioristička istraživanja pokazala su da postoji povezanost između socioekonomskog statusa i ličnih karakteristika. Personalni faktori političkog aktivizma su istraživani u različitim

kulturnim i političkim uslovima. Iffeld, na primer, je pokazao da kada je socioekonomski status niži, samopoštovanje i samokontrola će biti niže (Ilfeld, 1978). Rezultati istraživanja Fovlera i Kama pokazali su da ljudi sa višim nivoom altruizma, dakle sklonosti da pomažu drugim ljudima, su osetljiviji na političke probleme, a češće su politički aktivni od ljudi koji su usmereni samo na lične interese (Fowler and Kam, 2006: 824). Znanje se smatra kao jedan od najvažnijih preduslova participacije. Galston ističe da politička znanja pomažu građanima da shvate interese grupe i pojedinaca čineći ključnu odrednicu instrumentalne racionalnosti u političkom ponašanju. Znanje, prema njegovom mišljenju, utiče i na stvaranje demokratskih vrednosti i podstiče političku participaciju (Galston, 2001: 223).

3.5. Modeli političke participacije

Značaj političke participacije uslovio je definisanje brojnih modela participiranja: voluntaristički model političke participacije, model racionalnog izbora, socijalno-psihološki model političke participacije, model mobilizacije u političkoj participaciji, model opštih podsticaja, model socioekonomskog statusa i kontekstualni model političkog angažovanja.

3.5.1. Model građanskog voluntarizma

Osnovne ideje modela participacije građanskog voluntarizma definisali su Verba, Brejdi i Šlosman, ističući da je ovaj model zasnovan na tri faktora koja predstavljaju indikatore političke aktivnosti: resurse, angažman i zapošljavanje (Verba et al., 1995). Njihov model objašnjava i pokušava da predvidi političko delovanje kroz četiri kriterijuma za definisanje političke participacije: trajanje aktivnosti, političkih doprinosa, uticaja na glasanje, kao i političke rasprave. Oni smatraju da su ljudi politički neaktivni zato što im nedostaje resursa, nedostaje psihološke uključenosti ili povezanosti sa politikom, ili zato što su izvan mreža koje uključuju pojedince u politička dešavanja. Aspekt resursa u njihovom modelu odnosi se na vreme, novac i socijalne veštine, a aspekt psihološke uključenosti definisan je terminima individualne sposobnosti za političku efikasnost, a aspekt uključivanja u političke

mreže definisan je kao zahtev za participacijom koju pojedinci dobijaju na svom poslu, u crkvi, ili u organizaciji - posebno onih poziva koji dolaze od strane bliskih prijatelja, porodice. U ranijim verzijama ovog modela težište je bilo na aspektima vezanim za resurse, dok se u kasnijim verzijama modela više pažnje posvećuje psihološkim i građanskim stavovima. Ovaj teorijski model bio je široko citiran i primenjivan, tako da predstavlja najzastupljeniji model u literaturi. Međutim, problemi koji se vezuju za ovaj model su upotreba socio-ekonomskog statusa kao prediktora participacije i civilnih vrednosti. Utvrđeno je da su pojedinci koji participiraju generalno višeg socio-ekonomskog statusa nego oni koji ne participiraju, ali ono što model ne objašnjava je zašto veliki broj pojedinaca koji su visokog socio-ekonomskog statusa uopšte ne participira u političkim dešavanjima. Iako je participacija često opravdano povezana sa socioekonomskim statusom, on nije snažan prediktor participacije zato što se ipak mnogi pojedinci sa visokim nivoom socio-ekonomskog statusa ne uključuju u politiku. Ukoliko je socioekonomski status tako snažan prediktor političke participacije, tada bi društva koja imaju visoke procenete obrazovanog stanovništva imala i značajno više nivoe političke participacije građana, za šta ne postoje istraživački dokazi (Putnam, 1993). Drugi problem ovog modela je slaba teorijska podloga, što su i sami autori modela primetili, ustanovivši da nije ponuđen jasan mehanizam koji povezuje socijalni status sa participacijom. Ključni problem modela je što se fokusira isključivo na jednu stranu jednačine, smatrajući da pojedinci više participiraju ako imaju više resursa i psiholoških sklonosti za participaciju. Ono što nedostaje je shvatanje zašto ti pojedinci imaju zahteve i potrebe za participacijom i podsticaje, odnosno koji su to podsticaji njihovog uključivanja u politiku.

3.5.2. Model racionalnog izbora

Model racionalnog izbora moguće je sagledati na sledeći način: racionalni čovek je onaj koji se ponaša u datim kategorijama: 1. uvek može da donese odluku kada se nalazi pred nizom alternativa; 2. rangira sve alternative na takav način da ih složi od niza koji predstavlja skalu od „odgovara“ do „ne odgovara“; 3. njegovo rangiranje preferencija je prenosivo; 4. uvek bira onu alternativu koja je rangirana najviše

prema preferencijama; 5. uvek donosi istu odluku svaki put kada se nađe pred istim izborima (Downs, 1957). Model racionalnog izbora političkog angažovanja zasnovan je na pretpostavci da su pojedinci svesno i samostalno zainteresovani za političku aktivnost i nisu uvek u mogućnosti da precizno objasne razloge angažovanja (Fiorina, 1990). U ovom modelu uložen je trud u političko angažovanje, čak i kada nije veliko, uglavnom je veće od lične dobiti koje nastaje kao posledica angažovanja.

Primenjena teorija racionalnog izbora odnosi se na objašnjavanje političke participacije, a suočava se sa ključnim problemom ovog modela - takozvanim paradoksom participacije (Olson, 1965). Ovaj paradoks ističe da racionalni akteri neće participirati u kolektivnim akcijama da bi se postigli zajednički ciljevi i rezultati, jer su produkti takve kolektivne akcije javna dobra, a javna dobra imaju dva svojstva: potpunu kompatibilnost ponude i nemogućnost isključivanja. Olson ističe da su politički ciljevi i programi, kao produkti političke partije, javna dobra, i racionalni akteri se ponašaju na način da se ne trude (ako ne moraju), jer ne postoji briga o javnim dobrima.

Za razliku od modela građanskog voluntarizma model političke participacije racionalnog izbora orijentiše se na stav da su pojedinci motivisani faktorom sopstvenog interesa kada se uključuju u politiku. Socijalne povlastice koje nastaju kao rezultat političkog angažovanja razlikuju se u stepenu interesa za sebe i interesa za druge, tako što je utilitaristima važno povećanje prosečnog blagostanja, kroz maksimiziranje društvene korisnosti (Harsanyi, 1980).

Međutim jasno je da tako pojednostavljen model racionalnog izbora pruža nekompletno objašnjenje političkog aktivizma. Pristup zasnovan na racionalnim izborima u političkom ponašanju je često zasnovan na logički koherentnom mišljenju, mada je veoma često kritikovan. Razlozi za pristupanje pojedinim političkim strankama su različiti i individualni. Najčešća objašnjenja razloga političkog angažovanja su utemeljena u teoriji racionalnog izbora. Međutim, objašnjenja razloga za pridruživanje strankama nadilaze razloge koji se mogu objasniti samo racionalnim izborima (Whiteley and Seyd, 1998). Nije jednostavno objasniti prirodu ideoloških podsticaja, koji su veoma čest motiv za pristupanje strankama. Teorija racionalnog izbora nije u mogućnosti da objasni koliko će trajati članstvo u izabranim

strankama, da li postoje sukobi unutar stranke, kako se rešavaju problemi unutar stranke, koji faktori će odlučivati o prekidu saradnje? Takođe, model racionalnog izbora nije objasnio povezanost pojedinca i kulture sa politikom, a nije objasnio njihov odnos ni sa ekonomijom.

3.5.3. Socijalno psihološki model političke participacije

Treći teorijski pristup, zasnovan na socijalno psihološkom modelu, bio je široko zastupljen u analizama političke participacije u literaturi socijalne psihologije, a naročito je značajan za razumevanje neuobičajenih i neklasičnih formi participacije, kao što su protestna ponašanja i buntovne kolektivne akcije (Muller et al., 1991). Suština ovog modela bavi se objašnjenjem povezanosti između stavova i ponašanja. Tradicionalne socijalno-psihološke teorije koje su težile da objasne ponašanje iz stavova, nisu dale dobre rezultate, te je ovaj model pokušao da se fokusira na merenje stavova pojedinca u odnosu na ponašanje, a ne u odnosu na cilj pojedinog ponašanja. Primenjeno na vezu između stavova i političke participacije ovo znači da bi građani trebalo da budu pitani o svojim stavovima prema različitim vrstama političkog ponašanja, a ne o svojim stavovima prema postojećim zakonima ili političkim događajima, koji bi bili pokretači na aktivizam u političkom životu. Autori ovog modela smatraju da stavovi, zajedno sa drugim faktorima, mogu da, relativno tačno, ponude predviđanje budućeg ponašanja. Njihova teorija objašnjava ponašanje pomoću dve široke palete faktora: očekivanih benefita sa jedne i socijalnih normi, sa druge strane. Pojedinci su posmatrani kao utilitarni, oni koji kalkulišu benefitima različitih smerova akcija, iako se u ovom modelu ne prave razlike između privatnih i javnih benefita političkih akcija. Sa druge strane, pojedinci su i akteri socijalnih mreža u kojima dominiraju određene norme i verovanja, koje omogućuju unutrašnju i spoljašnju motivaciju za ponašanje. Međutim, kao i ostali teorijski pristupi i socijalno psihološki model suočava se sa problemima. Slabosti modela racionalnog izbora u ovom modelu su prevaziđene, ali nisu prevaziđeni svi nedostaci. Možda i najveći problem modela predstavlja nedovoljno teorijsko definisanje socijalno psihološkog modela u kojem se podjednak značaj pridaje akcijama koje doprinose društvu, kao i akcijama koje doprinose individui. Takođe,

problem nastaje i pri definisanju efikasnosti, jer postoji veliki rascep između subjektivne i objektivne političke efikasnosti, zato što se u socijalno psihološkom modelu radi pre svega o subjektivnoj političkoj efikasnosti, dok se u racionalnom modelu radi o objektivnoj političkoj efikasnosti.

Može se reći da je ključni problem ovog modela što ne obraća dovoljno pažnje na racionalnost donošenja odluka. Percepcija grupnih uticaja je jednako bitna kao i percepcija individualnih uticaja, a ova druga mora biti bazirana na objektivnoj stvarnosti, a ne isključivo na subjektivnim opažanjima.

Takođe, potreban je uvid u to kako se promene u društvenim, političkim i ekonomskim sferama reflektuju u odnosu na karakteristike pojedinaca. Izdvojene su tri karakteristike koje značajno utiču na razlikovanje: organizacijska pripadnost, obrazovanje i prihodi.

3.5.4. Model mobilizacije

Model političke mobilizacije ukazuje na to da je politička mobilizacija odgovor na politička dešavanja u okruženju i na podsticaje koji dolaze od strane drugih ljudi. Drugim rečima, neki ljudi participiraju u političkom životu, jer imaju veće mogućnosti da participiraju nego neki drugi ljudi, kao i zato što su ubeđeni da bi trebalo da se uključe u politička dešavanja.

Praksa koja podržava teorijski mobilizacijski model dolazi iz istraživanja odnosa između kampanja i učešća na izborima. Mnoga od ovih istraživanja rađena su u Americi i u jednom od njih Katrajt (Cutright, 1963) ističe da je ključni problem ovog modela identifikacija efekata mobilizacije koji bi morali da se odvoje od drugih faktora izbornog ponašanja. Kasnija istraživanja (Frendreis et al., 1990) pojačavaju dvostruki karakter mobilizacije, koja je najefikasnija kada se kombinuju ubeđivanje ljudi da participiraju, sa davanjem šanse i mogućnosti da to i urade.

Ovaj model političke participacije je najmanje razvijen u odnosu na ostale modele i ostavlja mnoga pitanja otvorenim, pre svega pitanje zašto bi ljudi menjali svoja ponašanja zbog pokušaja drugih da ih ubede da tako urade? U prigovorima je

ispravno istaknuto da je socijalno okruženje sa velikim mogućim uticajem na participaciju, ali to ne može da bude dovoljna osnova za kompletnu teoriju političke participacije.

3.5.5. Model opštih podsticaja

Model participacije opštih podsticaja predstavljen je sa ciljem da se objasni učestalost participacije, kao i tipovi participacije visokog intenziteta, kao što su agitovanja, prisustvovanja sastancima, kandidovanje na izborima i slično (Whiteley and Seyd, 1998). Ova teorija proizilazi iz sinteze teorija racionalnog izbora i socijalnopsihološkog modela participacije. Suština modela je da su akterima potrebni podsticaji da bi participirali u politici, ali da mora da se uzme u obzir i širi kontekst podsticaja, koji je vrlo usko definisan u modelu racionalnog izbora kao individualni podsticaj.

Iako ovaj model prevazilazi postavke polaznih modela, osnovna ideja u sagledavanju modela je da pojedinci postaju politički aktivni u zavisnosti od različitih socijalnih podsticaja. U ovom modelu selektivni podsticaji igraju značajnu ulogu u razumevanju zašto ljudi pristupaju i postaju aktivni u političkim dešavanjima, a selektivni podsticaji se uspostavljaju na tri načina:

- kao sam proces podsticaja kao takav,
- ishodom, kao podsticajem na akciju,
- ideologijom, kao ključnim elementom u podsticanju ponašanja.

Procesni podsticaji se odnose na motive za participaciju koji proizilaze iz samog procesa participacije, jer je za neke ljude politički proces sam po sebi interesantan i stimulišući, bez obzira na njegove ishode i posledice. Ishod aktivnosti kao pokretač participacije je jedan od najčešćih spoljašnjih pokretača u političkom aktivizmu. Ideologija kao podsticaj je često korišćena i veoma značajna, jer omogućuje interakciju sa istomišljenicima i deljenje vrednosti i verovanja sa istomišljenicima.

Teorija opštih podsticaja političke participacije postulira velik broj različitih faktora koji svi zajedno deluju u objašnjenju zašto se ljudi uključuju u političke aktivnosti. Model

nije u dovoljnoj meri precizno definisan, pa iako pokušava da prevaziđe probleme prethodnih modela, ne uspeva u tome u potpunosti.

3.5.6. Model socioekonomskog statusa

Socioekonomski status odnosi se na karakteristike pojedinaca kao što su obrazovanje, zanimanje, prihod, uzrast, pol i religija, a teorijski okvir ukazuje da socioekonomski faktori imaju uticaj na političko angažovanje (Milbrath and Goel, 1977; Parry et al., 1992; Rosenstone and Hansen, 1993; Verba et al., 1995). Edukacija doprinosi političkom angažovanju na dva načina: dajući ljudima znanja i veštine koje olakšavaju angažovanje, sa jedne strane i sa druge, postavljanjem ljudi na društvenim mrežama koji komunikacijom usmeravaju stavove o politici (Rosenstone and Hansen, 1993). Važan pokazatelj znanja i socijalnih kontakata je profesija (Rosenstone and Hansen, 1993). Pojedinci mogu steći građanske veštine socijalnim kontaktima (Verba et al., 1995). Model zasnovan na resursima zasnovan je na ideji da pojedini resursi kao što su novac, veštine, znanja, vreme i karakteristike ličnosti imaju uticaj na političko angažovanja, jer oni omogućuju ljudima da prepoznaju ekonomske i psihološke troškove političke participacije.

Osim ovih strukturnih varijabli postoje mnoge psihološke predispozicije i stavovi čiji značaj se pokazao u mnogim empirijskim istraživanjima. Politički interes je jedan od najistaknutijih pokazatelja među tim varijablama (Topf, 1995). Veći interes u politici jasno upućuje na više nivoje političke participacije. Međutim, takva povezanost se nije pokazala u svakom pojedinačnom slučaju. Vrlo važan prediktor političke participacije je osećaj dužnosti da se bude aktivan u političkom procesu (Milbrath and Goel, 1977). Drugi važan aspekt je ideološka orijentacija. Ideološka orijentacija u smislu najelementarnije klasifikacije na levo ili desno orijentisane ucesnike u političkim procesima i njihova povezanost sa političkim aktivizmom, se pokazala ynacajnim prediktorom ne samo tipa aktivizma vec i odnosa prema aktivizmu uopste. Istrazivanja daltona su pokazala da su različiti oblici političkog angažovanja, koji nisu vezani isključivo za izbore, više privlačni za levo orijentisane građane, od ljudi čija orijentacija je dominantno desna (Dalton, 2008). Model socioekonomskog statusa se koristi najčešće za određivanje ko će biti politički aktivan. Moguće je razlikovati tri

objašnjenja u prilog modela socioekonomskog statusa u procesu političke participacije:

- društvene uloge koje ljudi igraju kao i njihova očekivanja od drugih i sebe samih, povezani su sa socioekonomskim statusom,
- ljudi sa različitim nivoima socioekonomskog statusa imaju drugačiju političku komunikaciju,
- različiti nivoi interesovanja za politiku i drugačija percepcija političkih dešavanja povezani su sa socioekonomskim statusom.

Modeli političke participacije samo objašnjavaju stvarnost iz jednog specifičnog ugla, ali ne ukazuju na suštinu dešavanja u procesima participacije, i ne udubljuju se u uzročno posledičnu vezu. U Srbiji, koja je po svojoj političkoj istoriji, ali i po sadašnjosti, drugačija od zemalja u kojima su modeli nastali, veoma je teško izdvojiti bilo koji model koji bi pomogao objašnjenju političkog ponašanja.

4. Pregled postojećih istraživanja političke participacije

Postoje brojni pokušaji objašnjenja političke participacije. Pojedinačni konstrukti socioekonomskog statusa imaju različite povezanosti u političkoj participaciji, makar samo kao medijatori u nedovoljno jasnoj vezi između socioekonomskog statusa i političke participacije. Drugo ograničenje prethodnih istraživanja političke participacije je da su se istraživanja uglavnom bavila vezom između različitih preduslova za političku participaciju. Psihološka uključenost često je shvatana kao jedan od sastavnih delova političkog aktivizma (Cohen et al., 2001). Brojni istraživači su se bavili istraživanjem uticaja institucionalnih, demografskih i psiholoških faktora na političku participaciju (Rosenstone and Hansen, 1993; Teixeira, 1992). Ipak, broj faktora koji su se uzimali u razmatranje pri istraživanju političke participacije je relativno ograničen, a najčešće istraživani faktori su obrazovanje (Peterson, 1990; Barnes and Kaase, 1979) i socioekonomski status (Verba et al., 1995; Pateman, 1971), koji su konzistentno povezivani sa političkom participacijom, zatim opštedemografske karakteristike kao što su godine, rasa, pol, religija ili mesto boravka. Istraživanjem ličnih osobina kao prediktora političkog angažovanja bavio se Milbrat u svojim radovima (Milbrath, 1965). Pored osobine socijalnosti koja se koristila kao eksplanatorna promenljiva, u analizi su se razmatrali i složeniji aspekti participacije kao što su klasa i obrazovanje. Milbrat je ustanovio i da se ljudi koji su aktivni na jedan način mnogo češće uključuje u drugačije vidove političkog aktivizma, ali da su od značaja i brojni drugi faktori kao što su politička artikulacija i znanje. Jedan od faktora koji se takođe često izučavao u kontekstu političke participacije je i socijalni kapital (Putnam, 2000), kao i uticaj medija koji se smatra značajnim faktorom, ali se zbog teškoće u merenju uticaja nije previše uzimao u obzir (Frizzell and Mc Phail, 1979).

Elementi koji imaju najveći uticaj na aktiviranje participacije kada je u pitanju vremensko trajanje su obrazovanje i slobodno vreme. Politički interes, kao i obrazovanje, najbolji su prediktori za glasanje, a politički interes je najjači prediktor za političku raspravu, smatraju autori. Socioekonomski model polazi od pretpostavke

da su zanimanje, obrazovanje i prihodi pojedinca najvažniji faktori uticaja na političku participaciju, ali ne direktno, već indirektno kroz faktore, kao što su građanske orijentacije manifestovane kroz političku kompetenciju, politički interes, svest o problemima, članstvo i aktivnost u građanskim ili stranačkim udruženjima.

Istraživanja koja su sprovedeli Verba i Nie pokazala su da socioekonomske varijable imaju značajnog uticaja na količinu i načine participacije, ali da se taj uticaj značajno smanjuje ukoliko je posredovan varijablama građanske političke kulture, kao što su članstvo i aktivnosti u građanskim ili stranačkim udruženjima.

U Srbiji i zemljama u regionu se istraživanje političke participacije javljaju tek poslednje dve decenije, i najčešće su u vezi sa procesima izbora i glasanja. Za razliku od Srbije, u Hrvatskoj postoje istraživanja u vezi sa ovim problemom, kao što je na primer istraživanje varijabli povezanih sa internet političkom participacijom. Istraživanje u Hrvatskoj je sagledavano iz sledeće perspektive: politička participacija putem interneta objašnjava se varijablama definisanim na osnovu ranijih socioloških istraživanja, kao što su sociodemografske karakteristike, političke vrednosti, klasični oblici političke participacije, kao i sama obeležja upotrebe interneta. Sve su te varijable povezane s dosadašnjim političkim aktivnostima zasnovanim na internet komunikacijama, ali političke vrednosti i dosadašnje učestvovanje u klasičnim oblicima političkih aktivnosti pokazale su se najznačajnijim odrednicama. Savremena istraživanja, koja se bave objašnjenjem razloga internet političke participacije, su ukazala da su to, pre svega, stav prema političkim aktivnostima, subjektivna norma, opažena kontrola nad ponašanjem, kao i osećaj moralne obaveze za participiranje. Navedene tri varijable: stav, subjektivna norma i moralna obaveza, podjednako su doprinele prediktivnoj snazi ovog modela, objašnjavajući gotovo 50% varijanse o nameri za participiranjem u političkim aktivnostima putem interneta (Bošnjak et al., 2008).

Autori iz Slovenije radili su istraživanje protestnog ponašanja, kao vida političke participacije, u zemljama bivše Jugoslavije, poredeći rezultate sa zemljama EU, kao i novim članovima EU, zemljama iz bivšeg istočnog bloka. Protestno ponašanje je određeno kroz sledeće kategorije: potpisivanje peticija, učestvovanje u štrajkovima, protestima i demonstracijama, kao suštinskim neinstitucionalnim vidovima individualne građanske participacije. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da ne

postoji statistički značajna razlika u protestnom potencijalu u poređenim zemljama (Tavčar-Kranjc et al., 2012). Sve u svemu i ovaj rad nam ukazuje na činjenicu da demokratski procesi i integracije zavise u najvećoj meri od političke kulture i ponašanja javnog mnjenja jedne zemlje. Autori su izveli zaključak da, ukoliko se protestna participacija uzima kao pokazatelj političkog ponašanja i participacije uopšte, građani bivše Jugoslavije se ne razlikuju mnogo od građana Evropske unije.

Kada je u pitanju politička participacija u Srbiji, istraživanja su pokazala da se kod nas nije zvanično smanjio broj ljudi koji su organizovani u određene političke stranke, što se desilo u drugim postkomunističkim zemljama i da se taj procenat konstantno zadržava na oko 10%.

Istraživanje grupe autora u Srbiji (Mihailović i sar., 2008) o političkom aktivizmu građana pokazalo je da 28% građana nije zainteresovano i ne učestvuje u političkim dešavanjima ni u kakvom obliku, ne izlazi na izbore, niti se angažuje na bilo koji drugi način, 25% građana iz ispitivanog uzorka se izjasnilo da nema ni vremena ni želje za političkim angažovanjem, a na izbore izlaze povremeno. 10% ispitanika sebe smatra aktivnim ili ponekad aktivnim u političkim dešavanjima, a 37% se izjasnilo da nastoji da bude u toku političkih dešavanja, ali neaktivno.

Stojiljković smatra da je politička participacija povezana sa političkom kulturom, koja ne doprinosi političkoj participaciji u Srbiji, jer se uočava veoma mali procenat ljudi koji se uključuje u političke aktivnosti. Razloge za to on vidi u niskom stepenu institucionalizacije društva, odnosno visokoj meri nestabilnosti, prenaseljenosti političkog prostora u kome se građani teško snalaze, nedovoljnoj programskoj profilisanosti političkih partija, deficitu demokratskog političkog nasleđa, odsustvu klime tolerantnog političkog dijaloga u društvu, nerazvijenom pluralizmu unutarpartijskih odnosa i izraženom partokratskom ponašanju članova stranaka. Činjenica je da je partijski neorganizovano više od dve petine građana, a broj onih koji ne participiraju u političkom životu se povećava (Stojiljković, 2007). Rezultati veoma značajnog i obuhvatnog istraživanja *World Values Survey*-a za period od 1999-2001 govore o veoma niskom procentu razvijenosti građanske participacije u Srbiji u poređenju sa drugim zemljama učesnicama u istraživanju. Podatak da je u toku godinu dana u nekoj političkoj akciji lokalnog karaktera učestvovalo samo 0,6%

Srba, u odnosu na 12,9% Amerikanaca, 9,4% Šveđana, 9,2% Slovenaca i 8 % Holanđana, govori već dovoljno sam po sebi (Inglehart i Welzel, 2007).

Razlozi niskog političkog aktivizma sagledavani su u istraživanju CeSIDa iz 2007. godine, u kojem je ustanovljeno da je veoma prisutan strah kod građana da će posle protesta, situacija koja je izazvala protest biti još gora. Samo jedna četvrtina ispitanika veruje u pozitivan ishod protesta i štrajkova, a oko procene razloga za postojanje protesta se slaže velika većina ispitanika. Naime, razloge za proteste većina vidi u niskom standardu, visokoj nezaposlenosti, radnoj i egzistencijalnoj nesigurnosti, ali bi većina učestvovala u protestima samo ako bi bila ugrožena bezbednost i egzistencija njihove porodice. Interesantno je da bi samo 2,8% anketiranih ispitanika učestvovalo u politički motivisanim protestima.

CeSID je za svoje istraživanje koncipirao Indeks političkog aktivizma građana Srbije, a kao kriterijum su postavili razumevanje političkih događaja i odnos prema politici, kao i ostvaren politički uticaj. Na osnovu definisanih pokazatelja ustanovili su da politički aktivnih građana ima svega 5%, nešto više od trećine građana je politički obavešteno, ali ne i aktivno, gotovo polovina građana učestvuje samo u političkim izborima i nikakvim drugim aktivnostima i 14% je u potpunosti apolitično (Mihailović i sar., 2008).

Istraživanjem samo jednog aspekta aktivizma-potpisivanjem peticija, Milosavljević i saradnici su tragali za odgovorima na pitanje koliko su puta ispitanici u poslednje tri godine potpisali peticiju. Odgovori su pokazali da je 35% ispitanika izjavilo da je potpisalo, a polovina je potpisala peticiju samo jedanput. Njihov rezultat je nešto bolji od rezultata iz istraživanja *World Value Survey*-a iz 1999. godine, kada je pozitivno odgovorilo samo 27% ispitanika. U istom istraživanju u svetu, na postavljeno identično pitanje pozitivno je odgovorilo 78% Engleza, 80,7% Amerikanaca, 87% Šveđana i 55% Holanđana, 33% Hrvata, 30% Slovenaca. U svom istraživanju Milosavljević je ustanovio da 91% ispitanika u poslednje 3 godine nije uzelo učešća ni u jednoj organizovanoj javnoj aktivnosti (Milosavljević i sar., 2006).

Kao jedno od mogućih objašnjenja ovakvog ponašanja Milivojevićeva navodi da „većina stanovnika Srbije, naviknuta na snažnu i (sve)moćnu državu, još uvek na sebe ne gleda kao na građane odgovorne za sopstvena prava i obaveze, već se i dalje smatra običnim (podređenim) stanovnicima, čiji je život u rukama države i čiji

su problemi stvar državnih institucija” (Milivojević, 2006: 151), što ne doprinosi realnim mogućnostima za političko angažovanje. Njen stav potvrđuje i istraživanje Slobodana Cvejića, prema kome svega 3% ispitanika smatra da obični građani imaju veliki uticaj na proces donošenja odluka na lokalnom nivou. Većina ispitanika (87%) u tom istraživanju smatra da ključnu ulogu u određivanju lokalnih politika imaju političari (Cvejić, 2004: 279).

U istraživanju CeSID-a, 2014.godine pošlo se od hipoteze da su „poverenje u političke i civilne institucije i aktere, sposobnost političkog i ideološkog orijentisanja i opredeljenja i civilni i politički aktivizam u osnažujućoj, direktno proporcionalnoj vezi” (CeSid, 2014: 17). Posebna pažnja je bila posvećena tezi da ako nema poverenja na civilnom i političkom polju, nema ni aktivizma. Ustanovljeno je da se „broj onih koji ne poseduju ideološki kompas sa produbljenjem krize značajno uvećao, uz paralelni pad poverenja i aktivizma, što je svakako zabrinjavajuće, sa stanovišta stabilizacije partijskog i političkog sistema i zahteva svoje objašnjenje” (CeSid, 2014: 18).

Politička participacija ima nekoliko osnovnih prepreka i ograničenja tipičnih za društva u datim fazama tranzicije, poput Srbije. Prvu prepreku čini nizak stepen institucionalizacije, odnosno visoka mera nestabilnosti, fragmentiranosti i prenaseljenosti političkog prostora u kome se građani teško snalaze. Drugu, nedovoljna programska profilisanost i rezultirajuća ograničena socijalna ukorenjenost političkih partija. Narednu, treću prepreku predstavlja deficit demokratskog političkog nasleđa i kulture koji se manifestuje i u niskom nivou i kvalitetu političkih rasprava koje se vode. Odsustvo klime tolerantnog političkog dijaloga u društvu vodi četvrtoj prepreci – nerazvijenoj efektivnoj pluralnoj i demokratskoj artikulaciji unutarpartijskih odnosa. Petu, posebno izraženu prepreku čini raširena svest o netransparentnosti tokova novca u politici i uverenje građana da su, i inače visoko korumpiranom društvu, politički akteri i institucije najizloženiji korupciji. Najzad, šesto ključno ograničenje čine raširene partokratske tendencije i stav većine građana da se politika i političari mešaju u sve živo, da se politika svodi na голу borbu za vlast i da se partije bore pre svega za interese svojih vođa i užeg rukovodećeg jezgra (Stojiljković, 2007). Postmoderna koncepcija građanstva zasnovana na ideji postmodernog identiteta zahteva preosmišljavanje odnosa između pojmova učešća, uticaja i moći, koje obuhvata ideja participativne demokratije koja se zasniva na polaritetu između aktivne manjine i pasivne većine, budući da participacija ne

garantuje da će mišljenja i interesi građana biti uvaženi kroz kolektivne odluke (Ivić, 2014: 115).

I u svetu su istraživani razlozi umanjenog aktivizma. Na primer, Braud je uočio značajan nivo ravnodušnosti prema političkim dešavanjima. Razlozi ravnodušnosti prema Braudu su sledeći (Braud, 1988):

- ravnodušnost zbog udaljavanja,
- ravnodušnost zbog nedovoljnog razumevanja,
- razočaranost kompromisima političara,
- zaštita samopoštovanja,
- ravnodušnost zbog odustajanja.

Modernizacija dovodi do trajnih masovnih promena u stavovima koje su pogodne za demokratiju, a određeni kulturni činoci igraju važnu ulogu u njenom razvoju (Inglehart and Welzel, 2010). Antić smatra da su dva ključna činoca uticala na blokadu modernizacijskih tokova u Srbiji: prvi je politička i ideološka zaslepljenost političke elite, a drugi se prepoznaje u spoljnim činocima, koji zapravo predstavljaju objektivnu datost (Antić, 1999). Takođe, tranzicija je uslovlila i procese društvene polarizacije koja se odvijala istovremeno sa promenama u strukturi društva i ogledala se u rastućoj nezaposlenosti i sve većoj stopi siromaštva (Lazić i Cvejić, 2011), što je opet usporilo modernizaciju. Ipak, moguće je saglasiti se sa Bolčićem koji smatra da je u socijalno-strukturalnom pogledu Srbija promenjeno društvo, pored ostalog, i zbog toga što se njegova društveno-ekonomska reprodukcija sada izrazitije oslanja na tercijarni, pre nego na primarni i sekundarni sektor (Bolcic, 2003), što se može smatrati kao prelaz iz industrijskog u postindustrijsko društvo.

U okviru postojećih istraživanja političke participacije moguće je identifikovati dva suštinska nedostatka. Prvi je što je većina istraživanja posmatrala nezavisno vezu između socioekonomskog statusa i političke participacije, sa jedne strane, i vezu između različitih individualno-psiholoških varijabli i psihološke participacije sa druge strane. Postojali su i teoretičari, na primer Volsfeld, koji je 1986.godine, pokušao da ukaže na činjenicu da se veza između socioekonomskog statusa i političke

participacije može bolje razumeti ako se kao posredujuće varijable uvažavaju psihološke karakteristike. Veoma malo je istraživanja u kojima su integrisane promenljive značajne za oba pristupa.

4.1. Motivi za političku participaciju

Razlozi za političko angažovanje su veoma različiti. Još šezdesetih godina prošlog veka je istraživanje Njumana pokazalo da su mogući emotivni razlozi za vezivanje za određenu političku opciju i angažovanje vezano za izabranu opciju mogu da odrede političko ponašanje građana. Istraživanja pokazuju da se građani veoma često emotivno vezuju za izabrane stranke pokazujući značajne nivoe partijske identifikacije i partijske lojalnosti, što značajno doprinosi shvatanju da su partije pokretačka snaga i glavni aktivni elementi moderne politike (Neumann, 1956). Stav o učešću u političkom životu je često uslovljen postojanjem takve partijsko-političke identifikacije.

Značajan segment koji utiče na angažovanost u političkom životu predstavlja društveni sistem, posebno politički sistem. Činjenica je da se svaki politički sistem želi po svaku cenu održati i da mu je neophodna podrška i pomoć u održavanju, tako da je veoma često politički aktivizam podržan od strane države. Nekada se čak i glasanje građana na izborima može opažati kao način održavanja sistema, sve dok namere glasača nisu usmerene na promenu političkog sistema (Rosenberger and Seeber, 2011).

Iako istorija nije potvrđivala baš često stanovište Kola o objašnjenjima ponašanja ljudi i izvorima određenih ponašanja, zasnovanim na vrednostima, njegovo mišljenje je izuzetno značajno. Naime, prema tradicionalnom sistemu vrednosti konzervativaca, društvo se temelji pre svega na snažnoj porodici i državnosti, a sve liberalne i demokratske vrednosti kao što su sloboda i mir su izvedeni iz hrišćanske religije, smatra Kol, (Khol, 1998), te njegovo shvatanje civilnog društva ima osnovu u solidarnosti koja dolazi iz hrišćanske ljubavi i dobronamernosti.

Pažnju istraživača političkog ponašanja zaokupljao je i fenomen odgovornosti. Posmatrajući participaciju kroz dimenzije lične i društvene odgovornosti Mek Pirson i

saradnici su istraživali povezanost odgovornosti i motivisanosti za političku participaciju. Smatrajući da politička participacija uključuje dve dimenzije: unutrašnju i spoljašnju aktivnost, tako što se unutrašnja odnosi na novoe odgovornosti, a spoljašnja na verovanje da su politički sistem i političari odgovorni za zahteve građana, pretpostavlja se da će ljudi sa visokim unutrašnjim i spoljašnjim osećajem odgovornosti biti visoko motivisani za političku participaciju (McPherson et al., 1977).

U istraživanju koje se bavilo sistemom vrednosti članova stranaka, rezultati istraživanja nisu pokazali očekivane razlike između članova stranaka u pogledu vrednosnih okvira (Lazar i Nešić, 2014). Uočene su statistički značajne razlike između levo orijentisanih i centralno orijentisanih predstavnika stranaka i levo orijentisanih i desno orijentisanih ispitanika, odnosno predstavnika stranaka. Nije uočena statistički značajna razlika između centralno orijentisanih i desno orijentisanih ispitanika. Kada je u pitanju sistem vrednosti statistički značajne razlike postoje samo kod određenog skupa vrednosti koje se odnose na kolektivne vrednosti, u čijem izboru se nalaze domovina, država, nacija i vera. Najveću vrednost za više od polovine ispitanika predstavlja domovina. Kako domovina predstavlja neodređen, simbolički prostor prožet mitološkom i istorijskom potkom, za koji se pojedinac vezuje emotivno, dominacija domovine kao vrednosti ukazuje na tradicionalni, predmoderni karakter predstavnika srpske politike. Rezultat je interesantan i kao pokazatelj ksenofobičnog posmatranja teritorije, koja se ne prepoznaje kao politička organizacija, niti kao politički međunarodni subjekt, već pre svega kao subjektivni doživljaj. Da li je ovako iskazan sistem vrednosti dovoljna osnova za političku participaciju nije istraživano.

Istorijski posmatrano srpska politička tradicija je veoma složena, jer je pre svega zasnovana na vizantijaskim idejama vladavine i politike, sa rimskim i helenističkim sastavnim elementima, pravoslavnim verskim učenjem vezanim za nacionalni identitet, orijentalnim principima vladavine otomanske uprave, apsolutističkom vladavinom u novoj državi koje je nastavljeno u autoritarnoj komunističkoj vladavini (Vujačić, 2002: 407).

Jedan od najizrazitijih motiva kojim se može objasniti potreba za političkom participacijom je motiv moći. Ipak, ni moć ne objašnjava participaciju jednoznačno i

jednostavno. Arnštajnova je ponudila model građanske participacije, odnosno kontinuum participacije, koji se sastoji od osam različitih nivoa moći kojom građani raspolažu: manipulacija, terapija, pravo na informisanje, pravo na konsultovanje, umirivanje, partnerstvo, delegiranje moći i građansku kontrolu. Model je zasnovan na praktičnom sagledavanju onoga što se dešava u realnoj političkoj sferi i može da posluži kao uvid do koje mere se neadekvatno koristi moć od strane onih koji je imaju (Arnstein, 1971). Manipulacija i terapija zapravo predstavljaju načine neparticipacije koji se namerno stvaraju kao zamena za realnu participaciju. Stvarni cilj ovih oblika participacije nije da motiviše građane da učestvuju u procesima, već da obezbedi onima koji imaju moć da podučavaju i leče građane. Pravo na informisanje i pravo na konsultovanje odnose se na ono što je Arnštajnova zajednički nazvala tokenizmom. Tokenizam podrazumeva vid uključenosti koji pruža mogućnost građanima bez moći da se čuje i njihov glas i da dobiju određene informacije. Kada je tokenizam u pitanju, građani ne raspolažu mehanizmima kojima bi mogli da utiču da njihova mišljenja zaista budu uvažena od strane ljudi na vlasti. Peti nivo—umirivanje, samo je viši nivo tokenizma jer, iako građani imaju pravo na savetovanje, vladajuće strukture i dalje imaju isključivo pravo odlučivanja. Partnerstvo omogućava pregovaranje i postizanje konsenzusa sa ljudima na vlasti, a šesti i sedmi nivo pružaju građanima mogućnost da donose odluke. Osmi nivo predstavlja građansku kontrolu i hipotetički služi za ilustraciju stepena do koga bi građanska participacija mogla da se razvije. Koristeći metodologiju Arnštajнове, Vukelićeva je istraživanjem građanske participacije u Srbiji zaključila sledeće: nijedan od postojećih vidova učešća u donošenju odluka (informisanje, konsultovanje, predlaganje i odlučivanje u užem smislu) nije šire zastupljen, po čemu zaostajemo kako za većinom zemalja iz regiona, tako i za razvijenim zapadnim društvima (Vukelić, 2009).

Na politički aktivizam, pored personalnih karakteristika, utiču i brojne makro-kontekstualne karakteristike. Ove studije su pokazale da politička participacija nije rezultat ličnih karakteristika ili makro-konteksta već prvenstveno rezultat interakcije tih faktora. Osnovno pitanje koje se pojavljuje kada je u fokusu istraživanje pojedinaca u političkom životu je zašto ti pojedinci učestvuju u toj aktivnosti (Platt, 2008). A odgovor na to pitanje nije moguće dati bez kompleksnog uvida u sociokulturne pokazatelje.

4.2. Posledice političke participacije

Stvaranje demokratske političke kulture bi moralo da sledi kao posledica političkog aktivizma građana, kao posledica političkih i ličnih sloboda i stvaranja demokratskih vrednosti. Barner i Rozenvajn su tvrdili da demokratske vrednosti u suštini predstavljaju aktivnosti učestvovanja (Barner and Rosenwein, 1985). Ljudi koji se ne bave političkim aktivnostima najverovatnije imaju nedemokratski stav prema svetu, smatraju ovi autori. Prodemokratska politička kultura može se pojaviti samo u demokratskim institucijama, ali ne može ih ona stvoriti, smatraju Džekman i Miler (Jackman and Miller, 1996). Na pitanje ko stvara demokratsku političku kulturu, odgovori su različiti. Verba i saradnici smatraju da ako pojedinac nema mogućnost da izrazi svoje neslaganje ili svoju podršku, nema demokratije (Verba et al., 1995), te je na taj način je politički aktivizam povezan sa pojmom demokratije u kojoj postoji jednakost među građanima (Prior et al., 1995).

Iako je na početku bio skeptičan u odnosu prema političkoj participaciji, sumnjajući u sposobnost većine da poboljša rad vlade, a smatrajući da je masovno angažovanje preskupo i presporo, Robert Dal je u kasnijim radovima pisao da je ključni segment stvaranja demokratskog društva razvoj delotvorne i efikasne participacije u zajednici u kojoj svi članovi imaju jednako pravo i mogućnost aktivnog doprinosa. Osnovni indikator demokratije za Dala je efektivna participacija koja se odvija unutar političkog sistema, glasačka jednakost, razvoj političke svesti, opšte društveno prihvatanje i razumevanje. Uvećanje jednakosti Dal smatra jednim od najznačajnijih političkih ciljeva i rešenje za brojne probleme u demokratskim sistemima. Politička jednakost je za Dala povezana sa ekonomskim i društvenim sistemom, a individualna prava ili slobode, kao što su sloboda izražavanja i organizovanja, preduslovi su političke participacije. Najznačajniji segment razvoja političkog aktivizma predstavlja proces političkog učenja, posebno učenja vrednosti kao što su individualna autonomija i samorazvoj. Posebni principi koji obezbeđuju demokratski društva su efikasnost i legitimitet. Svoje gledište Dal zasniva na opštim načelima liberalno demokratskih principa, čije ostvarenje zahteva stalno poboljšanje društvenih uslova, povećanje nivoa obrazovanja, nivoa urbanizacije, vertikalne društvene pokretljivosti, socijalne pravde, uspostavljanje pravne države i postojanje civilnog društva (Dal, 1994). Najveći problem za Dala, u stvaranju

demokratskog sistema predstavljaju sami izbori, koji se samo periodično dešavaju i svaki pojedinac ne može imati punu informaciju o procesima i stanju u društvu.

Teorija modernizacije predstavlja, prema mišljenju Velča, još jedan primer sociološke upotrebe političke kulture u kojoj se politička kultura povezuje sa stadijumima modernosti (Welch, 2009). Kako navodi Koković, u većini socijalističkih zemalja, procesi modernizacije bili su usporavani postojećim tradicionalističkim obrascima, političkom dominacijom i egalističkim sindromom nasleđenim iz prošlosti. Dominantni kulturni obrasci se nisu slagali sa novim imperativima modernizacije, dok ih je politička elita kočila i uticala na neadekvatnost reagovanja i tako već usmerenih ljudi. „U socijalističkim zemljama, politička elita mogla je prihvatiti modernizaciju samo u meri u kojoj ona ne ugrožava njen monopol. Politički sistem je proizvodio krute institucionalne strukture; krutost sistema je sprečavala daljnje procese modernizacije, a ogledala se u sledećem: sistem nije osiguravao kontinuirani razvoj i samoreprodukciju-sistem nije bio u stanju da apsorbuje društvene promene i konflikte koji proizilaze iz društvenog razvoja ili početnog procesa modernizacije-sistem nije bio u stanju da se suoči sa izazovima složenije i razvijenije sredine” (Koković, 2005: 461).

Huntington i Nelson smatraju da modernizacija može da doprinese ekonomskim nejednakostima i time političkoj nestabilnosti na dva načina. Prvo, bogatstvo i prihodi su u većoj meri nejednako raspoređeni u siromašnim zemljama nego u privredno razvijenim zemljama. U tradicionalnom društvu ova nejednakost je prihvaćena kao deo prirodnog procesa. Socijalna mobilizacija, međutim, povećava svest o nejednakosti i pretvara tradicionalnu ekonomsku nejednakost u podsticaj na pobunu (Huntington and Nelson, 1976). Sa pravom se postavlja pitanje u kojoj meri su socijalne frustracije nastale kao posledica funkcionisanja društvene strukture tradicionalnog društva i da li su one dovoljan povod za politički aktivizam? Vrednosti tradicionalnog društva često su neprijateljski raspoložene prema modernim vrednostima, pa se zato ideje inoviranja društvenog sistema često sporo usvajaju. U zemljama u razvoju veliki problem predstavlja i raskorak između razvijenijih urbanih i manje razvijenih ruralnih područja koji može da doprinese nestabilnosti i usporenom razvoju.

U teorijama modernizacije najčešće testirana je opšta teorija demokratizacije (Diamond, 1987; Boix and Stokes, 2003). Međutim, nedovoljno pažnje je posvećeno objašnjenju povezanosti privrednog razvoja i demokratizacije. Lipset, Dal, ali i mnogi drugi bili su svesni činjenice da ekonomski razvoj ne može sam po sebi da generiše demokratiju (Lipset, 1959; Dahl, 1971). Oni smatraju da postoji mogućnost da ekonomski razvoj doprinosi demokratizaciji, jer je u stanju da preoblikuje javne preferencije u pravcu prodemokratskih vrednosti. Ove teorijske postavke u tom trenutku kad su nastale, nisu bile praktično proveravane, jer podaci nacionalnih istraživanja nisu bili tada na raspolaganju. Umesto toga, naučnici su se opredelili za analizu uticaja privrednog rasta na demokratizaciju (Bollen and Jackman, 1985; Helliwell, 1992; Burkhart and Lewis-Beck, 1994; Przeworski and Limongi, 1997; Boix and Stokes, 2003).

Stvaranje demokratskih vrednosti u društvu nije moguće bez političke transformacije. Istraživanje političke transformacije izdvojilo je četiri različita pristupa koji se mogu smatrati i najpoznatijim paradigmatama transformacionog procesa:

1. Strukturne teorije političke transformacije u fokusu imaju državu i društvene klase, kao i odnose moći u društvu. Osnovna teorijska pretpostavka je povezana sa kvalitetom interakcije između društvenih klasa, smatrajući da ako je veća komunikacija, to je viši demokratski potencijal jednog društva. Takođe, ukoliko je veća raspodela moći u društvu, to je viši demokratski potencijal tog društva. Glavni predstavnik ovog prilaza je Vanhanen (Vanhanen, 1997).
2. Sistemske teorije u fokusu imaju ekonomiju i društvo, i zasnovane su na sociološkim saznanjima o društvu (Lipset, 1959). Lipsetova teorija modernizacije objašnjava proces demokratizacije kroz nivo ekonomskog razvoja. Lipset smatra da što je viši nivo socioekonomskog razvoja, veći je i demokratski potencijal jednog društva.
3. Akterske teorije zasnovane su na istraživanjima iz političkih nauka, a ključnu odgovornost za proces političke transformacije imaju različiti akteri tih procesa. Najznačajniji predstavnici su zastupali teoriju racionalnosti u odlučivanju (O'Donel, 2001). Osnovna postavka ovog pristupa je da će do demokratizacije doći ako jedan deo političke elite odluči da do promena dođe, a do promena će doći ako se onaj deo koji nije za promene, na neki način privoli ili eliminiše iz procesa demokratizacije.

4. Kulturne teorije političke transformacije. Najznačajniji autori koji su zastupali kulturološki pristup su Patnam i Huntington. Patnam se bavio socijalnim mrežama i njihovom ulogom u procesu demokratizacije, a Huntington pitanje demokratizacije povezuje sa kulturom koju definiše pre svega prema religijskom odnosu stanovništva (Putnam, 1993). Najglasniji i najdiskutabilniji zagovornik kulturološkog pristupa u sagledavanju uspostavljanja demokratskih principa je Semjuel Huntington, koji nudi diskutabilan prilaz sagledavanju demokratije, posmatran kroz ulogu povezanosti kulture i religije. Gotovo u vidu preporuka, Huntington demokratski sistem proglašava demokratskim pod uslovom da su donosioci odluka u jednom društvu izabrani putem poštenih i periodično ponavljanih izbora u kojima su građani bili u mogućnosti da glasaju, a kandidati da se slobodno prijavljuju i bore za te glasove (Huntington, 1984). Svojom empirijsko-deskriptivnom definicijom Huntington izdvaja institucionalizovane izborne procedure kao osnovne karakteristike demokratskih sistema koje doprinose političkoj participaciji i konkurenciji. Iako skromnih naučnih dometa njegova kulturna teorija je imala odjeka posebno u konzervativnim političkim krugovima Amerike. Jedan od najozbiljnijih kritičara Huntingtonovog pristupa, Dajmond kritikuje Huntingtonov minimalizam u definisanju i svođenju demokratije na izbore, smatrajući da pristup ne poklanja potrebnu pažnju stvarnim pokazateljima demokratije (Diamond, 1996). Istraživanja sa aspekta kulturološkog pristupa se najčešće koriste za komparativne analize i studije, ali ipak ovakva istraživanja otvaraju i brojne dileme, i nose sa sobom i metodološke probleme. Naime, Seligson (2002) postavlja jedno veoma važno pitanje u pristupu zasnovanom na komparativnoj politici: koju ulogu igra politička kultura u održavanju stabilnih demokratskih institucija? On istražuje ovo pitanje u svetlu jednog od središnjih metodoloških problema u istraživanju sa akcentom na povezanost između individualnog nivoa i grupnog nivoa. U analizi podataka iz 1981. godine, poznatog istraživanja *World Values Surveys*, Inglehart i saradnici su otkrili da društva s relativno visokim nivoom međuljudskog poverenja i životnog zadovoljstva češće pripadaju društvima sa demokratskim institucijama, od društava s relativno niskim nivoom poverenja i blagostanja. Seligson pokušava da opovrgne datu postavku smatrajući da istraživanja pokazuju da postoje samo slabe povezanosti između postojanja poverenja i zadovoljstva životom, s jedne strane, i doživljaja demokratije, sa druge strane. Polazna pretpostavka koja glasi da je otvorena podrška demokratiji

na individualnom nivou pouzdana mera postojanja demokratskih institucija na nivou društva, je naravno tendenciozna i nenaučna. Analize koje su Welzel, Inglehart i Klingeman izneli, ukazuju da je uspešnost demokratije zapravo evolucijski fenomen koji proizilazi iz procesa ljudskog razvoja, u kojem ekonomski razvoj teži za promoviše vrednosti samoizražavanja koje su povezane sa tendencijom ka demokratiji. Politička kultura koja naglašava vrednosti samoizražavanja, toleranciju, poverenje, zadovoljstvo životom i participativnu orijentaciju, igra ključnu ulogu za uspešno održavanje demokratije (Welzel et al., 2003). I kada se baš ne složimo sa autorima, jer ne nalazimo egzaktno pokazatelje, optimizam koji podrazumeva ovakav zaključak je uslovljen uglom posmatranja.

Aktuelnost demokratskih vrednosti i principa u savremenom svetu je povezana sa mnogim drugim oblastima života koji joj određuju stvaranje i trajanje. Zato odgovor na pitanje šta zapravo podrazumeva demokratska politička kultura nije jednostavan. U objašnjenju pojma moraju se uzeti u obzir istorijski nasleđene nacionalne vrednosti, stavovi, norme ponašanja, običaji, životni stilovi, i sve to posmatrano u odnosu na politiku. Pitanje koje se takođe često postavlja je da li društvene elite imaju stratešku ulogu u procesu demokratizacije društva? Ljudi koji donose ključne društvene odluke su, po definiciji, elita, čak i ako to nisu po nekim drugim kriterijumima. Ali demokratizacija, pored elita, takođe podrazumeva i mobilizaciju civilnog društva, masovnih pokreta i aktivnosti javne kampanje, uključujući i peticije, bojkote, štrajkove i demonstracije (Bernhard, 1993).

Savremena demokratija je zapravo predstavnička demokratija u kojoj ljudi biraju pojedince koji će ih predstavljati u institucijama sistema i nosilaca vlasti, ali oni ne vladaju neposredno. Sartori je izrekao jednu sjajnu rečenicu vezanu sa savremenu demokratiju, a koja tera na razmišljanje: „gomila sastavljena od hiljada ljudi odbrava aklamacijom predloge koje bi ta ista gomila, podeljena u male grupe, odbila“ (Sartori, 2001).

Gibson i saradnici smatraju da su procesi promene u državi i društvu, ali i procesi održavanja stabilnosti demokratske društvene strukture, u velikoj meri zavisni od političke kulture, smatrajući da demokratska politička kultura podrazumeva sledeće dimenzije: političku toleranciju, slobodu, uvažavanje opštih normi demokratije, svest o ljudskim pravima, podržavanje razlika u mišljenju, podržavanje nezavisnosti medija

i podržavanje institucije slobodnih i kompetitivnih izbora. Istražujući političku kulturu u SAD-u, i u Rusiji ispitivao je stavove građana prema definisanim dimenzijama političke kulture, utvrdivši jedan generalni faktor koji je nazvao indeksom demokratske političke kulture, a koji zapravo predstavlja suštinsku podršku demokratskim pravima, slobodama i institucijama. Prema Gibsonu, demokratski građanin je onaj koji veruje u individualnu slobodu, koji je politički tolerantan, i koji zadržava distancu prema političkim autoritetima (Gibson et al., 1992). Gibson smatra da verovanja, vrednosti i akcije običnih građana imaju značajnu ulogu u održavanju stabilnosti demokratske društvene strukture.

Posebno analizirajući povezanost političke kulture i demokratije, Podunavac smatra da demokratskom sistemu najviše i odgovara tip političke kulture koji istovremeno dozvoljava aktivizam i participaciju, a sa druge strane podržava i podaništvo, pokornost ideji za koju su se opredelili. Zato Podunavac i kaže da je takva kultura zapravo usmerena na „vladavinu podržavanu od naroda“ (Podunavac, 2008).

Građanske i političke slobode podrazumevaju pravo ljudi na javno samoizražavanje i angažovanje, dopuštajući im da izraze svoje mišljenje i učestvuju u odlukama koje utiču na njihove živote (Ross, 1988). Veliko istraživanje takvih sloboda vršena su nekoliko decenija od strane Ingleharta i saradnika (Inglehart, 1988), na osnovu kojih su autori stvorili indeks postmaterijalističkih vrednosti. Jedan broj autora smatra da se demokratizacija odvija nezavisno od javnih preferencija, a voljom i aktivnošću elita društva (O'Donnell, 2001). Takođe shvatanje da politička kultura ne doprinosi demokratizaciji je u skladu s teorijom privikavanja (Rustow, 1970), koji tvrdi da se prodemokratske vrednosti mogu pojaviti samo kroz učenje koje se odvija u već postojećim demokratskim mehanizmima (Rohrschneider, 1996).

Modernizacija se mora posmatrati kao kompleksan proces koji „uključuje ekonomski rast, tehnički progres, promenu političkog uređenja, promenu socijalne strukture, a takođe promenu psihologije, kulturnih i religioznih vrednosti“ (Koković, 2005: 457). Promenili su se i kriterijumi modernizacije, postali su složeniji, smatra Koković i oni se ogledaju u sagledavanju mobilnosti stanovništva, dakle dešavanja u društvu, zatim promena u sferi ličnosti i njenih interesovanja i potreba, ekonomiji i stepenu razvoja pre svega, politici i odnosu ljudi prema angažovanju u demokratskim

procesima i sagledavanjima u kulturi, kao osnovi za norme i stilove ponašanja (Koković, 2005).

Premda se brojni problemi vezani za demokratiju rešavaju na različitim nivoima društva, neophodno je mnogo napora, i institucionalnog i pojedinačnog, da se dosegnu poželjni nivoi demokratskih procesa. Kada je stanje demokratije u Srbiji u pitanju, na njega u velikoj meri utiču faktori koji po svom karakteru nadilaze nacionalni okvir, što ne znači i da stvarnost teče po nekakvom automatizmu na koji mi nemamo nikakvog uticaja, smatra Vuletić (Vuletić, 2011). Zalaganja za deliberativnu i kosmopolitsku demokratiju, po mišljenju Vuletića, samo predstavlja putokaz u kom pravcu bi se razvoj demokratije morao odvijati.

Nije teško ne saglasiti se sa Ofeom koji je demokratiju opisao kao sistem u kojem dominiraju izvesne procedure sa neizvesnim ishodima (Ofe, 1999), jer nije lako i jednostavno uspostavljati demokratske vrednosti, to zahteva i vreme i znanje.

5. Pilot istraživanje

Pilot istraživanje je prethodilo istraživanju u okviru doktorske disertacije i imalo je za cilj proveru upitnika istraživanja i uvid u eventualne potrebne korekcije u istraživačkom dizajnu. Istraživanje je vršeno upitnikom koncipiranim za ovu priliku, sa delom preuzetih pitanja iz ranijeg istraživanja jednog od autora (Lazar). Pitanja su podrazumevala sociodemografska pitanja o polu, starosti, školskoj spremi, bračnom i ekonomskom statusu, radnom mestu, konfesionalnoj pripadnosti i stranačkoj pripadnosti, zatim skale stavova vezanih za iskazivanje univerzalnih i ličnih vrednosti, kao i skalu stavova kojom se ispituju autoritarne i demokratske dimenzije pojedinaca.

Ciljevi istraživanja su usmereni na definisanje razlika između različitih političkih stranaka u odnosu na opredeljivanje prema merenim vrednostima. Uzorak je činilo 159 ispitanika, 102 je bilo muškog pola i 57 ženskog pola. Procentualna zastupljenost pola ispitanika u istraživanju je sledeća: 64,2% ispitanika je bilo muške populacije i 35,8% ženske populacije. Posmatrajući starost ispitanika, najzastupljenija je grupa od 25 do 34 godine i njih je bilo 31,4%, nešto manje je bilo ispitanika u kategoriji uzrasta od 35 do 44 godine, odnosno 27,7%, zatim od 45 do 54 godine starosti je bilo 17%, od 15 do 24 godine je bilo 11,3%, od 55 do 64 je bilo 8,8%, i ispitanika starijih od 65 godina je bilo svega 3,8%. Pitanje bračnog statusa pokazalo je da je 45,9% ispitanika u braku, a 37,1% ispitanika nije u braku. Nacionalna pripadnost ispitanika je sledeća: 79,2% su Srbi, a 4,4 % su Mađari, 4,4% su Slovaci, 3,1% su Crnogorci, 1,9% ispitanika se izjasnilo kao Jugosloveni, dok se 6,9% ispitanika izjasnilo da je nešto drugo. Prema podacima o završenoj školi 52,8% ispitanika ima završen fakultet, 35,8% srednju školu ili gimnaziju (u ovoj kategoriji su i studenti koji imaju prethodni stepen školovanja srednju stručnu spremu, i koji čine 25 od ukupno 57 ispitanika ovog stepena školovanja), 10,7% ispitanika ima završenu višu školu, a 0,6% zanat. Prema statusu zaposlenosti, 69,2% ispitanika je zaposleno, 15,7% su izdržavana lica (u koja spadaju i studenti i učenici), 10,7% su nezaposleni, a 4,4% su penzioneri. Mesto stanovanja ispitanika je u najvećem broju

grad, čak 91,8% ispitanika navelo je kao mesto boravka grad, dok 8,2% ispitanika živi u selu. Na skali životnog standarda ispitanika za prosečni životni standard izjasnilo se 71,1%, nizak životni standard ima 16,4% ispitanika, visok 6,9%, veoma nizak 3,8%, a veoma visok 1,9% ispitanika.

Anketirani su aktivisti sledećih devet političkih partija: Srpska napredna stranka, Demokratska stranka, Socijalistička partija Srbije, Nova demokratska stranka, Liga socijaldemokrata Vojvodine, Savez vojvođanskih Mađara, Liberalno demokratska partija, Demokratska stranka Srbije i Pokret Dveri. Brojčano i procentualno stanje svake od navedenih partija u istraživanju je sledeće:

- 27 ispitanika, odnosno 17% iz LSV
- 24 ispitanika, odnosno 15,1% iz DS
- 21 ispitanik, odnosno 13,2% SNS
- 20 ispitanika, odnosno 12,6% iz Dveri
- 18 ispitanika, odnosno 11,3% iz SPS
- 17 ispitanika, odnosno 10,7% iz DSS
- 17 ispitanika, odnosno 10,7% iz NDS
- 10 ispitanika, odnosno 6,3% iz LDP
- 5 ispitanika, odnosno 3,1% iz SVM.

Od 159 ispitanika 110, odnosno 69,2% nema funkciju u stranci, dok 49 ispitanika, odnosno 30,8% ima funkciju u stranci. Radi preciznije statističke analize stranke smo podelili na tri orijentacije: desno orijentisane, levo orijentisane i centralno orijentisane. Linearno postavljena podela koja podrazumeva postojanje dva ekstrema i centralnu poziciju između njih je jedna od najjednostavnijih podela i datira još iz vremena Francuske revolucije kada su aristokrate (žirondinci), koji su podržavali kralja sedeli sa njegove desne strane, a članovi trećeg staleža (jakobinci) sa njegove leve strane i imali radikalne zahteve. Jednodimenzionalnost koju zastupa ovakav pristup često nije u mogućnosti da objasni sve nijanse razlika u stavovima i vrednostima stranaka, ali je jasan i prihvatljiv za razumevanje. Kao desno

orijentisane stranke posmatrali smo DSS i Dveri, centralno orijentisane su DS, SNS, SPS, SVM, i levo orijentisane NDS, LSV i LDP. Kriterijum ovakve podele je dvostruk – nije zasnovan samo na ideološkoj podeli orijentacija, nego i na nacionalnom opredeljenju, odnosno na opažanju nacionalnog momenta u vođenju politike. Suštinski je kriterijum kojim se se vodili u istraživanju sagledavanje odnosa građanskih naspram nacionalnih opcija. Podela ove vrste morala je biti urađena i zbog ograničenja i potreba statističke obrade, radi lakšeg sagledavanja i obrade rezultata postavljenih u 3 kategorije.

Kada su u pitanju autokratsko-demokratske vrednosne preferencije i kada su ispitivani stavovi prema smrtnoj kazni za ubistvo, 83 ispitanika, odnosno 52,5% izjasnilo se da je za nju, dok je 75 ispitanika, odnosno 47,5% protiv. U evropskim zemljama smrtna kazna je ukinuta, pa tako, ustavno – i kod nas. Činjenica da se 52,5% naših ispitanika opredelilo za nju ukazuje na socijalne probleme, kroz koje naše društvo prolazi u poslednjih 20 godina. Sa druge strane, ovaj rezultat može da ukazuje na nepoverenje u sistem pravosuđa u zemlji i u sposobnost države da se sa ubistvima razračunava na pravedan način. Na skali autoritarnost-demokratičnost ispitanici su obeležavali stepene slaganja sa ponuđenim tvrdnjama u tri stepena slaganja. Tradicionalna porodica mora biti očuvana smatra 99 ispitanika odnosno 62,35%, dok se 43 ispitanika odnosno 27% delimično slaže sa tvrdnjom, a 17 ispitanika odnosno 10,7% se ne slaže sa tvrdnjom.

Sa stavom da pomaganje siromašnima ohrabruje lenjost slaže se 23 ispitanika odnosno 14,3%, delimično se slaže 57 ispitanika, odnosno 35,8%, ne slaže se 79 ispitanika, odnosno 49,7%. Sa stavom da je državi najpotrebniji hrabar vođa slaže se 28 ispitanika odnosno 17,6%, delimično se slaže 57 ispitanika, odnosno 35,8%, a 74 ispitanika, odnosno 46,5% se ne slaže. Sa stavom da žena treba da brine za porodicu, a muškarac za zajednicu, slaže se 12 ispitanika, odnosno 7,5%, delimično se slaže 49 ispitanika, odnosno 30,8%, a 98 ispitanika, odnosno 66,1% se ne slaže. Sa stavom da su poslušnost i poštovanje autoriteta neke od najvažnijih stvari koje deca treba da nauče slaže se 62 ispitanika, odnosno 39%, delimično se slaže 69 ispitanika što je 43,5%, a 28 ispitanika odnosno 17,6% se ne slaže sa tvrdnjom. Kada se pogledaju rezultati odgovora na ovu tvrdnju u celini, jasno se vidi da je čak 82,4% ispitanika u kategorijama slažem se ili delimično se slažem što je veoma visok

procenat slaganja sa ponuđenom tvrdnjom što ukazuje na veoma visoke skorove autokratskih stavova ispitanika. Sa stavom da u našem društvu nije moguće uspostaviti jednakost među ljudima slaže se 31 ispitanik, odnosno 19,5%, delimično se slaže 75 ispitanika, odnosno 47,2%, a ne slaže se 53 ispitanika odnosno 33,3%. Ispitujući odnos životnog standarda ispitanika prema političkoj orijentaciji kojoj pripadaju, vidimo da ne postoje statistički značajne razlike među pripadnicima različitih orijentacija u njihovom opažanju nivoa životnog standarda. Postoje određene razlike, ali one nisu u dovoljnoj meri statistički značajne i mogu se pripisati grešci usled uzorkovanja. Utvrdili smo da nema razlika u sagledavanju životnog standarda (najveći broj ispitanika se opredelio za kategoriju „prosečnog“) među pripadnicima leve, centralne i desne političke orijentacije.

Analiza stavova ispitanika u kategorijama „za“ ili „protiv“ određenih socijalnih vrednosti, akcija i stanja (Abortus; Nacionalni sistem zdravstvenog osiguranja; Seksualno obrazovanje dece; Uticajni sindikati; Istopolni brakovi; Ograničenje zapošljavanja pripadnika nacionalnih manjina; Redukovanje funkcija socijalne države; Smrtna kazna za ubistvo) u odnosu na pripadnost političkoj orijentaciji, pokazale su se svega tri statistički značajne razlike. Pripadnici političkih stranaka različitih orijentacija (levo, centar, desno) razlikuju se u stavovima prema abortusu, seksualnom obrazovanju dece i prema istopolnim brakovima. Za istopolne brakove izjasnilo se 39 ispitanika, odnosno 24,7%, dok je protiv bilo 119 ispitanika, odnosno 75,3%. Za redukovanje funkcija socijalne države se izjasnilo 59 ispitanika, odnosno 37,3%, dok se protiv izjasnilo 39 ispitanika, što predstavlja 62,7%.

Kada je u pitanju stav prema abortusu, rezultati pokazuju da su levo orijentisani pripadnici političkih partija u značajno većem broju za abortus, dok su pripadnici desno orijentisanih partija protiv istog u većoj meri, međutim, razlike nisu prevelike (21 ispitanik je protiv, 17 za). Centralno orijentisani pripadnici partija su u većoj meri za abortus, s tim što je brojčani odnos 39 za i 27 ispitanika protiv abortusa.

Kada je u pitanju stav prema seksualnom obrazovanju dece razlike su u velikoj meri izražene kod pripadnika levo orijentisanih članova stranaka i kod centralno orijentisanih članova stranaka. Kod pripadnika desno orijentisanih članova razlike postoje, ali one nisu brojčano velike.

Pripadnici sve 3 političke orijentacije su generalno uzevši, protiv istopolnih brakova. Najveća razlika u stavovima se uočava kod pripadnika desno orijentisanih partija (35 protiv istopolnih brakova, a samo 3 su za), međutim i kod centralno orijentisanih ona je veoma velika u korist stava „protiv” (52 naspram 14).

Poredeći stavove na skali autoritarnost-demokratskičnost između pripadnika različitih političkih orijentacija, uočavaju se statistički značajne razlike kod 2 stava: *Tradicionalna porodica (venčani heteropolni roditelji sa decom) mora biti očuvana po svaku cenu* i *Žena prevashodno treba da brine za porodicu, a muškarac za širu zajednicu*. Sa stavom da žena treba da brine za porodicu, a muškarac za zajednicu pripadnici levih i centralnih političkih orijentacija se u velikoj meri ne slažu. Pripadnici desno orijentisanih partija se u najvećem broju delimično slažu (21 ispitanik), ne slaže se 15 ispitanika, a slaže se 2 ispitanika. Kod pripadnika levo orijentisanih partija ne postoji drastična razlika među stavovima ispitanika (slaže se 25, delimično se slaže 18, a ne slaže se 11). Kod pripadnika centralne političke orijentacije razlika je velika (slaže se 46 ispitanika, delimično se slaže 16, ne slaže se svega 5), dok je kod desno orijentisanih razlika takođe značajna (slaže se 28, delimično se slaže 9, a ne slaže se samo 1 ispitanik). Hi kvadrat test stavova ispitanika prema stavu da žena treba da brine za porodicu, a muškarac za zajednicu u odnosu na pripadnost političkoj orijentaciji, pokazuje razliku među grupacijama.

Sagledavajući lični odnos ispitanika prema religiji u odnosu na ideološko-političku orijentaciju uočavamo da postoje statistički značajne razlike i to među relacijama levo orijentisani-centralno orijentisani i levo orijentisani-desno orijentisani. Ne postoji statistički značajna razlika između centralno orijentisanih i desno orijentisanih ispitanika.

Tabela 0: Statistička značajnost odnosa orijentacije političke stranke i ličnog odnosa prema religiji

Multiple Comparisons

Dependent Variable: Licni odnos ispitanika prema religiji – Gabriel

(I) Orijentacija politicke stranke	(J) Orijentacija politicke stranke	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.

levo orijentisane	Centar	1.94444 [*]	.40357	.000
	desno orijentisane	1.70760 [*]	.46727	.001
Centar	levo orijentisane	-1.94444 [*]	.40357	.000
	desno orijentisane	-.23684	.44815	.933
desno orijentisane	levo orijentisane	-1.70760 [*]	.46727	.001
	Centar	.23684	.44815	.933

Pokazateljima odnosa ispitanika prema religiji kada se vodilo računa o političkoj orijentaciji, uočene su statistički značajne razlike između levo orijentisanih i centralno orijentisanih stranaka i levo orijentisanih i desno orijentisanih ispitanika, odnosno stranaka. Nije uočena statistički značajna razlika između centralno orijentisanih i desno orijentisanih ispitanika.

Konfesionalna pripadnost ispitanika u istraživanju je sledeća: pravoslavni ispitanika ima 76,1%, katoličkih 5%, slovačko-evangelističkoj crkvi pripada 4,4%, judejskoj 0,6%, luteransko-refomatskoj 0,6%, neverujućih ispitanika je 3,8% i kao nešto drugo izjasnilo se 1,9% ispitanika. Lični odnos ispitanika prema religiji procentualno je izražen na sledeći način: Vernici koji se pridržavaju svih običaja koje nalaže njihova vera 29,3%; Vernici, ali ne prihvataju sve odrednice vere 19,5%; Vernici i prihvataju sve što vera uči 18,2%; Nisu vernici, ali uvažavaju religijsko uverenje drugog 17%; Nisu vernici ali se pridržavaju verskih običaja 9,4%; Ne pripadaju ni jednoj veri, ali veruju u Boga 4,4%; Nisu vernici i religija ih ne zanima 3,8%; Nisu sigurni da li su religiozni ili ne 2,5%; Protivici svake religije 1,3%.

Ako sumarno posmatramo da odrednice: vernik sam i prihvatom sve što moja vera uči; vernik sam i pridržavam se svih običaja koje nalaže moja vera, i vernik sam ali ne prihvatam sve što vera nalaže svi ispitanici koji su se opredelili za ove odgovore zajedno čine 61,6% ispitanika, dok konfesionalnu pripadnost iskazuju 86,8% ispitanika. Ovaj rezultat nam može ukazati na činjenicu da je pripadnost religiji u iskazima izraženija od istinske vere i ponašanja koje vera podrazumeva. Značajno veći procenat ispitanika označilo je konfesionalnu pripadnost u odnosu na izjašnjavanje o ličnom odnosu prema religiji što može ukazati na potrebu za pripadanjem i kolektivnim entitetima kao što je kategorizacija u pravoslavce, katolike, judeiste... Ako se odnos prema religiji posmatra kao improvizovana skala

polariteteta, dva ispitanika su odgovorili da su protivnici svake religije, dok ih je 29 odgovorilo da su vernici i da prihvataju sve što njihova vera uči, a četvoro ispitanika je odgovorilo da nisu sigurni da li su religiozni.

Razlika između verujućih i neverujućih (i neutralnih) ispitanika ukazuje na konzistentnije vrednosti verujućih ispitanika, iako vrednosti za koje se zalažu ne doprinose uvek napretku. Pošto su anketirani članovi stranaka, otvorena su brojna pitanja kao što su uloga religioznosti u političkom ponašanju, povezanost vrednosti i političkog ponašanja, moguće razlike između ispitanika i njihovih stranačkih opredeljenja i drugo.

Analiza osećanja pripadnosti određenim geopolitičkim regionima je pokazala sledeće rezultate:

- Osećanje pripadnosti Evropi u potpunosti je iskazalo 23,3%, prilično 10,7%, delimično 20,8%, malo 15,1% i ni najmanje 18,2%.
- Pokazatelji pripadnosti Evropi iskazani su sledećim procentima: u potpunosti 23,3%, prilično 10,7%, delimično 20,8%, malo 15,1%, uglavnom ne 11,9% i ni najmanje 18,2%.
- Pokazatelji pripadnosti Balkanu iskazani su sledećim procentima: u potpunosti 20,1%, prilično 13,8%, delimično 25,2%, malo 15,7%, uglavnom ne 13,8% i ni najmanje 11,3%.
- Pokazatelji pripadnosti Srbiji su iskazani sledećim procentima: u potpunosti 59,7%, prilično 8,2%, delimično 8,8%, malo 11,3%, uglavnom ne 5%, ni najmanje 6,9%.
- Pokazatelji pripadnosti Vojvodini su iskazani na sledeći način: u potpunosti 55,3%, prilično 13,2%, delimično 11,3%, malo 5%, uglavnom ne 5,5% i ni najmanje 10,1%.
- Pokazatelji pripadnosti užem regionu (Srem, Banat, Bačka) su iskazani na sledeći način: u potpunosti 49,75, prilično 15,7%, delimično 13,2%, malo 3,8%, uglavnom ne 6,3% i ni najmanje 11,3%.

- Pripadnost svom gradu, selu je izražena na sledeći način: u potpunosti 64,2%, prilično 11,3%, delimično 7,5%, malo 1,3%, uglavnom ne 5% i ni najmanje 10,75.

Pokazatelji pripadnosti ukazuju na tendenciju zatvaranja i okretanja ka lokalnim i užim entitetima. Rezultati istraživanja ukazuju na nedostatak kosmopolitskog duha kod političkih aktivista, i isticanje značaja nacionalnog, kao i lokalnih pripadnosti.

Kada je u pitanju doživljaj Vojvodine ispitanici se u najvećem procentu (43,4%) izjašnjavaju da je ona pokrajina srpskog naroda i nacionalnih manjina koje u njoj žive u njoj, što se može smatrati umereno nacionalnim modelom. 28,3% ispitanika smatra da je APV pokrajina građana koji tu žive što se može smatrati građanskim pristupom, 13,8% ispitanika smatra da je Vojvodina pokrajina različitih naroda i etničkih grupa koji žive u njoj, što se može svrstati u multikulturalni model. 7,5% ispitanika pripada takozvanom tvrdom nacionalnom modelu, posmatrajući Vojvodinu kao pokrajinu srpskog naroda, 5% ispitanika nije želelo da se izjasni, a 1,9% Vojvodinu doživljava kao nešto drugo.

Pilot istraživanjem su se izdvojili poželjni indikatori za istraživanje koje je sledilo i izvršena je provera upitnika u smislu mernih pokazatelja i nivoa razumevanja postavljenih pitanja. Pošto su rezultati istraživanja ukazali na određene nedostatke u istraživačkom planu, za novo istraživanje su ostavljena samo određena pitanja, koja su odgovarala novopostavljenim ciljevima istraživanja. Kao osnova za instrument istraživanja u disertaciji su poslužili upitnici o sociodemografskim pitanjima, odnosu prema religiji, kao i pitanja kojima se meri odnos prema, Vojvodini, Evropi, gradu i autokratsko-demokratske vrednosne preferencije.

6. Metodologija istraživanja

Istraživanje je realizovano u šest vojvođanskih gradova: Novi Sad, Subotica, Sombor, Zrenjanin, Pančevo i Sremska Mitrovica. Anketiranje je obavljeno u periodu od maja do oktobra 2015. u ličnom kontaktu sa ispitanicima. Veliku pomoć u istraživanju su pružili vodeći ljudi u političkim strankama u gradovima u kojima se vršilo istraživanje i nije bilo stranaka koje su odbile saradnju (bar deklarativno). Uzorak je polustruktuiran, a istraživanjem je obuhvaćeno 406 ispitanika.

Osnovna istraživačka pitanja od kojih se u radu polazi su kvalitet i kvantitet političkog aktivizma ispitanika koji su se već stranački opredelili, dakle članova političkih stranaka u šest najvećih gradova u Vojvodini. Drugo istraživačko pitanje je koje su dominantne vrednosti članova stranaka u Srbiji, da li postoje razlike u njihovom odnosu prema vrednostima koje se odnose na tradicionalističko-modernistički sistem vrednosti i autokratsko-demokratskim vrednostima. Cilj istraživanja je da se sagledavanjem vrednosnih stavova članova različitih stranaka uporede odgovori sa poželjnim konceptom stvaranja demokratskih vrednosti.

6.1. Opis uzorka istraživanja

Uzorak istraživanja sačinjavali su članovi političkih stranaka iz šest najvećih gradova u Vojvodini: Novi Sad, Subotica, Sombor, Zrenjanin, Pančevo i Sremska Mitrovica.

Tabela 1. Struktura uzorka u odnosu na grad

Grad u Vojvodini		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Novi Sad	95	23.4	23.4	23.4
	Sombor	79	19.5	19.5	42.9
	Subotica	59	14.5	14.5	57.4

	Zrenjanin	66	16.3	16.3	73.6
	Pancevo	58	14.3	14.3	87.9
	Sremska Mitrovica	49	12.1	12.1	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Uzorak je bio formiran na osnovu broja poslaničkih mesta u gradskim skupštinama 6 gradova AP Vojvodine, pa je tako najveći procenat ispitanika iz Novog Sada-23,4%, zatim Sombora-19,5%, Zrenjanina-16,3%, Subotice-14,5%, Pančeva-14,3% i Sremske Mitrovice-12,1%.

Obzirom da je uzorak bio formiran sa akcentom na gradove AP Vojvodine, većina ispitanika je kao mesto boravka i navela grad (u 79,1%), međutim, petina uzorka (20,9%) je dolazila sa sela.

Ostale karakteristike uzorka predstavljene su u narednim tabelama:

Tabela 2. Struktura uzorka u odnosu na pol ispitanika

Pol ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	muski	237	58.4	58.4	58.4
	zenski	169	41.6	41.6	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Uzorak je činilo 237 ispitanika muškog pola (58,4%) i 169 ženskog pola (41,6%).

Tabela 3. Struktura uzorka u odnosu na starost ispitanika

Starost ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	15-24	30	7.4	7.4	7.4
	25-34	138	34.0	34.0	41.4
	35-44	95	23.4	23.4	64.8
	45-54	76	18.7	18.7	83.5

	55-64	45	11.1	11.1	94.6
	65 i vise	22	5.4	5.4	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Kada je u pitanju starost ispitanika, najbrojniju kategoriju činili su ispitanici 25-34 godina starosti-34%, zatim 35-44 godina starosti kojih je bilo 23,4%, ispitanika 45-54 godine bilo je 18,7%, 55-64 činilo je 11,1% uzorka, kategorije 15-24 godine bilo je 7,4%, dok je najmanje brojna kategorija bila ona od 65 i više i činilo ju je 5,4% uzorka.

Tabela 4. Struktura uzorka u odnosu na bračni status ispitanika

Brak i porodica					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u braku	196	48.3	48.3	48.3
	u nevencanom braku	25	6.2	6.2	54.4
	Razveden	27	6.7	6.7	61.1
	Udovac	13	3.2	3.2	64.3
	nije u braku	145	35.7	35.7	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

U istraživanju 48,3% ispitanika bilo je u braku, 35,7% nije bilo u braku, 6,7% bilo je razvedeno, a 6,2% se izjasnilo da je u nevenčanom braku, dok su 3,2% ispitanika činili udovci, odnosno udovice.

Tabela 5. Struktura uzorka u odnosu na nacionalnu pripadnost ispitanika

Nacionalna pripadnost ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	srpska	337	83.0	83.0	83.0
	crnogorska	7	1.7	1.7	84.7
	hrvatska	13	3.2	3.2	87.9

	mađarska	20	4.9	4.9	92.9
	slovačka	3	.7	.7	93.6
	rusinska	1	.2	.2	93.8
	albanska	1	.2	.2	94.1
	jugoslovenska	8	2.0	2.0	96.1
	nešto drugo	16	3.9	3.9	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Prema nacionalnoj pripadnosti ispitanika najbrojniji su bili ispitanici srpske nacionalnosti, u 83%, sledi mađarska sa 4,9%, zatim grupe nacionalnosti koje nisu bile definisane u upitniku (kategorija nešto drugo bila je zastupljena u 3,9%), zatim hrvatska nacionalnost sa 3,2%, slede jugoslovenska sa 2%, crnogorska sa 1,7%, slovačka sa 0,7% i rusinska i albanska sa po 0,2% uzorka.

Posmatrajući nacionalnu pripadnost ispitanika svrstanu u tri kategorije (srpska; nacionalne manjine; jugoslovenska i nešto drugo) uzorak je činilo 83% ispitanika srpske nacionalnosti, 14,8% su bile nacionalne manjine, dok je jugoslovenske nacionalnosti (i/ili neke druge) bilo 2,2%.

Tabela 6. Struktura uzorka u odnosu na konfesionalnu pripadnost ispitanika

Konfesionalna pripadnost ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Pravoslavna	323	79.6	79.6	79.6
	Katolicka	42	10.3	10.3	89.9
	slovačko-evangelistička	2	.5	.5	90.4
	Pentekostna	1	.2	.2	90.6
	jehovin svedok	1	.2	.2	90.9
	Islamska	1	.2	.2	91.1
	Ateista	22	5.4	5.4	96.6
	Neverujući	9	2.2	2.2	98.8

	nesto drugo	5	1.2	1.2	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Uzorak istraživanja činilo je 79,6% ispitanika koji su se izjasnili da su pravoslavne veroispovesti, 10,3% ispitanika bilo je katoličke veroispovesti, 5,4% ispitanika se izjasnilo kao ateisti, 2,2% kao neverujući, 1,2% ispitanika se po pitanju veroispovesti opredelilo za nešto drugo, slovačko-evangelističke veroispovesti bilo je 0,5% ispitanika, dok je pentekostne, islamske i jehovinih svedoka bilo po 0,2% od svake.

Kada je u pitanju konfesionalna pripadnost ispitanika posmatrana u četiri kategorije (pravoslavna, katolička, ostalo i ateisti/neverujući), 79,8% ispitanika se izjasnilo da su pravoslavne veroispovesti, 10,3% katoličke, 7,9% ispitanika se deklarislao da su ateisti i neverujući, dok je 2% ispitanika bilo ostalih veroispovesti.

Tabela 7. Struktura uzorka u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika

Završena skola ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nezavršena osnovna skola	1	.2	.2	.2
	završena osnovna skola	7	1.7	1.7	2.0
	Zanat	9	2.2	2.2	4.2
	srednja skola/ gimnazija	139	34.2	34.2	38.4
	visa skola	50	12.3	12.3	50.7
	Fakultet	200	49.3	49.3	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Najveći procenat ispitanika u istraživanju bio je fakultetski obrazovan- 49,3%, sa srednjom školom bilo je 34,2% ispitanika, višu školu je imalo 12,3%, sa zanatom je bilo 2,2% ispitanika, sa završenom osnovnom školom 1,7%, dok je sa nezavršenom osnovnom školom bilo 0,2% ispitanika.

Tabela 8. Struktura uzorka u odnosu na status zaposlenosti ispitanika

Status zaposlenosti ispitanika

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Zaposlen	278	68.5	68.5	68.5
	Nezaposlen	85	20.9	20.9	89.4
	izdržavano lice	7	1.7	1.7	91.1
	Pensioner	36	8.9	8.9	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Od ukupnog uzorka 68,5% ispitanika bilo je zaposleno, 20,9% bilo je nezaposlenih, 8,9% ispitanika činili su penzioneri, dok je 1,7% imalo status izdržavanog lica.

U cilju preciznijeg statističkog sagledavanja uloge zanimanja u političkom aktivizmu, 27 ponuđenih zanimanja iz upitnika smo grupisali u pet kategorija u odnosu na radne zadatke koje zanimanje zahteva: zanimanja tehničke struke, zanimanja humanističke struke, zanimanja državno-administrativnog karaktera, zanimanja uslužnog karaktera i zanimanja vezana za samostalne poslove. Tako posmatrano, najveći procenat je zanimanja državno-administrativnog karaktera-30,3%, zatim zanimanja tehničke struke-22,7%, 19% ispitanika bilo je zaposleno u zanimanjima uslužnog karaktera, 17,7% ispitanika ima zanimanja koja su vezana za samostalne poslove, dok je 10,3% zaposleno u zanimanjima humanističke struke.

Tabela 9. Struktura uzorka u odnosu na članstvo u političkoj stranci

Politička partija ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	SNS	136	33.5	33.5	33.5
	DS	96	23.6	23.6	57.1
	SPS	62	15.3	15.3	72.4
	LSV	43	10.6	10.6	83.0
	DSS	10	2.5	2.5	85.5
	SPO	20	4.9	4.9	90.4
	TRECA SRBIJA	10	2.5	2.5	92.9

	SRS	10	2.5	2.5	95.3
	DDD	10	2.5	2.5	97.8
	DVERI	1	.2	.2	98.0
	SVM	8	2.0	2.0	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Sagledavajući procentualni raspored ispitanika prema političkoj partiji kojoj pripadaju, najveći deo ispitanika je iz Srpske napredne stranke-33,5%, iz Demokratske stranke je 23,6% ispitanika, iz Socijalističke partije Srbije uzorak je činilo 15,3%, iz Lige socijaldemokrata Vojvodine je 10,6%, Srpskog pokreta obnove 4,9%, Demokratska stranke Srbije, Treća Srbija, Srpska radikalna stranka i Narodni pokret Dinara, Drina, Dunav su zastupljeni u 2,5% svaki, iz Saveza vojvođanskih Mađara u uzorku je učestvovalo 2%, dok je 0,2% uzorka iz pokreta Dveri Srpske.

Tabela 10. Struktura uzorka u odnosu na samoprocenu životnog standarda

Životni standard ispitanika					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	veoma nizak	17	4.2	4.2	4.2
	nizak	78	19.2	19.2	23.4
	prosecan	296	72.9	72.9	96.3
	visok	15	3.7	3.7	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Većina ispitanika je na pitanje o samoproceni životnog standard dala odgovor da je on prosečan, čak 72,9%, 19,2% ispitanika se izjasnilo da svoj životni standard smatra niskim, 4,2% smatra da živi veoma niskim standardom, 3,7% ispitanika smatra da živi visokim standardom, dok se nijedan jedini ispitanik nije opredelio za kategoriju veoma visokog životnog standarda.

Tabela 11. Struktura uzorka u odnosu na članstvo ispitanika u društvenim organizacijama

Članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent

Valid	Da	70	17.2	17.2	17.2
	Ne	336	82.8	82.8	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Svega 17,2% ispitanika član je još neke društvene organizacije (pored svoje političke partije), dok 82,8% ispitanika nije aktivan ni u jednoj drugoj društvenoj organizaciji.

Tabela 12. Struktura uzorka u odnosu na lični odnos ispitanika prema religiji

Statistics				
Licni stav ispitanika prema religiji				
N	Valid		406	
	Missing		0	
Mean			3.0665	
Std. Deviation			2.01059	
Minimum			1.00	
Maximum			9.00	
Sum			1245.00	
	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Vernik sam i prihvatam sve sto moja vera (crkva) uci	83	20.4	20.4	20.4
Vernik i pridrzavam se svih obicaja koje nalaze moja vera	128	31.5	31.5	52.0
Vernik,mada ne prihvatam sve sto moja vera uci	97	23.9	23.9	75.9
Ne pripadam nijednoj veri, ali verujem u boga	8	2.0	2.0	77.8
Nisam siguran da li sam religiozan ili ne	11	2.7	2.7	80.5

Nisam vernik, ali se pridržavam najvažnijih verskih običaja	40	9.9	9.9	90.4
Nisam vernik ali uzazavam religijsko ubedjenje i veru drugog	28	6.9	6.9	97.3
Nisam vernik i religija me ne zanima	7	1.7	1.7	99.0
Protivnik sam svake religije	4	1.0	1.0	100.0
Total	406	100.0	100.0	

Svrstavajući lične stavove ispitanika u 3 kategorije, najveći procenat izjasnio se da su vernici-76,1% (objedinjujući stavove Vernik sam i prihvatam sve što moja vera (crkva) uči; Vernik i pridržavam se svih običaja koje nalaže moja vera; Vernik, mada ne prihvatam sve što moja vera uči), 19,2% ispitanika se izjasnilo kao neverujući (objedinjujući stavove Nisam vernik, ali se pridržavam najvažnijih verskih običaja; Nisam vernik, ali uvažavam religijsko ubedjenje i veru drugog; Nisam vernik i religija me ne zanima; Protivnik sam svake religije), dok se 4,7% ispitanika izjasnilo da su neutralni po pitanju odnosa prema religiji (objedinjujući stavove Ne pripadam nijednoj veri, ali verujem u Boga; Nisam siguran da li sam religiozan ili ne).

Tabela 13. Struktura uzorka u odnosu na osećanje pripadnosti prema Evropi

Osećanje pripadnosti ispitanika Evropi					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	76	18.7	18.7	18.7
	prilicno	49	12.1	12.1	30.8
	delimicno	128	31.5	31.5	62.3
	uglavnom ne	68	16.7	16.7	79.1
	ni najmanje	85	20.9	20.9	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Najveći procenat ispitanika opredelio se za srednju vrednost stava kada je u pitanju odnos pripadnosti Evropi. To znači da je 31,5% ispitanika dalo odgovor da oseća

delimičnu pripadnost Evropi, 20,9% da ne oseća ni najmanju pripadnost, 18,7% da oseća potpunu pripadnost, 16,7% ispitanika opredelilo se za odgovor uglavnom ne, dok se 12,1% opredelilo za priličnu pripadnost Evropi.

Tabela 14. Struktura uzorka u odnosu na osećanje pripadnosti prema Balkanu

Osećanje pripadnosti ispitanika Balkanu					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	70	17.2	17.2	17.2
	prilicno	57	14.0	14.0	31.3
	delimicno	132	32.5	32.5	63.8
	uglavnom ne	66	16.3	16.3	80.0
	ni najmanje	81	20.0	20.0	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Slična situacija kao sa stavom prema Evropi je i prema Balkanu. Najveći procenat ispitanika opredelio se za odgovor o delimičnoj pripadnosti ovoj teritorijalnoj celini- 32,5%, 20% ispitanika izjasnilo se da ni najmanje ne oseća pripadnost Balkanu, 17,2% u potpunosti oseća pripadnost, 16,3% ispitanika reklo je da uglavnom ne oseća pripadnost, dok se 14% ispitanika opredelilo za prilični osećaj pripadnosti Balkanu.

Tabela 15. Struktura uzorka u odnosu na osećanje pripadnosti prema Srbiji

Osećanje pripadnosti ispitanika Srbiji					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	148	36.5	36.5	36.5
	prilicno	49	12.1	12.1	48.5
	delimicno	66	16.3	16.3	64.8
	uglavnom ne	37	9.1	9.1	73.9
	ni najmanje	106	26.1	26.1	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Kada je u pitanju osećanje pripadnosti prema Srbiji, najveći procenat ispitanika, 36,5%, se izjasnio da u potpunosti oseća pripadnost prema svojoj državi, dok ni najmanju pripadnost oseća 26,1%. Delimičnu pripadnost Srbiji oseća 16,3% ispitanika, priličnu pripadnost oseća 12,1%, dok 9,1% ispitanika uglavnom ne oseća pripadnost prema Srbiji.

Tabela 16. Struktura uzorka u odnosu na osećanje pripadnosti prema Vojvodini

Osećanje pripadnosti ispitanika Vojvodini					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	151	37.2	37.2	37.2
	prilicno	52	12.8	12.8	50.0
	delimicno	63	15.5	15.5	65.5
	uglavnom ne	37	9.1	9.1	74.6
	ni najmanje	103	25.4	25.4	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

Kada je u pitanju osećanje pripadnosti Vojvodini, situacija je slična kao i sa osećanjem pripadnosti Srbiji. U najvećem procentu ispitanici osećaju potpunu pripadnost Vojvodini, u 37,2%. 25,4% ispitanika ni najmanje ne oseća pripadnost Vojvodini, dok delimičnu pripadnost oseća 15,5% ispitanika. Prilično osećanje pripadnosti oseća 12,8% ispitanika dok 9,1% uglavnom ne oseća pripadnost Vojvodini.

Tabela 17. Struktura uzorka u odnosu na osećanje pripadnosti prema oblasti u Vojvodini

Osećanje pripadnosti ispitanika oblasti (Srem, Banat, Backa)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	141	34.7	34.7	34.7
	prilicno	54	13.3	13.3	48.0
	delimicno	60	14.8	14.8	62.8
	uglavnom ne	51	12.6	12.6	75.4

	ni najmanje	100	24.6	24.6	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

U odnosu na oblast Vojvodine u kojoj žive (Srem, Banat ili Bačku) ispitanici u najvećem procentu osećaju u potpunosti pripadnost svojoj teritorijalnoj celini, u 34,7%. 24,6% ispitanika ni najmanje ne oseća pripadnost svojoj oblasti, 14,8% oseća delimičnu pripadnost, 13,3% ispitanika oseća priličnu pripadnost, dok 12,6% ispitanika uglavnom ne oseća pripadnost oblasti Vojvodine u kojoj žive.

Tabela 18. Struktura uzorka u odnosu na osećanje pripadnosti svom gradu/selu

Osećanje pripadnosti ispitanika svom gradu/selu					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	u potpunosti	187	46.1	46.1	46.1
	prilicno	36	8.9	8.9	54.9
	delimicno	39	9.6	9.6	64.5
	uglavnom ne	32	7.9	7.9	72.4
	ni najmanje	112	27.6	27.6	100.0
	Total	406	100.0	100.0	

U odnosu na pripadnosti različitim teritorijalnim celinama, ispitanici su najveću pripadnost pokazali prema svom gradu/selu: 46,1% ispitanika oseća u potpunosti pripadnost, 27,6% ni najmanje ne oseća pripadnost. Delimičnu pripadnost oseća 9,6% ispitanika, priličnu pripadnost 8,9%, dok 7,9% ispitanika uglavnom ne oseća pripadnost svom gradu/selu.

6.2. Opis instrumenta istraživanja

U istraživanju je korišćen upitnik za merenje odnosa prema političkom aktivizmu u vidu skale stavova Likertovog tipa sa pet stepeni slaganja sačinjen od 19 tvrdnji, potom skale za merenje vrednosti kojima se istražuju modernističko-tradicionalističke vrednosti (sa deset tvrdnji) i autokratsko demokratske vrednosti (sa osam tvrdnji), kao i pitanja koja se odnose na vezanost za uže ili šire teritorijalne celine, odnosu prema religiji i naravno, pitanja o sociodemografskim karakteristikama

ispitanika. Politički aktivizam je operacionalizovan tvrdnjama o odnosu prema političkim i društvenim događajima, učestvovanju u društveno-političkom životu i interesovanjem za politička dešavanja. Modernističko-tradicionalističke vrednosti su izražene kroz tvrdnje o značajnim konkretnim pitanjima vezanim za svakodnevni život koji nisu političkog karaktera. Autokratsko-demokratske vrednosti su operacionalizovane kroz tvrdnje o promenama, porodici, kao i izborima prioriteta kojima se pridaje značaj u svakodnevnom životu.

Psihometrijske karakteristike skala pokazali su da merni instrumenti korišćeni u ovom istraživanju pokazuju zadovoljavajuću pouzdanost, obzirom da Kronbahov alfa koeficijent svih skala prelazi ili je približan vrednosti 0,70. Kronbahov koeficijent predstavlja meru korelacije između grupe pitanja unutar jedne dimenzije. Za skalu kojom je meren Politički aktivizam Kronbahov alfa koeficijent iznosi 0,805, što pokazuje da je instrument pouzdan za merenje aktivizma. Za skalu kojom je merena Politička kultura, Kronbahov alfa koeficijent iznosi 0,691, što je takođe zadovoljavajući nivo pouzdanosti. Psihometrijske karakteristike skale kojom su merene tradicionalističko-modernističke vrednosti su nešto niže i iznose 0,413. Ipak, obzirom na generalnu zakonitost da što test ima više stavki, to koeficijent pouzdanosti teži da bude veći, a pošto je dobijen faktor sačinjen od samo osam stavki, dobijeni rezultati mogu se smatrati zadovoljavajućim. Psihometrijske karakteristike skale kojom je merena autokratsko-demokratska orijentacija ispitanika, pokazala je visok Kronbahov alfa koeficijent, koji iznosi 0,711. Posmatrano u celosti, psihometrijske karakteristike skala kojima su u ovom istraživanju mereni faktori smatraju se prihvatljivim.

6. 2. 1. Faktorska analiza upitnika: Politički aktivizam

Sa podacima dobijenim upotrebom skale politički aktivizam urađena je faktorska analiza. Adekvatnost uzorka podataka je potvrđena Kajzer-Majer-Olkinovim koeficijentom reprezentativnosti koji iznosi 0,835. Bartletov test sferičnosti dostigao je statističku značajnost ($p=0,00$) što zajedno potvrđuje da je faktorska analiza opravdana. Kao metod izdvajanja faktora korišćena je metoda glavnih komponenti

sa oblimin rotacijom i Kajzerovom normalizacijom. Faktorizacijom su izdvojena dva faktora: Aktivizam i Politička kultura.

- Aktivizam (Politički aktivizam, Učestvovanje u izborima i Društveni aktivizam)

Kriterijum za izdvajanje glavnih faktora uzet je Kajzerov kriterijum. Ekstrahovana su tri faktora sa karakterističnim korenovima većim od 1 koji objašnjavaju 68% ukupne varijanse. Faktorska struktura skale politički aktivizam prikazana je u Tabeli 19.

Tabela 19. Struktura faktora za faktor Aktivizam

Structure Matrix			
	Component		
	1	2	3
Ucestvujem u politickim skupovima svoje stranke.	.877		
Trudim se da uverim okolinu u svoje politicke stavove.	.883		
Pokusavam da ubedim druge kako da glasaju.	.829		
Novcano podrzavam svoju stranku.	.659		
Kad god imam prilike radim za stranku i/ili stranackog kandidata.	.851		
Glasam na lokalnim izborima.		.935	
Glasam na pokrajinskim izborima.		.946	
Glasam na republickim izborima.		.883	
Radim sa svojom strankom na resavanju lokalnih problema.	.601		
Aktivno kontaktiram drzavne i nacionalne sluzbe u cilju resavanja lokanih problema.			.410

Ucestvujem u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje.			.876
Potpisujem peticije koje smatram znacajnim bez obzira koja ih politicka stranka ili NVO inicira.			.878
Extraction Method: Principal Component Analysis.			
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.			

Struktura faktora je jasno izdvojila tri faktora.

Tabela 20. Kajzerova rotacija

Component Correlation Matrix			
Component	1	2	3
1	1.000	.309	.342
2	.309	1.000	.153
3	.342	.153	1.000
Extraction Method: Principal Component Analysis.			
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.			

Prvi izdvojeni podfaktor aktivizma, nazvan je *politički aktivizam* i on objašnjava 40% varijanse, pokazuje zasićenja na 6 stavki koji se svojim sadržajem odnose na aktivnosti kojima osobe aktivno učestvuju u politici. Drugi podfaktor nazvan *učestvovanje u izborima*, pokazao je zasićenje na 3 stavke i odnosi se na glasanje na izborima različitih nivoa. Ovaj faktor objašnjava dodatnih 16% varijanse. Treći izdvojeni podfaktor nazvan je *društveni aktivizam*. Zasićenje je pokazao na 3 stavke, čime je objašnjeno dodatnih 11% varijanse.

- Politička kultura (Poverenje u politički sistem-institucije i predstavnike i Poverenje u politiku)

Tabela 21. Struktura faktora za faktor Politička kultura

Structure Matrix	
	Component

	1	2
Verujem u zajednicko funkcionisanje razlicitih politickih ideja.		.829
Verujem u sposobnost vecine ljudi da ucestvuju u politickom zivotu.		.826
Verujem u legitimitet politickih institucija.		.409
Imam poverenje u legitimno izabrane politicke predstavnike.	.874	
Informisem se svakodneвно o desavanjima u mom politickom okruzenju.		.384
Na dobrom putu smo da razvijemo demokratski politicki sistem.	.911	
Politicke stranke u Srbiji doprinose demokratizaciji drustva.	.894	
Extraction Method: Principal Component Analysis.		
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.		

Struktura faktora je izdvojila dva faktora.

Tabela 22. Kajzerova rotacija

Component Correlation Matrix		
Component	1	2
1	1.000	.420
2	.420	1.000
Extraction Method: Principal Component Analysis.		
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.		

Stavke skale kojima se merilo poverenje u politički sistem i poverenje u politiku podvrgnute su faktorskoj analizi metodom glavnih komponenti sa Oblimin rotacijom i Kajzerovom normalizacijom. Pre sprovođenja faktorske analize ocenjena je prikladnost podataka. Kajzer-Majer-Olkinov pokazatelj reprezentativnosti koji iznosi 0,742, kao i statistički značajan Bartletov test sferičnosti ($p=0,000$) potvrdili su opravdanost faktorizacije matrice. Izdvojena su dva faktora po Kajzerovom kriterijumu koji objašnjavaju 59% ukupne varijanse. Faktorska struktura skale prikazana je u Tabelama 21. i 22.

Prvi izdvojeni podfaktor objašnjava 43% varijanse. Ovaj faktor nazvan je *politički sistem*, obzirom na to da se ajtemi koji zasićuju ovaj faktor odnose na poverenje u

institucije i izabrane predstavnike.

Drugi izdvojeni podfaktor objašnjava dodatnih 17% varijanse. Stavke koje zasićuju ovaj faktor odnose se na poverenje u politiku, pa je ovaj faktor nazvan *poverenje u politiku*.

6.2.2. Faktorska analiza upitnika: Tradicionalističke nasuprot modernističkim vrednostima

Tabela 23. Struktura faktora za faktor Tradicionalističko-modernističke vrednosti

Structure Matrix		
	Component	
	1	2
Abortus	.691	
Nacionalni sistem zdravstvenog osiguranja	.645	
Seksualno obrazovanje dece	.671	
Uticajni sindikati	.590	
Istopolni brakovi	.642	
Ogranicavanje zaposljavanja nacionalnih manjina		.587
Redukovanje funkcija socijalne drzave		.754
Smrtne kazne za ubistvo		.558
Extraction Method: Principal Component Analysis.		
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.		

Struktura faktora je izdvojila dva faktora.

Tabela 24. Kajzerova rotacija

Component Correlation Matrix		
Component	1	2
1	1.000	-.106

2	-.106	1.000
Extraction Method: Principal Component Analysis.		
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.		

Osam stavki skale za ispitivanje tradicionalnih i modernističkih vrednosnih orijentacija podvrgnute su faktorskoj analizi metodom glavnih komponenti sa Oblimin rotacijom i Kajzerovom normalizacijom po Kajzerovom kriterijumu. Kajzer-Majer-Olkinovim koeficijentom reprezentativnosti koji iznosi 0,656, dostignuta je preporučena vrednost od 0,6. Bartletov test sferičnosti je pokazao statističku značajnost ($p=0,000$), pa je faktorabilnost matrice prihvaćena. Izdvojena su dva faktora sa karakterističnim korenima većim od 1, koji objašnjavaju 45% ukupne varijanse.

Prvi izdvojeni podfaktor, koji objašnjava 28% varijanse, nazvan je *modernističke vrednosti* jer ga sačinjavaju stavke koje izražavaju modernističke stavove.

Podfaktor koji objašnjava preostalih 17% varijanse nazvan je *tradicionalističke vrednosti*, obzirom na to da ga čine stavke koje izražavaju tradicionalističke stavove.

6. 2. 3. Faktorska analiza upitnika: Autokratska i demokratska orijentacija

Tabela 25. Struktura faktora za faktor Autokratsko-demokratske vrednosti

Structure Matrix		
	Component	
	1	2
Nije dobro menjati mnogo stvari odjednom.	.472	
Ljudi su sebicni i moraju biti kontrolisani.	.622	
Tradicionalna porodica mora biti ocuvana.	.538	
Pomaganje siromasima ohrabruje lenjost.	.577	
Drzavi je najpotrebniji hrabar vodja.	.738	

Zena treba da brine za porodicu,a muskarac za zajednicu.		-.583
Vazno je otvoreno razgovarati a ne zataskavati.		.730
Poslusnost i postovanje autoriteta deca treba da nauce.	.699	
Za predsednika drzave ne bih dao svoj glas zeni.		-.684
U nasem drustvu nije moguće uspostaviti jednakost medju ljudima.	.406	
Extraction Method: Principal Component Analysis.		
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.		

Struktura faktora je izdvojila dva faktora.

Tabela 26. Kajzerova rotacija

Component Correlation Matrix		
Component	1	2
1	1.000	-.134
2	-.134	1.000
Extraction Method: Principal Component Analysis.		
Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.		

Stavke skale sistema vrednosti podvrgnute su faktorskoj analizi metodom glavnih komponenti sa Oblimin rotacijom i Kajzerovom normalizacijom. Pre sprovođenja fatorske analize ocenjena je prikladnost podataka. Kajzer-Majer-Olkinov pokazatelj reprezentativnosti koji iznosi 0,774, kao i statistički značajan Bartletov test sferičnosti ($p=0,000$) potvrdili su opravdanost faktorizacije matrice. Izdvojena su dva podfaktora po Kajzerovom kriterijumu koji objašnjavaju 43% ukupne varijanse. Faktorska struktura skale prikazana je u Tabelama 25. i 26.

Prvi izdvojeni podfaktor objašnjava 30% varijanse. Stavke koje zasićuju ovaj faktor odnose se na autokratske stavove i nazvan je *autokratska orijentacija*.

Drugi podfaktor objašnjava dodatnih 13% varijanse i zasićuju ga tri stavke koje izražavaju demokratske stavove. Negativna zasićenja na stavkama 6: Žena treba da

brine za porodicu, a mučkarac za zajednicu i 9: Za predsednika države ne bih dao svoj glas ženi, govore da ovi ajtemi mere suprotne stavove od onih koji su iskazani u samoj stavki. U ovom slučaju, to je *demokratska orijentacija*.

Podršku teorijskom stanovištu da su demokratska i autokratska orijentacija dva suprotna kontinuumu pružaju i podaci prikazani u korelacijonoj matrici, gde negativni predznak ukazuje na obrnuto srazmernu povezanost između ove dve varijable.

6. 3. Rezultati istraživanja

6. 3. 1. Deskriptivna statistika

Deskriptivna statistička analiza predstavlja metod za utvrđivanje sledećih parametara posmatranih obeležja: aritmetičke sredine, standardne devijacije, raspona vrednosti promenljivih, frekvencije kategorijalnih promenljivih, kojima se opisuju odgovori ispitanika i karakteristike instrumenata korišćenih u istraživanju. Deskriptivna statistika odgovara na pitanje koji odgovor su ispitanici izabrali da reprezentuje njihova uverenja i zapravo predstavlja opis stepena izraženosti merenih varijabli. Rezultati istraživanja posmatrani kroz ove pokazatelje ukazali su sledeće:

Polazeći od hipoteze koja glasi: H1- Anketirani ispitanici pokazuju visok nivo političkog aktivizma, a aktivizam ispitanika je posmatran kroz sociodemografske karakteristike, vrednosti, odnos prema religiji i gradove iz kojih ispitanici potiču, rezultati su pokazali sledeće:

Tabela 27. Aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimalne i maksimalne vrednosti ispitivanih varijabli (faktora i podfaktora)

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
POLIT_AKTIV	405	1.42	8.67	3.6385	.84255
STRAN_ANG	405	1.00	10.83	3.3774	1.15835
UČEST_IZBOR	406	1.00	5.00	4.7471	.61315
DRUŠT_AKTIV	406	1.00	20.33	3.0460	1.33213

POLIT_KULT	406	1.00	9.14	3.2445	.83049
POV_POLIT	406	1.00	14.50	3.4076	.97060
POVER_SIS	406	1.00	5.00	3.0271	1.00210
MODERN_TRAD	406	1.00	5.00	3.0311	.58840
MODERN	406	1.00	5.00	3.3005	.86908
TRADIC	406	1.00	5.00	2.5821	.88562
DEMOK_AKUTOK	406	1.40	5.00	3.1103	.60036
DEMOKRAT	406	1.00	5.00	2.8489	.65851
AUTORIT	406	1.00	5.00	3.2224	.69582
Valid N (listwise)	405				

Stepen izraženosti ispitivanih varijabli na celom uzorku, prikazan u tabeli broj 27, pokazuje da se prosečne izraženosti dimenzija svih skala neznatno razlikuju. Dimenzija koja se znatno razlikuju u odnosu na ostale, jeste učestvovanje na izborima (AS = 4,75), kao najviša vrednost i tradicionalistička orijentacija (AS = 2,58), kao najniža vrednost.

Analiza distribucije odgovora na pitanjima koja se tiču osećanja pripadnosti teritorijalnim celinama pokazala da su ispitanici pokazali najveće skorove kada su u pitanju osećanje pripadnosti Evropi, potom Balkanu, a nešto manje i oblasti, Srbiji, Vojvodini i konačno svom gradu/selu (Prilog 2).

Na skali Političkog aktivizma, ispitanici su pokazali najveći stepen slaganja sa sadržajem stavke broj 7, koja glasi „Glasam na pokrajinskim izborima“ (AS = 4,77). Druge po stepenu slaganja (AS = 3,75) su stavke: broj 6, „Glasam na lokalnim izborima.“ (AS = 4,74) i stavka broj 8 „Glasam na republičkim izborima.“ (AS = 4,74). Najniži stepen slaganja ispitanici su ispoljili na stavki broj 4 – „Novčano podržavam svoju stranku.“ (AS = 2,43).

Na skali Politička kultura, analiza distribucije odgovora je pokazala da su ispitanici pokazali najveći stepen slaganja sa sadržajem stavke broj 2, koja glasi: „Informišem se svakodnevno o dešavanjima u mom političkom okruženju“ (AS = 3,96). Stavka na

kojoj su ispitanici pokazali najniži stepen slaganja je: „Političke stranke u Srbiji doprinose demokratizaciji društva“ (AS = 2,90).

Razlike između aritmetičkih sredina na skali Tradicionalističko-modernističke vrednosti su uočljivije. Ispitanici su pokazali najviši stepen slaganja sa stavkom broj 3 „Seksualno obrazovanje dece“ (AS = 4,10). Stavka na kojoj su ispitanici pokazali najniži stepen slaganja je stavka broj 6: „Ograničavanje zapošljavanja nacionalnih manjina“ (AS = 1,95).

Analiza distribucije odgovora na skali Autokratsko-demokratska orijentacija je pokazala da su ispitanici najniži stepen slaganja pokazali na stavki broj 1: „Na izborima za predsednika države ne bih dao svoj glas ženi, iako ima iste kvalifikacije i iskustvo kao muški kandidati“ (AS = 1,79). Najviši stepen slaganja ispitanici su pokazali sa stavkom broj 7 „Veoma je važno o svemu otvoreno razgovarati, a ne prećutkivati i zataškavati“ (AS = 4,32).

Na osnovu dobijenih rezultata moguće je zaključiti da je hipoteza – H1 koja glasi: Anketirani ispitanici pokazuju visok nivo političkog aktivizma, samo delimično potvrđena.

Polazeći od hipoteze koja glasi Sociodemografske karakteristike predstavljaju značajan faktor političkog aktivizma, rezultati su pokazali sledeće:

Pol ispitanika predstavlja značajan faktor političkog aktivizma. Ispitanici muškog pola su iskazali viši nivo aktivizma što pokazuje aritmetička sredina 3.782, u odnosu na ispitanice ženskog pola AS je 3,436, a t-test je ukazao na značajnost dobijenih razlika. Starost ispitanika se takođe iskazala ka značajan pokazatelj političkog aktivizma: rezultati su pokazali da su najviše aktivizma iskazala uzrasna kategorija od 45-54 godine starosti. Međutim, aritmetičke sredine i standardne devijacije nisu mogle da predstave povezanost sociodemografskih karakteristika i političkog aktivizma, pa je korišćen eta koeficijent. Kako je u istraživanju jedan od ciljeva bio i utvrđivanje veličine efekta posmatranih varijabli. Kako bi utvrdili veličinu razlika između grupa, koristili smo kvadrat eta koeficijenta η^2 koji je određen odnosom sume kvadrata istraživanog efekta nezavisne varijabele i ukupne sume kvadrata (Richardson, 2011). Visina koeficijenta kreće se od 0 do 1, a prema Koenu (Cohen,

1988) 0.1 je niski, a koeficijenti od 0.6 do 0.14 srednji, dok se iznad 0.14 smatra visokim efektom. Uvažavajući navedene standard iz literature, dobijeni eta koeficijenti za posmatrane sociodemografske varijable u odnosu na politički aktivizam u našem istraživanju su:

- za pol 0.203,
- za starost 0.210,
- za bračni status 0.11,
- za vrstu škole 0.170,
- za status zaposlenosti 0.084,
- za zanimanje 0.329,
- za gradove u Vojvodini 0.269,
- za mesto stanovanja 0.035,
- za životni standard 0.089 i
- za članstvo u drugoj organizaciji 0.149.

Obzirom da većina dobijenih eta koeficijenata prelazi 0.14, što ga čini intervalom efekta srednje veličine, na osnovu rezultata moguće je zaključiti da sociodemografske karakteristike predstavljaju važnu odrednicu ukupnog političkog aktivizma.

Na osnovu dobijenih rezultata moguće je zaključiti da je hipoteza – H2 koja glasi: Sociodemografske karakteristike predstavljaju značajan faktor političkog aktivizma je delimično potvrđena.

6. 4. Razlike između grupa ispitanika

Razlike između grupa ispitanika sagledavane su t-testom, post-hoc testom, ANOVOM i jednofaktorskom analizom varijanse.

Polazna osnova za analizu je bila druga opšta postavljena hipoteza koja glasi: OH 2- Postoje razlike u nivoima političkog aktivizma u odnosu na sociodemografske karakteristike.

6.4.1. Razlike u odnosu na pol ispitanika

Rezultati značajnosti t-testa prikazani u Prilogu 3. ukazuju da postoje statistički značajne razlike u ispoljenosti ispitivanih dimenzija između ispitanika muškog i ženskog pola. Dobijene su razlike na sledećim skalama: stranačka angažovanost, društveni aktivizam i modernističkih vrednosti. Pregledom prosečnih vrednosti odgovora ispitanika na ovim skalama prikazanih, uočavamo da su ispitanici muškog pola pokazali više nivoe stranačke angažovanosti i društvenog aktivizma, dok su žene pokazale više nivoe modernističkih vrednosti.

Rezultati istraživanja kojima se definisao značaj sociodemografskih karakteristika ispitanika, a korišćenjem značajnosti t-testa, pokazali su da postoje statistički značajne razlike u ispoljenosti ispitivanih dimenzija između ispitanika muškog i ženskog pola. Dobijene su razlike na sledećim skalama: stranačka angažovanost, društveni aktivizam i modernističkih vrednosti, tako što ispitanici muškog pola pokazali više nivoe stranačke angažovanosti i društvenog aktivizma, dok su žene pokazale više nivoe modernističkih vrednosti.

6.4.2. Razlike u odnosu na starost ispitanika

Jednofaktorskom analizom varijanse istražen je uticaj godina starosti na izraženost istraživanih faktora, prikazan u Prilogu 4. Ispitanici su podeljeni u četiri nivoa: 15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, 65 i više. Utvrđena je statistički značajna razlika na nivou $p < 0,05$ na sledećim faktorima: stranačka angažovanost, učestvovanje u izborima i demokratska orijentacija. Na faktoru stranačka angažovanost, ispitanici starosne grupe 45-54 godine pokazali su više nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike svih grupa, osim sa grupom od 35-44 godine između kojih ne postoji statistički značajna razlika.

Utvrđena je statistički značajna razlika na faktoru učestvovanje na izborima između starosne grupe 15-24 godine i svih starosnih grupa, osim 65 godina i više. Ispitanici najmlađe starosne grupe pokazuju statistički značajno najmanje vrednosti na faktoru učestvovanje na izborima.

Iz Priloga 5. vidimo da ispitanici starosne grupe 25-34 godine kao i 55-64 godina pokazuju statistički značajno više vrednosti demokratske orijentacije u odnosu na starosnu grupu 35-44 godina. Sa druge strane, starosna grupa 25-34 godina pokazuje statistički značajno više vrednosti u odnosu na grupu od 45-54 godine.

Starost ispitanika se u rezultatima istraživanja takođe pokazala kao značajan prediktor političkog aktivizma. Naime, utvrđena je statistički značajna razlika na nivou $p < 0,05$ na sledećim faktorima: stranačka angažovanost, učestvovanje u izborima i demokratska orijentacija. Na faktoru stranačka angažovanost, ispitanici starosne grupe 45-54 godine pokazali su više nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike svih grupa, osim sa grupom od 35-44 godine između kojih ne postoji statistički značajna razlika. Takođe, utvrđena je statistički značajna razlika na faktoru učestvovanje na izborima između starosne grupe 15-24 godine i svih starosnih grupa, osim 65 godina i više, tako što ispitanici najmlađe starosne grupe pokazuju statistički značajno najmanje vrednosti na faktoru učestvovanje na izborima. Ispitanici starosne grupe 25-34 godine kao i 55-64 godina pokazuju statistički značajno više vrednosti demokratske orijentacije u odnosu na starosnu grupu 35-44 godina. Sa druge strane, starosna grupa 25-34 godina pokazuje statistički značajno više vrednosti u odnosu na grupu od 45-54 godine.

6.4.3. Razlike u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika

Ispitivanje razlika između odgovora ispitanika na ispitivanim faktorima u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika, ispitivano je metodom jednofaktorske analize varijanse. Dobijene su statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika na sledećim faktorima: modernističke vrednosti, demokratska i autokratska orijentacija (Prilog 6).

Ispitivanje razlika između odgovora ispitanika na ispitivanim faktorima u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika, ispitivano je metodom jednofaktorske analize varijanse. Dobijene su statistički značajne razlike u odgovorima ispitanika na sledećim faktorima: modernističke vrednosti, demokratska i autokratska orijentacija.

Post hoc test za utvrđivanje razlika na ispitivanim faktorima između ispitanika u odnosu na nivo obrazovanja, nisu izvršeni zato što jedna grupa ispitanika

(nezavršena osnovna škola) ima manje od 2 ispitanika što je uslov za sprovođenje statističke analize.

6.4.4. Razlike u odnosu na zanimanje ispitanika

Jednofaktorskom analizom varijanse utvrđene su statistički značajne razlike između ispitanika različitih zanimanja na sledećim faktorima: poverenje u sistem, modernističke vrednosti i autokratska orijentacija (Prilog 7).

Ispitanici koji su zanimanja vezanih za samostalne poslove, pokazali su niže vrednosti faktora poverenje u sistem u odnosu na ispitanike sledećih grupa zanimanja: tehničke struke, uslužnog karaktera i zanimanja državno-administrativnog karaktera (Prilog 8).

Post hoc analizom dobijene su statistički značajne razlike između ispitanika sa zanimanjem tehničke struke, koji su pokazali niže vrednosti faktora modernističke vrednosti u odnosu na ispitanike humanističke struke, zanimanja vezanih za samostalne poslove i zanimanja uslužnog karaktera (Prilog 9).

Na faktoru autokratska orijentacija dobijene su statistički značajne razlike između ispitanika sa zanimanjem tehničke struke i zanimanja humanističke struke i zanimanja državno-administrativnog karaktera, pri čemu ispitanici tehničke struke pokazuju više nivoe ispitivanog faktora (Prilog 10).

Jednofaktorskom analizom varijanse utvrđene su statistički značajne razlike između ispitanika različitih zanimanja na sledećim faktorima: poverenje u sistem, modernističke vrednosti i autokratska orijentacija (Prilog 11).

Ispitanici koji su zanimanja vezanih za samostalne poslove, pokazali su niže vrednosti faktora poverenje u sistem, u odnosu na ispitanike sledećih grupa zanimanja: tehničke struke, uslužnog karaktera i zanimanja državno-administrativnog karaktera.

Post hoc analizom dobijene su statistički značajne razlike između ispitanika sa zanimanjem tehničke struke, koji su pokazali niže vrednosti faktora modernističke

vrednosti u odnosu na ispitanike humanističke struke, zanimanja vezanih za samostalne poslove i zanimanja uslužnog karaktera (Prilog 12).

6.4.5. Razlike u odnosu na bračni status ispitanika

Jednofaktorskom analizom varijanse utvrđena je statistički značajna razlika na nivou $p < 0,05$ na faktoru modernističke vrednosti u odnosu na bračni status ispitanika (Prilog 13).

Post hoc test jednofaktorske analize varijanse utvrdio je da se grupa ispitanika koja nije u braku pokazuje više nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na sledeće grupe ispitanika: u braku, u nevenčanom braku i udovci.

Bračno stanje kao prediktor političkog aktivizma je pokazalo sledeće rezultate: grupa ispitanika koja nije u braku pokazuje više nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na sledeće grupe ispitanika: u braku, u nevenčanom braku i udovci, gde je utvrđena statistički značajna razlika na nivou $p < 0,05$.

6.4.6. Razlike u odnosu na status zaposlenja ispitanika

Jednofaktorskom analizom varijanse dobijene su statistički značajne razlike na faktoru autokratska orijentacija. Post hoc analizom, utvrđene su razlike između penzionera i zaposlenih ispitanika na faktoru autokratska orijentacija, pri čemu su penzioneri pokazali statistički značajne više nivoe ovog faktora (Prilog 14).

Na stavki „Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke”, najniži stepen slaganja (1 = nikad) pokazalo je ukupno 41 ispitanik (10%), dok je najviši stepen slaganja pokazalo 156 ispitanika (38%).

Najveći procenat zaposlenih ispitanika, njih 40%, izjasnio se da uvek učestvuje u političkim skupovima svoje stranke. Isti rezultati dobijeni su i za nezaposlene ispitanike (41%). Izdržavana lica (43%) i penzioneri (31%) uglavnom, odnosno, ponekad prisustvuju političkim skupovima stranke kojoj pripadaju (Prilog 15).

6.4.7. Razlike u odnosu na članstvo u drugoj društvenoj organizaciji

Primenom t-testa za nezavisne uzorke dobijene su statistički značajne razlike između ispitanika koji su članovi ili nisu članovi drugih društvenih organizacija i to na sledećim faktorima: stranačka angažovanost, modernističke i tradicionalističke vrednosti i demokratska i autokratska orijentacija. Dobijeni rezultati ukazuju da ispitanici koji su angažovani u drugim društvenim organizacijama pokazuju više nivoe stranačke angažovanosti, modernističkih vrednosti i autokratske orijentacije, dok ispitanici koji nisu angažovani u drugim društvenim organizacijama pokazuju više nivoe tradicionalističkih vrednosti i demokratske orijentacije (Prilog 16).

Rezultat koji skreće pažnju je da je svega 17,2% ispitanika član je još neke društvene organizacije (pored svoje političke partije), dok 82,8% ispitanika nije aktivan ni u jednoj drugoj društvenoj organizaciji, što ukazuje da je u pitanju samo participacija u političkom ponašanju, a ne aktivizam u politici.

Odgovori na pitanje da li su ispitanici članovi i drugih društvenih organizacija pokazali su razlike u sledećim dimenzijama: stranačka angažovanost, modernističke i tradicionalističke vrednosti i demokratska i autokratska orijentacija. Dobijeni rezultati ukazuju na podatak da ispitanici koji su angažovani u drugim društvenim organizacijama pokazuju više nivoe stranačke angažovanosti, modernističkih vrednosti i autokratske orijentacije. Prevlast modernističkih vrednosti ide u korak sa višim nivoom stranačke angažovanosti i supstancijalnim vrednostima koje same političke partije, barem deklarativno zastupaju. Autokratska orijentacija kojoj naginju naši ispitanici može se tumačiti različitim faktorima, kao što su istorijsko nasleđe, kulturološki obrasci, ali i potencijalno neadekvatnom razumevanju postavljenih pitanja, sa jedne strane, ili u samom ustrojstvu stranaka, sa druge.

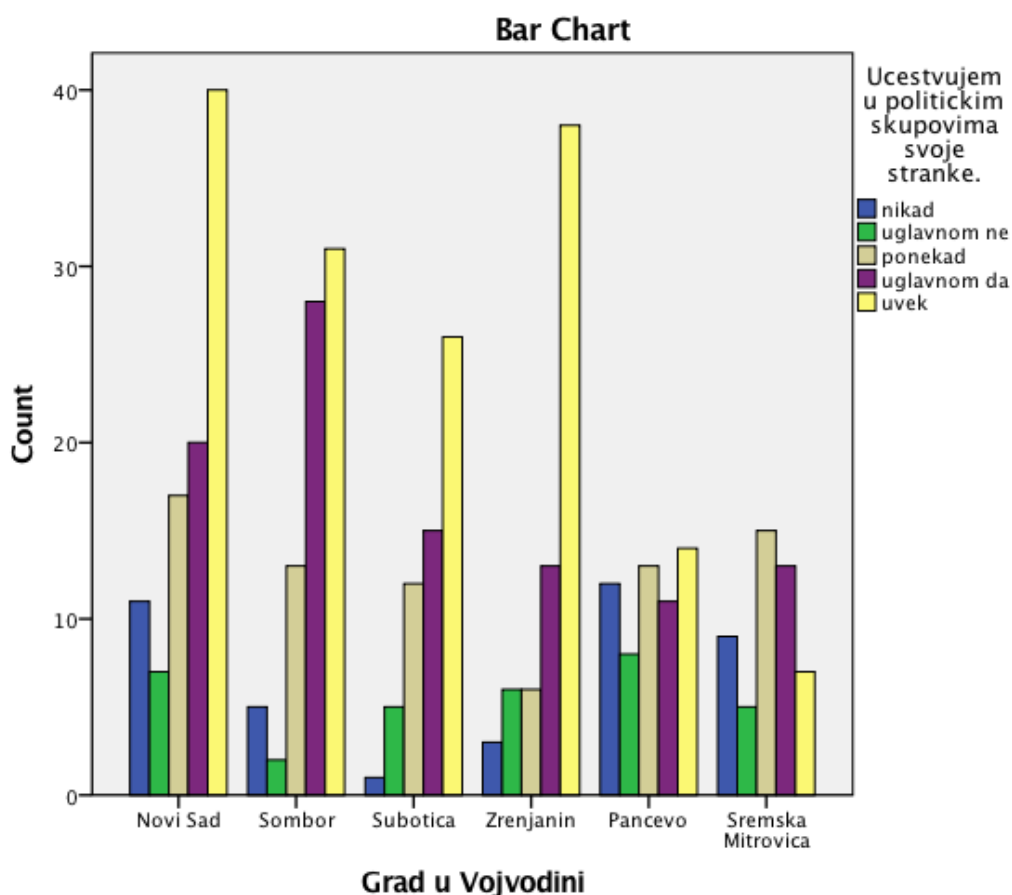
Razlike između grupa ispitanika su ukazale na značajne razlike u ispitivanim faktorima, te se hipoteza H3 koja glasi: Postoje razlike u nivoima političkog aktivizma u odnosu na sociodemografske karakteristike potvrđuje.

6.5. Razlike u odnosu na mesto boravka ispitanika

Posmatrajući razlike među ispitanicima u odnosu na mesto njihovog boravka, posmatrali smo analizu ove promenljive u odnosu na tvrdnje sa skale politički aktivizam.

Pitanje broj 1: Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke

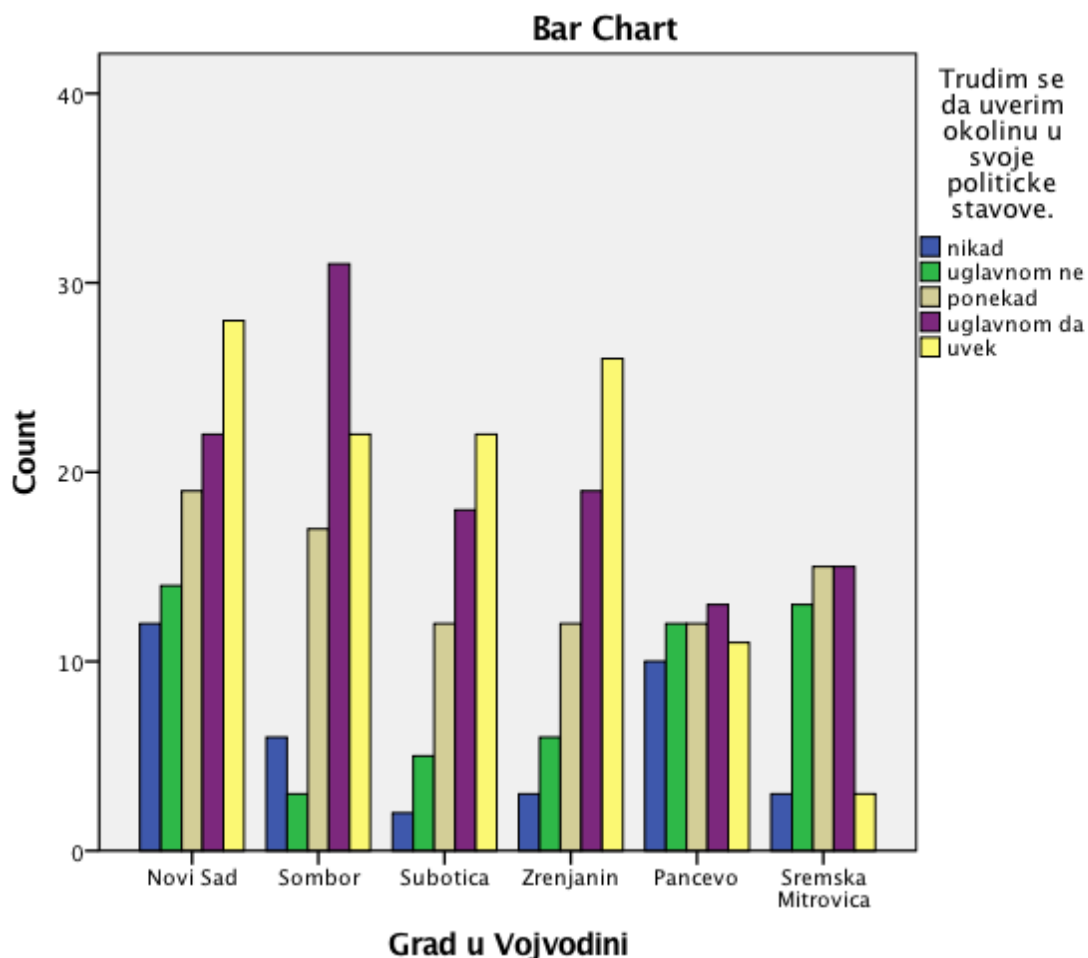
Grafikon 1. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 1 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad ne učestvuju u političkim skupovima svoje stranke žive u Subotici, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek učestvuju u političkim skupovima svoje stranke živi u Novom Sadu, zatim slede ispitanici iz Zrenjanina, Sombora, Subotice, Pančeva i Sremske Mitrovice. Najujednačeniji odgovori u svim gradovima su srednji koji glase „ponekad”, a generalno najviši pokazatelji su u Novom Sadu i Somboru.

Pitanje broj 2: Trudim se da uverim okolinu u svoje političke stavove

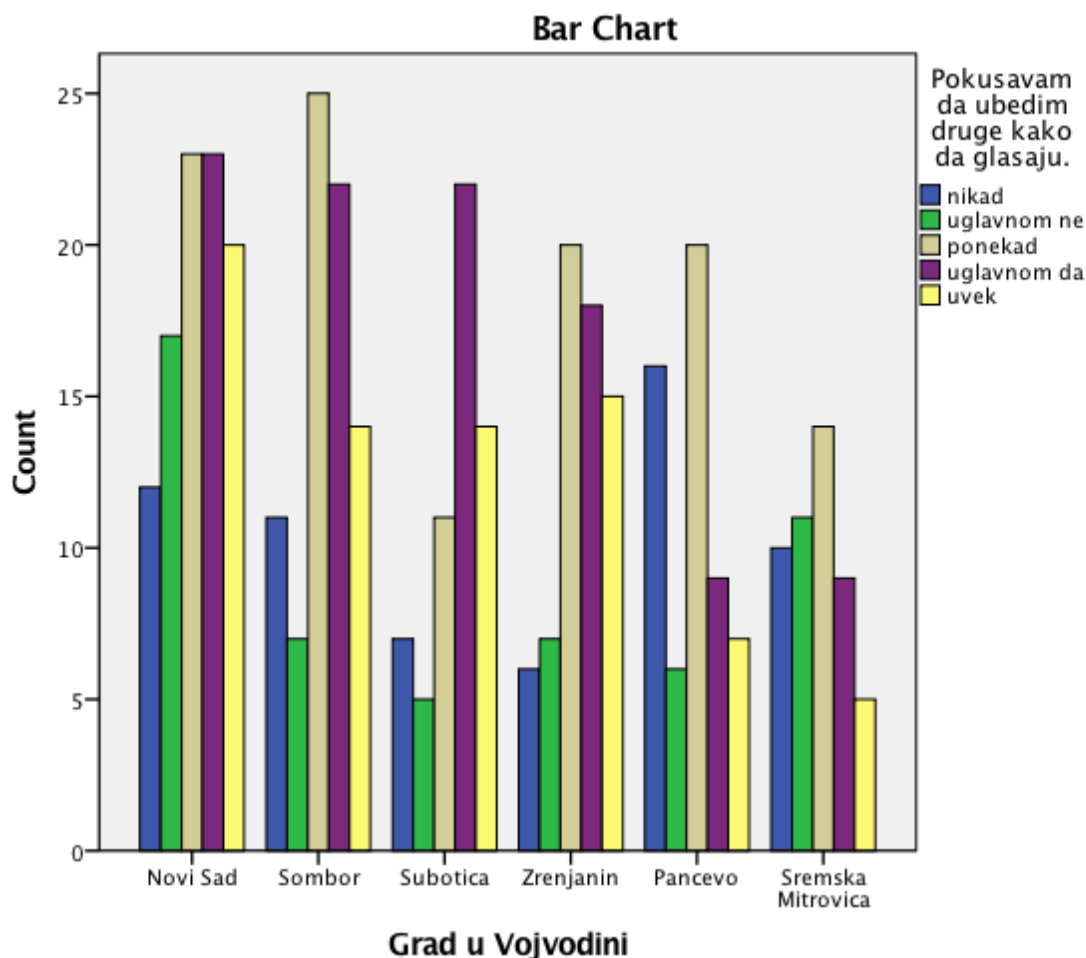
Grafikon 2. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 2 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da se uvek trude da uvere okolinu u svoje političke stavove žive u Novom Sadu, zatim u Zrenjaninu, Somboru, Subotici, Pančevu i Sremskoj Mitrovici. Članovi stranaka iz Subotice se najmanje trude da uvere okolinu u svoje političke stavove, a podjednako mali skorovi su i u Zrenjaninu i u Sremskoj Mitrovici. U Pančevu i u Sremskoj Mitrovici su odgovori raspoređeni gotovo po normalnoj raspodeli, što je pokazatelj nepostojanja stranačkog aktivizma u većoj meri.

Pitanje broj 3: Pokušavam da ubedim druge kako da glasaju

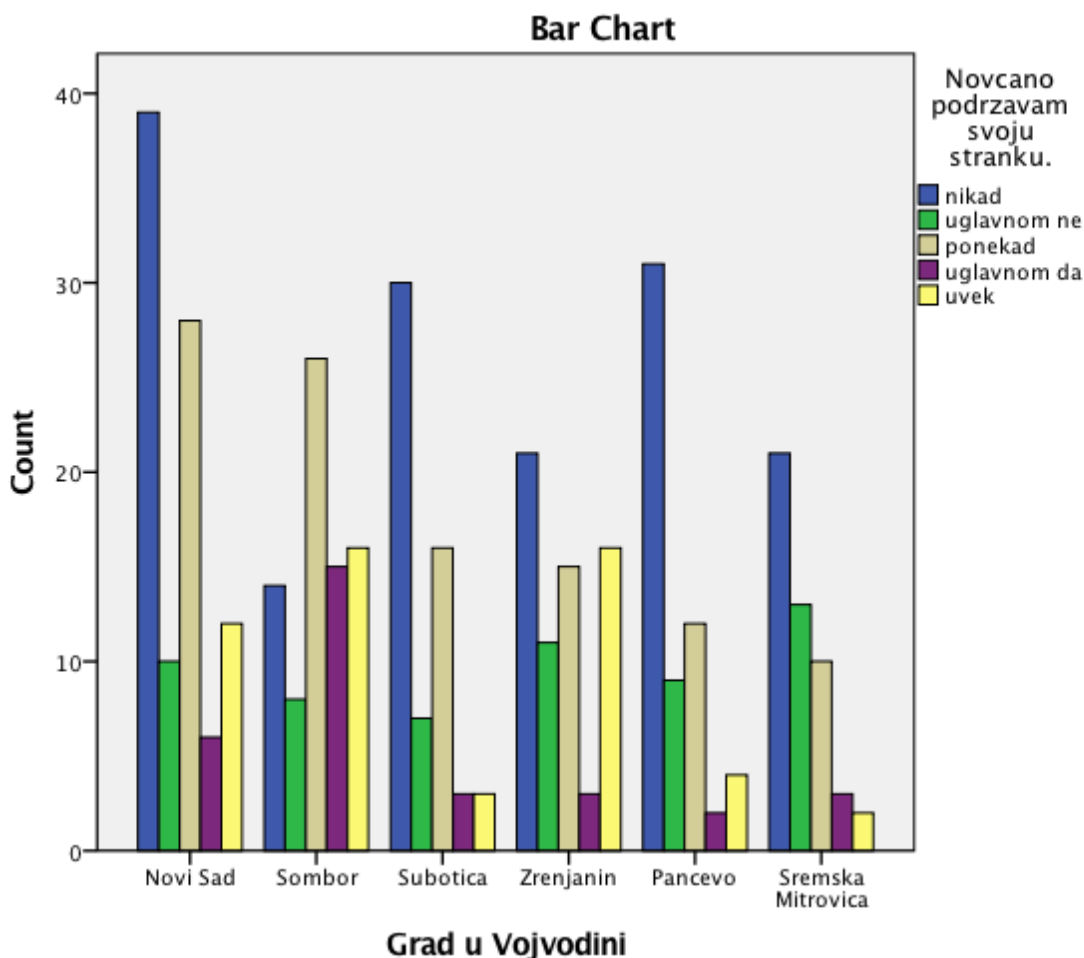
Grafikon 3. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 3 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad ne pokušavaju da ubede druge kako da glasaju žive u Pančevu, u Zrenjaninu je najmanji broj ispitanika koji pokušavaju da utiču na druge, a najviše, odnosno najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek pokušavaju da ubede druge kako da glasaju živi u Novom Sadu. U poređenju sa prethodnim pitanjem, odgovori dobijeni na ovo pitanje popravljaju sliku o stranačkom aktivizmu i pokazuju da u svih šest gradova postoje stranačke aktivnosti kojima se utiče na glasanje ljudi u okruženju.

Pitanje broj 4: Novčano podržavam svoju stranku

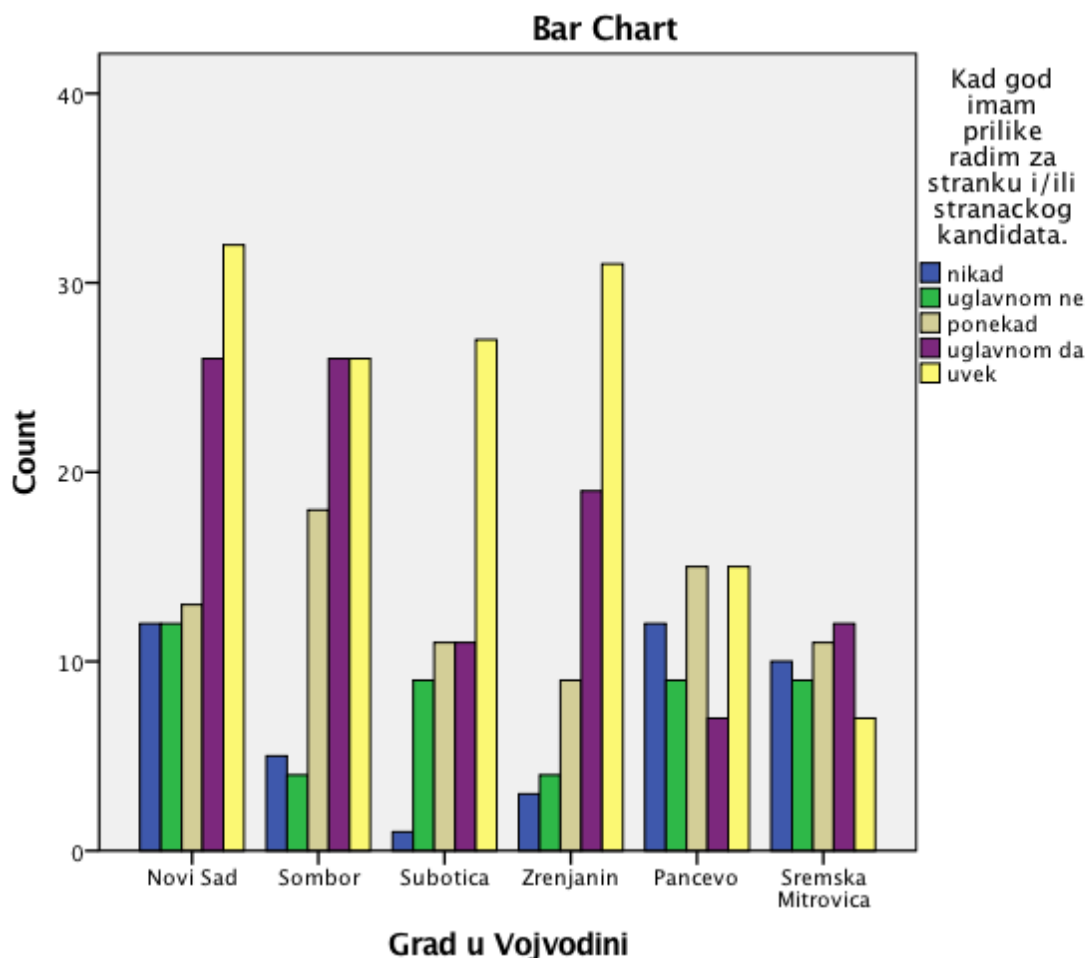
Grafikon 4. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 4 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad novčano ne podržavaju svoju stranku žive u Novom Sadu, dok jednak procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek novčano podržavaju stranku živi u Somboru i Zrenjaninu. Rezultat odgovora pokazuje da je materijalna pomoć strankama mala i ne predstavlja značajan faktor aktivizma. U uslovima siromaštva u kojima se Vojvodina nalazi, rezultat predstavlja očekivano stanje. Međutim, odgovor „ponekad” je prisutan u svim gradovima i na veoma sličnom nivou.

Pitanje broj 5: Kad god imam prilike radim za stranku i/ili stranačkog kandidata

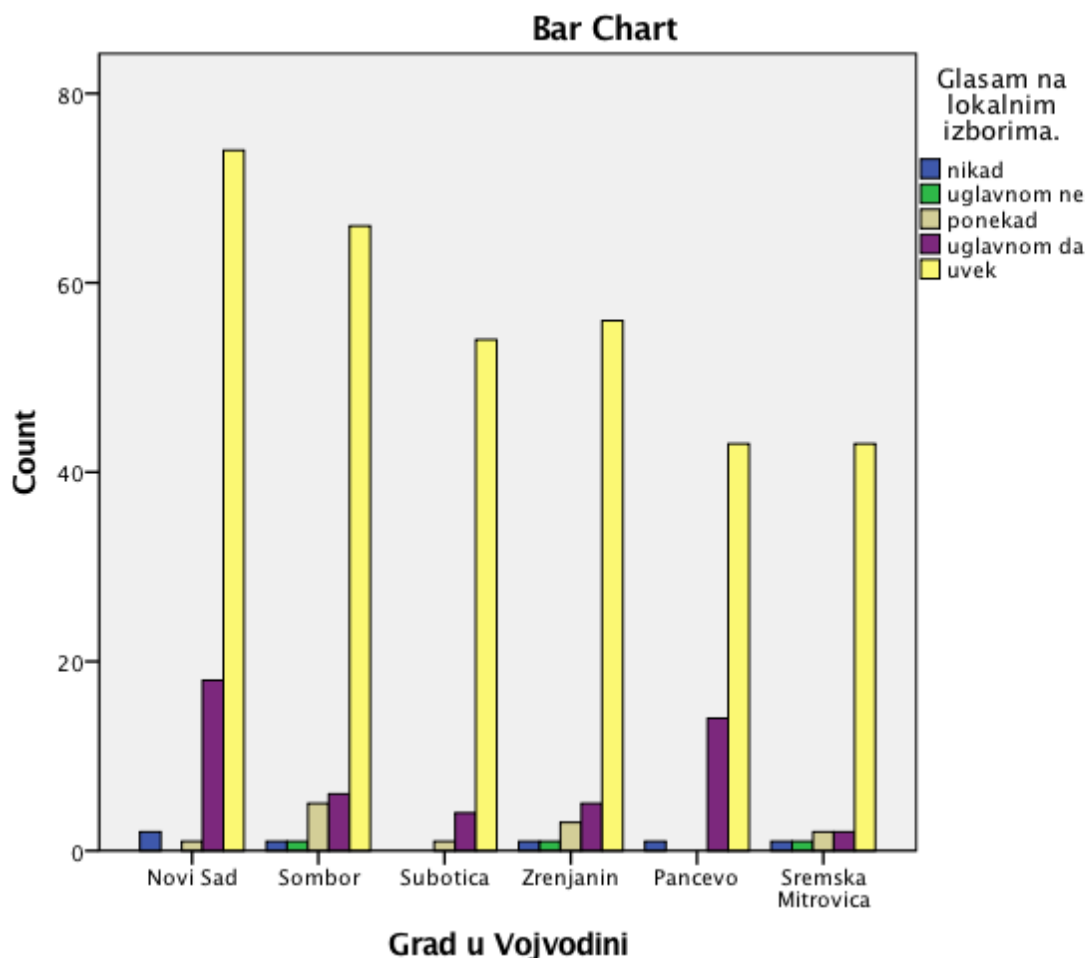
Grafikon 5. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 5 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Jednak procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad kada imaju prilike ne rade za stranku i/ili stranačkog kandidata žive u Novom Sadu i Pančevu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek kada imaju prilike rade za stranku i/ili stranačkog kandidata živi, takođe, u Novom Sadu. Odgovori u Pančevu i Sremskoj Mitrovici veoma skromno ukazuju na angažovanje stranačkih aktivista u pravcu rada za stranku ili stranačkog kandidata.

Pitanje broj 6: Glasam na lokalnim izborima

Grafikon 6. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 6 u odnosu na mesto boravka ispitanika

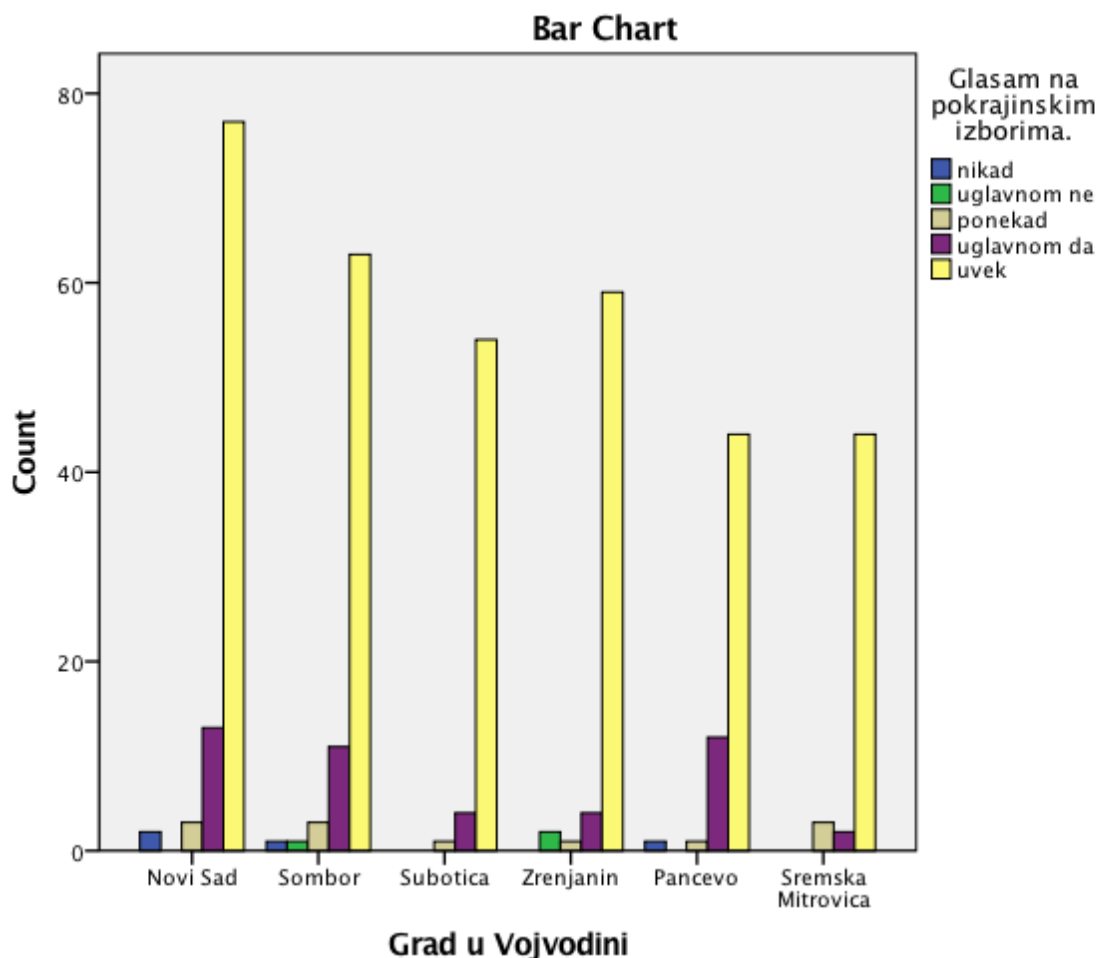

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad i da uvek glasaju na lokalnim izborima živi u Novom Sadu. Slede skorovi ispitanika iz Sombora, Zrenjanina i Subotice, a najlošije pokazatelje su iskazali ispitanici iz Pančeva i Sremske Mitrovice. Suštinski, čin glasanja na lokalnim izborima, očigledno, prema odgovorima ispitanika, predstavlja značajnu stranačku aktivnost, i članovi stranaka je u velikoj većini realizuju.

Pitanje broj 7: Glasam na pokrajinskim izborima

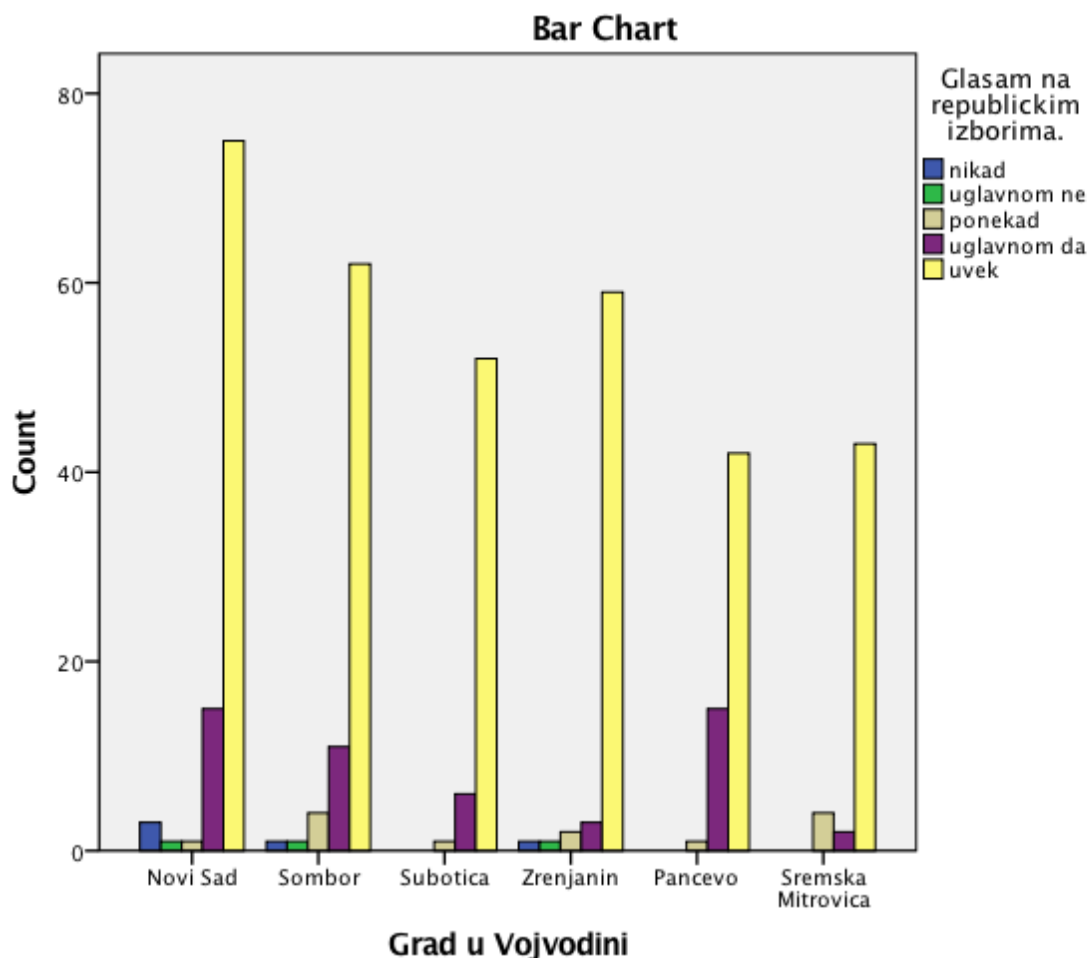
Grafikon 7. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 7 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek glasaju na pokrajinskim izborima živi u Novom Sadu. Najniži skorovi dobijeni su kod ispitanika iz Pančeva i Sremske Mitrovice, dok su se podjednako izjasnili ispitanici iz Sombora, Zrenjanina i Subotice. Najveći broj ispitanika koji nikada ne glasaju na pokrajinskim izborima je takođe u Novom Sadu, što je interesantan rezultat i na poseban način pokazuje stranačko ponašanje.

Pitanje broj 8: Glasam na republičkim izborima

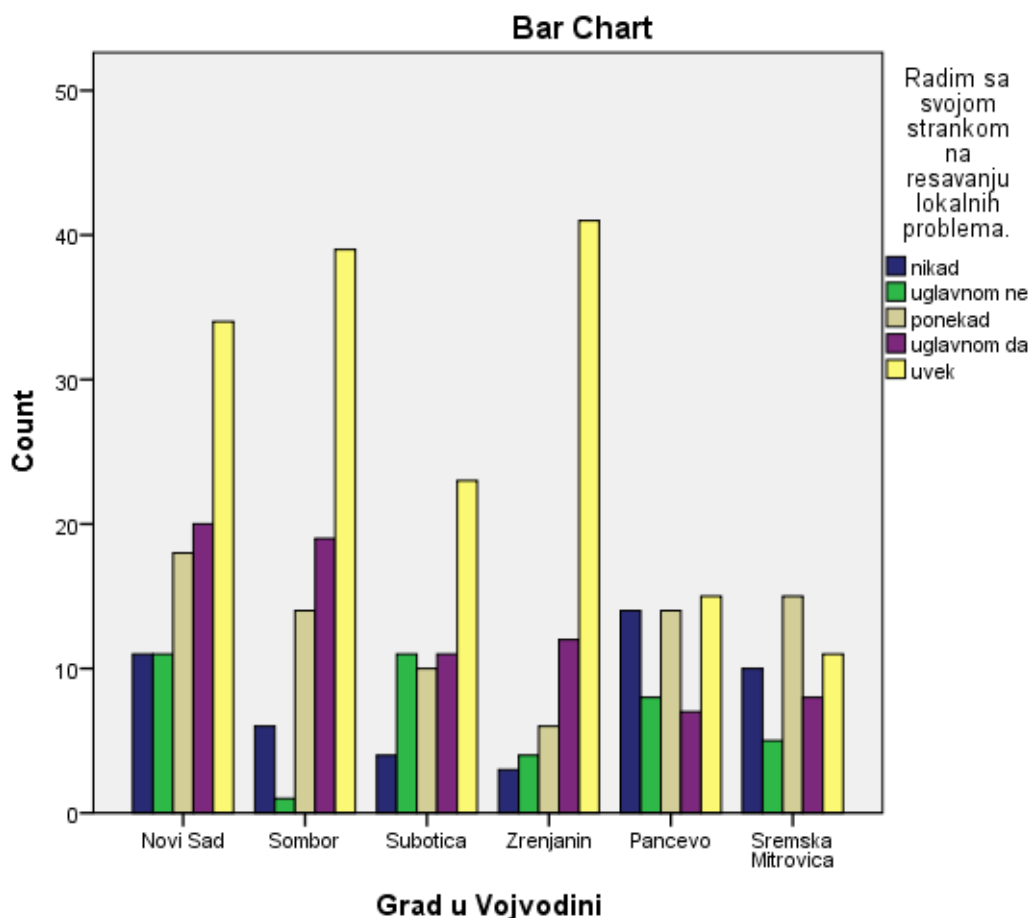
Grafikon 8. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 8 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek glasaju na republičkim izborima živi u Novom Sadu, nešto niži u Somboru i Zrenjaninu. Najniži skorovi dobijeni su kod ispitanika iz Pančeva. Najveći broj ispitanika koji nikada ne glasaju na republičkim izborima je iz Novog Sada, dok ih u Subotici, Pančevu i Sremskoj Mitrovici i nema.

Pitanje broj 9: Radim sa svojom strankom na rešavanju lokalnih problema

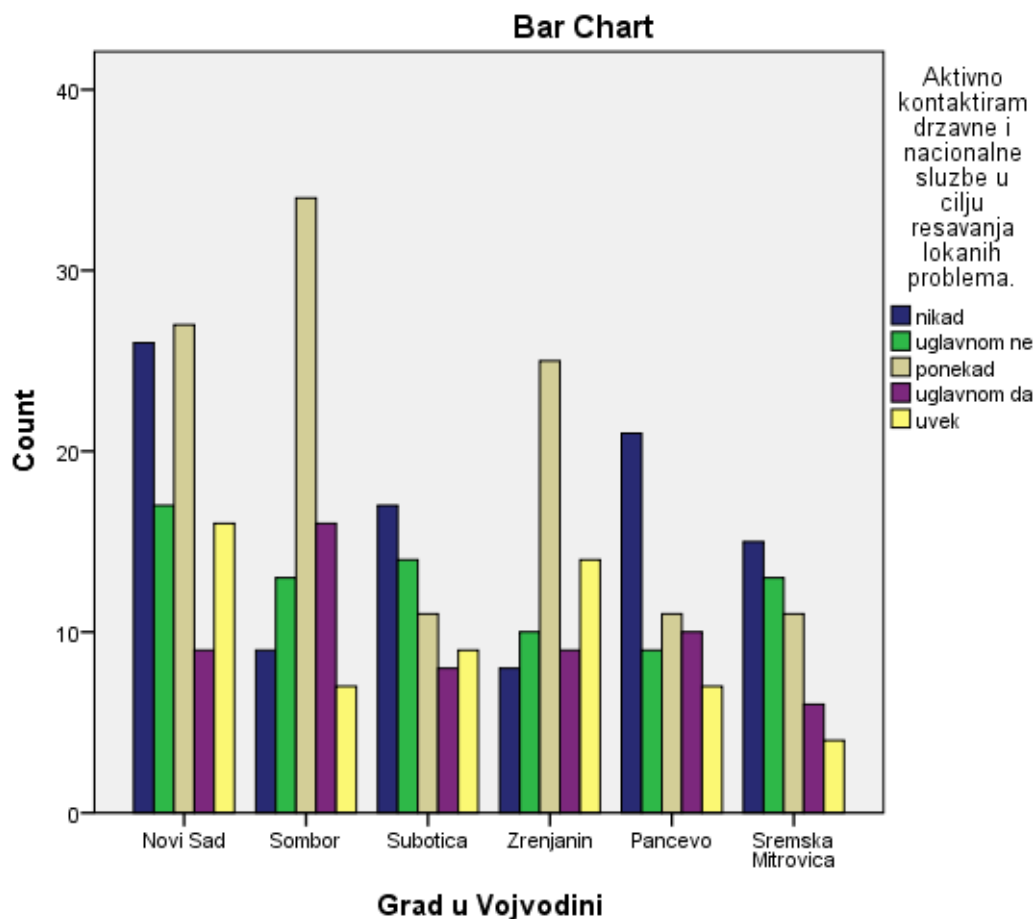
Grafikon 9. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 9 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad ne rade sa svojom strankom na rešavanju lokalnih problema živi u Pančevu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da sa svojom strankom uvek rade na rešavanju lokalnih problema živi u Zrenjaninu i Novom Sadu. Najveći broj ljudi čiji odgovor je „nikada” živi u Pančevu. Generalno, rešavanje lokalnih problema sa svojom strankom, nije aktivnost koja svojim rezultatima skreće pažnju.

Pitanje broj 10: Aktivno kontaktiram državne i nacionalne službe u cilju rešavanja lokalnih problema

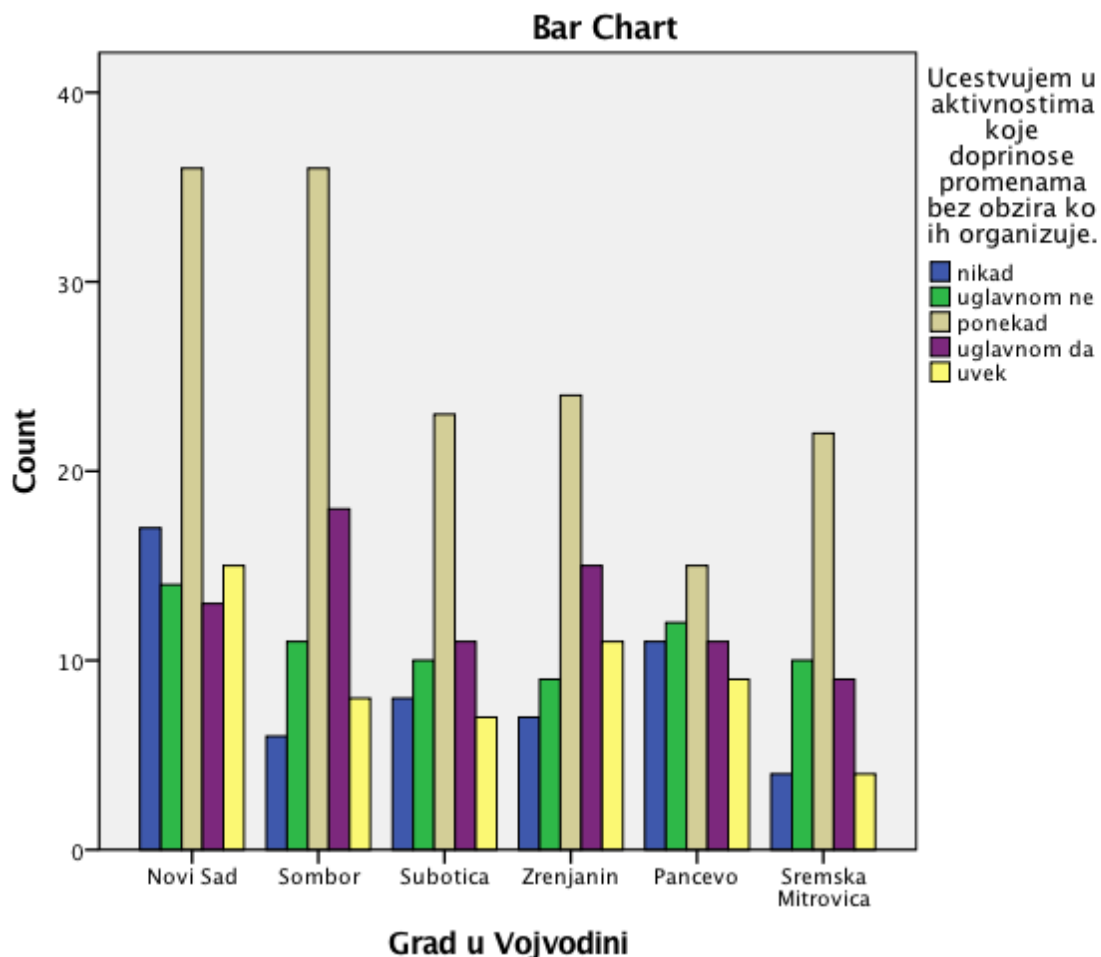
Grafikon 10. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 10 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek i nikad aktivno kontaktiraju državne i nacionalne službe u cilju rešavanja lokalnih problema živi u Novom Sadu. Dominiraju odgovori „ponekad” u Zrenjaninu, Somboru i Novom Sadu, a u Pančevu, Subotici i Sremskoj Mitrovici su dominantni odgovori „nikada”.

Pitanje broj 11: Učestvujem u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje

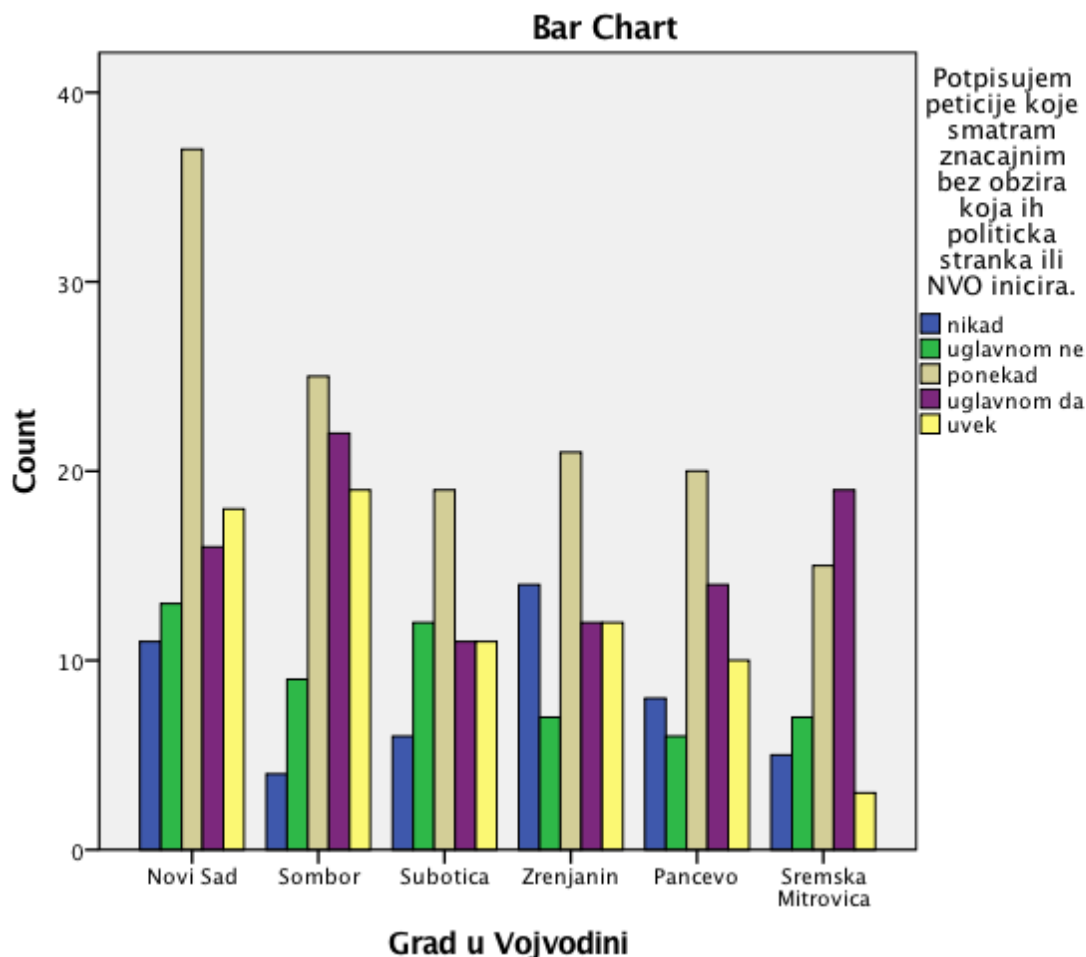
Grafikon 11. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 11 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek i nikad učestvuju u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje, živi u Novom Sadu. Međutim, dominantan odgovor u svim gradovima je „ponekad”. Broj odgovora koji pokazuje učešće u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje je uglavnom nizak i ukazuje na stranački aktivizam kao ograničenu aktivnost.

Pitanje broj 12: Potpisujem peticije koje smatram značajnim, bez obzira koja ih politička stranka ili nevladina organizacija inicira

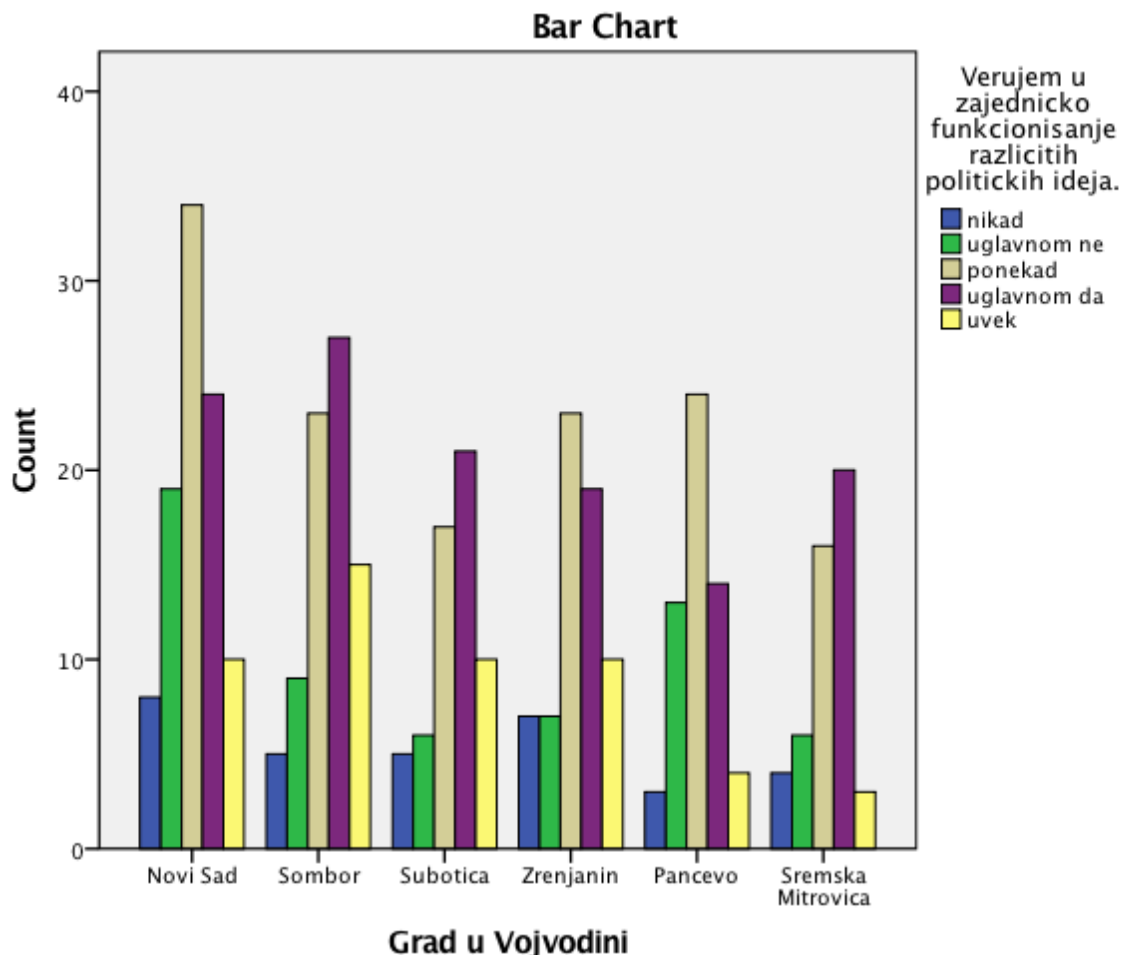
Grafikon 12. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 12 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji se izjasnio da nikad ne potpisuje peticije koje smatra značajnim bez obzira koja ih politička stranka ili NVO organizuje, živi u Zrenjaninu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek potpisuju peticije živi u Somboru. Dominira središnji odgovor koji glasi „ponekad” u svim gradovima, što zapravo ništa ne govori o aktivizmu i o odluci da se nešto peticijom podržava.

Pitanje broj 13: Verujem u zajedničko funkcionisanje različitih političkih ideja

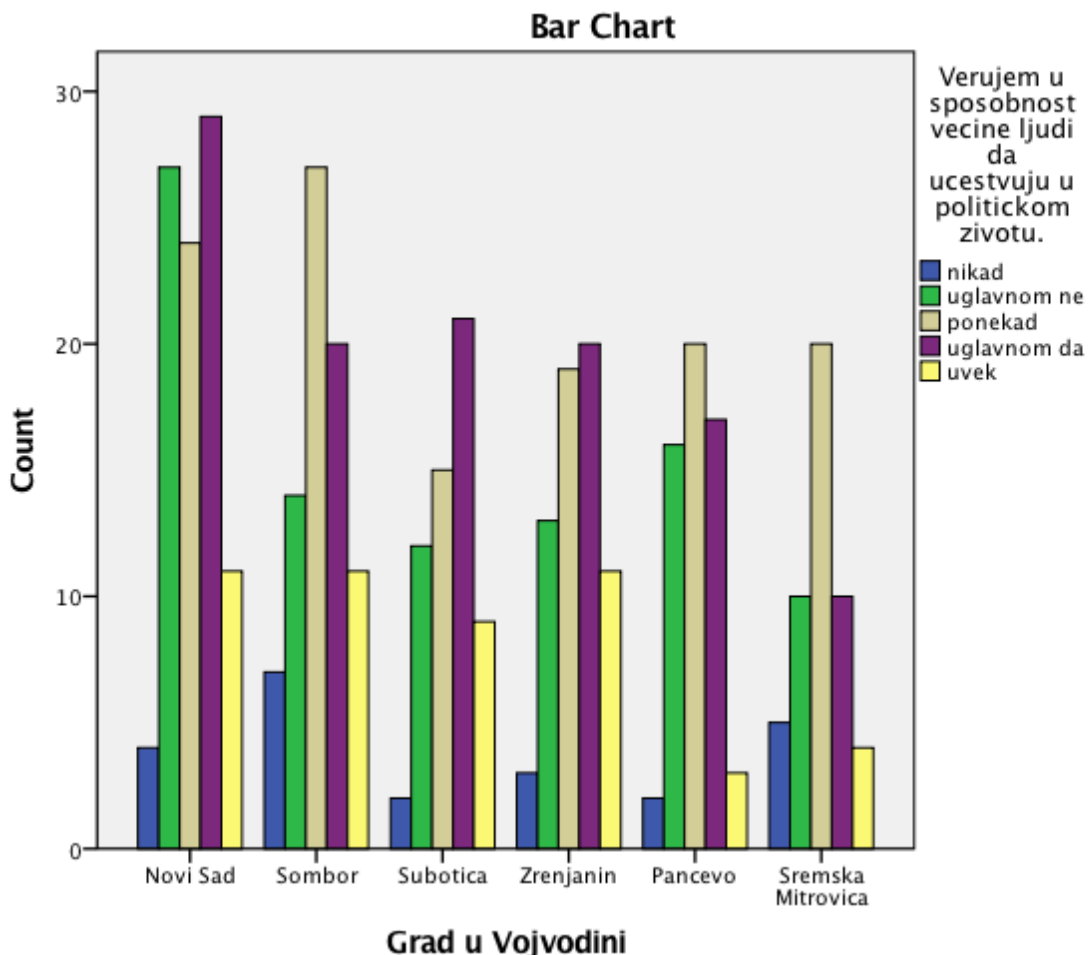
Grafikon 13. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 13 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da ne veruju u zajedničko funkcionisanje različitih političkih ideja živi u Novom Sadu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da u potpunosti veruju u zajedničko funkcionisanje različitih političkih ideja živi u Somboru. Ako bi se odgovori na ovo pitanje posmatrali kao svojevrsan demokratski potencijal, Sombor bi imao najviše elemenata za demokratske odnose. Istovremeno, Sombor je i grad sa najbrojnim skupštinskim funkcionisanjem različitih stranaka i udruženja.

Pitanje broj 14: Verujem u sposobnost većine ljudi da učestvuju u političkom životu

Grafikon 14. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 14 u odnosu na mesto boravka ispitanika

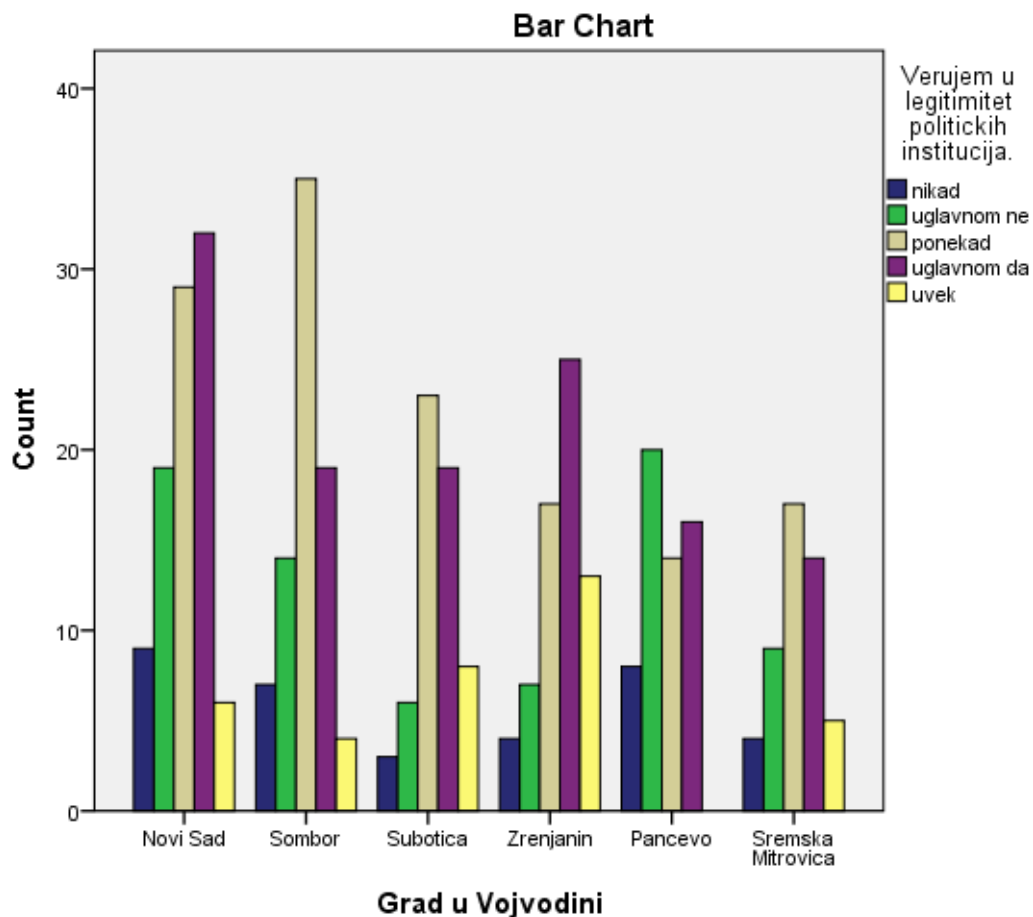

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikako ne veruju u sposobnost većine ljudi da učestvuju u političkom životu živi u Somboru, dok je jednak procenat ispitanika koji su se izjasnili da u potpunosti veruju u sposobnost većine ljudi da učestvuju u političkom životu živi u Novom Sadu, Somboru i Zrenjaninu. U odnosu na ovo pitanje se prvi put uspostavila normalna raspodela u odgovorima u svim ispitivanim gradovima.

Pitanje broj 15: Verujem u legitimitet političkih institucija

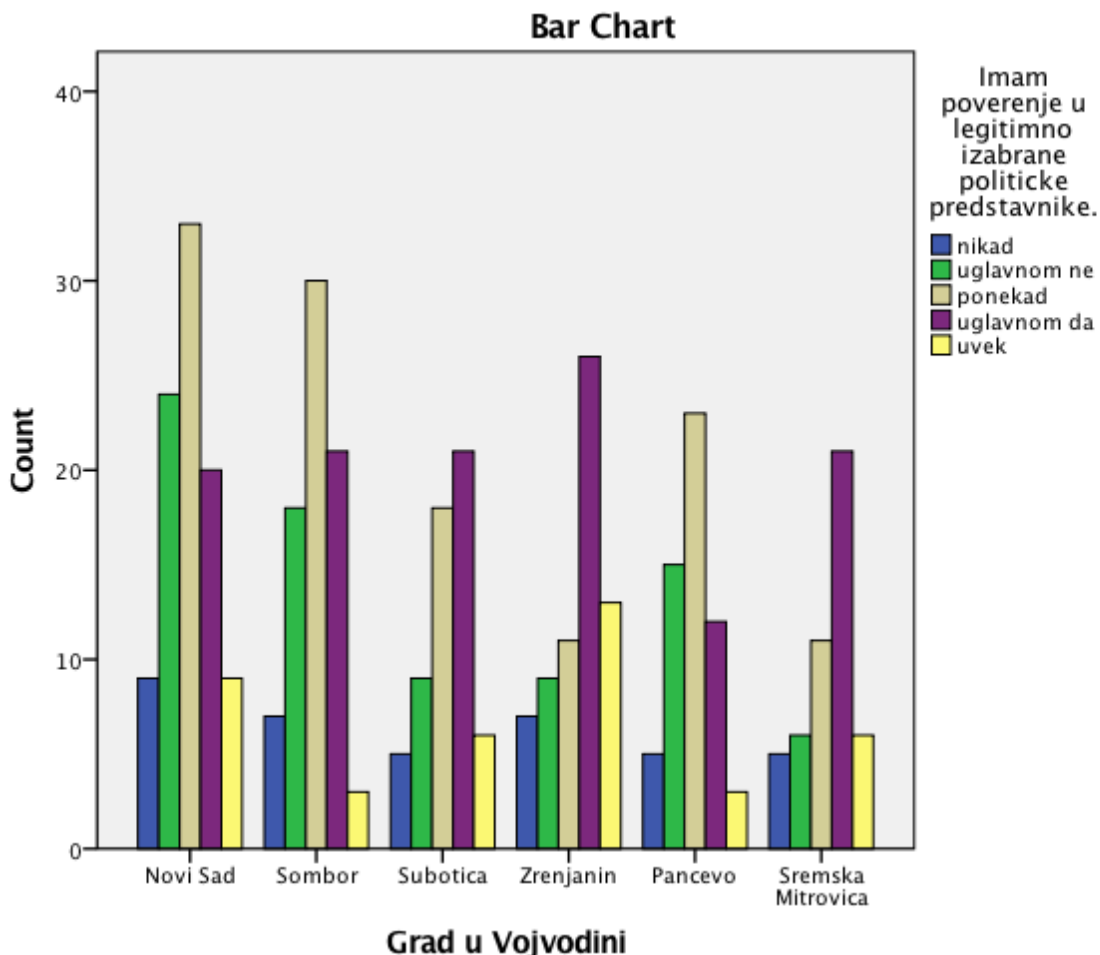
Grafikon 15. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 15 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji nikako ne veruje u legitimitet političkih institucija živi u Novom Sadu, dok najveći procenat ispitanika koji u potpunosti veruje u legitimitet političkih institucija živi u Zrenjaninu. Kao članovi stranaka, ovakvi rezultati su veoma loši ili samo pokazuju da je način uspostavljanja legitimiteta političkih institucija problematičan, čak i za one koji ih uspostavljaju.

Pitanje broj 16: Imam poverenje u legitimno izabrane političke predstavnike

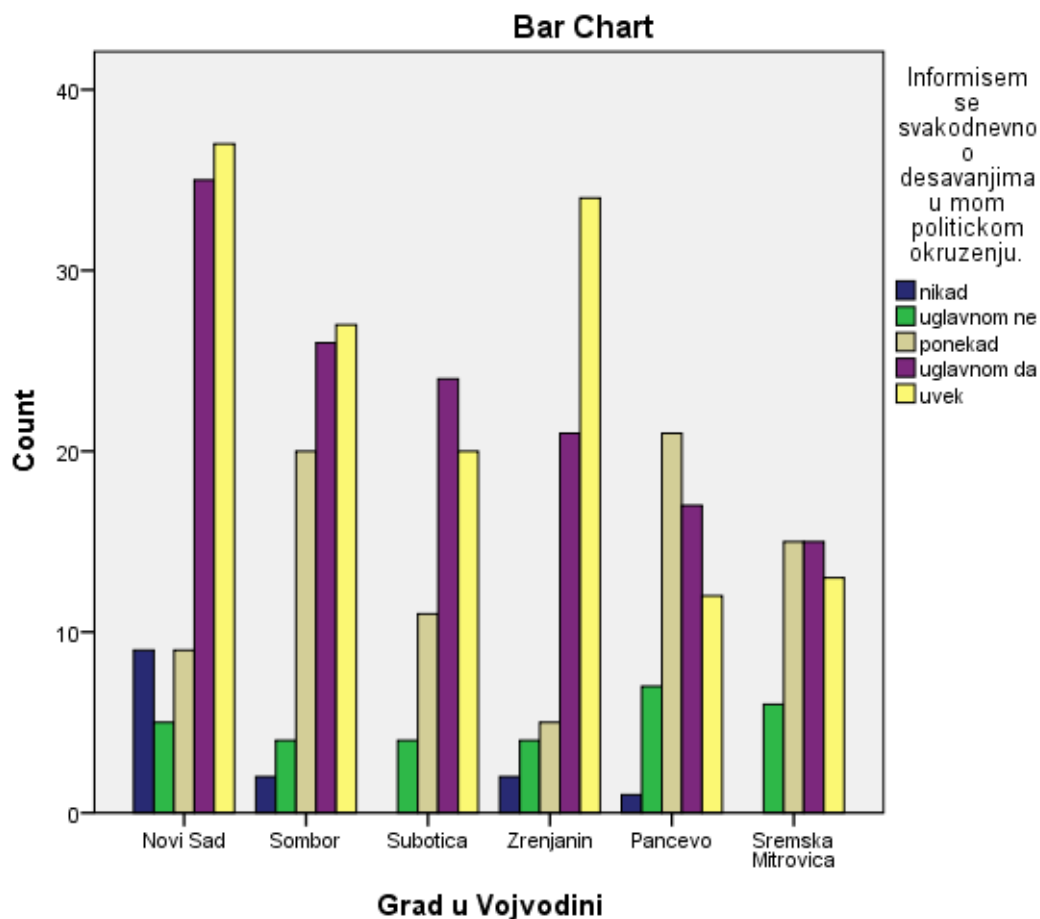
Grafikon 16. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 16 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji nikako nemaju poverenja u legitimno izabrane političke predstavnike živi u Novom Sadu, dok najveći procenat ispitanika koji imaju puno poverenje u legitimno izabrane političke predstavnike živi u Zrenjaninu. U Somboru i Pančevu je više nepoverenja, nego poverenja, a u Novom Sadu je taj broj isti. Učestalost izbora odgovora „ponekad” verovatno više znači u ponekog predstavnika (samo što to nije bila opcija).

Pitanje broj 17: Informišem se svakodnevno o dešavanjima u mom političkom okruženju

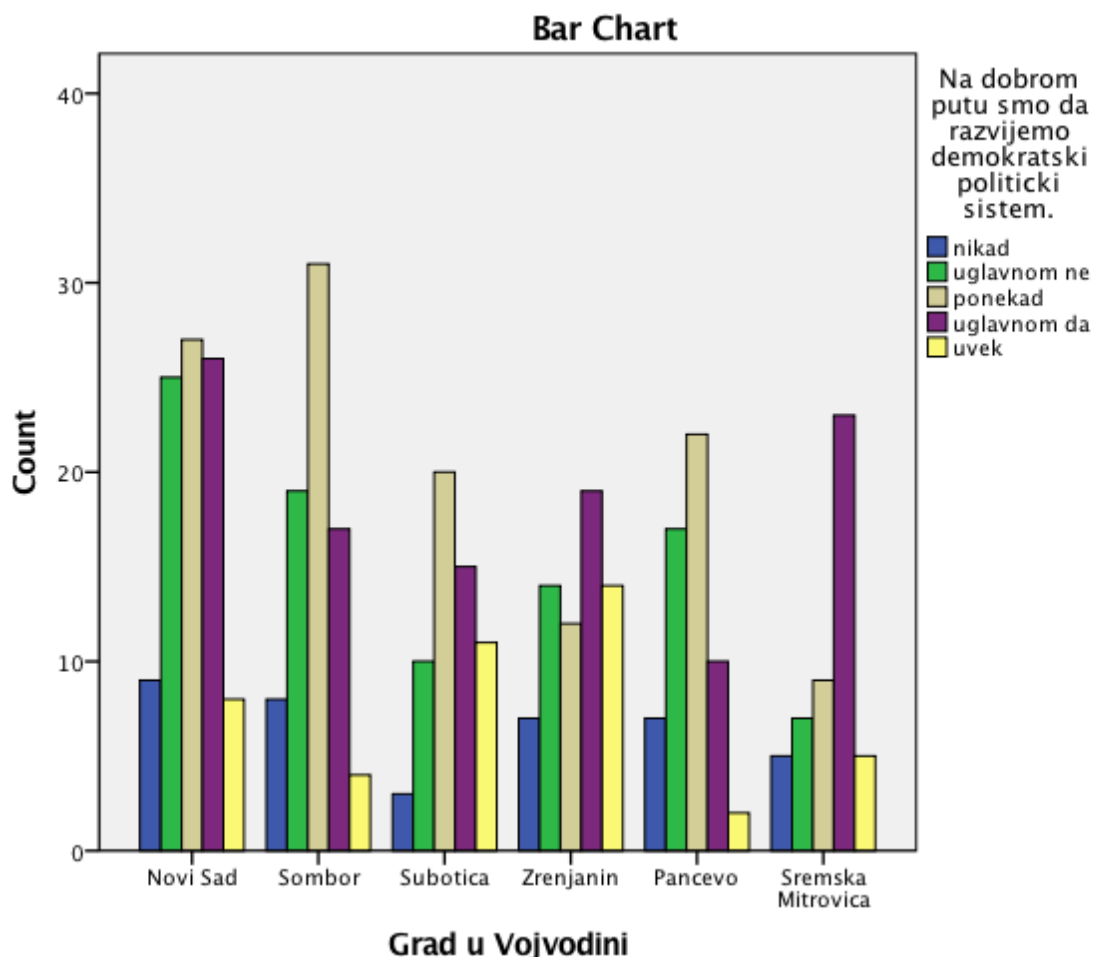
Grafikon 17. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 17 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji se nikad i uvek informišu o svakodnevnim dešavanjima u njihovom političkom okruženju živi u Novom Sadu. Veoma visoki skorovi u svim gradovima pokazuju da je informisanost o dešavanjima u političkom okruženju veoma značajne za sve ispitanike.

Pitanje broj 18: Na dobrom smo putu da razvijemo demokratski politički sistem

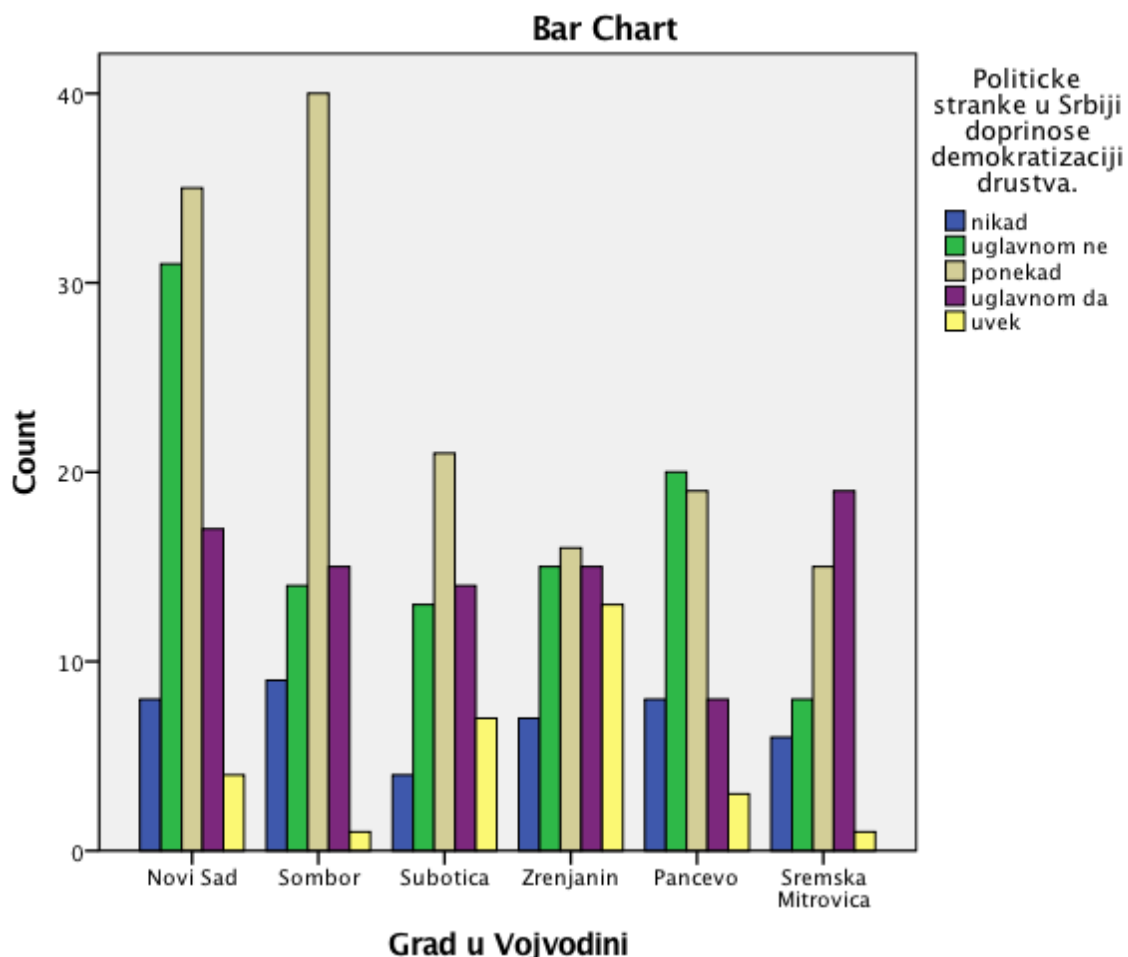
Grafikon 18. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 18 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji se izjasnio da nismo na dobrom putu da razvijemo demokratski politički sistem živi u Novom Sadu, dok najveći procenat ispitanika koji se u potpunosti slažu da smo u potpunosti na dobrom putu da razvijemo demokratski politički sistem živi u Zrenjaninu. Sumnja u razvijanje demokratskog političkog sistema je, prema odgovorima ispitanika, visoko izražena.

Pitanje broj 19: Političke stranke u Srbiji doprinose demokratizaciji društva

Grafikon 19. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 19 u odnosu na mesto boravka ispitanika

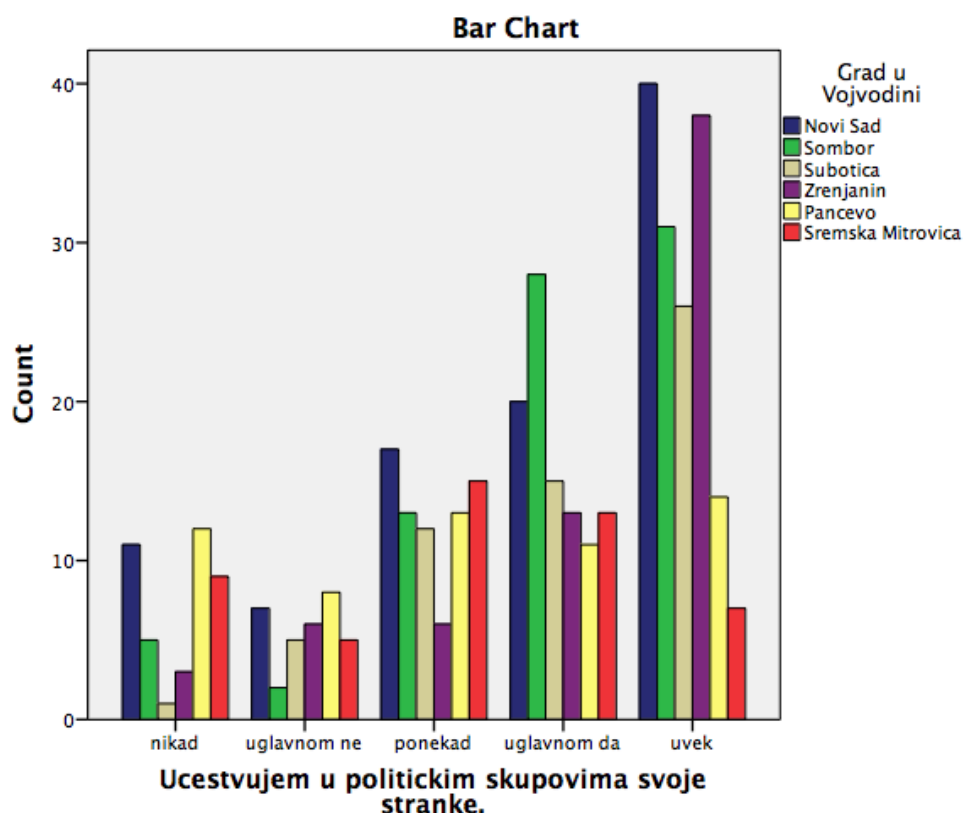

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da političke stranke u Srbiji nikako ne doprinose demokratizaciji društva živi u Somboru, Novom Sadu i Pančevu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da političke stranke u potpunosti doprinose demokratizaciji društva živi u Zrenjaninu. Odgovor na ovo pitanje od strane članova političkih stranaka je veoma loš i govori posredno i o njihovim međusobnim odnosima, koji su u većini gradova opterećeni konfliktima.

Kako bi se preciznije sagledali odgovori ispitanika koji se tiču političkog aktivizma, sagledani su i kroz analizu odgovora na pojedinačne tvrdnje vezano za ovu skalu. Odgovori ispitanika na pojedinačnim tvrdnjama faktora politički aktivizam u odnosu na mesto boravka su sledeći:

Pitanje broj 1: Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke

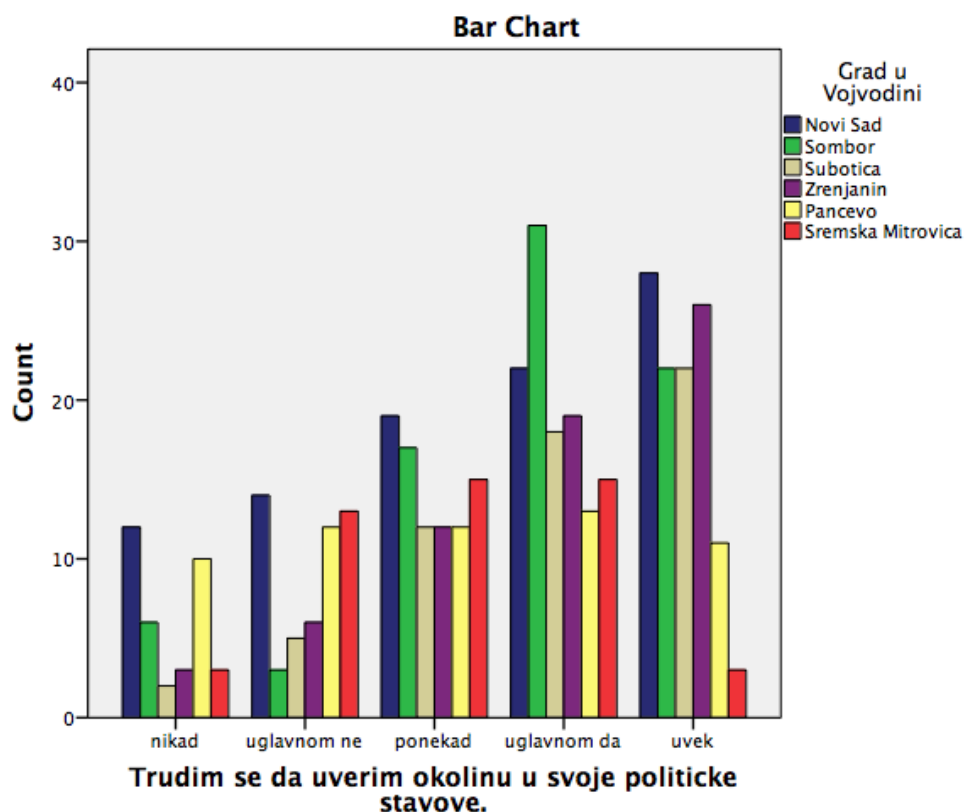
Grafikon 20. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 1 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad ne učestvuju u političkim skupovima svoje stranke žive u Pančevu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek učestvuju u političkim skupovima svoje stranke živi u Novom Sadu i odmah zatim u Zrenjaninu.

Pitanje broj 2: Trudim se da uverim okolinu u svoje političke stavove

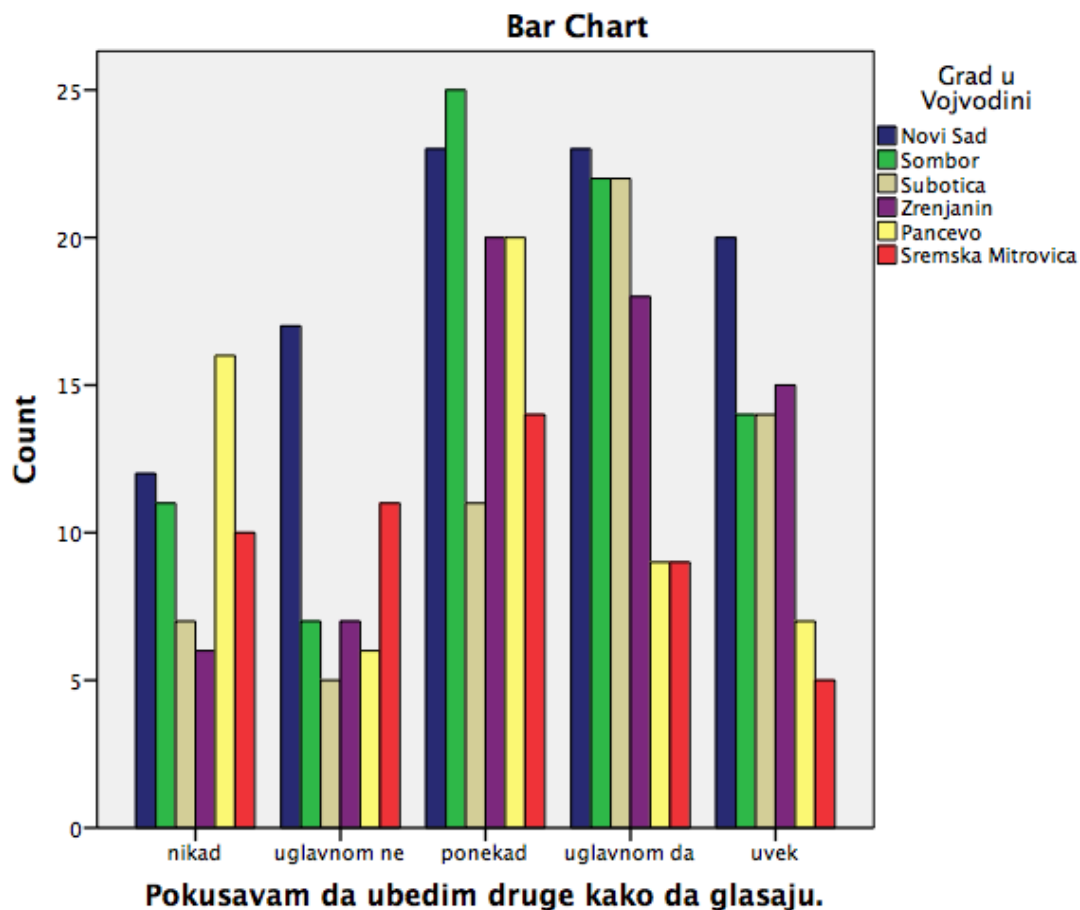
Grafikon 21. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 2 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da se uvek trude da uvere okolinu u svoje političke stavove žive u Novom Sadu i Zrenjaninu, mada je ta razlika između gradova veoma mala. Najmanje su izražene ponuđene tvrdnje u Novom Sadu i Pančevu. Prema datim odgovorima članovi stranaka se baš i ne trude naročito oko uveravanja drugih u svoje političke stavove.

Pitanje broj 3: Pokušavam da ubedim druge kako da glasaju

Grafikon 22. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 3 u odnosu na mesto boravka ispitanika

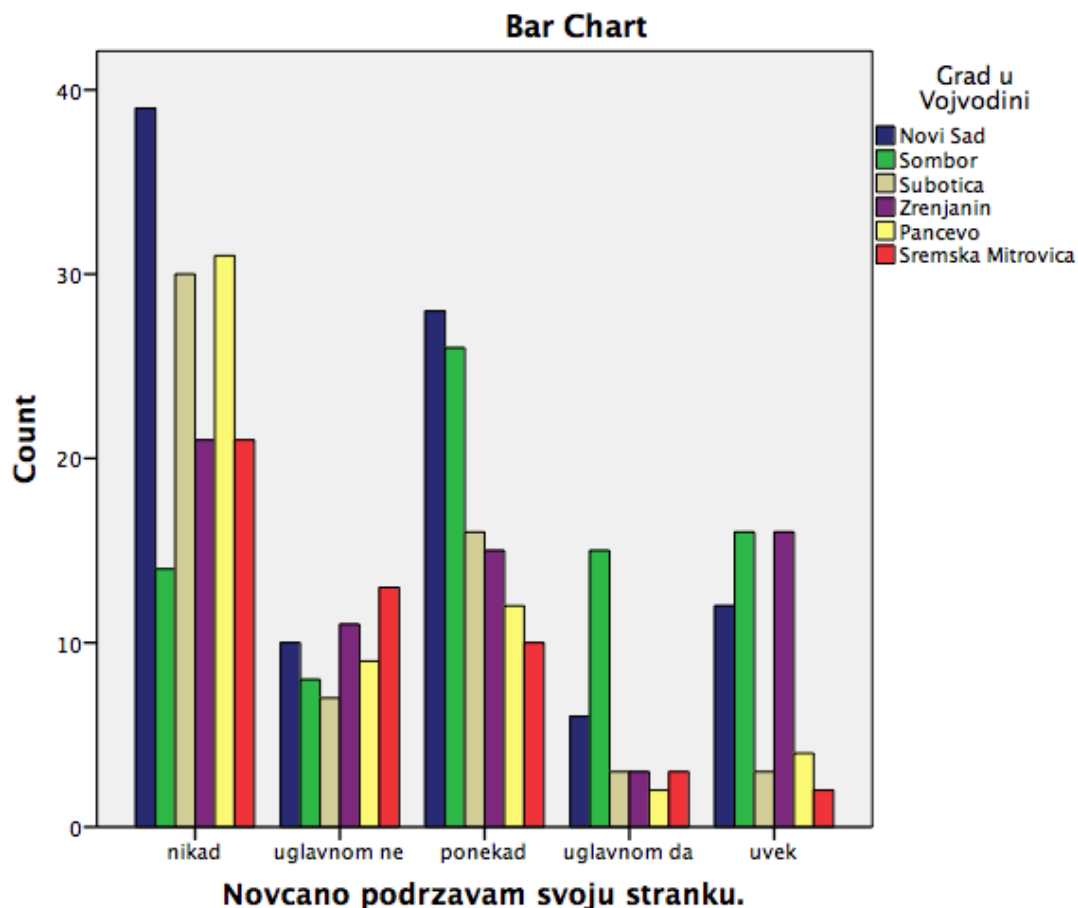

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad ne pokušavaju da ubede druge kako da glasaju žive u Pančevu i u Novom Sadu, dok je najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek pokušavaju da ubede druge kako da glasaju iz Novog Sada, ali su visoki skorovi i u Zrenjaninu, Somboru i Subotici.

Pitanje broj 4: Novčano podržavam svoju stranku

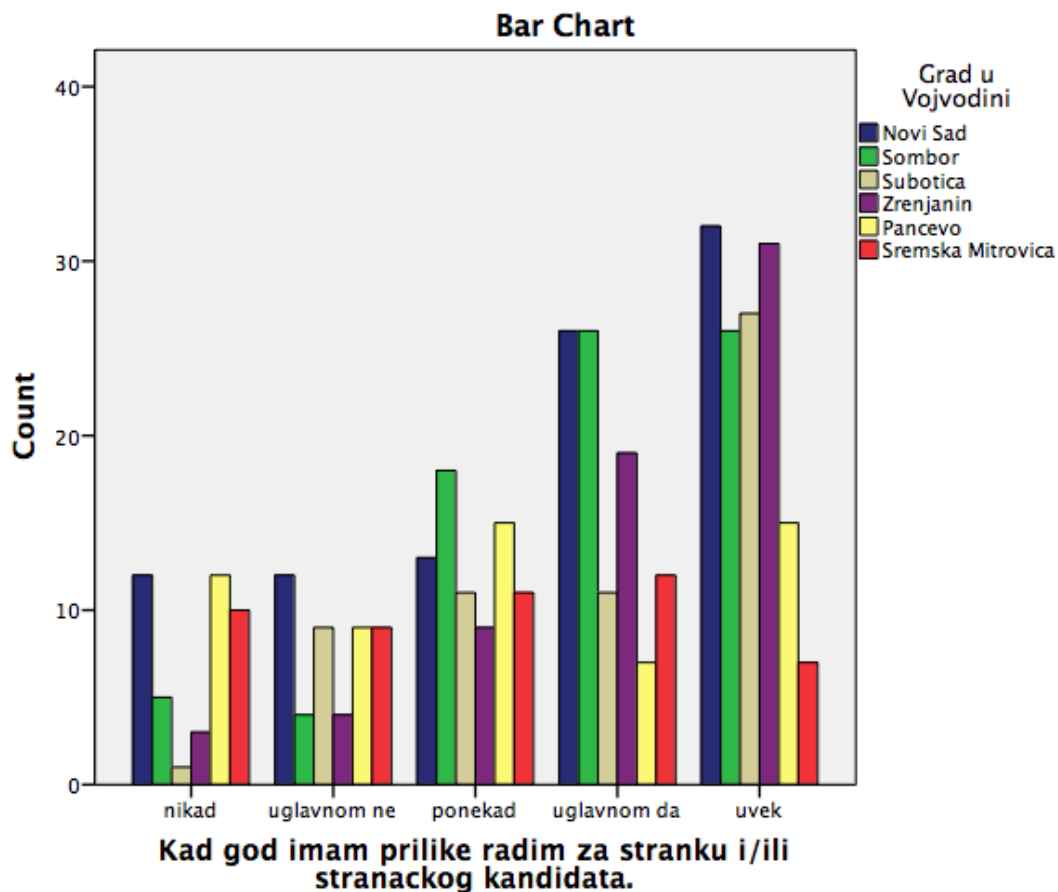
Grafikon 23. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 4 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad novčano ne podržavaju svoju stranku žive u Novom Sadu, Somboru i Pančevu, dok jednak procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek novčano podržavaju stranku živi u Somboru i Zrenjaninu. Uopšteno govoreći, veoma malo je članova stranaka koji novčano podržavaju svoju stranku.

Pitanje broj 5: Kad god imam prilike radim za stranku i/ili stranačkog kandidata

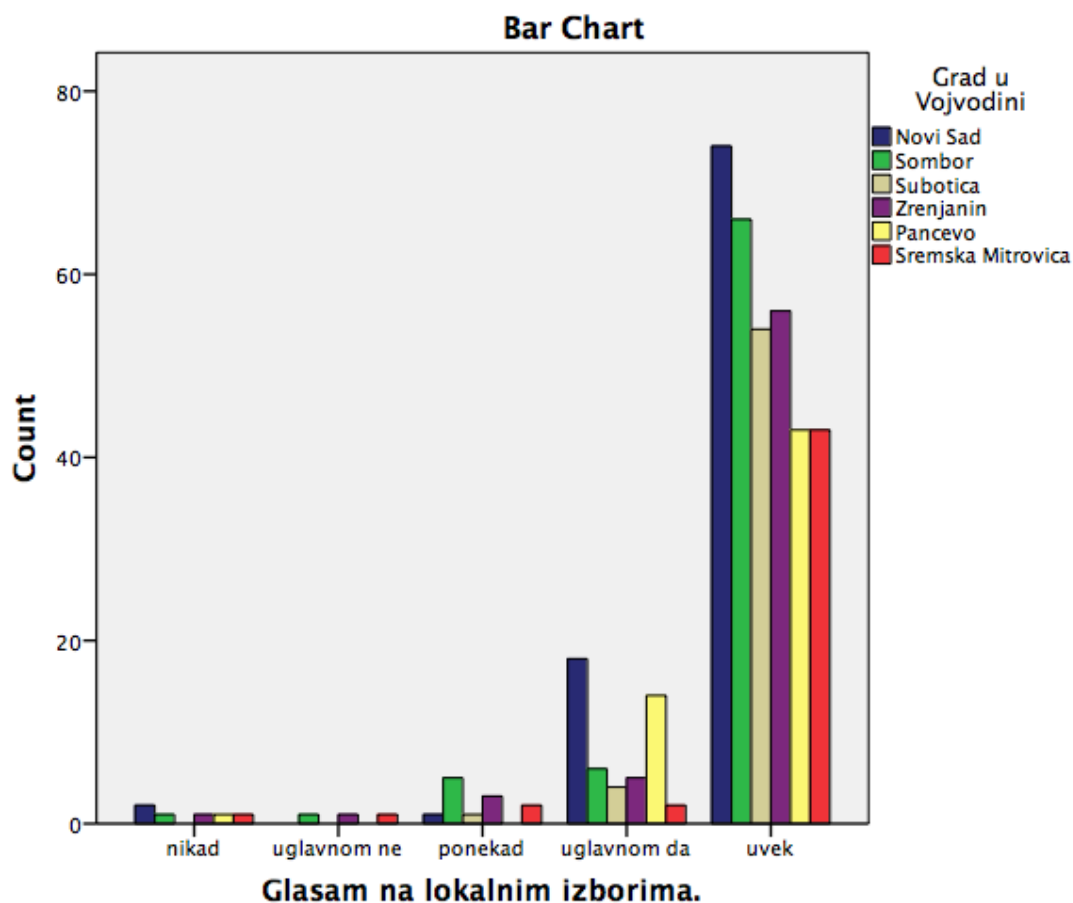
Grafikon 24. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 5 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Jednak procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad kada imaju prilike ne rade za stranku i/ili stranačkog kandidata žive u Novom Sadu i Pančevu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek kada imaju prilike rade za stranku i/ili stranačkog kandidata živi u Novom Sadu. Veoma visoki pokazatelji su i u Zrenjaninu, Subotici i Somboru.

Pitanje broj 6: Glasam na lokalnim izborima

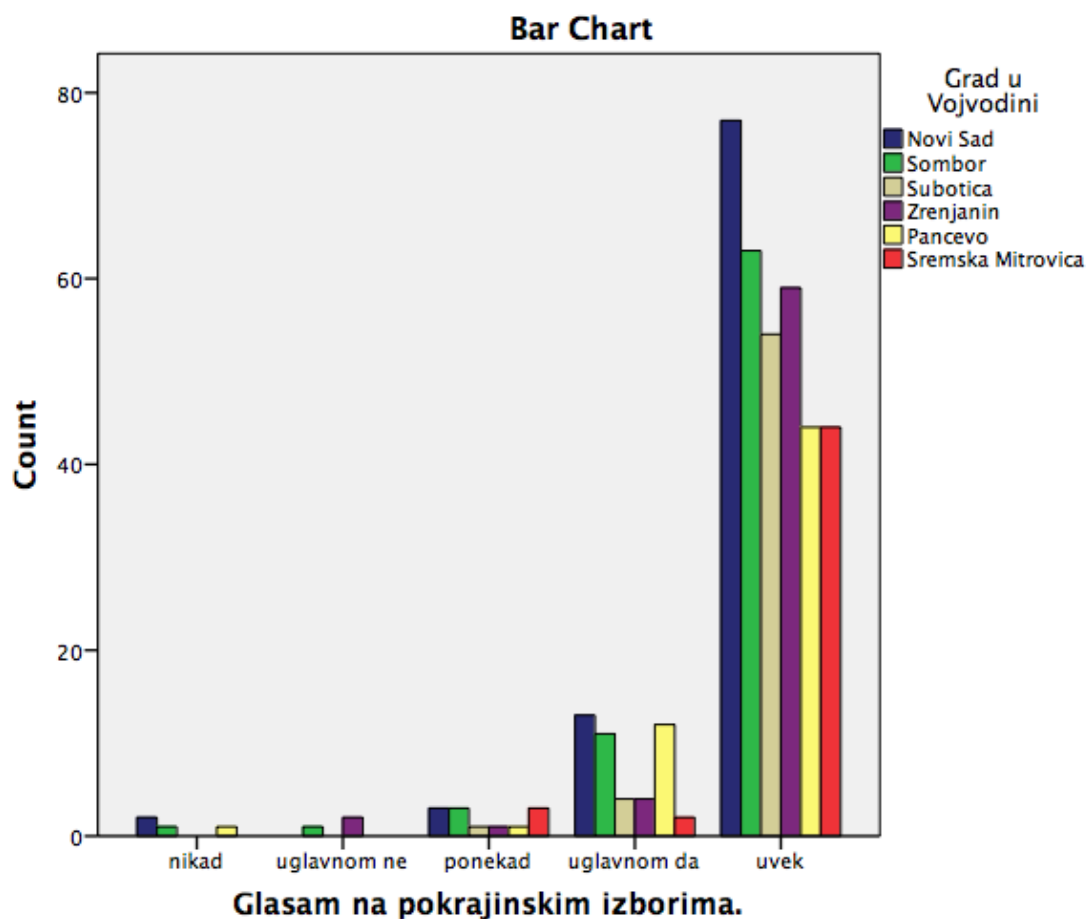
Grafikon 25. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 6 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek glasaju na lokalnim izborima živi u Novom Sadu, ali su visoki skorovi i u Somboru, Zrenjaninu i Subotici. Rezultati nedvosmisleno pokazuju da je glasanje jedan od prioriteta u političkom aktivizmu ispitivanih članova stranaka.

Pitanje broj 7: Glasam na pokrajinskim izborima

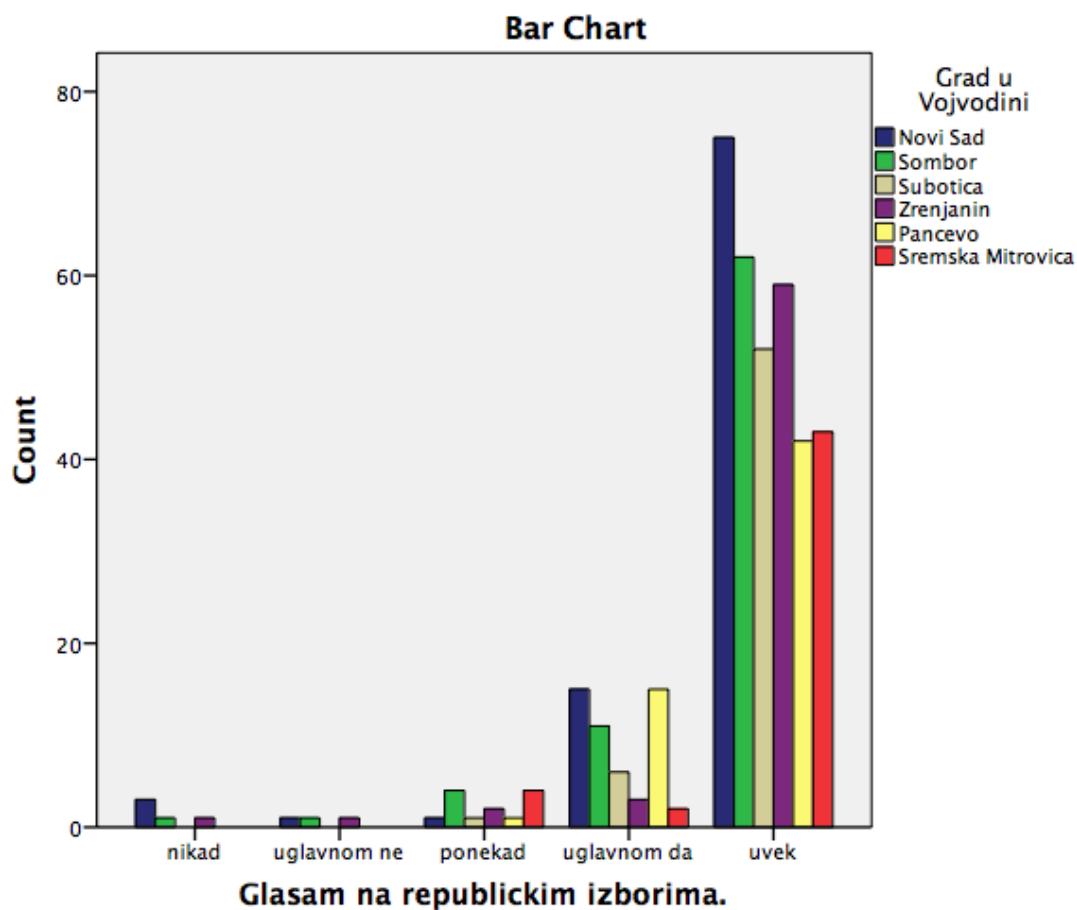
Grafikon 26. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 7 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad i da uvek glasaju na pokrajinskim izborima živi u Novom Sadu, zatim Somboru, Zrenjaninu i Subotici. Veoma mali broj odgovora je da nikada ne glasaju na pokrajinskim izborima, što govori o značaju koji se pridaje samim izborima među članovima političkih stranaka.

Pitanje broj 8: Glasam na republičkim izborima

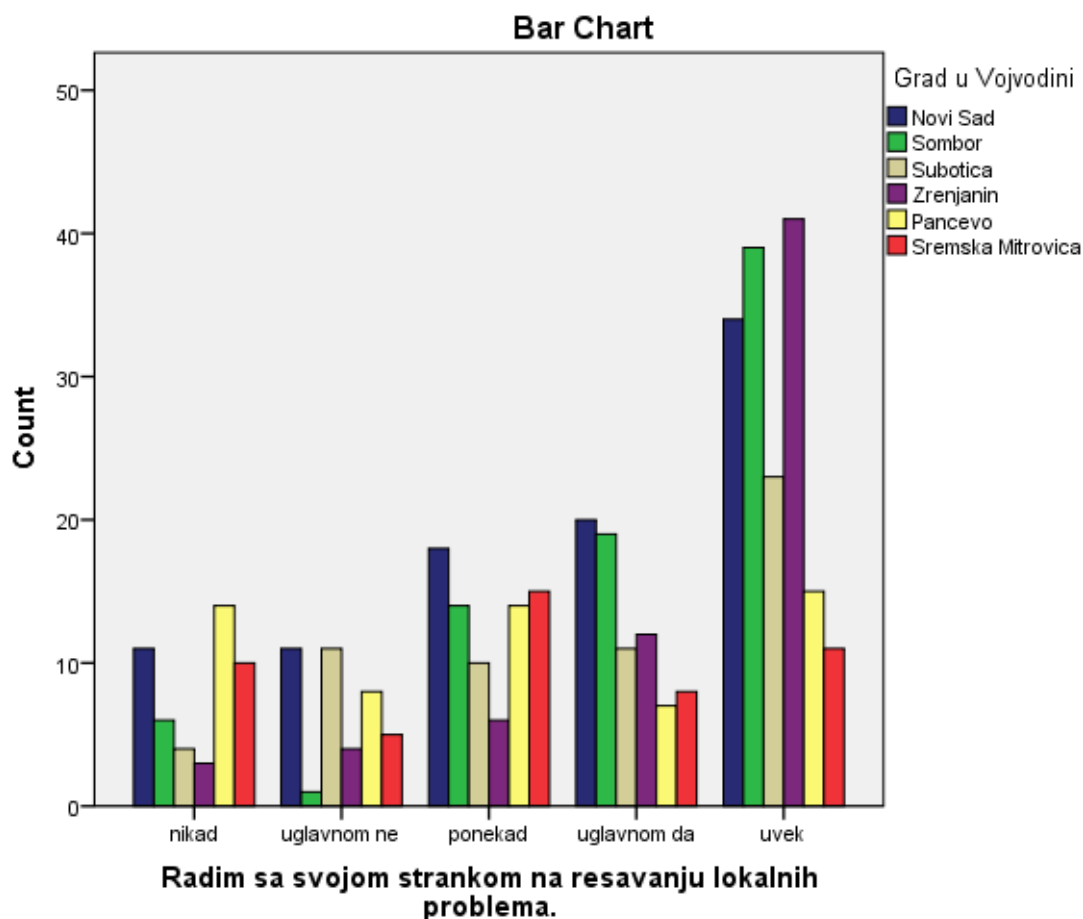
Grafikon 27. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 8 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek glasaju na republičkim izborima živi u Novom Sadu, ali su visoki skorovi i u Somboru, Zrenjaninu i Subotici. Veoma mali broj ispitanika se izjasnilo da nikada ne glasa na republičkim izborima.

Pitanje broj 9: Radim sa svojom strankom na rešavanju lokalnih problema

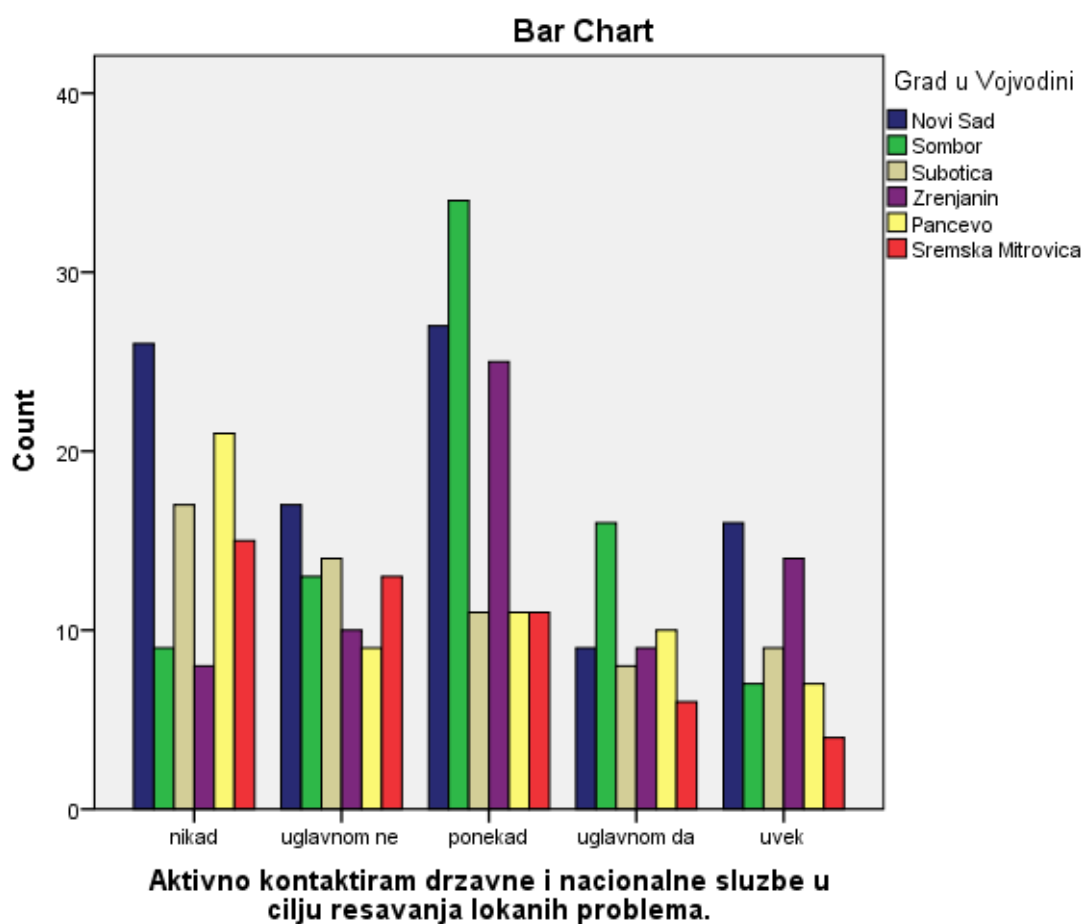
Grafikon 28. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 9 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikad ne rade sa svojom strankom na rešavanju lokalnih problema živi u Pančevu, Sremskoj Mitrovici i Novom Sadu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da sa svojom strankom uvek rade na rešavanju lokalnih problema živi u Zrenjaninu, Somboru i Novom Sadu. Raspršenost odgovora na ovo pitanje ukazuje na problem u aktivizmu članova političkih stranaka.

Pitanje broj 10: Aktivno kontaktiram državne i nacionalne službe u cilju rešavanja lokalnih problema

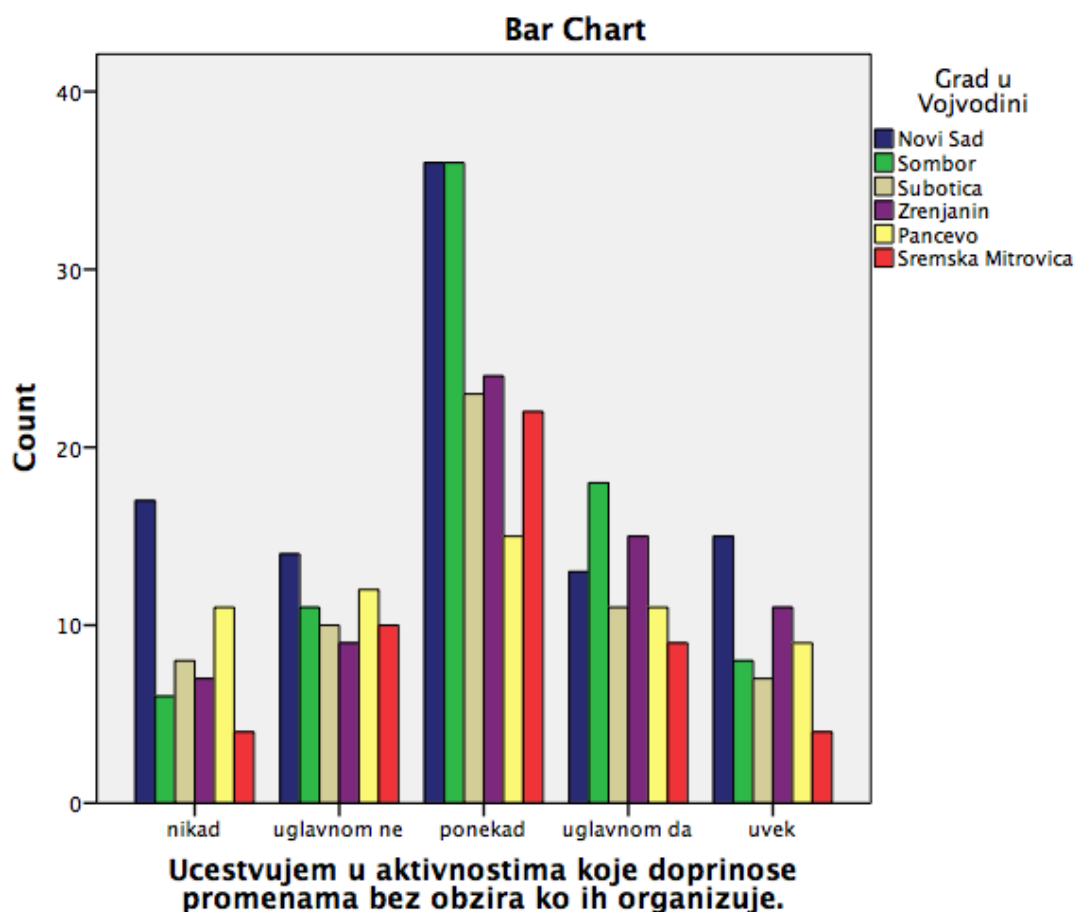
Grafikon 29. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 10 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da u najvećoj meri nikad aktivno kontaktiraju državne i nacionalne službe u cilju rešavanja lokalnih problema živi u Novom Sadu, a zatim u Pančevu. Najviše ispitanika koji aktivno kontaktiraju državne i nacionalne službe u cilju rešavanja lokalnih problema živi u Novom Sadu i Zrenjaninu.

Pitanje broj 11: Učestvujem u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje

Grafikon 30. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 11 u odnosu na mesto boravka ispitanika

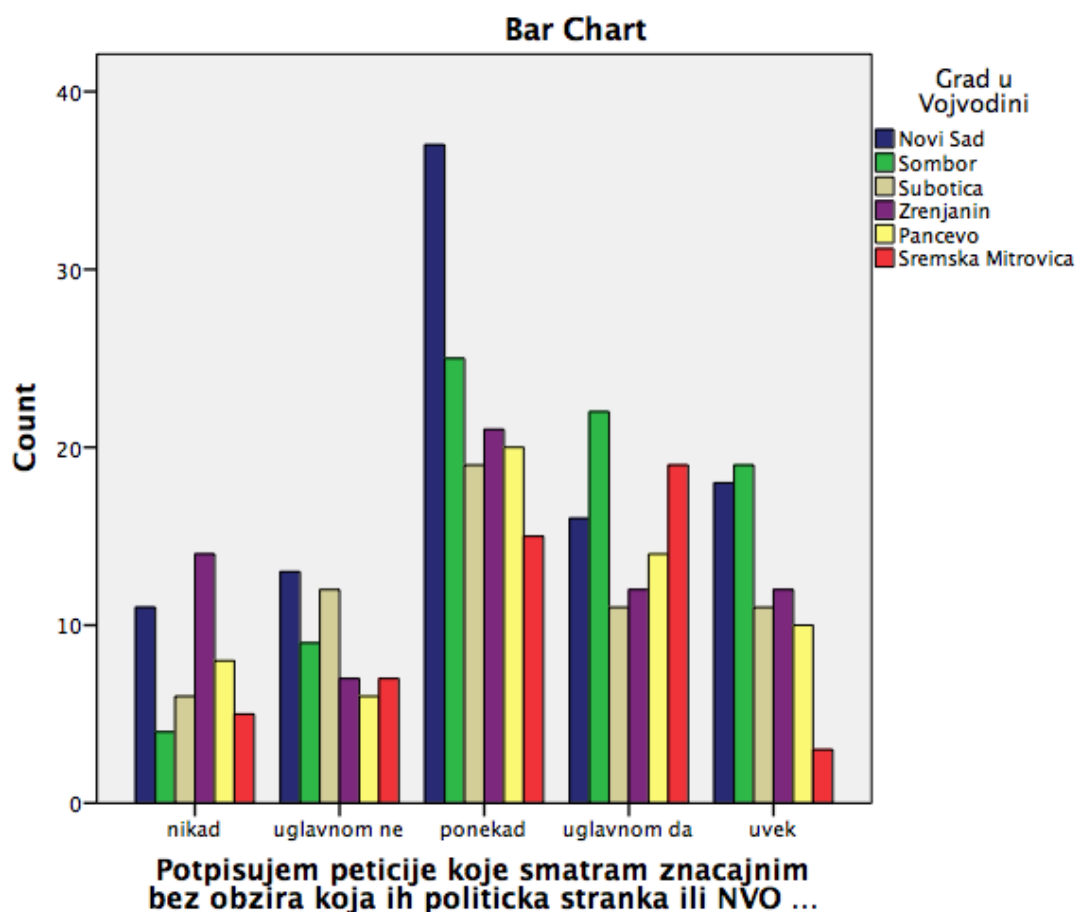

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek i nikad učestvuju u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje, živi u Novom Sadu. Najčešći odgovor za većinu ispitanika iz svih 6 gradova je „ponekad”. Veoma niske skorove su pokazali ispitanici iz Pančeva.

Pitanje broj 12: Potpisujem peticije koje smatram značajnim, bez obzira koja ih politička stranka ili nevladina organizacija inicira

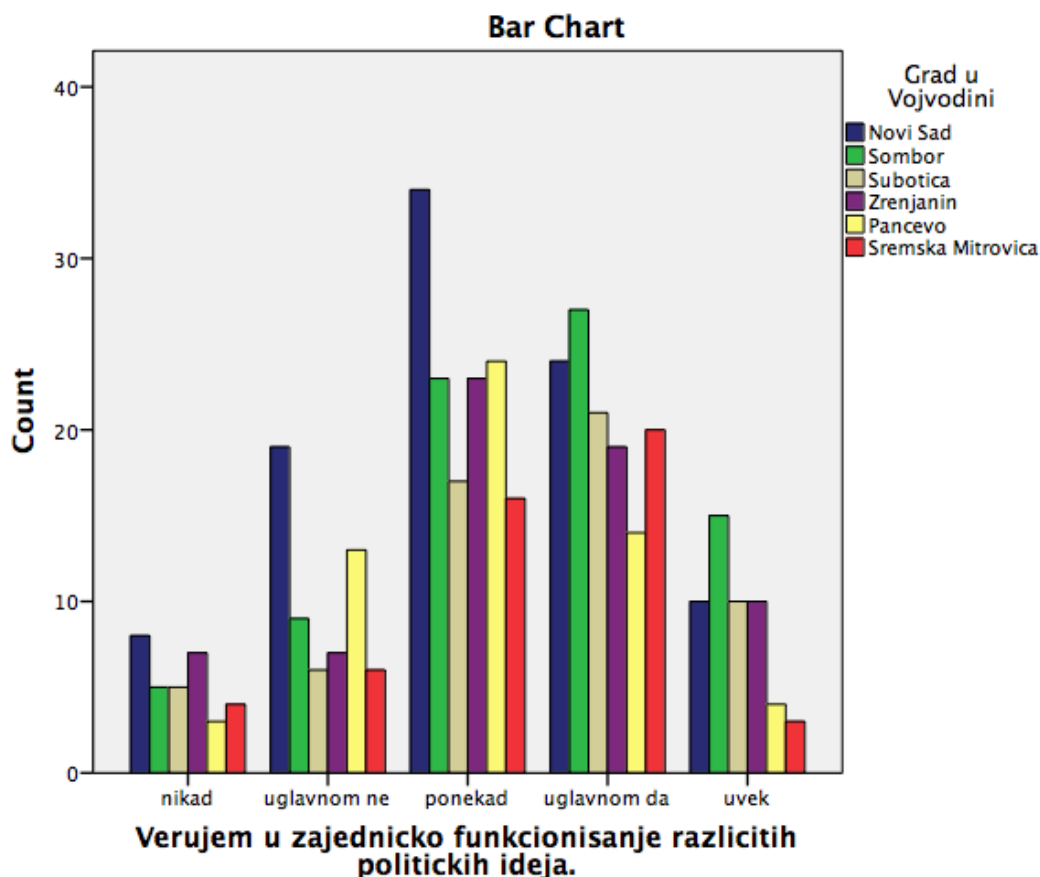
Grafikon 31. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 12 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji se izjasnio da nikad ne potpisuje peticije koje smatra značajnim bez obzira koja ih politička stranka ili NVO organizuje, živi u Zrenjaninu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da uvek potpisuju peticije živi u Somboru. Dominacija odgovora „ponekad” čak i u gradovima u kojima je pozitivno izjašnjavanje na tvrdnju veoma visoko, ukazuje na nedoslednost u političkom aktivizmu.

Pitanje broj 13: Verujem u zajedničko funkcionisanje različitih političkih ideja

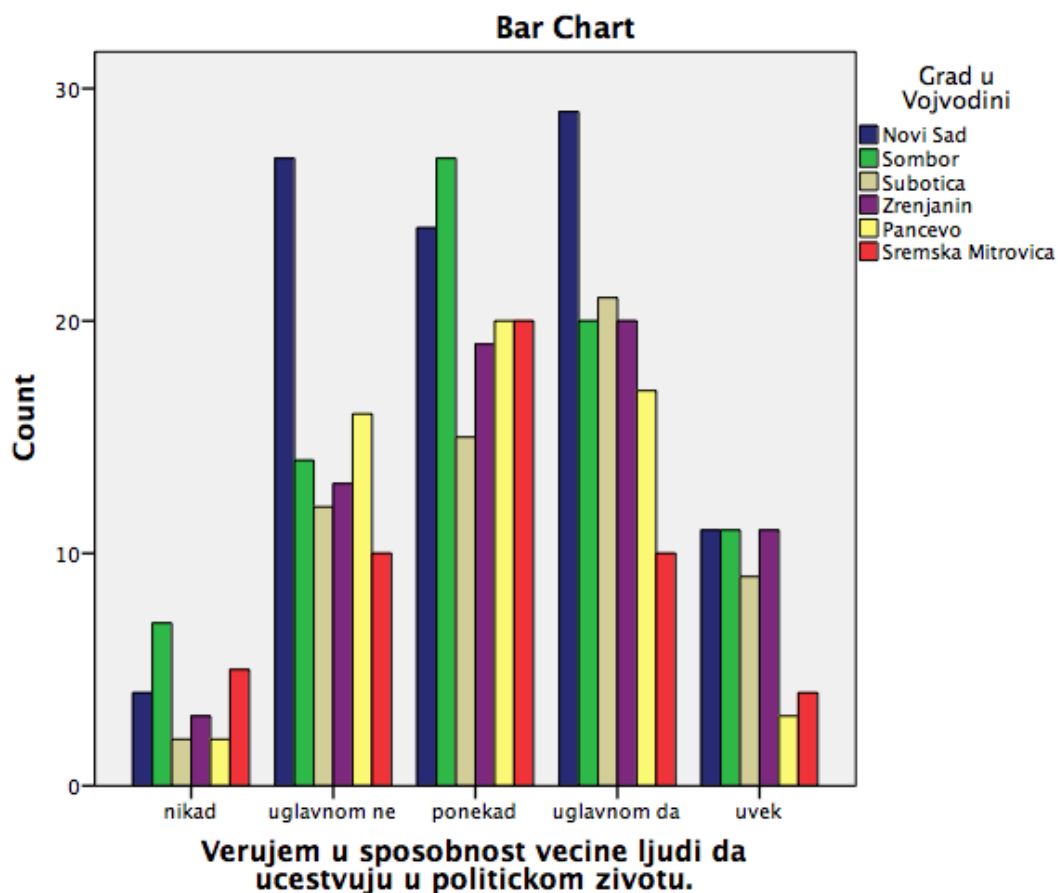
Grafikon 32. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 13 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da ne veruju u zajedničko funkcionisanje različitih političkih ideja živi u Novom Sadu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da u potpunosti veruju u zajedničko funkcionisanje različitih političkih ideja živi u Somboru. Veliki broj odgovora „ponekad” samo pokazuje nespremnost za izjašnjavanje i nejasno određenje kada je u pitanju politički aktivizam.

Pitanje broj 14: Verujem u sposobnost većine ljudi da učestvuju u političkom životu

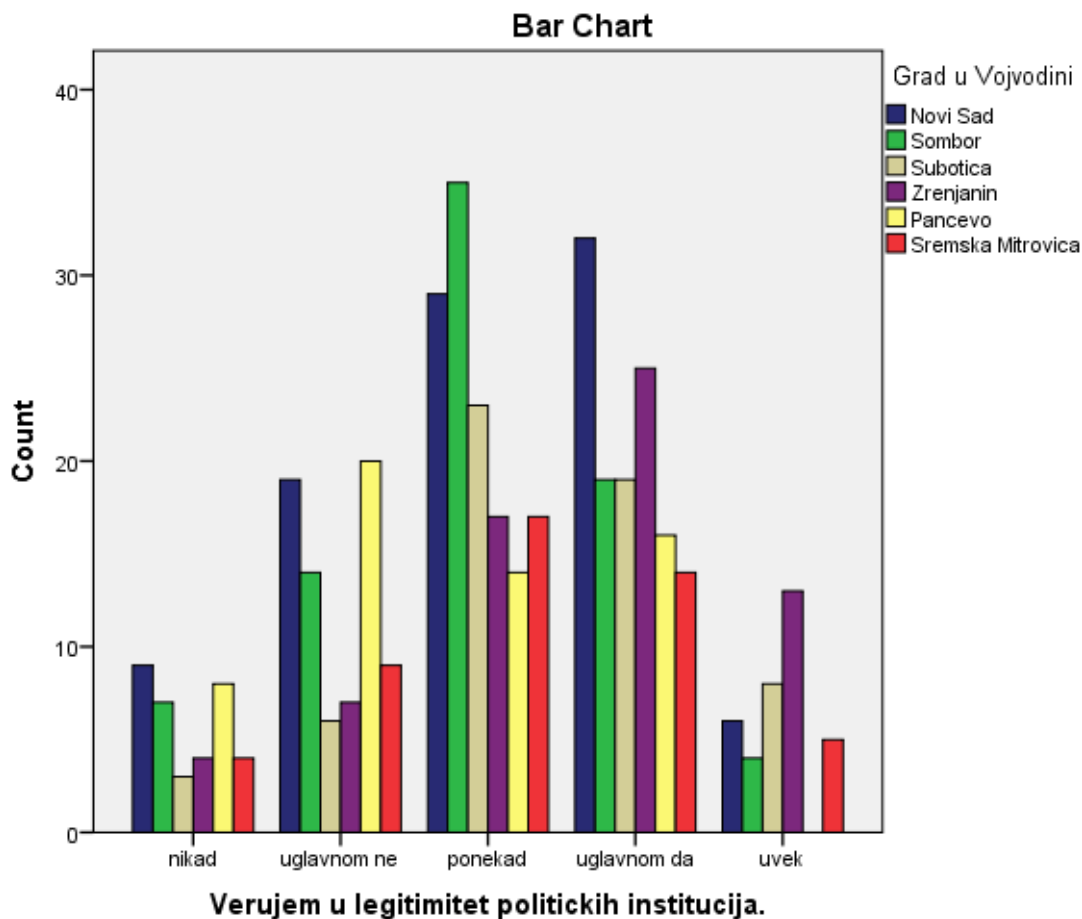
Grafikon 33. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 14 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da nikako ne veruju u sposobnost većine ljudi da učestvuju u političkom životu živi u Somboru, dok je jednak procenat ispitanika koji su se izjasnili da u potpunosti veruju u sposobnost većine ljudi da učestvuju u političkom životu živi u Novom Sadu, Somboru i Zrenjaninu.

Pitanje broj 15: Verujem u legitimitet političkih institucija

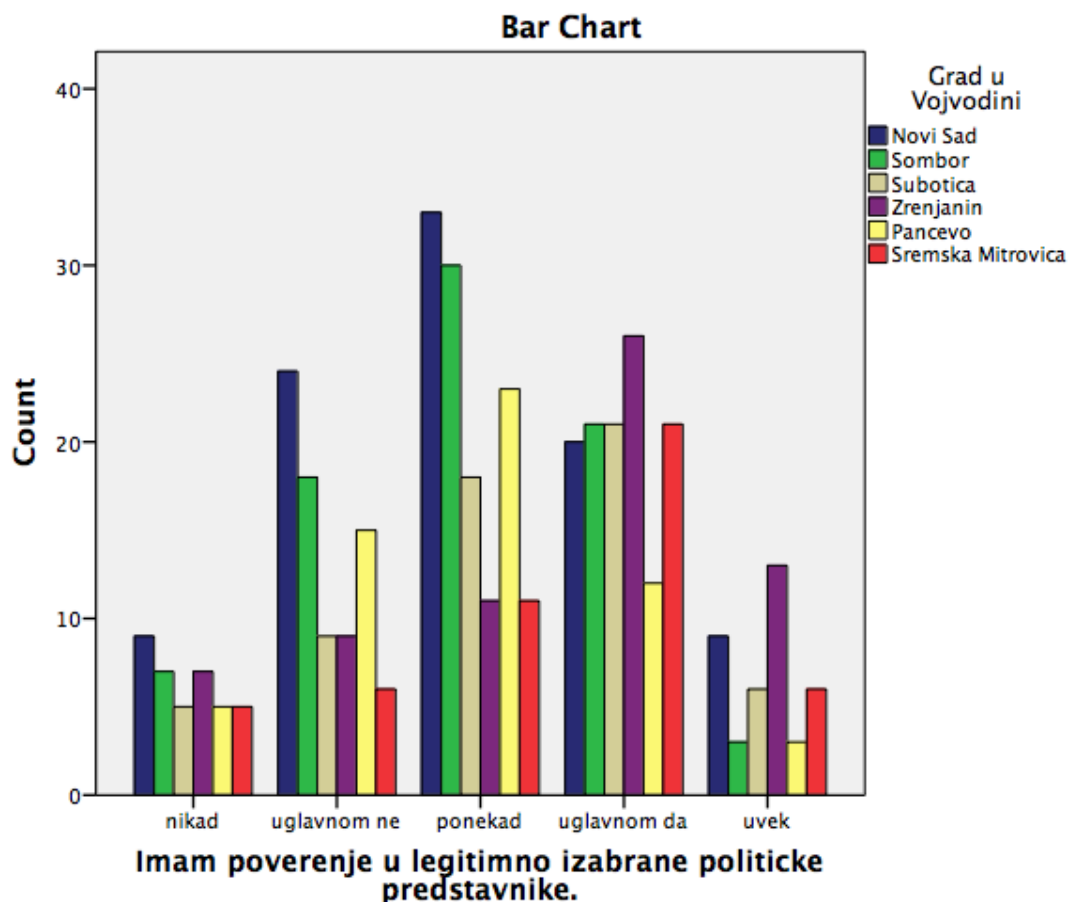
Grafikon 34. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 15 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji nikako ne veruju u legitimitet političkih institucija živi u Novom Sadu, dok najveći procenat ispitanika koji u potpunosti veruju u legitimitet političkih institucija živi u Zrenjaninu. Ispitanici iz Novog Sada su se izdvojili na svih pet opcija odgovora, što bi bilo važno preciznije analizirati. Da li je u pitanju podela po stranačkim, sociodemografskim ili nekim drugim faktorima uticaja, ali ovaj rezultat je vrlo interesantan.

Pitanje broj 16: Imam poverenje u legitimno izabrane političke predstavnike

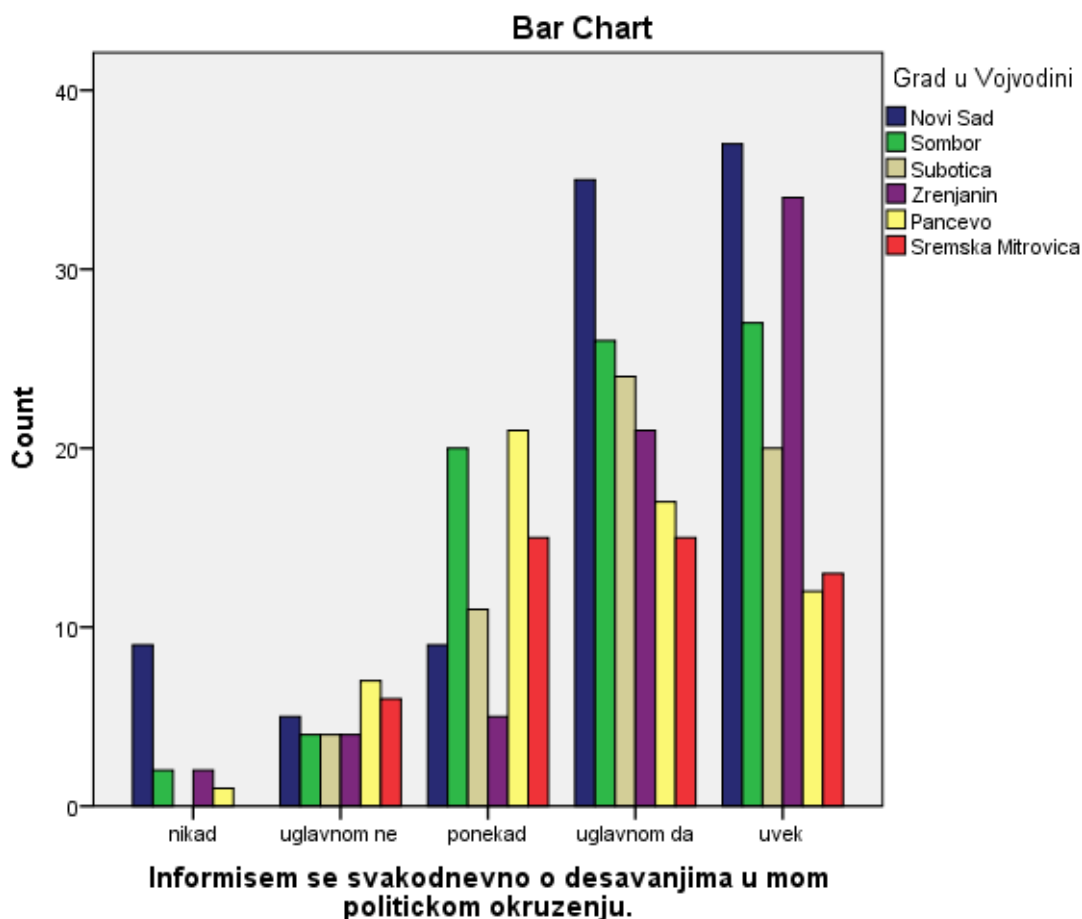
Grafikon 35. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 16 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Odgovori na pitanje o poverenju u legitimno izabrane predstavnike pokazuje da su odgovori koncentrisani oko srednjih vrednosti, i da najviše vrednosti poverenja iskazuju ispitanici iz Zrenjanina, a najmanje ispitanici iz Novog Sada. Opcija u odgovorima „uglavnom da“ je gotovo identična za sve gradove, sem Pančeva, što se vidi i po odgovorima „uglavnom ne“ koji su takođe visoki.

Pitanje broj 17: Informišem se svakodnevno o dešavanjima u mom političkom okruženju

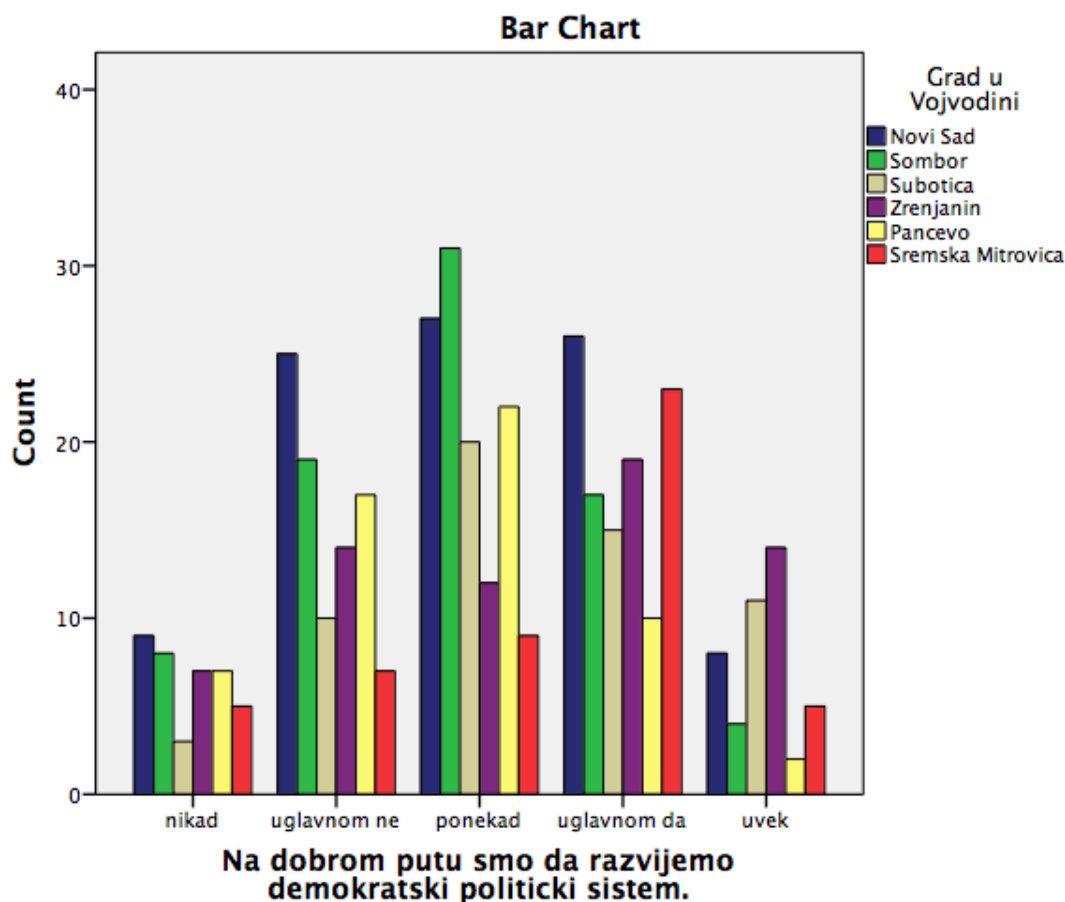
Grafikon 36. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 17 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji se nikad i uvek informišu o svakodnevnim dešavanjima u njihovom političkom okruženju živi u Novom Sadu. Značaj informisanja o svakodnevnim dešavanjima iskazuju i ispitanici iz Zrenjanina, Sombora i Subotice. Veoma niski skorovi su vezani za nepostojanja informisanja kod ispitanika.

Pitanje broj 18: Na dobrom smo putu da razvijemo demokratski politički sistem

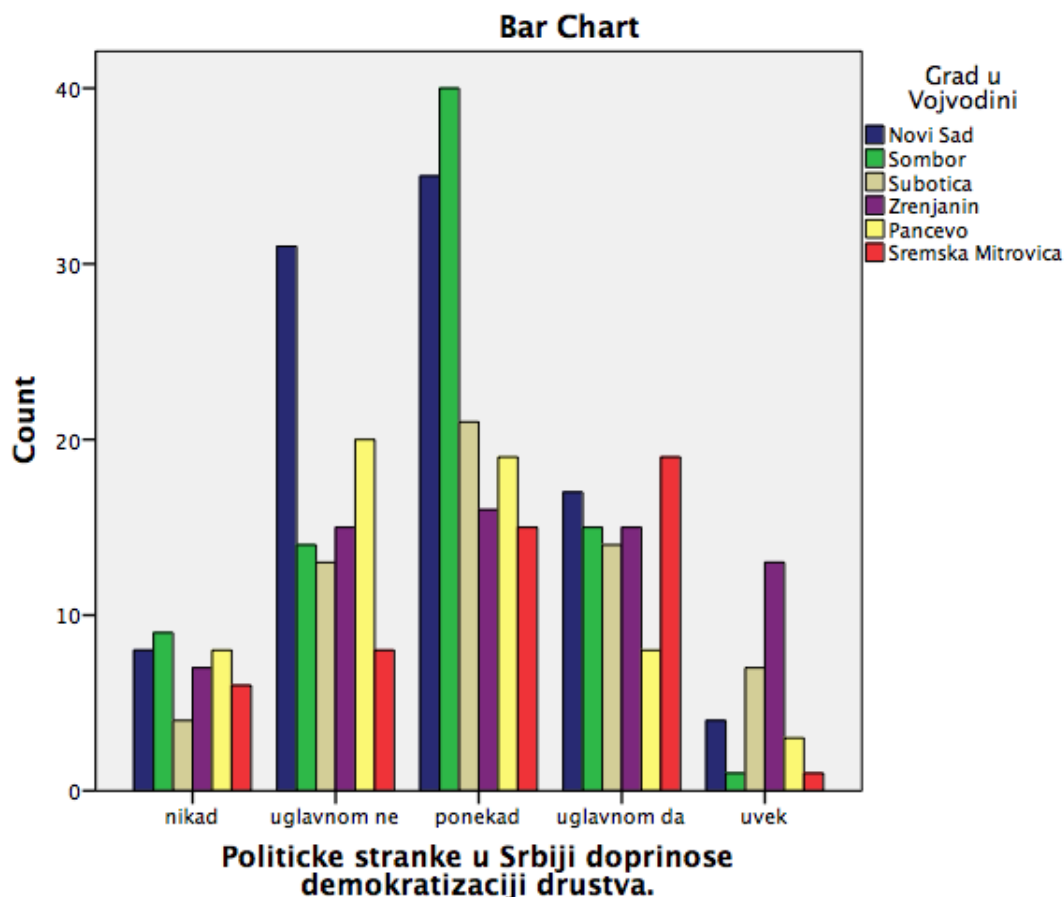
Grafikon 37. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 18 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji se izjasnio da nismo na dobrom putu da razvijemo demokratski politički sistem živi u Novom Sadu, zatim u Somboru, dok najveći procenat ispitanika koji se u potpunosti slažu da smo u potpunosti na dobrom putu da razvijemo demokratski politički sistem živi u Zrenjaninu, mada je to veoma skroman skor. Koncentrisani su odgovori oko srednjih vrednosti i odgovora ponekad.

Pitanje broj 19: Političke stranke u Srbiji doprinose demokratizaciji društva

Grafikon 38. Grafički prikaz odgovora ispitanika na pitanju br. 19 u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da političke stranke u Srbiji nikako ne doprinose demokratizaciji društva živi u Novom Sadu i Pančevu, dok najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da političke stranke u potpunosti doprinose demokratizaciji društva živi u Zrenjaninu. I u odgovorima na ovo pitanje su odgovori koncentrisani oko srednje vrednosti, što ne ukazuje na čvrsto uverenje članova političkih stranaka da političke stranke u Srbiji doprinose demokratizaciji društva.

6.5.1. Razlike u izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na mesto boravka ispitanika

Postoje statistički značajne razlike u ispoljenosti ispitivanih dimenzija u odnosu na mesto boravka ispitanika i to na: poverenje u politiku, modernističke vrednosti, tradicionalističke vrednosti, demokratska orijentacija i autokratska orijentacija (Prilog 17). Mere prosečne ispoljenosti kod ispitanika koji žive u gradu su veće nego kod ispitanika koji žive na selu na dimenzijama poverenje u politiku i modernističke vrednosti. Ispitanici koji žive na selu pokazali su više prosečne vrednosti na dimenzijama: tradicionalističke vrednosti, demokratska i autokratska orijentacija.

Tabela 28. Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na mesto stanovanja ispitanika (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	54.628	5	10.926	8.943	.000
	Within Groups	487.448	399	1.222		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	1.887	5	.377	1.005	.414
	Within Groups	149.814	399	.375		
	Total	151.701	404			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	14.776	5	2.955	1.682	.138
	Within Groups	700.981	399	1.757		
	Total	715.757	404			
POV_POLIT	Between Groups	16.053	5	3.211	3.524	.004
	Within Groups	363.497	399	.911		
	Total	379.550	404			
POVER_SIS	Between Groups	17.573	5	3.515	3.621	.003
	Within Groups	387.274	399	.971		

	Total	404.847	404			
MODERN	Between Groups	16.609	5	3.322	4.594	.000
	Within Groups	288.478	399	.723		
	Total	305.087	404			
TRADIC	Between Groups	2.351	5	.470	.596	.703
	Within Groups	314.735	399	.789		
	Total	317.086	404			
DEMOKRAT	Between Groups	3.418	5	.684	1.584	.163
	Within Groups	172.183	399	.432		
	Total	175.601	404			
AUTORIT	Between Groups	4.123	5	.825	1.716	.130
	Within Groups	191.720	399	.481		
	Total	195.843	404			

Jednofaktorskom analizom varijanse dobijene su statistički značajne razlike ispitanika sa različitim mestom boravka u Vojvodini i to na sledećim faktorima: stranačka angažovanost, poverenje u politiku, modernističke i tradicionalističke vrednosti.

Tabela 29. Učestvovanje u političkim skupovima stranke ispitanika posmatrano u odnosu na status zaposlenosti (% u odnosu na mesto boravka)

Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke. * Mesto boravka Crosstabulation						
			Mesto boravka			Total
			Grad	Selo		
Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke.	Nikad	Count	34	7	41	
		%	10.6%	8.2%	10.1%	
	uglavnom ne	Count	28	5	33	
		%	8.7%	5.9%	8.1%	

	Ponekad	Count	61	15	76
		%	19.0%	17.6%	18.7%
	uglavnom da	Count	81	19	100
		%	25.2%	22.4%	24.6%
	Uvek	Count	117	39	156
		%	36.4%	45.9%	38.4%
Total	Count	321	85	406	
	%	100.0%	100.0%	100.0%	

Na stavki „Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke”, najveći procenat ispitanika koji žive u gradu (36%) i u selu (46%) se izjasnio da uvek učestvuju u političkim skupovima svoje stranke.

Tabela 30. Deskriptivni pokazatelji političke kulture u odnosu na grad u Vojvodini

		N	Aritmetička sredina	Std. Deviation
POLIT_KULT	Novi Sad	95	3.1368	.81771
	Sombor	79	3.1682	.67347
	Subotica	59	3.4189	.78150
	Zrenjanin	66	3.5584	1.05893
	Pancevo	58	2.9310	.66159
	SremskaMitrovica	49	3.3149	.81701
	Total	406	3.2445	.83049

Najviše aritmetičke sredine pokazatelja političke kulture u celini su u Zrenjaninu i Subotici, a najniže u Pančevu.

Tabela 31. Deskriptivni pokazatelji poverenja u politiku u odnosu na grad u Vojvodini

		N	Aritmetičkasredina	Std. Deviation
POV_POLIT	Novi Sad	94	3.3245	.81636
	Sombor	79	3.3892	.75717
	Subotica	59	3.5551	.72526
	Zrenjanin	66	3.7500	1.55539
	Pancevo	58	3.0776	.64585
	SremskaMitrovica	49	3.3776	.97110
	Total	405	3.4111	.96927

Najviša aritmetička sredina poverenja u politiku je u Zrenjaninu, a najniža je u Pančevu.

Tabela 32. Deskriptivni pokazatelji poverenja u sistem u odnosu na grad u Vojvodini

		N	Aritmetičkasredina	Std. Deviation
POVER_SIS	Novi Sad	94	2.9184	.96372
	Sombor	79	2.8734	.86447
	Subotica	59	3.2373	1.02095
	Zrenjanin	66	3.3030	1.14836
	Pancevo	58	2.7356	.91715
	SremskaMitrovica	49	3.2313	1.00509
	Total	405	3.0305	1.00105

Poverenje u sistem je najizraženije u Zrenjaninu, a najmanje izraženo u Pančevu.

Tabela 33. Razlike u nivou izraženosti na faktoru stranačka angažovanost u odnosu na mesto stanovanja ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: STRAN_ANG						
LSD						
(I) Grad u Vojvodini	(J) Grad u Vojvodini	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Novi Sad	Sombor	-.40708*	.16870	.016	-.7387	-.0754
	Subotica	-.15885	.18358	.387	-.5198	.2021
	Zrenjanin	-.41865*	.17750	.019	-.7676	-.0697
	Pancevo	.51926*	.18455	.005	.1564	.8821
	Sremska Mitrovica	.52084*	.19475	.008	.1380	.9037
Sombor	Novi Sad	.40708*	.16870	.016	.0754	.7387
	Subotica	.24823	.19019	.193	-.1257	.6221
	Zrenjanin	-.01157	.18432	.950	-.3739	.3508
	Pancevo	.92634*	.19112	.000	.5506	1.3021
	Sremska Mitrovica	.92793*	.20099	.000	.5328	1.3231
Subotica	Novi Sad	.15885	.18358	.387	-.2021	.5198
	Sombor	-.24823	.19019	.193	-.6221	.1257
	Zrenjanin	-.25980	.19803	.190	-.6491	.1295
	Pancevo	.67811*	.20438	.001	.2763	1.0799
	Sremska Mitrovica	.67970*	.21363	.002	.2597	1.0997
Zrenjanin	Novi Sad	.41865*	.17750	.019	.0697	.7676
	Sombor	.01157	.18432	.950	-.3508	.3739
	Subotica	.25980	.19803	.190	-.1295	.6491
	Pancevo	.93791*	.19893	.000	.5468	1.3290

	Sremska Mitrovica	.93950*	.20843	.000	.5297	1.3493
Pancevo	Novi Sad	-.51926*	.18455	.005	-.8821	-.1564
	Sombor	-.92634*	.19112	.000	-1.3021	-.5506
	Subotica	-.67811*	.20438	.001	-1.0799	-.2763
	Zrenjanin	-.93791*	.19893	.000	-1.3290	-.5468
	Sremska Mitrovica	.00158	.21447	.994	-.4200	.4232
Sremska Mitrovica	Novi Sad	-.52084*	.19475	.008	-.9037	-.1380
	Sombor	-.92793*	.20099	.000	-1.3231	-.5328
	Subotica	-.67970*	.21363	.002	-1.0997	-.2597
	Zrenjanin	-.93950*	.20843	.000	-1.3493	-.5297
	Pancevo	-.00158	.21447	.994	-.4232	.4200
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Ispitanici iz Novog Sada pokazali su statistički značajno manje nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz Sombora i Zrenjanina i više nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz Sremske Mitrovice.

Ispitanici iz Pančeva i Sremske Mitrovice pokazuju statistički značajno niže vrednosti stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz sledećih gradova: Zrenjanin, Sombor, Subotica i Novi Sad.

Tabela 34. Razlike u nivou izraženosti na faktoru poverenje u politiku u odnosu na mesto stanovanja ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: POV_POLIT						
LSD						
(I) Grad u Vojvodini	(J) Grad u Vojvodini	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Novi Sad	Sombor	-.07871	.14550	.589	-.3647	.2073

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Subotica	-.24456	.15839	.123	-.5559	.0668
	Zrenjanin	-.43947*	.15312	.004	-.7405	-.1385
	Pancevo	.23294	.15923	.144	-.0801	.5460
	Sremska Mitrovica	-.06702	.16806	.690	-.3974	.2634
Sombor	Novi Sad	.07871	.14550	.589	-.2073	.3647
	Subotica	-.16584	.16442	.314	-.4891	.1574
	Zrenjanin	-.36076*	.15935	.024	-.6740	-.0475
	Pancevo	.31165	.16523	.060	-.0132	.6365
	Sremska Mitrovica	.01169	.17376	.946	-.3299	.3533
Subotica	Novi Sad	.24456	.15839	.123	-.0668	.5559
	Sombor	.16584	.16442	.314	-.1574	.4891
	Zrenjanin	-.19492	.17120	.256	-.5315	.1417
	Pancevo	.47750*	.17669	.007	.1301	.8249
	Sremska Mitrovica	.17753	.18469	.337	-.1855	.5406
Zrenjanin	Novi Sad	.43947*	.15312	.004	.1385	.7405
	Sombor	.36076*	.15935	.024	.0475	.6740
	Subotica	.19492	.17120	.256	-.1417	.5315
	Pancevo	.67241*	.17198	.000	.3343	1.0105
	Sremska Mitrovica	.37245*	.18019	.039	.0182	.7267
Pancevo	Novi Sad	-.23294	.15923	.144	-.5460	.0801
	Sombor	-.31165	.16523	.060	-.6365	.0132
	Subotica	-.47750*	.17669	.007	-.8249	-.1301
	Zrenjanin	-.67241*	.17198	.000	-1.0105	-.3343
	Sremska Mitrovica	-.29996	.18541	.106	-.6645	.0645
Sremska Mitrovica	Novi Sad	.06702	.16806	.690	-.2634	.3974

	Sombor	-.01169	.17376	.946	-.3533	.3299
	Subotica	-.17753	.18469	.337	-.5406	.1855
	Zrenjanin	-.37245*	.18019	.039	-.7267	-.0182
	Pancevo	.29996	.18541	.106	-.0645	.6645
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Ispitanici iz Zrenjanina pokazali su statistički značajno više vrednosti na faktoru poverenje u politiku u odnosu na ispitanike iz sledećih gradova: Pančevo, Novi Sad, Sremska Mitrovica i Sombor.

Ispitanici iz Subotice pokazuju više nivoe poverenja u politiku u odnosu na ispitanike iz Pančeva, na nivou $p < 0,05$.

Tabela 35. Razlike u nivou izraženosti na faktoru poverenje u sistem u odnosu na mesto stanovanja ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: POVER_SIS						
LSD						
(I) Grad u Vojvodini	(J) Grad u Vojvodini	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Novi Sad	Sombor	.03185	.15012	.832	-.2633	.3270
	Subotica	-.33202*	.16343	.043	-.6533	-.0107
	Zrenjanin	-.39777*	.15799	.012	-.7084	-.0872
	Pancevo	.16963	.16429	.302	-.1534	.4926
	Sremska Mitrovica	-.32603	.17341	.061	-.6669	.0149
Sombor	Novi Sad	-.03185	.15012	.832	-.3270	.2633
	Subotica	-.36387*	.16965	.033	-.6974	-.0304
	Zrenjanin	-.42961*	.16442	.009	-.7528	-.1064
	Pancevo	.13779	.17048	.419	-.1974	.4729

	Sremska Mitrovica	-.35787*	.17928	.047	-.7103	-.0054
Subotica	Novi Sad	.33202*	.16343	.043	.0107	.6533
	Sombor	.36387*	.16965	.033	.0304	.6974
	Zrenjanin	-.06574	.17665	.710	-.4130	.2815
	Pancevo	.50166*	.18231	.006	.1433	.8601
	Sremska Mitrovica	.00600	.19056	.975	-.3686	.3806
Zrenjanin	Novi Sad	.39777*	.15799	.012	.0872	.7084
	Sombor	.42961*	.16442	.009	.1064	.7528
	Subotica	.06574	.17665	.710	-.2815	.4130
	Pancevo	.56740*	.17745	.001	.2186	.9162
	Sremska Mitrovica	.07174	.18592	.700	-.2938	.4372
Pancevo	Novi Sad	-.16963	.16429	.302	-.4926	.1534
	Sombor	-.13779	.17048	.419	-.4729	.1974
	Subotica	-.50166*	.18231	.006	-.8601	-.1433
	Zrenjanin	-.56740*	.17745	.001	-.9162	-.2186
	Sremska Mitrovica	-.49566*	.19131	.010	-.8717	-.1196
Sremska Mitrovica	Novi Sad	.32603	.17341	.061	-.0149	.6669
	Sombor	.35787*	.17928	.047	.0054	.7103
	Subotica	-.00600	.19056	.975	-.3806	.3686
	Zrenjanin	-.07174	.18592	.700	-.4372	.2938
	Pancevo	.49566*	.19131	.010	.1196	.8717
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Post hoc analiza sprovedena nakon jednofaktorske analize varijanse pokazala je da ispitanici iz Novog Sada statistički značajno pokazuju niže vrednosti faktora poverenje u sistem u odnosu na ispitanike iz Zrenjanina, Sremske Mitrovice i Sombora.

Ispitanici iz Sombora pokazuju niže vrednosti ispitivanog faktora u odnosu na ispitanike iz gradova: Zrenjanin, Subotica, Sremska Mitrovica i Novi Sad ($p < 0,05$).

Ispitanici iz Subotice, pokazuju više nivoe faktora poverenje u sistem u odnosu na ispitanike iz: Pančeva, Sombora i Novog Sada, dok ispitanici iz Zrenjanina pokazuju više nivoe u odnosu na gradove: Pančevo, Sombor i Novi Sad.

Tabela 36. Razlike u nivou izraženosti na faktoru poverenje u sistem u odnosu na mesto stanovanja ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: MODERN						
LSD						
(I) Grad u Vojvodini	(J) Grad u Vojvodini	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Novi Sad	Sombor	.37271*	.12951	.004	.1181	.6273
	Subotica	-.08560	.14098	.544	-.3628	.1916
	Zrenjanin	-.21981	.13629	.108	-.4877	.0481
	Pancevo	-.09630	.14173	.497	-.3749	.1823
	Sremska Mitrovica	.19596	.14959	.191	-.0981	.4900
Sombor	Novi Sad	-.37271*	.12951	.004	-.6273	-.1181
	Subotica	-.45831*	.14635	.002	-.7460	-.1706
	Zrenjanin	-.59252*	.14184	.000	-.8714	-.3137
	Pancevo	-.46901*	.14707	.002	-.7581	-.1799
	Sremska Mitrovica	-.17675	.15466	.254	-.4808	.1273
Subotica	Novi Sad	.08560	.14098	.544	-.1916	.3628
	Sombor	.45831*	.14635	.002	.1706	.7460
	Zrenjanin	-.13421	.15239	.379	-.4338	.1654
	Pancevo	-.01070	.15727	.946	-.3199	.2985

	Sremska Mitrovica	.28156	.16439	.088	-.0416	.6047
Zrenjanin	Novi Sad	.21981	.13629	.108	-.0481	.4877
	Sombor	.59252*	.14184	.000	.3137	.8714
	Subotica	.13421	.15239	.379	-.1654	.4338
	Pancevo	.12351	.15308	.420	-.1774	.4245
	Sremska Mitrovica	.41577*	.16039	.010	.1005	.7311
Pancevo	Novi Sad	.09630	.14173	.497	-.1823	.3749
	Sombor	.46901*	.14707	.002	.1799	.7581
	Subotica	.01070	.15727	.946	-.2985	.3199
	Zrenjanin	-.12351	.15308	.420	-.4245	.1774
	Sremska Mitrovica	.29226	.16503	.077	-.0322	.6167
Sremska Mitrovica	Novi Sad	-.19596	.14959	.191	-.4900	.0981
	Sombor	.17675	.15466	.254	-.1273	.4808
	Subotica	-.28156	.16439	.088	-.6047	.0416
	Zrenjanin	-.41577*	.16039	.010	-.7311	-.1005
	Pancevo	-.29226	.16503	.077	-.6167	.0322
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Ispitanici iz Novog Sada pokazuju statistički značajno više vrednosti faktora modernističke vrednosti u odnosu na ispitanike iz Sombora ($p < 0,05$). Nadalje, ispitanici iz Sombora pokazuju statistički značajno niže vrednosti faktora modernističke vrednosti u odnosu na ispitanike iz sledećih gradova: Zrenjanin, Pančevo, Subotica i Novi Sad. Konačno, ipitanici iz Zrenjanina pokazuju više nivoe faktora modernističke vrednosti u odnosu na ispitanike iz Sremske Mitrovice.

Na osnovu rezultata istraživanja hipoteza H4 koja glasi: Postoje razlike u nivou političkog aktivizma u šest gradova u Vojvodini se potvrđuje.

6.5.2. Razlike u odnosu na osećaj pripadnosti određenim teritorijalnim celinama kroz mesto boravka

Tabela 37. Deskriptivni pokazatelji – osećanje pripadnosti Evropi u odnosu na mesto boravka ispitanika (krostabulacije)

Grad u Vojvodini * Osećanje pripadnosti ispitanika Evropi Crosstabulation								
			Osećanje pripadnosti ispitanika Evropi					Total
			u potpunosti	prilicno	delimicno	uglavnom ne	ni najmanje	
Grad u Vojvodini	Novi Sad	Count	18	15	32	12	18	95
		% within Grad u Vojvodini	18.9%	15.8%	33.7%	12.6%	18.9%	100.0%
	Sombor	Count	14	8	21	10	26	79
		% within Grad u Vojvodini	17.7%	10.1%	26.6%	12.7%	32.9%	100.0%
	Subotica	Count	16	7	19	10	7	59
		% within Grad u Vojvodini	27.1%	11.9%	32.2%	16.9%	11.9%	100.0%
	Zrenjanin	Count	13	6	19	12	16	66
		% within Grad u Vojvodini	19.7%	9.1%	28.8%	18.2%	24.2%	100.0%
	Pancevo	Count	9	8	16	11	14	58
		% within Grad u Vojvodini	15.5%	13.8%	27.6%	19.0%	24.1%	100.0%
	SremskaMitrovica	Count	6	5	21	13	4	49

		% within Grad u Vojvodini	12.2%	10.2%	42.9%	26.5%	8.2%	100.0%
Total	Count		76	49	128	68	85	406
	% within Grad u Vojvodini		18.7%	12.1%	31.5%	16.7%	20.9%	100.0%

Najveći procenat ispitanika po gradovima izjasnio se da oseća delimičnu pripadnost Evropi kao teritorijalnoj celini. Izuzetak su ispitanici iz Sombora koji su u najvećem procentu izrazili krajnje negativan stav, odnosno, da se ni najmanje ne osećaju pripadnicima Evrope.

Grafikon 39. Grafički prikaz osećanja pripadnosti Evropi u odnosu na mesto boravka ispitanika

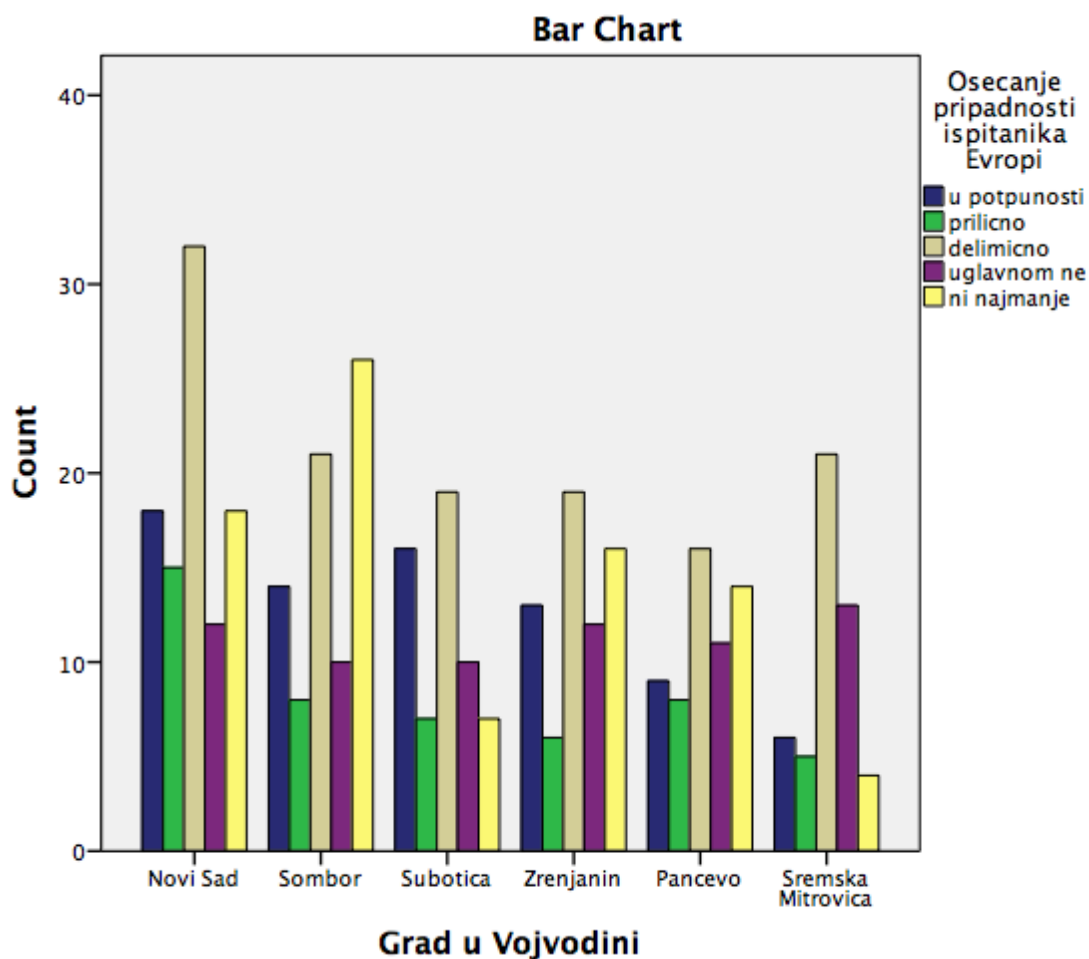

Tabela 38. Osećanje pripadnosti Evropi u odnosu na mesto boravka ispitanika – vrednosti koeficijenta eta

Directional Measures			
			Value
Nominal by Interval	Eta	Grad u Vojvodini Dependent	.131
		Osećanje pripadnosti ispitanika Evropi Dependent	.138

Rezultati kvadriranog koeficijenta eta $\eta^2 = 0.019$, pokazuju da mesto boravka objašnjava 1,9% varijanse osećanja pripadnosti Evropi. Ovako dobijeni rezultati ukazuju da pored mesta boravka, postoje i drugi faktori koji objašnjavaju razliku u osećanju pripadnosti Evropi, a koji nisu bili obuhvaćeni istraživanjem.

Osećanje pripadnosti Balkanu u odnosu na mesto boravka ispitanika

Tabela 39. Deskriptivni pokazatelji – osećanje pripadnosti Balkanu u odnosu na mesto boravka ispitanika (krostabulacije)

Grad u Vojvodini * Osećanje pripadnosti ispitanika Balkanu Crosstabulation								
			Osećanje pripadnosti ispitanika Balkanu					Total
			u potpunosti	prilicno	delimicno	uglavnom ne	ni najmanje	
Grad u Vojvodini	Novi Sad	Count	24	18	28	11	14	95
		% within Grad u Vojvodini	25.3%	18.9%	29.5%	11.6%	14.7%	100.0%
	Sombor	Count	10	7	26	13	23	79
		% within Grad u Vojvodini	12.7%	8.9%	32.9%	16.5%	29.1%	100.0%
	Subotica	Count	7	11	18	10	13	59
		% within Grad u Vojvodini	11.9%	18.6%	30.5%	16.9%	22.0%	100.0%
Zrenjanin	Count	11	12	18	10	15	66	

		% within Grad u Vojvodini	16.7%	18.2%	27.3%	15.2%	22.7%	100.0%
	Pancevo	Count	9	6	21	10	12	58
		% within Grad u Vojvodini	15.5%	10.3%	36.2%	17.2%	20.7%	100.0%
	Sremska Mitrovica	Count	9	3	21	12	4	49
		% within Grad u Vojvodini	18.4%	6.1%	42.9%	24.5%	8.2%	100.0%
Total	Count		70	57	132	66	81	406
	% within Grad u Vojvodini		17.2%	14.0%	32.5%	16.3%	20.0%	100.0%

Najveći procenat ispitanika po gradovima izjasnilo se da oseća delimičnu pripadnost Balkanu kao teritorijalnoj celini.

Grafikon 40. Grafički prikaz osećanja pripadnosti Balkanu u odnosu na mesto boravka ispitanika

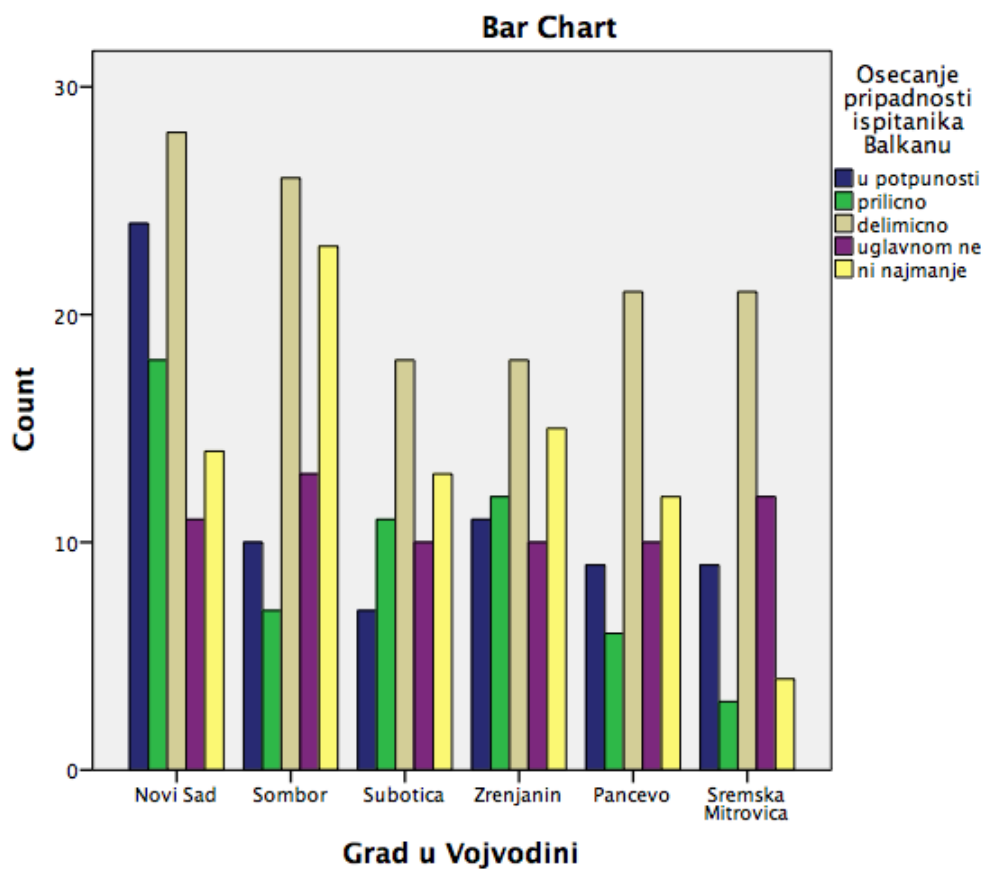

Tabela 40. Osećanje pripadnosti Balkanu u odnosu na mesto boravka ispitanika – vrednosti koeficijenta eta

Directional Measures			
			Value
Nominal by Interval	Eta	Grad u Vojvodini Dependent	.130
		Osećanje pripadnosti ispitanika Balkanu Dependent	.177

Rezultati kvadriranog koeficijenta eta $\eta^2 = 0.031$, pokazuju da mesto boravka objašnjava 3,13% varijanse osećanja pripadnosti Balkanu. Ovako niski koeficijenti ukazuju da pored mesta boravka, postoje i drugi faktori koji objašnjavaju razliku u osećanju pripadnosti Balkanu.

Osećanje pripadnosti Srbiji u odnosu na mesto boravka ispitanika

Tabela 41. Deskriptivni pokazatelji – osećanje pripadnosti Srbiji u odnosu na mesto boravka ispitanika (krostabulacije)

Grad u Vojvodini * Osećanje pripadnosti ispitanika Srbiji Crosstabulation								
			Osećanje pripadnosti ispitanika Srbiji					Total
			u potpunosti	prilicno	delimicno	uglavnom ne	ni najmanje	
Grad u Vojvodini	Novi Sad	Count	41	15	15	7	17	95
		% within Grad u Vojvodini	43.2%	15.8%	15.8%	7.4%	17.9%	100.0%
	Sombor	Count	28	8	13	6	24	79
		% within Grad u Vojvodini	35.4%	10.1%	16.5%	7.6%	30.4%	100.0%
	Subotica	Count	21	5	12	10	11	59
		% within Grad u Vojvodini	35.6%	8.5%	20.3%	16.9%	18.6%	100.0%
	Zrenjanin	Count	23	7	11	4	21	66
		% within Grad u Vojvodini	34.8%	10.6%	16.7%	6.1%	31.8%	100.0%

	Pancevo	Count	12	9	11	7	19	58
		% within Grad u Vojvodini	20.7%	15.5%	19.0%	12.1%	32.8%	100.0%
	Sremska Mitrovica	Count	23	5	4	3	14	49
		% within Grad u Vojvodini	46.9%	10.2%	8.2%	6.1%	28.6%	100.0%
Total		Count	148	49	66	37	106	406
		% within Grad u Vojvodini	36.5%	12.1%	16.3%	9.1%	26.1%	100.0%

Najveći procenat ispitanika po gradovima izjasnio se da u potpunosti oseća pripadnost Srbiji kao teritorijalnoj celini. Izuzetak su ispitanici iz Pančeva koji su u najvećem procentu izrazili krajnje negativan stav, odnosno, da se ni najmanje ne osećaju pripadnicima Srbije.

Grafikon 41. Grafički prikaz osećanja pripadnosti Srbiji u odnosu na mesto boravka ispitanika

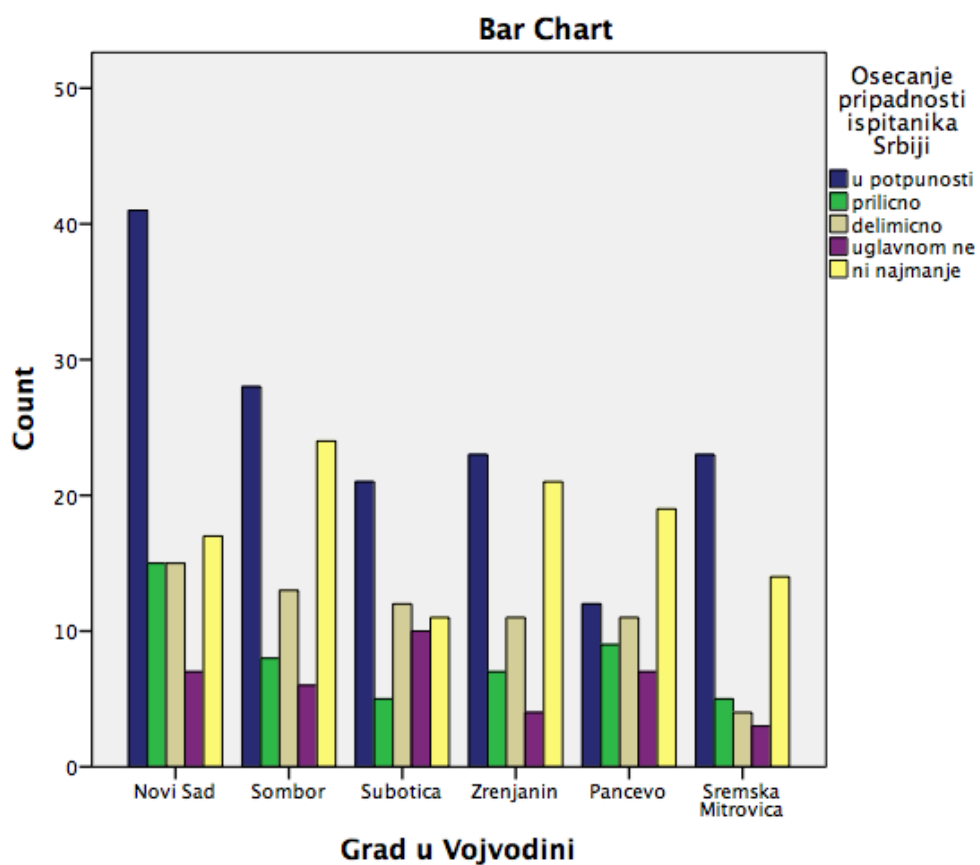

Tabela 42. Osećanje pripadnosti Srbiji u odnosu na mesto boravka ispitanika – vrednosti koeficijenta eta

Directional Measures			
			Value
Nominal by Interval	Eta	Grad u Vojvodini Dependent	.093
		Osećanje pripadnosti ispitanika Srbiji Dependent	.158

Rezultati kvadriranog koeficijenta eta $\eta^2 = 0,024$, pokazuju da mesto boravka objašnjava 2,49% varijanse osećanja pripadnosti Srbiji. Za izračunavanje veličine uticaja korišćen je eta kvadrat. Eta kvadrat ima vrednost između 0 i 1. Kada je vrednost jednaka 0, tada su srednje vrednosti posmatrane zavisne promenljive za sve kategorije jednake, odnosno nezavisna promenljiva ne utiče na zavisnu. Kada je eta kvadrat 1 to znači da se posmatrano obeležje ne menja unutar date kategorije, već samo između različitih kategorija. Veličina eta kvadrata govori o snazi uticaja koji se može smatrati velikim, umerenim i malim u zavisnosti od njegove veličine (Cohen, 1988). Ovako dobijeni rezultati ukazuju da pored mesta boravka, postoje i drugi faktori koji objašnjavaju razliku u osećanju pripadnosti Srbiji.

Osećanje pripadnosti Vojvodini u odnosu na mesto boravka ispitanika

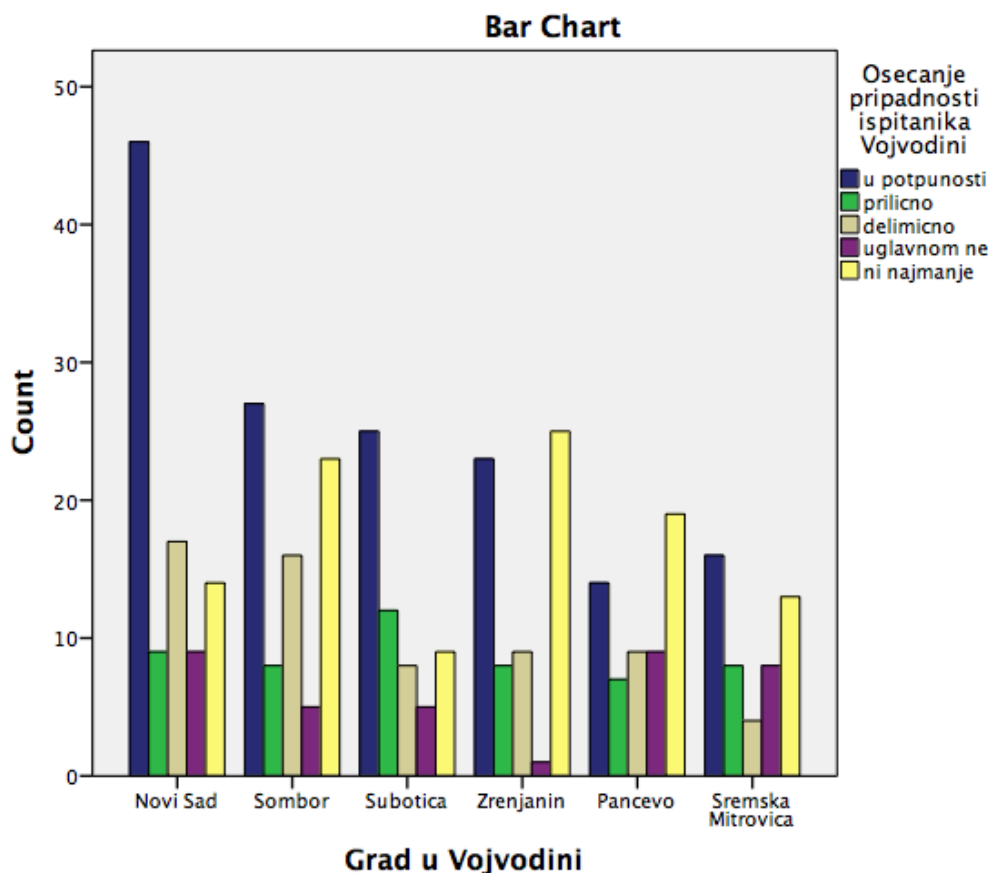
Tabela 43. Deskriptivni pokazatelji – osećanje pripadnosti Srbiji u odnosu na mesto boravka ispitanika (krostabulacije)

Grad u Vojvodini * Osećanje pripadnosti ispitanika Vojvodini Crosstabulation								
			Osećanje pripadnosti ispitanika Vojvodini					Total
			u potpunosti	prilicno	delimicno	uglavnom ne	ni najmanje	
Grad u Vojvodini	Novi Sad	Count	46	9	17	9	14	95
		% within Grad u Vojvodini	48.4%	9.5%	17.9%	9.5%	14.7%	100.0%
	Sombor	Count	27	8	16	5	23	79

		% within Grad u Vojvodini	34.2%	10.1%	20.3%	6.3%	29.1%	100.0%
	Subotica	Count	25	12	8	5	9	59
		% within Grad u Vojvodini	42.4%	20.3%	13.6%	8.5%	15.3%	100.0%
	Zrenjanin	Count	23	8	9	1	25	66
		% within Grad u Vojvodini	34.8%	12.1%	13.6%	1.5%	37.9%	100.0%
	Pancevo	Count	14	7	9	9	19	58
		% within Grad u Vojvodini	24.1%	12.1%	15.5%	15.5%	32.8%	100.0%
	SremskaMitrovica	Count	16	8	4	8	13	49
		% within Grad u Vojvodini	32.7%	16.3%	8.2%	16.3%	26.5%	100.0%
Total	Count		151	52	63	37	103	406
	% within Grad u Vojvodini		37.2%	12.8%	15.5%	9.1%	25.4%	100.0%

Najveći procenat ispitanika po gradovima izjasnio se da u potpunosti oseća pripadnost Vojvodini kao teritorijalnoj celini. Izuzetak su ispitanici iz Zrenjanina i Pančeva koji su u najvećem procentu izrazili krajnje negativan stav, odnosno, da se ni najmanje ne osećaju pripadnicima Vojvodine. Rezultati iz Zrenjanina su ipak nešto povoljniji od rezultata iz Pančeva, kada je pripadnost Vojvodini u pitanju, jer je 46,9% ispitanika iskazalo vrlo visoku pripadnost, dok je u Pančevu svega 36,2% ispitanika iskazalo pripadnost Vojvodini.

Grafikon 42. Grafički prikaz osećanja pripadnosti Vojvodini u odnosu na mesto boravka ispitanika

Osećanje pripadnosti Vojvodini u najvećoj meri iskazuju ispitivani građani Novog Sada, zatim Sombora, Subotice, Zrenjanina, Sremske Mitrovice i na kraju Pančeva. Pančevo je grad koji je veoma blizu Beogradu i privredni i ekonomski odnosi su usmereni prema Beogradu, tako da je odgovor očekivan.

Tabela 44. Osećanje pripadnosti Vojvodini u odnosu na mesto boravka ispitanika – vrednosti koeficijenta eta

Directional Measures			
			Value
Nominal by Interval	Eta	Grad u Vojvodini Dependent	.182
		Osećanje pripadnosti ispitanika Vojvodini Dependent	.201

Rezultati kvadriranog koeficijenta eta $\eta^2 = 0,040$, pokazuju da mesto boravka objašnjava 4% varijanse osećanja pripadnosti Srbiji. Ovako dobijeni rezultati ukazuju

da pored mesta boravka, postoje i drugi faktori koji objašnjavaju razliku u osećanju pripadnosti Vojvodini, a koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem.

Osećanje pripadnosti oblasti (Srem, Banat, Bačka) u odnosu na mesto boravka ispitanika

Tabela 45. Deskriptivni pokazatelji – osećanje pripadnosti oblasti (Srem, Banat, Bačka) u odnosu na mesto boravka ispitanika (krostabulacije)

Grad u Vojvodini * Osećanje pripadnosti ispitanika oblasti (Srem, Banat, Backa) Crosstabulation								
			Osećanje pripadnosti ispitanika oblasti (Srem, Banat, Backa)					Total
			u potpunosti	prilicno	delimicno	uglavnom ne	ni najmanje	
Grad u Vojvodini	Novi Sad	Count	37	13	18	17	10	95
		% within Grad u Vojvodini	38.9%	13.7%	18.9%	17.9%	10.5%	100.0%
	Sombor	Count	27	13	11	4	24	79
		% within Grad u Vojvodini	34.2%	16.5%	13.9%	5.1%	30.4%	100.0%
	Subotica	Count	24	12	3	10	10	59
		% within Grad u Vojvodini	40.7%	20.3%	5.1%	16.9%	16.9%	100.0%
	Zrenjanin	Count	23	6	9	6	22	66
		% within Grad u Vojvodini	34.8%	9.1%	13.6%	9.1%	33.3%	100.0%
	Pancevo	Count	11	8	11	9	19	58
		% within Grad u Vojvodini	19.0%	13.8%	19.0%	15.5%	32.8%	100.0%

	SremskaMitrovica	Count	19	2	8	5	15	49
		% within Grad u Vojvodini	38.8%	4.1%	16.3%	10.2%	30.6%	100.0%
Total		Count	141	54	60	51	100	406
		% within Grad u Vojvodini	34.7%	13.3%	14.8%	12.6%	24.6%	100.0%

Najveći procenat ispitanika po gradovima izjasnio se da u potpunosti oseća pripadnost oblasti (Srem, Banat, Bačka) kao teritorijalnoj celini. Izuzetak su ispitanici iz Pančeva koji su u najvećem procentu izrazili krajnje negativan stav, odnosno, da se ni najmanje ne osećaju pripadnicima Vojvodine. Novi Sad je grad u kojem se ova pripadnost najjasnije očituje, prema rezultatima istraživanja, a ispitanici iz Sombora i Subotice su takođe visoko vrednovali ovu pripadnost. Za ispitanike iz Zrenjanina možemo reći da su podeljeni, kako se broj krajnje pozitivnog i krajnje negativnog stave razlikuje u samo jednom ispitaniku.

Grafikon 43. Grafički prikaz osećanja pripadnosti oblasti (Srem, Banat, Bačka) u odnosu na mesto boravka ispitanika

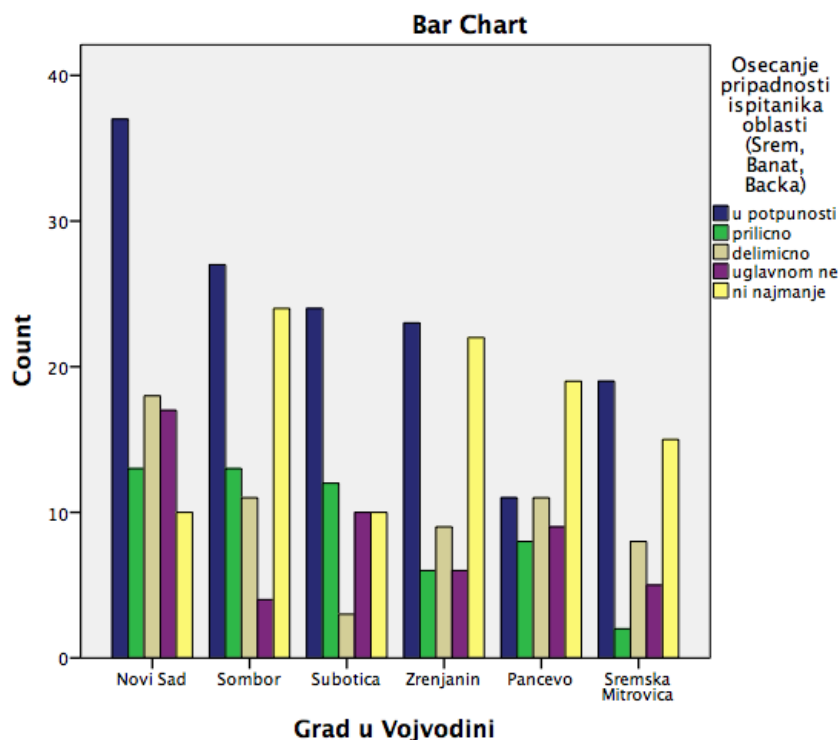

Tabela 46. Osećanje pripadnosti oblasti (Srem, Banat, Bačka) u odnosu na mesto boravka ispitanika – vrednosti koeficijenta eta

Directional Measures			
			Value
Nominal by Interval	Eta	Grad u Vojvodini Dependent	.163
		Osećanje pripadnosti ispitanika oblasti (Srem, Banat, Bačka) Dependent	.175

Rezultati kvadriranog koeficijenta eta $\eta^2 = 0,030$, pokazuju da mesto boravka objašnjava 3% varijanse osećanja pripadnosti oblasti (Srem, Banat, Bačka). Ovako dobijeni rezultati ukazuju da pored mesta boravka, postoje i drugi faktori koji objašnjavaju razliku u osećanju pripadnosti oblasti (Srem, Banat, Bačka).

Osećanje pripadnosti svom gradu/selu u odnosu na mesto boravka ispitanika

Tabela 47. Deskriptivni pokazatelji – osećanje pripadnosti svom gradu/selu u odnosu na mesto boravka ispitanika (krostabulacije)

Grad u Vojvodini * Osećanje pripadnosti ispitanika svom gradu/selu Crosstabulation								
			Osećanje pripadnosti ispitanika svom gradu/selu					Total
			u potpunosti	prilicno	delimicno	uglavnom ne	ni najmanje	
Grad u Vojvodini	Novi Sad	Count	51	10	9	8	17	95
		% within Grad u Vojvodini	53.7%	10.5%	9.5%	8.4%	17.9%	100.0%
	Sombor	Count	40	4	6	5	24	79
		% within Grad u Vojvodini	50.6%	5.1%	7.6%	6.3%	30.4%	100.0%
	Subotica	Count	34	9	2	3	11	59
		% within Grad u Vojvodini	57.6%	15.3%	3.4%	5.1%	18.6%	100.0%

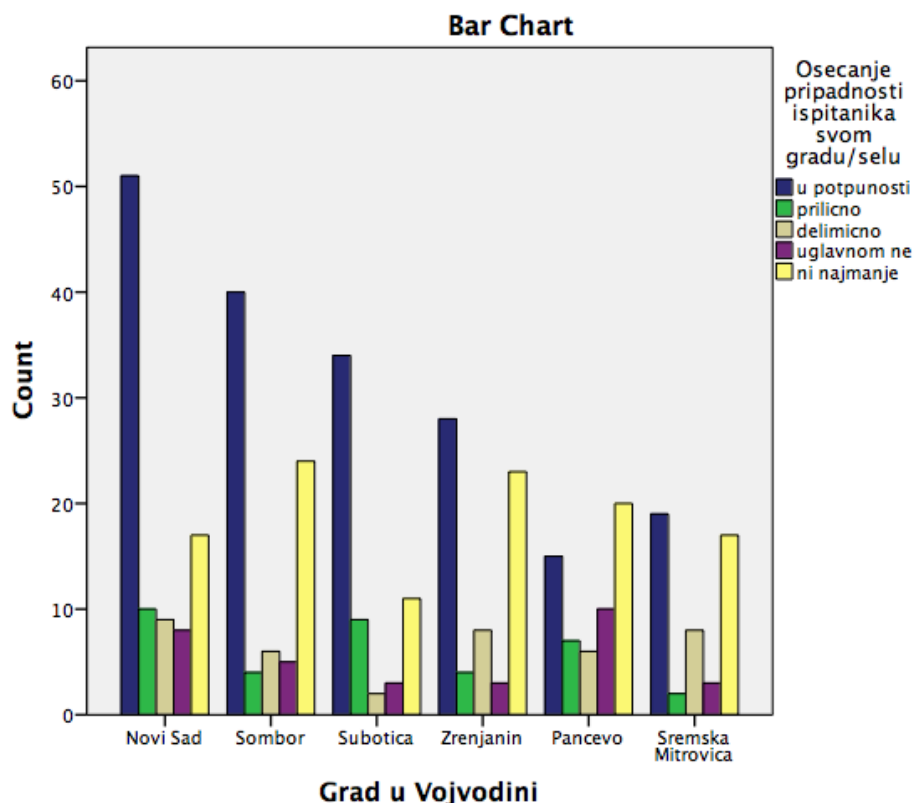
Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Zrenjanin	Count	28	4	8	3	23	66
		% within Grad u Vojvodini	42.4%	6.1%	12.1%	4.5%	34.8%	100.0%
	Pancevo	Count	15	7	6	10	20	58
		% within Grad u Vojvodini	25.9%	12.1%	10.3%	17.2%	34.5%	100.0%
	SremskaMitrovica	Count	19	2	8	3	17	49
		% within Grad u Vojvodini	38.8%	4.1%	16.3%	6.1%	34.7%	100.0%
Total	Count	187	36	39	32	112	406	
	% within Grad u Vojvodini	46.1%	8.9%	9.6%	7.9%	27.6%	100.0%	

Najveći procenat ispitanika po gradovima izjasnio se da u potpunosti oseća pripadnost svom gradu/selu kao teritorijalnoj celini. Izuzetak su ispitanici iz Pančeva koji su u najvećem procentu izrazili krajnje negativan stav, odnosno, da se ni najmanje ne osećaju pripadnicima svog grada/sela.

Grafikon 44. Grafički prikaz osećanja pripadnosti svom gradu/selu u odnosu na mesto boravka ispitanika

Najvišu vezanost za svoj grad iskazali su ispitanici iz Novog Sada, zatim slede Sombor, Subotica, Zrenjanin, Sremska Mitrovica i na kraju je Pančevo.

Tabela 48. Osećanje pripadnosti svom gradu/selu u odnosu na mesto boravka ispitanika – vrednosti koeficijenta eta

Directional Measures			
			Value
Nominal by Interval	Eta	Grad u Vojvodini Dependent	.177
		Osećanje pripadnosti ispitanika svom gradu/selu Dependent	.216

Rezultati kvadriranog koeficijenta eta $\eta^2 = 0,040$, pokazuju da mesto boravka objašnjava 4% varijanse osećanja pripadnosti svom gradu/selu. Ovako dobijeni rezultati ukazuju da pored mesta boravka, postoje i drugi faktori koji objašnjavaju razliku u osećanju pripadnosti svom gradu/selu.

Na osnovu dobijenih rezultata moguće je utvrditi da je hipoteza H – 5, koja glasi: Postoje razlike u osećanju pripadnosti regionu u odnosu na mesto boravka ispitanika- potvrđena.

6.6. Razlike u odnosu na procenu životnog standarda ispitanika

Tabela 49. Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na životni standard ispitanika (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	2.481	3	.827	.615	.606
	Within Groups	539.595	401	1.346		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	.814	3	.271	.721	.540
	Within Groups	150.887	401	.376		
	Total	151.701	404			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	10.015	3	3.338	1.897	.130
	Within Groups	705.742	401	1.760		
	Total	715.757	404			
POV_POLIT	Between Groups	.974	3	.325	.344	.794
	Within Groups	378.576	401	.944		
	Total	379.550	404			
POVER_SIS	Between Groups	9.110	3	3.037	3.077	.028
	Within Groups	395.736	401	.987		
	Total	404.847	404			
MODERN	Between Groups	6.483	3	2.161	2.902	.035
	Within Groups	298.604	401	.745		

	Total	305.087	404			
TRADIC	Between Groups	2.471	3	.824	1.050	.370
	Within Groups	314.615	401	.785		
	Total	317.086	404			
DEMOKRAT	Between Groups	.530	3	.177	.405	.750
	Within Groups	175.070	401	.437		
	Total	175.601	404			
AUTORIT	Between Groups	4.112	3	1.371	2.867	.036
	Within Groups	191.731	401	.478		
	Total	195.843	404			

Jednofaktorskom analizom varijanse dobijene su statistički značajne razlike na tri faktora: poverenje u sistem, modernističke vrednosti i autokratska orijentacija.

Tabela 50. Razlike u nivou izraženosti na faktoru poverenje u sistem u odnosu na životni standard ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons							
Dependent Variable: POVER_SIS							
LSD							
(I) Zivotni standard ispitanika	(J) Zivotni standard ispitanika	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval		
					Lower Bound	Upper Bound	
veoma nizak	nizak	-.09150	.26627	.731	-.6150	.4320	
	prosecan	-.42296	.24810	.089	-.9107	.0648	
	visok	-.40261	.35240	.254	-1.0954	.2902	
Nizak	veoma nizak	.09150	.26627	.731	-.4320	.6150	
	prosecan	-.33146*	.12661	.009	-.5804	-.0826	
	visok	-.31111	.28047	.268	-.8625	.2403	
prosecan	veoma nizak	.42296	.24810	.089	-.0648	.9107	

	nizak	.33146*	.12661	.009	.0826	.5804
	visok	.02035	.26328	.938	-.4972	.5379
Visok	veoma nizak	.40261	.35240	.254	-.2902	1.0954
	nizak	.31111	.28047	.268	-.2403	.8625
	prosecan	-.02035	.26328	.938	-.5379	.4972
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Ispitanici sa prosečnim životnim standardom pokazali su statistički značajno više nivoe poverenja u sistem u odnosu na ispitanike sa niskim životnim standardom ($p < 0,05$).

Tabela 51. Razlike u nivou izraženosti na faktoru modernističke vrednosti u odnosu na životni standard ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons							
Dependent Variable: MODERN							
LSD							
(I) Zivotni standard ispitanika	(J) Zivotni standard ispitanika	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval		
					Lower Bound	Upper Bound	
veoma nizak	nizak	.51719*	.23099	.026	.0631	.9713	
	prosecan	.40493	.21523	.061	-.0182	.8281	
	visok	-.02588	.30571	.933	-.6269	.5751	
Nizak	veoma nizak	-.51719*	.23099	.026	-.9713	-.0631	
	prosecan	-.11227	.10984	.307	-.3282	.1037	
	visok	-.54308*	.24331	.026	-1.0214	-.0648	
prosecan	veoma nizak	-.40493	.21523	.061	-.8281	.0182	
	nizak	.11227	.10984	.307	-.1037	.3282	
	visok	-.43081	.22840	.060	-.8798	.0182	
Visok	veoma nizak	.02588	.30571	.933	-.5751	.6269	

	nizak	.54308*	.24331	.026	.0648	1.0214
	prosecan	.43081	.22840	.060	-.0182	.8798
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Ispitanici koji su se izjasnili da imaju nizak životni standard na nivou statističke značajnosti $p < 0,05$, pokazuju niže nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike sa veoma niskim i visokim životnim standardom.

Tabela 52. Razlike u nivou izraženosti na faktoru autoritarna orijentacija u odnosu na životni standard ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons							
Dependent Variable: AUTOKRAT							
LSD							
(I) Zivotni standard ispitanika	(J) Zivotni standard ispitanika	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval		
					Lower Bound	Upper Bound	
veoma nizak	nizak	-.35133	.18497	.058	-.7150	.0123	
	prosecan	-.19603	.17235	.256	-.5349	.1428	
	visok	.13109	.24481	.593	-.3502	.6124	
Nizak	veoma nizak	.35133	.18497	.058	-.0123	.7150	
	prosecan	.15529	.08796	.078	-.0176	.3282	
	visok	.48242*	.19484	.014	.0994	.8654	
prosecan	veoma nizak	.19603	.17235	.256	-.1428	.5349	
	nizak	-.15529	.08796	.078	-.3282	.0176	
	visok	.32712	.18290	.074	-.0324	.6867	
Visok	veoma nizak	-.13109	.24481	.593	-.6124	.3502	
	nizak	-.48242*	.19484	.014	-.8654	-.0994	
	prosecan	-.32712	.18290	.074	-.6867	.0324	
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.							

Ispitanici sa niskim životnim standardom pokazali su statistički značajno više nivoe autokratske orijentacije u odnosu na ispitanike sa visokim životnim standardom.

Tabela 53. Učestvovanje u političkim skupovima stranke ispitanika posmatrano u odnosu na životni standard ispitanika (% u odnosu na životni standard)

Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke. * Životni standard ispitanika Crosstabulation								
			Životni standard ispitanika				Total	
			veoma nizak	nizak	prosecan	Visok		
Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke.	nikad	Count	2	5	32	2	41	
		%	11.8%	6.4%	10.8%	13.3%	10.1%	
	uglavnom ne	Count	3	7	22	1	33	
		%	17.6%	9.0%	7.4%	6.7%	8.1%	
	ponekad	Count	1	15	57	3	76	
		%	5.9%	19.2%	19.3%	20.0%	18.7%	
	uglavnom da	Count	7	24	67	2	100	
		%	41.2%	30.8%	22.6%	13.3%	24.6%	
	uvek	Count	4	27	118	7	156	
		%	23.5%	34.6%	39.9%	46.7%	38.4%	
	Total		Count	17	78	296	15	406
			%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Većina ispitanika je na pitanje o samoproceni životnog standarda dala odgovor da je on prosečan, čak 72.9%, 19.2% ispitanika se izjasnilo da svoj životni standard smatra niskim, 4.2% smatra da živi veoma niskim standardom, 3.7% ispitanika smatra da živi visokim standardom, dok se nijedan jedini ispitanik nije opredelio za kategoriju veoma visokog životnog standarda.

Kada je u pitanju rezultat istraživanja koji se odnose na opažanje ličnog standarda ispitanika, dobijene su statistički značajne razlike na tri faktora: poverenje u sistem, modernističke vrednosti i autokratska orijentacija.

Ispitanici sa prosečnim životnim standardom pokazali su statistički značajno više nivoe poverenja u sistem u odnosu na ispitanike sa niskim životnim standardom ($p < 0,05$).

Ispitanici koji su se izjasnili da imaju nizak životni standard na nivou statističke značajnosti $p < 0,05$, pokazuju niže nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike sa veoma niskim i visokim životnim standardom. Ispitanici sa niskim životnim standardom pokazali su statistički značajno više nivoe autokratske orijentacije u odnosu na ispitanike sa visokim životnim standardom.

Na osnovu dobijenih rezultata moguće je utvrditi da je hipoteza H – 6, koja glasi: Postoje razlike u političkom aktivizmu između ispitanika različitog životnog standarda- potvrđena.

6.7. Razlike u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji

Tabela 54. Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	18.095	8	2.262	1.709	.094
	Within Groups	523.981	396	1.323		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	5.003	8	.625	1.688	.099
	Within Groups	146.698	396	.370		
	Total	151.701	404			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	26.776	8	3.347	1.924	.055
	Within Groups	688.981	396	1.740		
	Total	715.757	404			
POV_POLIT	Between Groups	6.611	8	.826	.878	.535
	Within Groups	372.939	396	.942		
	Total	379.550	404			
POVER_SIS	Between Groups	23.566	8	2.946	3.059	.002

	Within Groups	381.281	396	.963		
	Total	404.847	404			
MODERN	Between Groups	59.332	8	7.417	11.951	.000
	Within Groups	245.755	396	.621		
	Total	305.087	404			
TRADIC	Between Groups	19.422	8	2.428	3.230	.001
	Within Groups	297.664	396	.752		
	Total	317.086	404			
DEMOKRAT	Between Groups	12.700	8	1.587	3.859	.000
	Within Groups	162.901	396	.411		
	Total	175.601	404			
AUTOKRAT	Between Groups	21.628	8	2.704	6.145	.000
	Within Groups	174.215	396	.440		
	Total	195.843	404			

Jednofaktorskom analizom varijanse dobijene su statistički značajne razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji. Ispitanici su pokazali statistički značajne razlike na sledećim faktorima: poverenje u sistem, modernističke i tradicionalističke vrednosti i autokratska i demokratska orijentacija.

Ispitanici koji su se izjasnili da su: Vernik sam i prihvatom sve sto moja vera (crkva) uči pokazali su statistički značajno više nivoe poverenja u sistem u odnosu na ispitanike iz sledećih kategorija: Nisam vernik i religija me ne zanima, a potom i Nisam vernik, ali se pridržavam najvažnijih verskih običaja.

Ispitanici koji su se izjasnili da prihvatajusta: Vernik sam i pridržavam se svih običaja koje nalaže moja vera, pokazali su statistički značajno više nivoe poverenja u sistem u odnosu na ispitanike iz sledećih kategorija: Nisam vernik i religija me ne zanima, Nisam vernik, ali se pridržavam najvažnijih verskih običaja, Nisam vernik, ali uvažavam religijsko ubeđenje i veru drugog i Vernik sam, mada ne prihvatom sve sto moja vera uči.

Ne pripadam nijednoj veri, ali verujem u boga, kao i Protivnik sam svake religije, su kategorije koje nisu pokazale statistički značajne razlike u odnosu na druge ispitivane kategorije.

Ispitanici iz kategorije: Vernik sam i prihvatam sve što moja vera (crkva) uči, pokazuju statistički značajno niže vrednosti modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike iz sledećih grupa: Protivnik sam svake religije, Nisam vernik ali uvažavam religijsko ubeđenje i veru drugog, Ne pripadam nijednoj veri, ali verujem u boga, Vernik, mada ne prihvatam sve što moja vera uči, Nisam vernik, ali se pridržavam najvažnijih verskih običaja, Nisam vernik i religija me ne zanima.

Ispitanici iz kategorije: Protivnik sam svake religije, pokazuju statistički značajno više vrednosti u odnosu na ispitanike iz sledećih kategorija: Vernik sam i prihvatam sve što moja vera (crkva) uči, Vernik sam i pridržavam se svih običaja koje nalaže moja vera, Nisam siguran da li sam religiozan ili ne.

Ispitanici iz kategorije: Vernik sam i prihvatam sve što moja vera (crkva) uči, pokazali su statistički značajne više nivoe tradicionalističkih vrednosti u odnosu na ispitanike iz sledećih kategorija: Nisam vernik, ali uvažavam religijsko ubeđenje i veru drugog i Vernik sam, mada ne prihvatam sve što moja vera uči, statistički značajno niže nivoe vrednosti u odnosu na kategoriju Nisam vernik i religija me ne zanima.

Ispitanici koji se izjašnjavaju sa Vernik sam i prihvatam sve što moja vera (crkva) uči, pokazali su statistički značajno više nivoe faktora demokratska orijentacija u odnosu na ispitanike sledećih kategorija: Nisam vernik ali uvažavam religijsko ubeđenje i veru drugog, Ne pripadam nijednoj veri, ali verujem u boga, Nisam vernik, ali se pridržavam najvažnijih verskih običaja, Vernik, mada se ne prihvatam sve što moja vera uči, Nisam siguran da li sam religiozan ili ne, kao i Vernik sam i pridržavam se svih običaja koje nalaže moja vera.

Ispitanici koji su se izjasnili kao protivnici svake religije, pokazali su statistički značajno niže vrednosti autoritarne orijentacije u odnosu na sve ostale grupe ispitanika.

6.7.1. Razlike u ličnom odnosu ispitanika prema religiji (kategorije)

Jednofaktorskom analizom varijanse dobijene su statistički značajne razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji po kategorijama (Prilog 18). Ispitanici su pokazali statistički značajne razlike na sledećim faktorima: poverenje u sistem, modernističke vrednosti i autokratska i demokratska orijentacija.

Tabela 55. Razlike u nivou izraženosti na faktoru poverenje u sistem u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: POVER_SIS						
LSD						
(I) Lični stav ispitanika prema religiji (kategorije)	(J) Lični stav ispitanika prema religiji (kategorije)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Vernik	neutralan	.22932	.23365	.327	-.2300	.6886
	neverujući	.44884*	.12526	.000	.2026	.6951
neutralan	verniki	-.22932	.23365	.327	-.6886	.2300
	neverujući	.21952	.25290	.386	-.2776	.7167
neverujući	verniki	-.44884*	.12526	.000	-.6951	-.2026
	neutralan	-.21952	.25290	.386	-.7167	.2776

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Na faktoru poverenje u sistem dobijene su statistički značajne razlike između ispitanika iz kategorija vernici i neverujući, pri čemu vernici pokazuju više nivoe poverenja u sistem.

Tabela 56. Razlike u nivou izraženosti na faktoru modernističke vrednosti u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji (post hoc test)

Multiple Comparisons	
Dependent Variable: MODERN	

LSD						
(I) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	(J) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Vernik	neutralan	-.40790*	.19695	.039	-.7951	-.0207
	neverujući	-.62923*	.10559	.000	-.8368	-.4217
neutralan	vernik	.40790*	.19695	.039	.0207	.7951
	neverujući	-.22132	.21318	.300	-.6404	.1978
neverujući	vernik	.62923*	.10559	.000	.4217	.8368
	neutralan	.22132	.21318	.300	-.1978	.6404

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Na faktoru modernističke vrednosti dobijene su statistički značajne razlike, pri čemu vernici pokazuju niže nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na neverujuće, a potom i neutralne ispitanike.

Tabela 57. Razlike u nivou izraženosti na faktoru demokratska orijentacija u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: DEMOKRAT						
LSD						
(I) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	(J) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Vernik	neutralan	.21870	.15435	.157	-.0847	.5221
	neverujući	.22770*	.08275	.006	.0650	.3904
neutralan	vernik	-.21870	.15435	.157	-.5221	.0847
	neverujući	.00900	.16707	.957	-.3194	.3374
neverujući	vernik	-.22770*	.08275	.006	-.3904	-.0650
	neutralan	-.00900	.16707	.957	-.3374	.3194

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Na faktoru demokratska orijentacija dobijene su statistički značajne razlike, pri čemu vernici pokazuju više nivoe demokratske orijentacije u odnosu na neverujuće.

Tabela 58. Razlike u nivou izraženosti na faktoru autokratska orijentacija u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: AUTOKRAT						
LSD						
(I) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	(J) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Vernik	neutralan	.14274	.16189	.378	-.1755	.4610
	neverujući	.33340*	.08679	.000	.1628	.5040
neutralan	verniki	-.14274	.16189	.378	-.4610	.1755
	neverujući	.19067	.17523	.277	-.1538	.5351
neverujući	verniki	-.33340*	.08679	.000	-.5040	-.1628
	neutralan	-.19067	.17523	.277	-.5351	.1538

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Na faktoru poverenje u sistem dobijene su statistički značajne razlike pri čemu vernici pokazuju više nivoe autokratske orijentacije u odnosu na neverujuće.

Tabela 59. Razlike u nivou izraženosti na faktoru autokratska orijentacija u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji (post hoc test)

Multiple Comparisons

Dependent Variable: AUTORIT

	(I) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	(J) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Tukey	verniki	Neutralan	.14274	.16189	.652	-.2381	.5236

HSD		Neverujući	.33340*	.08679	.000	.1292	.5376
	neutralan	Vernik	-.14274	.16189	.652	-.5236	.2381
		Neverujući	.19067	.17523	.522	-.2215	.6029
	neverujući	Vernik	-.33340*	.08679	.000	-.5376	-.1292
		Neutralan	-.19067	.17523	.522	-.6029	.2215
	LSD	verniki	Neutralan	.14274	.16189	.378	-.1755
neverujući			.33340*	.08679	.000	.1628	.5040
neutralan		Vernik	-.14274	.16189	.378	-.4610	.1755
		neverujući	.19067	.17523	.277	-.1538	.5351
neverujući		Vernik	-.33340*	.08679	.000	-.5040	-.1628
		neutralan	-.19067	.17523	.277	-.5351	.1538

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Na faktoru poverenje u sistem dobijene su statistički značajne razlike pri čemu vernici pokazuju više nivoe autokratske orijentacije u odnosu na neverujuće.

Tabela 60. Statistički značajne razlike među ispitivanim faktorima

Multiple Comparisons

Dependent Variable: DEMOK_AUTOR

	(I) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	(J) Licni stav ispitanika prema religiji (kategorije)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Tukey HSD	verniki	Neutralan	.16553	.13937	.461	-.1623	.4934
		Neverujući	.30169*	.07472	.000	.1259	.4775

	neutralan	Vernik	-.16553	.13937	.461	-.4934	.1623
		Neverujući	.13617	.15085	.639	-.2187	.4910
	neverujući	Vernik	-.30169*	.07472	.000	-.4775	-.1259
		Neutralan	-.13617	.15085	.639	-.4910	.2187
LSD	vernik	Neutralan	.16553	.13937	.236	-.1085	.4395
		neverujući	.30169*	.07472	.000	.1548	.4486
	neutralan	Vernik	-.16553	.13937	.236	-.4395	.1085
		neverujući	.13617	.15085	.367	-.1604	.4327
	neverujući	Vernik	-.30169*	.07472	.000	-.4486	-.1548
		neutralan	-.13617	.15085	.367	-.4327	.1604

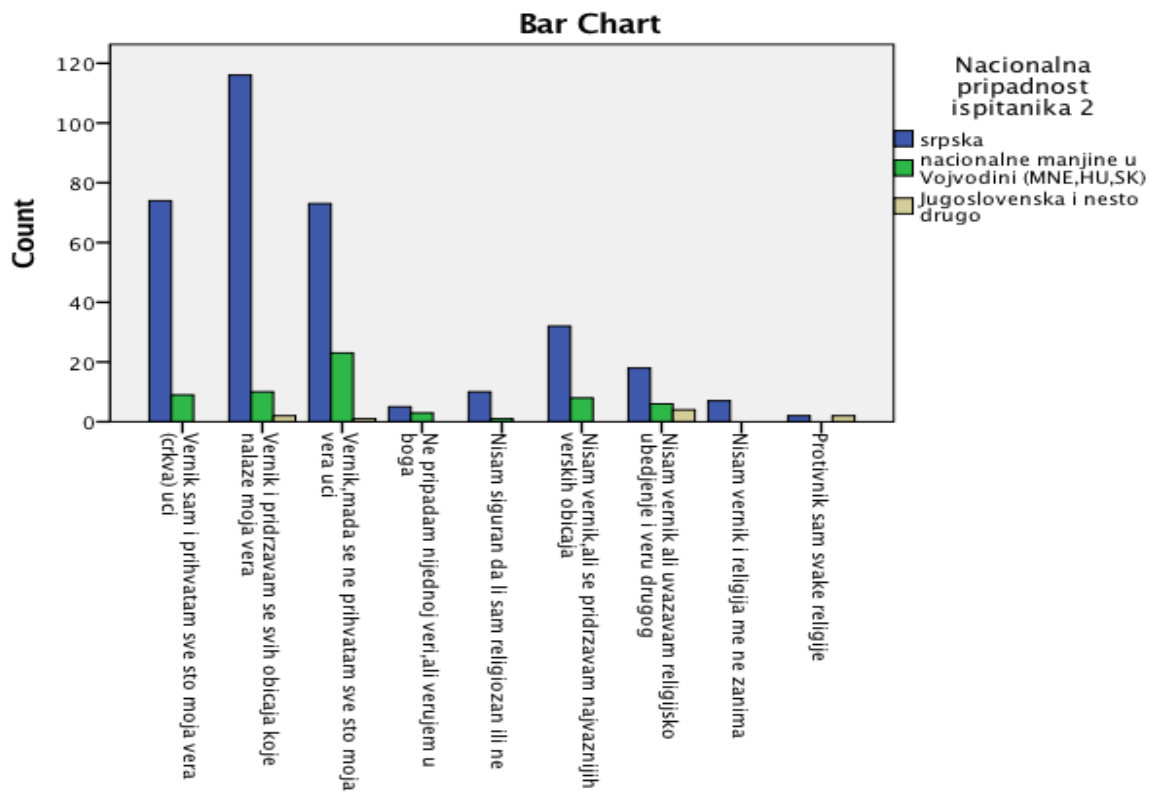
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Rezultati ukazuju na statistički značajne razlike u ispitivanim faktorima demokratičnosti i autoritarnosti između verujućih i neverujućih ispitanika.

6. 7. 2. Odgovori ispitanika na pitanje o ličnom odnosu prema religiji kroz nacionalnu pripadnost

Krostabularni prikaz ličnog stava ispitanika prema religiji u odnosu na nacionalnu pripadnost nalazi se u prilogu 19.

Grafikon 45: Grafički prikaz odgovora - lični stav ispitanika prema religiji u odnosu na nacionalnu pripadnost

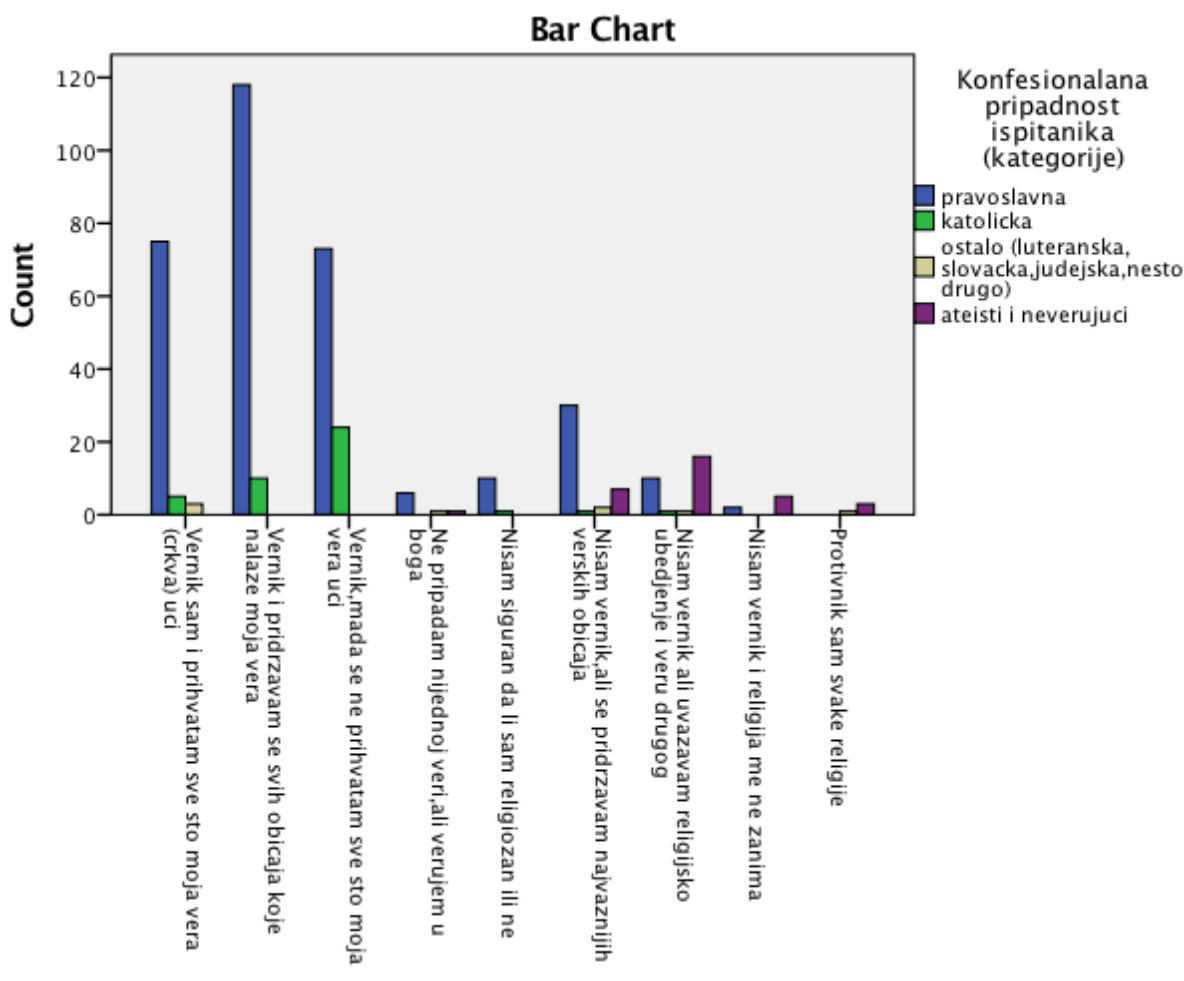

Najveći procenat ispitanika srpske nacionalne pripadnosti izjasnili su se da su vernici i da se pridržavaju svih običaja koje vera nalaže.

6.7.3. Odgovori ispitanika na pitanje o ličnom odnosu prema religiji kroz konfesionalnu pripadnost

Deskriptivni pokazatelji ličnog stava ispitanika prema religiji u odnosu na konfesionalnu pripadnost nalaze se u Prilogu 20.

Grafikon 46: Grafički prikaz odgovora - lični stav ispitanika prema religiji u odnosu na konfesionalnu pripadnost

Najveći procenat ispitanika koji su se izjasnili da su vernici i da se pridržavaju svih običaja koje nalaže njihova vera su pravoslavne konfesionalne pripadnosti, dok se najveći procenat ateista i neverujućih izjasnio da nisu vernici, ali da uvažavaju religijska ubeđenja i veru drugog.

6.7.4. Uticaj članstva ispitanika u nekoj drugoj društvenoj organizaciji na lični odnos prema religiji

Tabela 61. Regresiona analiza: uticaj Članstva u nekoj drugoj društvenoj organizaciji na lični odnos prema religiji

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.118 ^a	.014	.011	1.99901

a. Predictors: (Constant), Članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji

b. Dependent Variable: Lični stav ispitanika prema religiji

Tabela 62. Značajnost regresione analize odnosa Lični stav prema religiji i Članstva u nekoj drugoj društvenoj organizaciji

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	22.802	1	22.802	5.706	.017^b
	Residual	1614.402	404	3.996		
	Total	1637.204	405			

a. Dependent Variable: Lični stav ispitanika prema religiji

b. Predictors: (Constant), Članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji

Tabela 63. Koeficijenti regresione analize odnosa Ličnog stava prema religiji i Članstva u nekoj drugoj društvenoj organizaciji

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	4.213	.490		8.596	.000

Članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji	-0.627	.263	-0.118	-2.389	.017
---	--------	------	---------------	--------	-------------

a. Dependent Variable: Lični stav ispitanika prema religiji

Dobijeni rezultati ukazuju da članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji ima značajan efekat na lični stav ispitanika prema religiji i objašnjava 1,4% varijanse ličnog stava prema religiji.

Tabela 64. Regresiona analiza Lični stav prema religiji i Članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.118 ^a	.014	.011	.37603

a. Predictors: (Constant), Lični stav ispitanika prema religiji

b. Dependent Variable: Članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji

Tabela 65. Značajnost regresione analize odnosa Članstva u nekoj drugoj društvenoj organizaciji i Ličnog stava prema religiji

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	.807	1	.807	5.706	.017^b
	Residual	57.124	404	.141		
	Total	57.931	405			

a. Dependent Variable: Članstvo u nekoj drugoj društvenoj organizaciji

b. Predictors: (Constant), Lični stav ispitanika prema religiji

Tabela 66. Značajnost povezanosti ličnog stava ispitanika prema religiji sa članstvom u drugoj društvenoj organizaciji

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1.896	.034		55.649	.000
	Licni stav ispitanika prema religiji	-.022	.009	-.118	-2.389	.017

a. Dependent Variable: Clanstvo u nekoj drugoj drustvenoj organizaciji

Na osnovu rezultata istraživanja, hipoteza 7, koja glasi: Odnos ispitanika prema religiji predstavlja značajan faktor političkog aktivizma, je potvrđena.

6.8. Korelaciona analiza rezultata

Korelacionom analizom dimenzija aktivizma i tradicionalističko-modernističkih vrednosti opisuju se smer i intenzitet linearne povezanosti dve pojave.

Tabela 67. Povezanost političkog aktivizma i njegovih dimenzija sa tradicionalističko-modernističkim vrednostima

Correlations			POLIT_AKTIV	STRAN_ANG	UČEST_IZBOR	DRUŠT_AKTIV	MODERN_TRAD	MODERN	TRADIC
Spearman's rho	POLIT_AKTIV	Correlation Coefficient	1.000	.943**	.477**	.750**	.133**	.109*	.023
		Sig. (2-tailed)	.	.000	.000	.000	.008	.029	.649
		N	405	405	405	405	405	405	405
	STRAN_ANG	Correlation Coefficient	.943**	1.000	.377**	.539**	.101*	.078	.009

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

		Sig. (2-tailed)	.000	.	.000	.000	.043	.118	.852
		N	405	405	405	405	405	405	405
	UČEST_IZBOR	Correlation Coefficient	.477**	.377**	1.000	.248**	.096	.087	.036
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.	.000	.054	.080	.466
		N	405	405	406	406	406	406	406
	DRUŠTAKTIV	Correlation Coefficient	.750**	.539**	.248**	1.000	.142**	.132**	.025
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.	.004	.008	.609
		N	405	405	406	406	406	406	406
	MODERN_TRAD	Correlation Coefficient	.133**	.101*	.096	.142**	1.000	.838**	.326**
		Sig. (2-tailed)	.008	.043	.054	.004	.	.000	.000
		N	405	405	406	406	406	406	406
	MODERN	Correlation Coefficient	.109*	.078	.087	.132**	.838**	1.000	.184**
		Sig. (2-tailed)	.029	.118	.080	.008	.000	.	.000
		N	405	405	406	406	406	406	406

	TRADIC	Correlation Coefficient	.023	.009	.036	.025	.326**	-.184**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.649	.852	.466	.609	.000	.000	.
		N	405	405	406	406	406	406	406
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).									
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).									

Veza između dimenzija političkog aktivizma i tradicionalističko-modernističkih vrednosti istražena je pomoću Spirmanovog koeficijenta korelacije rangova (Spirmanov ro). Obavljene su preliminarnе analize da bi se dokazalo zadovoljenje pretpostavki o normalnosti, linearnosti i homogenosti varijanse.

Između ispitivanih faktora političkog aktivizma dobijene su srednje i visoke korelacije pozitivnog smera što doprinosi povećanju konstruktivne validnosti ispitivane varijable ($p < 0,01$). Kada je reč o povezanosti faktora modernističkih i tradicionalističkih vrednosti, dobijena korelacija je mala i negativnog predznaka ($p < 0,05$), što znači da velike vrednosti na jednoj skali prate male vrednosti na drugoj skali.

Ukupni politički aktivizam pokazao je pozitivnu povezanost malog intenziteta sa tradicionalističko-modernističkim vrednostima ($r = 0,133$, $n = 405$, $p < 0,01$), ali i sa faktorom modernističke vrednosti ($r = 0,109$, $n=405$, $p < 0,05$). Faktor stranačka angažovanost pokazao je malu povezanost pozitivnog predznaka sa ukupnim modernističko-tradicionalističkim vrednostima ($r = 0,101$, $n=405$, $p < 0,05$), kao i faktor društveni aktivizam sa faktorima: ukupne modernističko-tradicionalističke vrednosti ($r = 0,142$, $n=405$, $p < 0,01$) i modernističke vrednosti ($r = 0,132$, $n=405$, $p < 0,01$).

Tabela 68. Povezanost političkog aktivizma i njegovih dimenzija sa autokratsko-demokratskom orijentacijom

Correlations							
	POLIT_AKTIV	STRAN_ANG	UČEST_I ZBOR	DRUŠT_AKTIV	DEMOK_AKUTOK	DEMOK_RAT	AUTO KRAT

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

Spearman's rho	POLIT_AKTIV	Correlation Coefficient	1.000	.943**	.477**	.750**	-.098*	-.065	-.090
		Sig. (2-tailed)	.	.000	.000	.000	.048	.192	.070
		N	405	405	405	405	405	405	405
	STRANANG	Correlation Coefficient	.943**	1.000	.377**	.539**	-.063	-.060	-.052
		Sig. (2-tailed)	.000	.	.000	.000	.207	.226	.300
		N	405	405	405	405	405	405	405
	UČESTIZBOR	Correlation Coefficient	.477**	.377**	1.000	.248**	-.099*	-.061	-.087
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.	.000	.046	.217	.079
		N	405	405	406	406	406	406	406
	DRUŠTAKTIV	Correlation Coefficient	.750**	.539**	.248**	1.000	-.142**	-.064	-.145**
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.	.004	.201	.003
		N	405	405	406	406	406	406	406
DEMOKAKUTOK	Correlation Coefficient	-.098*	-.063	-.099*	-.142**	1.000	.720**	.950**	

		Sig. (2-tailed)	.048	.207	.046	.004	.	.000	.000
		N	405	405	406	406	406	406	406
DEMOKRAT	Correlation Coefficient		-.065	-.060	-.061	-.064	.720**	1.000	.497**
		Sig. (2-tailed)	.192	.226	.217	.201	.000	.	.000
	N	405	405	406	406	406	406	406	406
	AUTORIT	Correlation Coefficient		-.090	-.052	-.087	-.145**	.950**	.497**
Sig. (2-tailed)			.070	.300	.079	.003	.000	.000	.
N		405	405	406	406	406	406	406	406
**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).									
*.									

Veza između dimenzija političkog aktivizma i autokratsko-demokratske orijentacije istražena je pomoću Spirmanovog koeficijenta korelacije rangova (Spirmanov ro). Obavljene su preliminarne analize da bi se dokazalo zadovoljenje pretpostavki o normalnosti, linearnosti i homogenosti varijanse.

Između ispitivanih faktora autokratsko-demokratske orijentacije dobijene su visoke korelacije pozitivnog smera što doprinosi povećanju konstruktivne validnosti ispitivane varijable ($p < 0,01$).

Povezanosti negativnog predznaka dobijene su između ukupne autokratsko-demokratske orijentacije i ukupne političke angažovanosti ($r = -0,098$, $n = 405$, $p < 0,05$), između ukupne autokratsko-demokratske orijentacije i faktora učestvovanje na izborima ($r = -0,099$, $n = 405$, $p < 0,05$) kao i između ukupne autokratsko-demokratske orijentacije i faktora društveni aktivizam ($r = -0,142$, $n = 405$, $p < 0,01$).

Između izdvojenih faktora jedina statistički značajna, negativna, korelacija dobijena je između faktora autokratske orijentacija i faktora društveni aktivizam, pri čemu viši nivoi autokratske orijentacije dovode do nižih nivoa društvenog aktivizma. Dobijeni negativni smer na svim koeficijentima korelacije govori o prirodi veze između ova dva konstrukta, pri čemu se povećanjem autokratsko-demokratske orijentacije smanjuje politički aktivizam. Kako je vrednost dobijenog koeficijenta korelacije ispod, ili je na granici sa 0,10 koji je prema nekim autorima donja granica za tumačenje korelacije kao male, ove rezultate možemo tumačiti kao korelaciju izuzetno niske vrednosti.

Tabela 69. Povezanost političke kulture i njenih dimenzija sa tradicionalističko-modernističkim vrednostima

Correlations								
			POLIT_KU LT	POV_POLI T	POVER_SI S	MODERN_ TRAD	MODERN	TRADI C
Spearman's rho	POLIT_K ULT	Correlation Coefficient	1.000	.845**	.873**	.096	.087	.046
		Sig. (2-tailed)	.	.000	.000	.053	.079	.357
		N	406	406	406	406	406	406
	POV_PO LIT	Correlation Coefficient	.845**	1.000	.511**	.206**	.221**	.002
		Sig. (2-tailed)	.000	.	.000	.000	.000	.965
		N	406	406	406	406	406	406
	POVER_ SIS	Correlation Coefficient	.873**	.511**	1.000	-.011	-.054	.100*
		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.	.829	.282	.044
		N	406	406	406	406	406	406
	MODER N_TRAD	Correlation Coefficient	.096	.206**	-.011	1.000	.838**	.326**
		Sig. (2-tailed)	.053	.000	.829	.	.000	.000
		N	406	406	406	406	406	406

	MODER N	Correlation Coefficient	.087	.221**	-.054	.838**	1.000	-.184**
		Sig. (2-tailed)	.079	.000	.282	.000	.	.000
		N	406	406	406	406	406	406
	TRADIC	Correlation Coefficient	.046	.002	.100*	.326**	-.184**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.357	.965	.044	.000	.000	.
		N	406	406	406	406	406	406
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).								
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).								

Veza između dimenzija političke kulture i tradicionalističko-modernističkih vrednosti istražena je pomoću Spirmanovog koeficijenta korelacije rangova (Spirmanov ro). Obavljene su preliminarne analize da bi se dokazalo zadovoljenje pretpostavki o normalnosti, linearnosti i homogenosti varijanse.

Između ispitivanih faktora političke kulture dobijene su visoke korelacije pozitivnog smera što doprinosi povećanju konstruktivne validnosti ispitivane varijable ($p < 0,01$).

Između posmatranih tradicionalističko-modernističkih vrednosti dobijene su povezanosti sa faktorom poverenje u politiku. Između ukupnih tradicionalističko-modernističkih vrednosti i poverenja u politiku dobijena je mala korelacija pozitivnog smera ($r = 0,206$, $n = 405$, $p < 0,01$), a korelacija istog karaktera dobijena je i između modernističkih vrednosti i poverenja u politiku ($r = 0,221$, $n = 405$, $p < 0,01$).

Tabela 70. Povezanost političke kulture i njenih dimenzija sa autokratsko-demokratskom orijentacijom

Correlations								
			POLIT_ KULT	VER_POLI T	POVER_ SIS	DEMOK_A KUTOK	DEMOKR AT	AUTORIT
Spear man's rho	POLIT_KUL T	Correlation Coefficient	1.000	.845**	.873**	-.060	-.039	-.041
		Sig. (2-tailed)	.	.000	.000	.227	.436	.414

	N	406	406	406	406	406	406
POV_POLIT	Correlation Coefficient	.845**	1.000	.511**	-.171**	-.109*	-.148**
	Sig. (2-tailed)	.000	.	.000	.001	.029	.003
	N	406	406	406	406	406	406
POVER_SIS	Correlation Coefficient	.873**	.511**	1.000	.066	.047	.072
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.	.183	.344	.147
	N	406	406	406	406	406	406
DEMOK_AK UTOK	Correlation Coefficient	-.060	-.171**	.066	1.000	.720**	.950**
	Sig. (2-tailed)	.227	.001	.183	.	.000	.000
	N	406	406	406	406	406	406
DEMOKRAT	Correlation Coefficient	-.039	-.109*	.047	.720**	1.000	.497**
	Sig. (2-tailed)	.436	.029	.344	.000	.	.000
	N	406	406	406	406	406	406
AUTOKRAT	Correlation Coefficient	-.041	-.148**	.072	.950**	.497**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.414	.003	.147	.000	.000	.
	N	406	406	406	406	406	406
** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).							
* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).							

Veza između dimenzija političkog aktivizma i autokratsko-demokratske orijentacije istražena je pomoću Spirmanovog koeficijenta korelacije rangova (Spirmanov ro). Obavljene su preliminarne analize da bi se dokazalo zadovoljenje pretpostavki o normalnosti, linearnosti i homogenosti varijanse.

Povezanosti negativnog predznaka dobijene su između faktora poverenje u politiku i ukupne autokratsko-demokratske orijentacije ($r = -0,171$, $n = 405$, $p < 0,01$) i njenih faktora demokratska orijentacija ($r = -0,109$, $n = 405$, $p < 0,05$) i autokratska orijentacija ($r = -0,148$, $n = 406$, $p < 0,05$). Dobijene korelacije su male i negativnog predznaka, pri čemu viši nivoi autokratsko-demokratske orijentacije dovode do nižih nivoa poverenja u politiku.

Na osnovu dobijenih rezultata moguće je zaključiti da je hipoteza – H8 koja glasi: Politički aktivizam ispitanika je zasnovan na vrednostima demokracije i modernizma je samo delimično potvrđena.

Tabela 71. Povezanost političkog aktivizma i političke kulture

Correlations			POLITAKTIV	STRANANG	UČEST_IZBOR	DRUŠTAKTIV	POLITKULT	VERPOLIT	POVER_SIS
Spearman's rho	POLITAKTIV	Correlation Coefficient	1.000	.943**	.477**	.750**	.476**	.541**	.327**
		Sig. (2-tailed)	.	.000	.000	.000	.000	.000	.000
		N	405	405	405	405	405	405	405
	STRANANG	Correlation Coefficient	.943**	1.000	.377**	.539**	.442**	.481**	.330**
		Sig. (2-tailed)	.000	.	.000	.000	.000	.000	.000
		N	405	405	405	405	405	405	405

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

UČEST_ ZBOR	Correlation Coefficient	.477**	.377**	1.000	.248**	.230**	.266**	.143**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.	.000	.000	.000	.004
	N	405	405	406	406	406	406	406
DRUŠT_ AKTIV	Correlation Coefficient	.750**	.539**	.248**	1.000	.399**	.498**	.228**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.	.000	.000	.000
	N	405	405	406	406	406	406	406
POLIT_K ULT	Correlation Coefficient	.476**	.442**	.230**	.399**	1.000	.845**	.873**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.	.000	.000
	N	405	405	406	406	406	406	406
POV_PO LIT	Correlation Coefficient	.541**	.481**	.266**	.498**	.845**	1.000	.511**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000	.	.000
	N	405	405	406	406	406	406	406
POVER_ SIS	Correlation Coefficient	.327**	.330**	.143**	.228**	.873**	.511**	1.000

		Sig. (2-tailed)	.000	.000	.004	.000	.000	.000	.
		N	405	405	406	406	406	406	406

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Veza između dimenzija političkog aktivizma i političke kulture istražena je pomoću Spirmanovog koeficijenta korelacije rangova (Spirmanov ro). Obavljene su preliminarne analize da bi se dokazalo zadovoljenje pretpostavki o normalnosti, linearnosti i homogenosti varijanse.

Dobijena je visoka pozitivna korelacija između poverenja u politiku i ukupnog političkog aktivizma, pri čemu viši nivoi poverenja u politiku dovode do viših nivoa političkog aktivizma. Pozitivne korelacije, male jačine dobijene su između faktora učestvovanje na izborima i ukupne političke kulture i svih njenih faktora, kao i između faktora poverenje u sistem i društveni aktivizam. Ostale korelacije su statistički značajne na nivou od $p < 0,01$ i srednjeg su intenziteta.

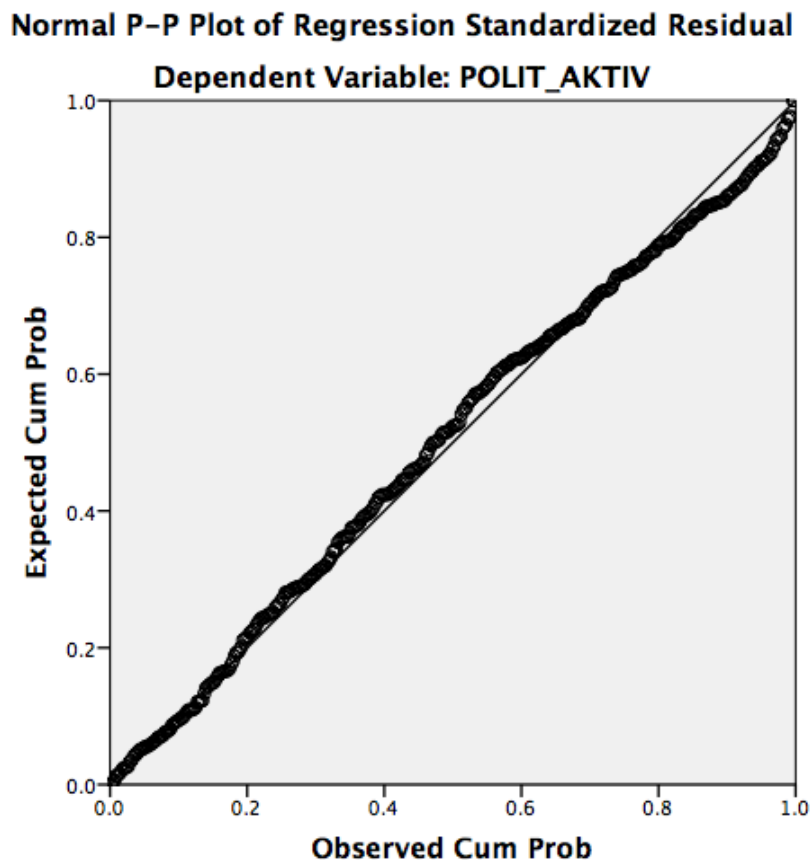
Na osnovu rezultata istraživanja hipoteza 9 koja glasi: Faktori političke kulture su povezani sa faktorima političkog aktivizma je potvrđena.

6.9. Regresiona analiza rezultata

Regresiona analiza predstavlja skup statističkih metoda kojima se ustanovljava povezanost, oblik i smer posmatranih pojava. Regresijom se istražuje povezanost između jedne zavisne i više nezavisnih promenljivih.

Prilikom analize, proverena je i multikolinearnost promenljivih. Vrednosti korelacija (Prilog 21) između promenljivih nisu prelazile graničnih $r = 0,7$, a većina njih se nalazi iznad preporučenih $r = 0,3$. Dakle, na osnovu dobijenih rezultata pretpostavka multikolinearnosti nije narušena, što potvrđuje vrednost faktora povećanja varijanse (VIF) u prikazanoj tabeli koji ne prelaze vrednost 10, na osnovu čega u modelu zadržavamo početni broj testiranih promenljivih.

Dijagram 1: Normal P-P plot modela višestruke regresije

Na dijagramu 1, vidimo da tačke leže u približno pravoj dijagonalnoj liniji, od donjeg levog do gornjeg desnog ugla dijagrama, čime ukazuje na to da nema velikih odstupanja od normalnosti raspodele.

Tabela 72. Vrednovanje modela višestruke regresije

Model Summary^b				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.557 ^a	.310	.296	.70704
a. Predictors: (Constant), Mesto boravka, POVER_SIS, Pol ispitanika, DEMOKRAT, TRADIC, MODERN, POVER_POLIT, AUTORIT				
b. Dependent Variable: POLIT_AKTIV				

Rezultati dati u tabeli broj 88 ukazuju da ovaj model ima značajan efekat na politički aktivizam i objašnjava 31% varijanse političkog aktivizma. Prilagođeno na populaciju,

ovaj model objašnjava 30% varijanse. Statistička značajnost ovog modela prikazana je u tabeli 74.

Tabela 73. Statistička značajnost modela višestruke regresije

ANOVA ^a						
Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	88.836	8	11.105	22.213	.000 ^b
	Residual	197.960	396	.500		
	Total	286.796	404			
a. Dependent Variable: POLIT_AKTIV						
b. Predictors: (Constant), Mesto boravka, POVER_SIS, Pol ispitanika, DEMOKRAT, TRADIC, MODERN, POV_POLIT, AUTORIT						

Tabela 74. Vrednovanje svake nezavisne promenljive modela višestruke regresije

Coefficients ^a												
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.	Zero-order	Correlations			Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta				Partial		Part	Tolerance	VIF	
	1	(Constant)	2.039				.381		5.355	.000		
	POV_POLIT	.298	.042	.343	7.076	.000	.472	.335	1,12%	.295	.743	1.346
	POVER_SIS	.186	.040	.221	4.704	.000	.357	.230	5,29%	.196	.786	1.272
	MODERN	.109	.048	.113	2.275	.023	.154	.114	1,29%	.095	.710	1.408
	TRADIC	.063	.042	.066	1.488	.138	.042	.075		.062	.886	1.129
	DEMOKRAT	-.059	.061	-.047	-.979	.328	-.084	-.049		-.041	.773	1.294
	AUTOKRAT	-.037	.062	-.031	-.593	.554	-.113	-.030		-.025	.655	1.526

Pol ispitanika	-.320	.073	-.187	-4.394	.000	-.203	-.216	4,66%	-.183	.959	1.043
Mesto boravka	.199	.090	.096	2.224	.027	.035	.111	1,23%	.093	.928	1.078
a. Dependent Variable: POLIT_AKTIV											

Promenljive koje daju značajan, jedinstven doprinos predikciji političkog aktivizma su:

- poverenje u politiku ($\beta = 0,343$, $p < 0,05$),
- poverenje u sistem ($\beta = -0,221$, $p < 0,05$),
- pol ispitanika ($\beta = -0,187$, $p < 0,05$),
- modernističke vrednosti ($\beta = 0,113$, $p < 0,05$) i
- mesto boravka ($\beta = 0,096$, $p < 0,05$).

Kvadrirani koeficijenti korelacije (poludelimični koeficijenti korelacije) podignuti na kvadrat pokazuju da poverenje u sistem, pojedinačno posmatrano, najviše doprinosi jedinstvenom objašnjenju varijanse političkog aktivizma.

7. Diskusija rezultata

Cilj rada je bio da se definišu, istraže i objasne osnovni sociokulturni aspekti političkog aktivizma u specifičnim okvirima srpskog društva opterećenog tranzicionim, ekonomskim i socijalnim problemima. Kao uzorak istraživanja izabrani su članovi političkih stranaka, dakle ljudi koji su već ispoljili određeni politički aktivizam, što je, sem metodološke prednosti, trebalo da olakša sagledavanje političkog ponašanja u Srbiji. Uzorak su činili članovi različitih stranaka u šest gradova u Vojvodini, što je imalo za cilj kompleksnije sagledavanje političkog aktivizma. Međutim, rezultati dobijeni empirijskim istraživanjem nisu pokazali visoke nivoe političkog aktivizma i pre se može govoriti o participaciji članova stranaka, odnosno njihovom učešću u već organizovanim političkim aktivnostima, a mnogo manje o samostalnim aktivnostima koji obeležavaju političku kulturu.

Pojedinačni pokazatelji političkog aktivizma posmatrani kroz socioekonomske karakteristike, vrednosne odrednice i stavove prema političkoj kulturi ukazali su na razlike u stepenima izraženosti pojedinih faktora u odnosu na pojedince i gradove iz kojih potiču.

➤ Socioekonomske karakteristike

Rezultati istraživanja kojima se definisao značaj socioekonomskih karakteristika ispitanika, a korišćenjem značajnosti t-testa, pokazali su da postoje statistički značajne razlike u ispoljenosti ispitivanih dimenzija između ispitanika muškog i ženskog pola. Dobijene su razlike na sledećim skalama: stranačka angažovanost, društveni aktivizam i modernističke vrednosti, tako što su ispitanici muškog pola pokazali više nivoe stranačke angažovanosti i društvenog aktivizma, dok su žene pokazale više nivoe modernističkih vrednosti. Dobijeni rezultat je interesantan i otvara prostor za nova istraživanja i diskusiju. U političkim dešavanjima u Srbiji, bar onima na najvišem nivou, još uvek učestvuje više muškaraca nego žena, iako se deklarativno svi zalažu za brojno ujednačavanje. Ako žene pokazuju više nivoe

modernističkih vrednosti od anketiranih muškaraca, a muškarci su značajno više angažovani i društveno aktivni, da li bi to moglo biti jedno od objašnjenja sporije tranzicije? Kada su u pitanju istraživanja u svetu, jedan od istraživača političkog aktivizma Konvej, tvrdi da, iako se razlike između polova u političkom aktivizmu smanjuju, još uvek je muška populacija značajno aktivnija u političkom životu od ženske populacije (Conway, 2001). Sigurno je da na ovakvo ponašanje uticaj imaju kulturološki, obrazovni i religijski faktori, ali su mogući i uticaji fenomena kao što je stakleni plafon*, predrasude i socijalne distance.

Starost ispitanika se u rezultatima istraživanja takođe pokazala kao značajan prediktor političkog aktivizma. Naime, utvrđena je statistički značajna razlika na nivou $p < 0,05$ na sledećim faktorima: stranačka angažovanost, učestvovanje u izborima i demokratska orijentacija. Najviše nivoe stranačke angažovanosti pokazali su ispitanici starosne grupe od 45-54 godine. Kada je u pitanju izlazak na izbore, najmanje zainteresovani bili su ispitanici iz najmlađe grupacije od 15-24 godine, što je rezultat koji se mogao i očekivati pošto je to uzrast koji još uvek živi u zajednici sa roditeljima, školuje se i ima druge prioritete u životu. Za razliku od našeg istraživanja, studija Dženingsa i Markusa je ustanovila da su stariji ispitanici u manjoj meri politički aktivni. Dženings i Markus su u svom istraživanju povezanosti sociodemografskih karakteristika sa političkim angažovanjem dobili da su niži nivoi participacije dobijeni među starijim ispitanicima, pošto stariji postaju manje spremni da učestvuju i manje su obučeni u novim tehnologijama kojima se razvijaju novi nivoi participacije (Jennings and Markus, 1988). Iznenađuje rezultat da ispitanici najmlađeg anketiranog uzrasta nemaju najviše nivoe demokratskih vrednosti, već su to starosne grupe od 25-34 godine, ali i oni najstariji u uzrastu od 55-64 godina. Kako su u procesu tranzicije stariji građani prošli veoma loše, ostajući bez radnih mesta, minulog rada i prava na budućnost, postoji mogućnost da je njihovo angažovanje, više nego u razvijenim zemljama, samo posledica potrebe za borbom za svoja izgubljena prava u tranzicionom procesu.

---

* Stakleni plafon nastaje kao posledica kulturoloških i društvenih prepreka koje usporavaju napredovanje u karijeri žena, ali se može posmatrati i kao metafora za analizu nejednakosti između muškaraca i žena na radnom mestu, a odnosi se na nevidljivu barijeru koja se pojavljuje u odnosu na vertikalnu mobilnost u poslu (Baxter and Wright, 2000). Iako postoje brojna istraživanja ovog fenomena, mehanizmi koji stoje iza ovog efekta su i dalje nedovoljno objašnjeni.

Kada je u pitanju nivo obrazovanja ispitanika, u uzorku je bilo 49,3% ispitanika sa visokom stručnom spremom što je definitivno imalo uticaja na rezultate. Dobijene su statistički značajne razlike u odnosu na modernističke vrednosti, demokratsku i autokratsku orijentaciju. Verba i saradnici (1995) su u svojim istraživanjima ustanovili da je obrazovanje dinamičan prediktor političke participacije. Rezultati Stojiljkovićevog istraživanja u Srbiji pokazali su da viši nivo formalnog obrazovanja uslovljava veći izlazak na izbore, što Stojiljković povezuje sa višim nivoom razumevanja društvenih i političkih problema, kao i višim nivoima socijalne interakcije, koja doprinosi političkoj svesnosti. U njegovom istraživanju dobijen je i rezultat da su zaposleni u državnom sektoru i privatni preduzetnici više politički aktivni od nezaposlenih (Stojiljković, 2008). Iako je i Stojiljkovićev rezultat u najmanju ruku nelogičan*, ni rezultat dobijen u našem istraživanju nije lako objasniti. Nepostojanje razlika u aktivizmu zaposlenih i nezaposlenih ukazuje da status zaposlenosti nije značajan za politički aktivizam anketiranih članova stranaka. Da li bi ovaj rezultat bio drugačiji da su uzorak činili nezaposleni i zaposleni koji nisu članovi (nijedne) stranke? Da li je ovaj rezultat još jedan pokazatelj poluaktivnog, više formalnog aktivizma članova stranaka?

Sociodemografske karakteristike su se u brojnim istraživanjima razmatrale kao značajni činioci političkog aktivizma. Tako su Vekione i Kaprara (Vecchione and Caprara, 2009) utvrdili da su pol, obrazovanje i uzrast značajni faktori koji utiču na aktivizam u političkim okvirima. Tačnije, otkrili su da su obrazovaniji ljudi, pre svega muškarci, kao i stariji ljudi, više uključeni u političke aktivnosti u odnosu na druge ispitivane kategorije građana. Takođe, otkrili su da prihodi nisu bili značajan faktor političke participacije. Istraživači Stol i Hug su, sagledavši prethodna istraživanja, takođe identifikovali pol, obrazovanje i uzrast kao značajne faktore uticaja na političku participaciju (Stolle and Hooghe, 2011).

---

* Viši nivoi političke angažovanosti zaposlenih od nezaposlenih građana nisu logične pojave, ako se politički aktivizam posmatra kao način ostvarivanja nekog cilja ili kao ponašanje kojim se iskazuju određene socijalne ili političke potrebe. Ako je tačno opažanje da je u državnom sektoru zaposlen veliki broj partijskih članova, tada je njihov stepen angažovanja, koji je viši od stepena angažovanja nezaposlenih, relativno jasan. Privatni preduzetnici, koji se sami bore za svoje pozicije su najaktivniji deo zaposlenog stanovništva, pa je i njihovo političko angažovanje razumljivo. Međutim, nezaposleni su poseban problem. Suštinsko pitanje je zašto se nezaposleni sa svojim egzistencijalnim problemom više ne angažuju?

Stoga, možemo tvrditi da ne utiču sve sociodemografske karakteristike na političku participaciju na identičan način, pa je moguće očekivati da je nivo političkog angažovanja u korelaciji sa specifičnim kontekstima u određenim društvenim uslovima.

Bračno stanje kao prediktor političkog aktivizma pokazalo je sledeće rezultate: grupa ispitanika koja nije u braku pokazuje više nivoa modernističkih vrednosti u odnosu na grupu ispitanika koji su u braku, nevenčanom braku i udovice i udovce. Na osnovu istraživanja nije moguće preciznije objasniti da li su ispitanici koji iskazuju modernističke vrednosti protivnici braka, pa zato nisu u bračnim zajednicama, ili su u pitanju drugi faktori koji nisu bili predmet ovog istraživanja.

➤ ***Lični odnos ispitanika prema religiji***

Lični odnos ispitanika prema religiji se pokazao kao značajan prediktor političkog aktivizma; kao vernici se izjasnilo 51,9% ispitanika i još 23,9% kao vernici koji ne prihvataju sve što vera uči. Statistički značajne su se pokazale sledeće povezanosti kada su u pitanju ispitanici koji su se izjasnili kao vernici:

- viši nivoi poverenja u sistem u odnosu na ispitanike iz kategorija neverujućih,
- niži nivoi modernističkih vrednosti u odnosu na ostale kategorije ispitanika,
- viši nivoi tradicionalističkih vrednosti u odnosu na ispitanike ostalih kategorija,
- viši nivoi faktora demokratske orijentacije u odnosu na ostale ispitanike.

Rezultati su delimično kontradiktorni u delu u kojem se iskazuju viši nivoi tradicionalističkih i demokratskih vrednosti istovremeno, što može biti pokazatelj shvatanja demokratije, ili možda nedovoljnog razumevanja tvrdnji u upitniku. Rezultat može biti pokazatelj i produktivnog shvatanja tradicije, njenog pozitivnog vrednovanja koji se razlikuje od negativnog tradicionalizma. Ispitanici koji su se izjasnili kao protivnici svake religije, pokazali su statistički značajno niže vrednosti autoritarne orijentacije u odnosu na sve ostale grupe ispitanika.

Revitalizacija religioznosti u tranzicionim uslovima u Srbiji nije samo deklarativnog tipa. Brojni su primeri mladih koji u religiji vide vrednosti koje se ne mogu pronaći u njihovom kompetitivnom političkom i radnom okruženju. U kojoj meri se radi o prolaznom trendu ili trajnoj vrednosti nije moguće zaključiti bez longitudinalnog

istraživanja. Ipak, procenat koji ukazuje na povećanje pozitivnog odnosa prema religiji mali je i ne utiče značajno na političko ponašanje.

➤ **Zanimanje ispitanika**

Kada je u pitanju zanimanje ispitanika najviše nivoe stranačke angažovanosti su pokazali ispitanici iz državno-administrativnog sektora, a najmanje angažovanje pokazuju ispitanici humanističke struke. Zanimanje se u rezultatima istraživanja pokazalo kao značajan faktor razlike između ispitanika u sledećim merenim promenljivim:

- poverenje u sistem,
- modernističke vrednosti,
- autoritarna orijentacija.

Ispitanici čija su zanimanja vezana za samostalne poslove, pokazali su niže vrednosti faktora Poverenje u sistem u odnosu na ispitanike tehničke struke, uslužnog karaktera i državno-administrativnog sektora, ali i više nivoe društvenog aktivizma. Rezultat je izdvojio ispitanike samostalnih zanimanja, jer su se najčešće susretali sa institucijama sistema u kojima su nailazili na poteškoće u rešavanju konkretnih problema. Ispitanici sa zanimanjem tehničke struke, pokazali su najviše poverenja u politički sistem, niže nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike humanističke struke, zanimanja vezanih za samostalne poslove i uslužnog karaktera.

➤ **Mesto boravka ispitanika**

Kada je u pitanju mesto boravka dobijene su statistički značajne razlike između ispitanika i to na sledećim faktorima:

- stranačka angažovanost,
- poverenje u politiku,
- modernističke i tradicionalističke vrednosti.

- Stranačka angažovanost

Ispitanici iz Novog Sada pokazali su niže nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz Sombora i Zrenjanina i više nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz Sremske Mitrovice.

Ispitanici iz Sombora, pokazali su više nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz Pančeva i Novog Sada, dok su ispitanici iz Subotice pokazali statistički značajno niže nivoe stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz Zrenjanina i Sombora.

Ispitanici iz Pančeva pokazuju statistički značajno niže vrednosti stranačke angažovanosti u odnosu na ispitanike iz sledećih gradova: Zrenjanin, Sombor, Subotica i Novi Sad.

Stranačka angažovanost je najizraženija u Zrenjaninu, kao i dimenzije političke kulture, dok je najniža u Pančevu. Razlozi za ovakvo stanje u Pančevu se moraju naknadno istažiti. U ovom gradu vlast dele dve stranke (SNS i Demokratska stranka) što, prema mišljenju žitelja grada, ne doprinosi političkoj kulturi aktivizma.

Najviše nivoe političkog aktivizma pokazuju anketirani članovi stranaka u Zrenjaninu i Somboru, a najmanje u Sremskoj Mitrovici i Pančevu.

U Subotici su građani najviše aktivni kada je u pitanju izlazak na izbore, a u Pančevu i Somboru su najmanje aktivni u vezi sa političkim izborima. Društveni aktivizam je najizraženiji u Zrenjaninu, a najniži u Sremskoj Mitrovici.

- Poverenje u politiku

Politička kultura koja je merena kroz dva faktora, Poverenje u sistem i Poverenje u politiku, razlikuje se u značajnoj meri u ispitivanim gradovima. Tako ispitanici iz Zrenjanina pokazuju više nivoe poverenja u politiku u odnosu na ispitanike iz sledećih gradova: Pančevo, Novi Sad, Sremska Mitrovica i Sombor.

Ispitanici iz Subotice pokazuju više nivoe poverenja u politiku u odnosu na ispitanike iz Pančeva. Ispitanici iz Novog Sada pokazuju statistički značajno niže vrednosti faktora poverenje u sistem u odnosu na ispitanike iz Zrenjanina, Sremske Mitrovice i Sombora.

Ispitanici iz Sombora pokazuju niže vrednosti ispitivanog faktora u odnosu na ispitanike iz Zrenjanina, Subotice, Sremske Mitrovice i Novog Sada.

Ispitanici iz Zrenjanina i Subotice pokazuju više nivoe faktora poverenje u sistem u odnosu na ispitanike iz: Pančeva, Sombora, Novog Sada i Sremske Mitrovice. Procena političke kulture je najviša u Zrenjaninu, a najniža u Pančevu, sa dimenzijama poverenja u politiku, koja je najviša u Zrenjaninu, a najniža u Pančevu, kao i poverenja u sistem, koje je najviše u Zrenjaninu, a najniže u Pančevu. Rezultati istraživanja dimenzija političke kulture u šest gradova ukazuju da nije moguće odrediti jedan tip političke kulture koji je dominantan u Vojvodini, već da svaki deo Vojvodine, kojeg predstavlja najveći grad tog regiona gradi svoju političku kulturu, zasnovanu pre svega na specifičnostima odnosa između stranaka, kao i odnosima građana prema nosiocima političkog života.

- Modernističke i tradicionalističke vrednosti

Ispitanici iz Novog Sada pokazuju više nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike iz Sombora, dok ispitanici iz Sombora pokazuju niže nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike iz Zrenjanina, Pančeva, Subotice i Novog Sada. Ispitanici iz Zrenjanina pokazuju više nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike iz Sremske Mitrovice.

Razlike koje su u nivoima aktivizma dobijeni u različitim gradovima Vojvodine, moguće je objasniti kulturološkim obrascima, političkom tradicijom, političkim statusom grada i još nekim faktorima.

➤ ***Pripadnost regionima***

Kada je u pitanju pripadnost regionima najznačajniji pokazatelj kod većine ispitanika je pripadnost gradu ili selu u kojem žive, što je očekivan i logičan rezultat. Istraživanje Lazara „pokazalo je da utvrđivanje stepena poistovećivanja ispitanika sa lokalnom, regionalnom i širim teritorijalnim zajednicama može biti vredan opšti pokazatelj za razumevanje nekih drugih varijabli, a posebno onih koje se tiču istraživanja odnosa prema sadašnjem stanju i perspektivama AP Vojvodine i Republike Srbije“ (Lazar, 2008: 91). Komparacijom rezultata ovog istraživanja sa istraživanjima Lazara iz 2002.godine i 2006. godine, pokazuje se da je anketiranim građanima Vojvodine u 2006. godini najviše stalo do mesta (sela, odnosno grada u kom žive), kao i u ovom istraživanju, dok je Vojvodina, koja je 2002. godine bila na

prvom mestu, u istraživanju za potrebe teze (kao i onom iz 2006. godine) bila na drugom mestu. Poslednje mesto u oba istraživanja zauzimaju Balkan i Evropa, s tim što je 2002.godine Evropa bila ispred Balkana, dok je 2006. situacija bila obrnuta (Lazar, 2008). Zanimljivo je da je standardna devijacija najviša za prvu i poslednju rangiranu teritorijalnu jedinicu, što ukazuje na veliku disperziju odgovora, odnosno, velike razlike u odgovorima ispitanika. Ove varijacije najverovatnije nastaju u sudaru različitih vrednosnih kriterijuma koji su krucijalni za identifikaciju ispitanika, a samim tim i od suštinskog značaja za objašnjenje želje za geografskom pripadnošću. Istraživanjem je ukazano na činjenicu da egzistencijalni kriterijumi (nezaposlenost, nesigurnost trenutnog zaposlenja, niski prihodi, nezadovoljavajuća infrastruktura i kulturni život) građana Srbije, odnosno Vojvodine, su u suprotnosti sa emotivnim kriterijumima, što ukazuje na vezu koja je dobijena u rezultatima (Lazar, 2009).

➤ **Mesto stanovanja**

Kada se posmatraju rezultati u odnosu na mesto u kojem ispitanici žive, a kriterijum je grad ili selo, postoje statistički značajne razlike u kategorijama:

- poverenje u politiku,
- modernističke vrednosti,
- tradicionalističke vrednosti,
- demokratska orijentacija,
- autokratska orijentacija.

Naime, ispitanici koji žive u gradu su pokazali više nivoe poverenja u politiku i modernističkih vrednosti, a ispitanici koji žive na selu pokazali su više nivoe tradicionalističkih vrednosti, demokratske i autokratske orijentacije. Razlika između gradova bi morala preciznije da se istražuje, jer je svaki od šest ispitivanih gradova specifičnost za sebe i odlikuju ga posebnosti vezane za način života, privredni doprinos, političko nasleđe i drugo.

➤ **Životni standard ispitanika**

Rezultati istraživanja koji se odnose na opažanje ličnog standarda ispitanika pokazao je da 72,9% ispitanika smatra svoj životni standard prosečnim, pa su i ostali

odgovori u skladu sa tim uverenjem. Kada je u pitanju životni standard rezultati razlikuju ispitanike u odnosu na poverenje u sistem, modernističke vrednosti i autokratsku orijentaciju. Ispitanici sa prosečnim životnim standardom pokazali su više nivoe poverenja u sistem u odnosu na ispitanike sa niskim životnim standardom. Ispitanici koji su se izjasnili da imaju nizak životni standard pokazuju niže nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na ispitanike sa veoma niskim i visokim životnim standardom, kao i više nivoe autoritarne orijentacije.

Istraživanje demografskih karakteristika glasača koji izlaze na izbore je pokazalo da je verovatnoća izlaska na izbore veća kod onih građana koji procenjuju svoj životni standard kao dobar (Mihailović, 2007). Rezultati Petersonove studije pokazuju da je politička participacija veća među građanima boljeg socioekonomskog statusa (Peterson, 1990).

Studije koje su imale za cilj pojašnjenje odnosa između socioekonomskog statusa i političke participacije pokazale su da je politička participacija na višem nivou među građanima koji uživaju bolji socioekonomski status. Građani sa većim prihodima i bolje rangiranim poslovima više se angažuju u političkim aktivnostima nego građani nižeg socio-ekonomskog statusa. Razlog tome je što građani s visokim socioekonomskim statusom imaju više mogućnosti za aktivizam, više ličnih kontakata i svakako više socijalnih i ličnih resursa. Oni takođe osećaju više obaveza i veći normativni pritisak za angažovanjem (Milbrath and Goel, 1977).

➤ ***Aktivizam u drugim političkim organizacijama***

Pitanje da li su ispitanici članovi ili nisu članovi drugih društvenih organizacija ukazali su na razlike u odnosu na stranačku angažovanost, modernističke i tradicionalističke vrednosti i demokratsku i autokratsku orijentaciju. Dobijeni rezultati ukazuju da ispitanici koji su angažovani u drugim društvenim organizacijama pokazuju više nivoe stranačke angažovanosti, modernističkih vrednosti i autokratske orijentacije, dok ispitanici koji nisu angažovani u drugim društvenim organizacijama pokazuju više nivoe tradicionalističkih vrednosti i demokratske orijentacije, što predstavlja kontradiktoran rezultat i ukazuje na mogućnost da ispitanici nisu adekvatno razumeli pitanje, ili aktivnosti vezane samo za svoju stranku smatraju dovoljno demokratskim

aktom, da im druge aktivnosti nisu neophodne. Rezultat da je svega 17,2% ispitanika član još neke društvene organizacije (pored svoje političke partije), jedan je od najupečatljivijih rezultata ovog istraživanja i dovodi u pitanje osnovnu tezu o političkom aktivizmu, pokazujući da su anketirani ispitanici, odnosno članovi stranaka koji su učestvovali u istraživanju uglavnom politički participanti, a ne društveno aktivni pojedinci.

➤ **Diskusija korelacione analize**

Ukupni politički aktivizam pokazao je pozitivnu povezanost malog intenziteta sa faktorom modernističke vrednosti, što je logično, jer modernističke vrednosti predstavljaju osnovu promena. Faktori stranačke angažovanosti i društvenog aktivizma pokazali su malu povezanost pozitivnog predznaka sa modernističkim vrednostima. Korelacija između modernističkih i tradicionalističkih vrednosti je mala i negativnog predznaka, što znači da velike vrednosti na jednoj skali prate male vrednosti na drugoj skali.

Povezanosti negativnog predznaka dobijene su između autokratsko-demokratske orijentacije i ukupne političke angažovanosti, između autokratsko-demokratske orijentacije i faktora učestvovanje na izborima, kao i između autokratsko-demokratske orijentacije i faktora društveni aktivizam. Između izdvojenih faktora jedina statistički značajna, negativna korelacija dobijena je između faktora autoritarna orijentacija i faktora društveni aktivizam, pri čemu viši nivoi autoritarnog opredeljenja dovode do nižih nivoa društvenog aktivizma. Veliki broj istraživanja autoritarnosti u Srbiji ukazao je na postojanje visokih nivoa autoritarnosti kod građana, nepostojanje povezanosti autoritarnog sindroma sa školskom spremom, visoku autoritarnost kod politički pasivnih i najaktivnijih, dok su najmanje autoritarni oni koji su osrednje angažovani. Ovi rezultati se značajno razlikuju od istraživanja autoritarnosti u razvijenim zemljama, gde postoji linearna negativna povezanost autoritarnosti i intenziteta političkog aktivizma (Pantić, 1988). Istraživanja autoritarnosti u zemljama u okruženju su pokazala slične rezultate, pa se povišena autoritarnost tumači i kao kulturno zasnovana na tradicionalnoj patrijarhalnoj porodici, povezanoj sa značajnim uticajem religije. Istraživanjem društvenog karaktera i društvenih promena u svetlu nacionalnih sukoba u našoj zemlji,

Golubovićeva i saradnici su ustanovili postojanje dominantnog autoritarno-tradicionalističkog sindroma u našem društvu. Rezultati su pokazali da su četiri vrednosne orijentacije kojima autori pridaju poseban značaj i definišu ih pojmom društvenog karaktera: autoritarnost, tradicionalizam, nacionalizam i etatizam u značajnoj meri povezani sa drugim važnim stavovima, kao što je na primer indeks represivne orijentacije (Golubović i sar., 1995). Kako se sistem vrednosti veoma sporo menja, sigurno je da je postojanje ovakvih vrednosti, i posle dvadeset godina, i dalje prisutno.

Ispitivani faktori političke kulture su u visokoj korelaciji pozitivnog smera. Između modernističkih vrednosti i poverenja u politiku dobijena je mala korelacija pozitivnog smera, što se može smatrati pokazateljem političke kulture. Iako korelacija nije visoka ona je značajna, jer su ispitanici nosioci političkog života u svojim sredinama. U istraživanju sistema vrednosti u Srbiji iz 2003. godine dominira tradicionalizam (ukupno 41%) u odnosu na modernizam (27%), dok 32% ispitanika ne zna gde pripada, ili se opredeljuje i za jednu i za drugu vrednost. Rezultati se mogu objasniti i činjenicom da je tokom protekle decenije u Srbiji bio uočen proces retraditionalizacije (Golubović i sar., 1995) i da tradicionalno orijentisana većina ispitanika predstavlja realnost.

Visoki nivoi tradicionalističkih vrednosti kod građana Srbije mogu se objasniti potrebom za zaštitom integriteta i reakcijom na brojne nedaće kroz koje su prošlih decenija prolazili. Isto tako, građani Srbije su često vlasnici dvojnih državljanstava ili nisu na isti način prolazili kroz višegodišnje probleme, te su kao jednu od reakcija stvorili i otpor prema modernističkim vrednostima i potrebu za očuvanjem tradicionalističkih vrednosti. Prednosti i nedostaci tradicionalnog načina razmišljanja i verovanja mogu se jasno sagledati i kroz viđenje Štompke, koji uočava sledeće funkcije tradicije – ona pruža mogućnost preuzimanja gotovih iskustava i mišljenja, legitimiše postojeći način života, institucije i vrednosti, pruža mogućnosti usvajanja simbola kolektivnog identiteta i jača lojalnost naciji, zajednici ili grupi i može da omogući sigurnost i smanji frustracije savremenih uslova života (Štompka, 2000). Kada se rezultati istraživanja uporede sa ranijim istraživanjima vrednosti sa sličnim ciljem i instrumentom istraživanja, uočava se i dalje dominacija „vrednosti samoodržanja i redukcija opšteg sistema vrednosti na zdravlje, porodicu, poštenje i

iskrenost, kao odraz kolektivnog odbrambenog mehanizma iznuđenog uslovima sveopšte individualne i kolektivne nesigurnosti i besperspektivnosti“ (Koković i Lazar, 2004: 261). U tom kontekstu ispitivani članovi stranaka koji bi trebalo da su nosioci evropskog sistema vrednosti, prema rezultatima našeg istraživanja, nisu u dovoljnoj meri preuzeli taj zadatak.

Povezanosti negativnog predznaka dobijene su između faktora poverenje u politiku i ukupne autokratsko-demokratske orijentacije i njenih faktora-demokratska orijentacija i autokratska orijentacija. Dobijene korelacije su male i negativnog predznaka, pri čemu viši nivoi autokratsko-demokratske orijentacije dovode do nižih nivoa poverenja u politiku. Rezultat je interesantan jer otvara bar jedno značajno pitanje: da li autokratsko-demokratska orijentacija samo određuje smer aktivnosti, a ne utiče na postojanje aktivnosti. Pošto su u pitanju članovi različitih stranačkih opredeljenja, sigurno je da postoji mogućnost izraženosti obe dimenzije, u zavisnosti od političke opcije, ali je interesantan rezultat da postojanje i jedne i druge doprinose aktivizmu.

Dobijena je visoka pozitivna korelacija između poverenja u politiku i ukupnog političkog aktivizma, pri čemu viši nivoi poverenja u politiku dovode do viših nivoa političkog aktivizma. Pozitivne korelacije male jačine dobijene su između faktora učestvovanje na izborima i ukupne političke kulture i svih njenih faktora, kao i između faktora poverenje u sistem i društveni aktivizam.

Promenljive koje daju značajan, jedinstven doprinos predikciji političkog aktivizma su: poverenje u politiku, poverenje u sistem, dakle elementi političke kulture, zatim pol ispitanika, modernističke vrednosti i mesto boravka. Kvadrirani koeficijenti korelacije pokazuju da poverenje u sistem, pojedinačno posmatrano, najviše doprinosi političkom aktivizmu. Iako je ovaj rezultat veoma značajan kao pokazatelj političke kulture, ne bismo se usudili da političku kulturu kvalifikujemo, prema Almondovoj tipologiji, kao participativnu, već kao podaničku sa elementima participativnog. Podaničku političku kulturu karakteriše određeni konzervativizam, elitizam, etatizam i nepostojanje aktivnosti kojima bi se pojedinac uzdigao iznad postojeće vlasti, poretka i utemeljenih autoriteta. Razloge za takvo razmišljanje nalazimo u kompletnim rezultatima istraživanja koji ne ukazuju na visoke nivoe političke participacije. Pošto je uzorak sačinjen isključivo od članova političkih

stranaka, očekivali smo više nivoe aktivizma od onih koje smo u istraživanju dobili. Rezultati su zapravo pokazali da su ispitanici aktivni samo u okvirima partijskih zadataka i aktivnosti, čega su uglavnom ispitanici i svesni rezultatom koji pokazuje da je najzastupljeniji segment političkog aktivizma – izlazak na izbore.

➤ ***Model socioekonomskog statusa - Model sociokulturnog statusa***

Model političkog angažovanja, od kojeg smo pošli u istraživanju, je model socioekonomskog statusa, jer smatramo da su osnovne karakteristike kao što su pol, uzrast, zanimanje, obrazovanje i percepcija životnog standarda značajni za političko angažovanje. Još su Verba i Nie (1972) svojim istraživanjima doprineli stvaranju teorije i modela socioekonomskog statusa, kao načinu objašnjenja masovnog političkog ponašanja. Mnoge studije posle ovih su potvrdile da ljudi višeg nivoa obrazovanja, prihoda i profesionalnog statusa imaju tendenciju da više učestvuju i organizuju se u političkom životu, dok političke kampanje imaju više uticaja na ljude sa nižim socioekonomskim statusom (Conway, 2001; Verba et al., 1995). Obrazovanje, prema modelu socioekonomskog statusa, doprinosi političkom angažovanju dajući ljudima znanja i veštine koje olakšavaju angažovanje.

Rezultati istraživanja su gotovo identični sa rezultatima Lipseta od pre pola veka koja pokazuju da „muškarci glasaju više od žena, više obrazovani od manje obrazovanih, gradsko stanovništvo više od seoskog, oni između 35 i 55 godina starosti više od mlađih ili starijih, oženjeni i udate više od neoženjenih i neudatih, oni sa višim društvenim statusom od onih sa nižim, članovi organizacija više od onih koji to nisu” (Lipset, 1959: 225).

Na osnovu rezultata istraživanja koje smo dobili, proširen je Model socioekonomskog statusa u ***Model sociokulturnog statusa, dodajući modelu sistem vrednosti*** koji se pokazao značajnim faktorom političkog aktivizma (tradicionalističko-modernističke vrednosti i autokratsko-demokratske vrednosti), kao i segmente političke kulture koji se odnose na poverenje u sistem i poverenje u politiku.

Rezultat koji nas usmerava na sagledavanje značaja sistema vrednosti za politički aktivizam, sledeći su pokazatelji kojima se modernističke vrednosti povezuju sa:

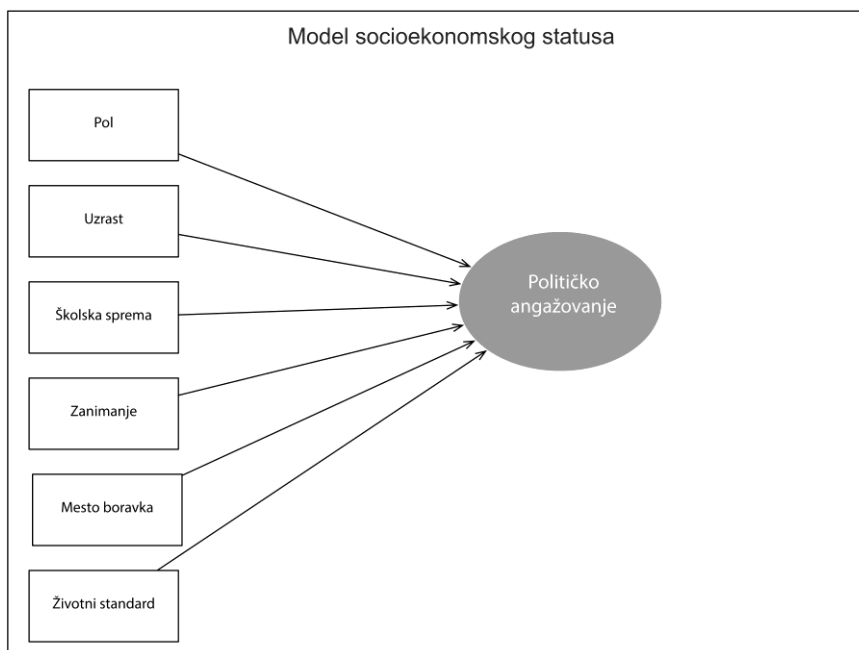
- ***socioekonomskim karakteristikama: polom, nivoom obrazovanja, bračnim stanjem, ličnim stavom prema religiji i zanimanjem ispitanika,***
- ***mestom boravka- gradovi u Vojvodini,***
- ***mestom stanovanja - selo/grad,***
- ***životnim standardom,***
- ***aktivizmom u drugim društvenim organizacijama,***
- ***dimenzijama političke kulture.***

Autokratsko-demokratske vrednosti su nešto drugačije zastupljene u sagledavanju političkog aktivizma, a odnosi prema autoritarnosti i demokratičnosti su složeniji. Njihov uticaj značajan je u sledećim aspektima:

- ***starost ispitanika (Demokratičnost),***
- ***nivo obrazovanja (Autoritarnost i Demokratičnost),***
- ***lični stav prema religiji (Demokratičnost),***
- ***zanimanje (Autoritarnost),***
- ***mesto stanovanja, ako je kriterijum grad/selo (Autoritarnost i Demokratičnost),***
- ***životni standard (Autoritarnost),***
- ***angažovanje u drugim društvenim organizacijama (Autoritarnost) i značajna negativna povezanost sa ukupnim političkim angažovanjem, kao i poverenjem u politiku i učestvovanjem na izborima.***

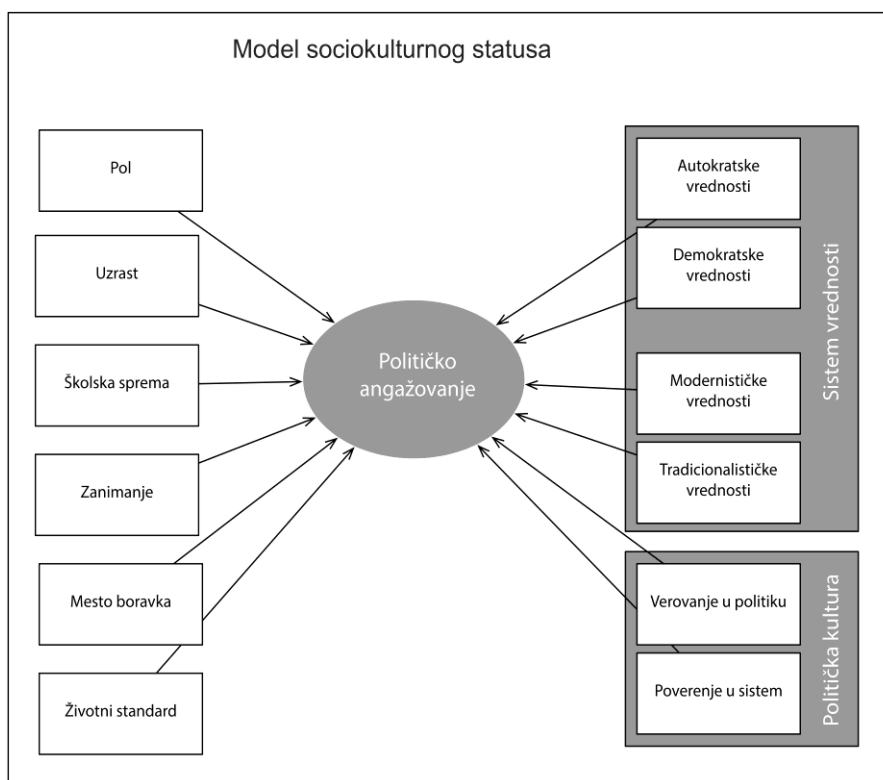
Za razliku od modernističko-tradicionalističkih vrednosti, gde su modernističke vrednosti dominantnog uticaja na političko ponašanje, vrednosti autoritarnosti-demokratičnosti su se pokazale kao vrednosti koje utiču na političko ponašanje i u jednoj i u drugoj dimenziji, i veoma važno je uzeti ih u obzir.

Slika 1. Model socioekonomskog statusa (Verba et al., 1995; Wolfinger and Rosenstone, 1980)

Rezultati su pokazali da sve vrednosti – autokratsko-demokratske, tradicionalističko-modernističke, zajedno sa onima koje određuju i političku kulturu (poverenje u politički sistem i poverenje u politiku) – u značajnoj meri određuju političko ponašanje.

Slika 2. Model sociokulturnog statusa

Na osnovu istraživanja smatramo da je postojeći model socioekonomskog statusa moguće upotpuniti određenim vrednostima koje određuju političko ponašanje i koje su u vezi sa političkim aktivizmom, a koje preciznije objašnjavaju sociokulturne aspekte političkog ponašanja. Izbor vrednosnih orijentacija je uslovljen kulturnom i političkom istorijom Srbije u kojoj je dugo dominirao autokratski sindrom i tradicionalističke vrednosti u političkom ponašanju. Takođe, sagledavanje dve dimenzije političke kulture: poverenje u sistem i poverenje u politiku predstavljaju važne prediktore političkog ponašanja.

8. Zaključak

Istraživanje sociokulturnih aspekata političkog aktivizma, koje je mereno kroz stavove i vrednosti članova političkih stranaka u šest gradova u AP Vojvodini, pokazalo je rezultate koji daju jednu kompleksnu sliku političke stvarnosti u savremenom trenutku opterećenom brojnim problemima. Politički aktivizam viđen kroz prizmu politički opredeljenih i već aktivnih ispitanika, imalo je za cilj definisanje faktora uticaja na politički aktivizam u uslovima tranzicionih promena, kao osnovu za naučno objašnjenje društvene stvarnosti. Razlozi za pristup istraživanju baziranom na ispitivanju članova političkih stranaka zasnovani su na uverenju da političke stranke predstavljaju značajan segment političkog ponašanja, bilo da se posmatraju kao organizacije građana, ili kao deo izborne osnove u društvu, ili kao deo biračkog tela. Suština je da stranke odražavaju najvitalniju vezu između organa vlasti i političkih procesa. Rozenstoun i Hansen (Rosenstone and Hansen, 1993) su devedesetih godina prošlog veka ponovo skrenuli pažnju na ulogu mobilizacije stranaka i interesnih grupacija u aktiviranju biračkog tela, prvenstveno kroz aktivnosti u lokalnim kampanjama. Istraživanja u Velikoj Britaniji su zaključila da su promene u sistemu poslovanja učinile stranački aktivizam manje poželjnim, jer se volonterskim radom zamenjuju profesionalna učešća (Whiteley and Seyd, 1998).

Političke stranke predstavljaju značajan segment političkog ponašanja, bilo da se posmatraju kao organizacije građana, ili kao deo izborne osnove u društvu, ili kao deo biračkog tela. Suština je da stranke odražavaju najvitalniju vezu između organa vlasti i političkih procesa. U sadašnje vreme, kada relativno malo ljudi učestvuje u radu političkih stranaka, kada je u javnosti jasno izraženo nezadovoljstvo formalnim političkim institucijama, poznavanje članova političkih stranaka i njihovih karakteristika može da odgovori na pitanje koji to građani potencijalno čine deo političke elite (Hooghe and Kern, 2013). Takođe, poznavanje stranačkih profila, vrednosti njihovih članova, kao i načina na koji se aktivno uključuju u društvene

procesu, predstavlja prvi korak u objašnjenju razloga zašto su neke političke stranke više ili manje atraktivne u određenim socijalnim uslovima.

Sa druge strane, objašnjenje pada dobrovoljnog aktivizma u političkim strankama ukazuje na rast moderne političke komunikacije, koja je uticala na smanjenje i promenu uloge klasičnog člana stranke (Scarrow, 1999). Međutim, sve veći broj istraživanja upućuje na to da stranački aktivisti mogu biti vrlo važni, kako u komunikaciji političkih ideja u javnosti, tako i u mobilizaciji birača u izbornim kampanjama (Huckfeldt and Sprague, 1992; Whiteley and Seyd, 1998). Društveno-strukturne i društveno-kulturne promene, uključujući i sekularizaciju, obrazovne ekspanzije, ali i veću socijalnu pokretljivost, rezultirali su promenom u tradicionalnim ideološkim platformama stranaka, koje su često bile definisane pre svega u smislu tradicionalnog odnosa levih i desnih opcija. S druge strane, nove ideološke tenzije, kao što su one vezane za postmaterijalizam, desničarski populizam, kao i etno-regionalizam, koji su postali dominantni posebno u postsocijalističkim zemljama, usmeravaju političku stvarnost u nepredvidivim pravcima.

Pokazatelji političkog aktivizma ispitanika:

Sociodemografske karakteristike anketiranih ispitanika predstavljaju značajan faktor političkog aktivizma na osnovu rezultata, koji pokazuju da pol, starost ispitanika, obrazovanje i zanimanje utiču na politički aktivizam. Rezultati pokazuju da ***ispitanici muškog pola iskazuju više nivoe stranačke angažovanosti i društvenog aktivizma.*** Takođe, ***najviše nivoe*** stranačke angažovanosti i učestvovanja na izborima ***pokazuju ispitanici uzrasta od 45 do 54*** godine života. Ispitanici ***višeg nivoa obrazovanja pokazuju više nivoe stranačkog aktivizma.*** Ne postoje statistički značajne razlike u političkom aktivizmu između zaposlenih, nezaposlenih, penzionera i izdržanih lica. Ispitanici koji su ***angažovani u drugim društveno političkim organizacijama pokazuju više nivoe stranačke angažovanosti.*** Politički aktivizam se statistički značajno razlikuje u ispitivanim gradovima, a ***najviši nivoi političkog aktivizma su iskazani u Zrenjaninu, a ubedljivo najniži u Pančevu.*** Najviše nivoe političkog aktivizma iskazali su članovi stranaka iz Zrenjanina, zatim Sombora, pa Subotice. Najniže skorove političkog aktivizma pokazali su članovi stranaka iz Pančeva. Kada je u pitanju specifičan vid aktivizma

koji se odnosi na **stranačku angažovanost, najviše skorove pokazuju članovi stranaka iz Zrenjanina, Sombora i Subotice**, a najniže iz Sremske Mitrovice. U **učestvovanju na izborima** kao obliku aktivizma, najbolje rezultate su pokazali članovi stranaka iz **Subotice, Sremske Mitrovice i Zrenjanina**, a najslabije iz Pančeva. Najviše nivoe **društvenog aktivizma pokazali su članovi stranaka iz Zrenjanina**, zatim Sombora i Novog Sada, a **najniže iz Sremske Mitrovice**.

Politički aktivizam je povezan sa tradicionalističko-modernističkim vrednostima, a posebno je povezan sa modernističkim vrednostima, što govori u suštini da **ispitanici sa višim nivoom modernističkih vrednosti, iskazuju više nivoe političkog aktivizma**. Stranačka angažovanost, kao poseban faktor političkog aktivizma je povezan sa tradicionalističko-modernističkim vrednostima, a društveni aktivizam je takođe povezan sa tradicionalističko-modernističkim vrednostima, a posebno je povezan sa modernističkim vrednostima. Politički aktivizam i posebno učestvovanje na izborima, povezani su sa autokratsko-demokratskim vrednostima, tako što je povezanost negativnog predznaka i pokazuje da **viši nivoi autokratsko-demokratskog sistema vrednosti utiču na smanjenje društvenog aktivizma**.

Razlozi za nedovoljni aktivizam članova političkih stranaka su brojni. Prvo, nedovoljna izdiferenciranost stranaka ukazuje i na neodgovarajuću ideološku i političku profilisanost stranaka kao i na neizgrađenu političku kulturu političara, koja svakako ne doprinosi aktivizmu. Drugi mogući razlog je, kako ga je Ulrich Bek definisao, postojanje „organizovane neodgovornosti“, nastale kao posledica brojnih konfuzija, od kojih bi jedna mogla da bude i opšta globalizacija?

Aktivizam članova političkih stranaka u Srbiji se pokazao u rezultatima istraživanja ograničenog dometa. Razloge za takvo ponašanje Goati pronalazi u činjenici da je „u postkomunističkim zemljama centralne i jugoistočne Evrope, uključujući Srbiju, programska raznovrsnost partija prigušena uticajem međunarodnog okruženja, pre svega ekonomsko-politički moćnih država. Te države, preko Međunarodnog monetarnog fonda i Međunarodne banke za obnovu i razvoj i drugih važnih međunarodnih organizacija, uslovljavaju neophodnu finansijsku pomoć vladama postkomunističkih zemalja-bez obzira na njihovu ideološku boju, striktnim poštovanjem prethodno dogovorene stope inflacije, rasta plata, povećanja zaduženosti, obaveze privatizacije određenih sektora, smanjivanja subvencija javnim

preduzećima i drugo” (Goati, 2006: 49). Kako u takvim uslovima partije vide sebe i svoje mogućnosti za aktivizam pitanje je koje nije samo pitanje integriteta samih stranaka, već i jedno od suštinskih pitanja društva. U tom kontekstu Enjedi definiše političke partije kao političke aktere „koji kombinuju interese, vrednosti, kulturni milje i društvene mreže“ (Enyedi, 2005: 699), neretko stvarajući i stranke mozaičnih rascepa, koje zastupaju različite socijalne grupe, čineći specifičan društveni mozaik. Takve okolnosti u velikoj meri utiču na smanjenje ideoloških razlika, a različitost je usmerena uglavnom na načine i kvalitet sprovođenja zadatih političkih aktivnosti. Mesto stranaka i njihova uloga u društvu se menja, i prema mišljenju mađarskog politikologa Aga, post-socijalističke stranke se ne mogu analizirati na teorijskoj osnovi Lipset-Rokanove hipoteze, koja inače daje značajan doprinos razumevanju dominantnih rascepa u postkomunističkim društvima, jer partije zapravo ne obavljaju ekspresivnu ulogu i nisu predstavnici društvene strukture i podela u jednom društvu, već pre svega posledica aktivnosti konkurentnih grupacija u društvu (Agh, 2001).

Pokazatelji vrednosti značajnih za političko ponašanje:

Kada se posmatraju sociodemografske karakteristike u odnosu na modernističke vrednosti, izdvajaju se sledeći rezultati: ***žene iskazuju više nivoe modernističkih vrednosti od muških ispitanika, ispitanici koji nisu u braku iskazuju više nivoe modernističkih vrednosti od onih u bračnim zajednicama, obrazovaniji ispitanici iskazuju više nivoe modernističkih vrednosti, ispitanici čije obrazovanje i zanimanje je humanističke struke iskazuju više nivoe modernističkih vrednosti od ispitanika iz samostalnih poslova i zanimanja uslužnog karaktera. Ispitanici angažovani u drugim društveno političkim organizacijama iskazuju više nivoe modernističkih vrednosti.*** Takođe, ***što je samoprocena životnog standarda niža, niži su i pokazatelji modernističkih vrednosti. Ispitanici koji se izjašnjavaju kao vernici iskazuju niže nivoe modernističkih vrednosti u odnosu na neverujuće i ispitanike koji se izjašnjavaju kao neutralni.*** Odnos prema modernističko-tradicionalističkim vrednostima se značajno razlikuje između gradova u kojima je vršeno istraživanje. Ispitanici iz ***Novog Sada pokazuju statistički značajno više vrednosti faktora modernističke vrednosti*** u odnosu na ispitanike iz Zrenjanina, Pančeva, Subotice, Sombora i Sremske Mitrovice.

Tradicionalističke vrednosti više od ostalih iskazuju ispitanici sa visokim skorovima odnosa prema religiji, kao i oni koji žive na selu.

Demokratske vrednosti u najvećoj meri iskazuju ispitanici uzrasta od 25 do 34 godine i oni od 55 do 64 godine, viših nivoa obrazovanja, ispitanici koji žive na selu i koji se izjašnjavaju kao vernici. Religioznost i verovanja se menjaju u relacijama privatizacije i subjektivizacije tradicionalističkih vrednosti. Sa druge strane, mnoge forme religijskih ideologija su ponovo stvorene i oživljene (Havelka, 2012). Sekularizacija društva je uticala da se umesto podele na osnovu pripadnosti određenoj crkvi sve češće čuje podela na liniji sekularno-religiozno, a u nekim društvima, raste značaj religioznih grupa i njihov uticaj na izbore (Dalton, 2008).

Autokratske vrednosti u najvećoj meri iskazuju penzioneri, ispitanici angažovani u drugim političkim organizacijama, ispitanici koji procenjuju niži sopstveni životni standard iskazuju više nivoe autokratičnosti, vernici pokazuju više nivoe autokratičnosti od neverujućih dok su protivnici svake religije pokazali najniže vrednosti autokratičnosti.

Poverenje u politiku kao faktor političke kulture se statistički značajno razlikuje među ispitanicima iz šest gradova u Vojvodini. **Ispitanici iz Zrenjanina pokazali su statistički značajno više vrednosti na faktoru poverenje u politiku** u odnosu na ispitanike iz sledećih gradova: Subotica, Pančevo, Novi Sad, Sremska Mitrovica i Sombor. **Poverenje u sistem, kao drugi izdvojen faktor na upitniku kojim se merila politička kultura, u najvećoj meri su iskazali ispitanici iz Zrenjanina,** Subotice, Sremske Mitrovice, a najniže ispitanici iz Sombora. Pokazatelji političke kulture su veoma ujednačeno-niskih merenih vrednosti i kada se posmatraju povezano sa političkim aktivizmom daju čak i kontradiktorne rezultate.

Povezanost političke kulture i političkog ponašanja, pre svega političkog aktivizma, sagledavano je u istraživanju kroz prizmu kulture procesa, koja podrazumeva politička znanja, komunikaciju, identitet, ideologiju, poverenje u institucije i političku participaciju.

Da li rezultati istraživanja ukazuju na elemente građanske političke kulture koju odlikuju kombinacija podaničke i parohijalne, prema Almondovoj klasifikaciji, tako što

pojedinci koji su izabrali svoju političku orijentaciju participiraju u političkom procesu? I da i ne. Ako članovi političkih stranaka svoje političko angažovanje baziraju na socijalnim očekivanjima, koja su usmerena na sopstvenu promenu položaja i statusa, njihovo angažovanje se ne može smatrati pokazateljem građanske političke kulture. Evropske demokratije su stranačke demokratije, a stranke i članovi stranaka su ključni faktori u demokratskim političkim sistemima, jer čak i kada se članovi stranaka smatraju nevažnim za vitalne mehanizme demokratije, oni će imati uticaja na način na koji politika deluje u praksi (Katz and Mair, 1995).

Ranija istraživanja su pokazala da će odnos između vrednosti i političkih stavova zavisiti od nivoa političke sofisticiranosti pojedinaca. Oni manje sofisticirani neće biti sposobni da povežu znake iz političkih poruka koje dobijaju, sa sopstvenim vrednostima i tako neće moći da formiraju snažniju vezu između vrednosti i stavova (Zaller, 1991). Na primer, istraživanje u Švedskoj na 783 studenta društvenih fakulteta, pripadnika različitih političkih stranaka, koje se bavilo analizom stavova vezanih za političko-ekonomski konzervativizam, kaznenu politiku, društvenu nejednakost, militarizam, prozapadnu orijentaciju, rasizam, ksenofobiju i religioznost, pokazalo je da je zajednička vrednost za sve političko-ekonomski konzervativizam, a da se izbor ostalih vrednosti razlikuje u odnosu na političke stranke (Sidanius, 1987).

Analizirajući rezultate istraživanja političkog aktivizma u Srbiji, Stojiljković se pita sledeće: „ako bar četvrtina razume šta se to dešava u politici, a petina ima svest da treba da učestvuje u rešavanju društvenih problema, zašto je tek svaki šesnaesti građanin koliko-toliko politički uticajan?“ Kao jedan od najverovatnijih odgovora se nameće zaključak da „sila partijske teže kako-tako doseže do približno dve trećine izbornih participanata, a da je zona politike čvršće ukorenjena među četvrtinom politički kompetentnih, pri čemu tek svaki sedamnaesti može da u znatnijoj meri utiče na tok političkih događaja“ (Stojiljković, 2011: 166).

Nedostaci istraživanja

Sprovedeno istraživanje predstavlja pokušaj dijagnostikovanja vrednosti i stavova članova političkih stranaka kao nosilaca progressa i odgovornosti za dalji razvoj u Srbiji, sa ciljem identifikovanja postojećeg stanja. Istraživanje ima i svoje nedostatke.

Prvi se ogleda u malom i delimično strukturiranom uzorku ispitanika, u kojem je preko polovine ispitanika visoke školske spreme i uzrasta između 25 i 34 godine, što je moglo imati uticaja na rezultate. Iako je broj i struktura uzorka usaglašena prema učešću stranaka u institucionalnom društvenom životu, uzorak nije usaglašen prema uzrastu, polu, stručnoj spreml i mestu porekla ispitanika, što otežava uopštavanje i zaključivanje o rezultatima istraživanja. Problem u istraživanju je predstavljao veoma veliki broj stranaka i njihova spremnost da učestvuju u istraživanju, koja nije bila na zavidnom nivou, izuzev kada su ulogu organizatora preuzimali čelni ljudi u stranci, što je za šest gradova dodatno otežavalo istraživački zadatak. Veoma teško je bilo sprovesti istraživanje među članovima stranaka kod kojih se uočavalo osećanje nesigurnosti, potrebe za anonimnošću, na pitanja koja i nisu bila provokativna niti su zahtevala veliki mentalni ili etički napor. U takvoj atmosferi se može postaviti i pitanje da li su odgovori bili iskreni, ili su ispitanici pribegavali socijalno poželjnim odgovorima. Drugi problem je takođe metodološke prirode i odnose se na pitanje izbora teorijskog modela političke participacije zasnovanog na socioekonomskom statusu. Da li je baš socioekonomski status najbolji pokazatelj participacije? Pavlović smatra da socioekonomske karakteristike uglavnom imaju medijatorsku ulogu, jer pojedinac učestvuje na izborima ne zato što je muškog pola ili neobrazovan, već pre svega što se osobine koje uslovljavaju participaciju razvijaju u određenim uslovima (Pavlović, 2010).

Još jedan problem koji se može uticati na objašnjenje rezultata dobijenih u istraživanju se odnosi na nivo zaključivanja i analize, jer odnos između vrednosti i stavova nije jednostavan, posebno kada su u pitanju politički stavovi. Iako su već postojala neka istraživanja stavova i vrednosti predstavnika stranaka u Srbiji, smatramo da je za razvoj društva od velikog značaja pratiti razvoj nosilaca napretka i približavanja evropskim vrednostima kojima zemlja teži. Smanjenje razlika u stavovima koji su dobijeni u istraživanju, između doskora različitih političkih opcija, može da bude dobro, ako se saglasnost odnosi na ključne vrednosti koje se smatraju poželjnim, ali može da bude loše ako su one samo deklarativno izrečene i time ne doprinose razvoju. Kako politički kontekst u Srbiji nije dovoljno diferenciran i prepun je kontradiktornosti, dobijeni rezultati su se i mogli očekivati. Tome doprinose i sistem vrednosti i odnosi prema sistemu vrednosti. Politička participacija ima smisla isključivo ako je zasnovana na istinskom verovanju u vrednosti koje pokreću

ponašanje. Nivoi neslobode i zavisnosti u glavama pojedinaca u Srbiji su do te mere izgrađivani i dograđivani godinama od strane škole, porodice, društva, tako da se i nije u većoj meri mogao razviti politički aktivizam. Da bi se pokrenuo i drugačiji odnos prema političkom ponašanju „Srbiji je potrebna promena strateške politike, a ona se najčešće dešava tek sa promenom strateških elita” (Antonić, 2012: 64).

Ne možemo da se ne složimo sa Stevanovićem koji je u svojim analizama ustanovio da u Srbiji postoje određeni kulturološki razlozi koji usporavaju prelazak iz autoritarnog sistema u demokratski. On naglašava da su tradicionalističke vrednosti koje postoje u našem društvu kao što su etatizam, kolektivizam, mazohizam i moralna mimikrija povezane sa situacionim faktorima koji dominiraju u društvu (Stevanović, 2002). Kako je „nesposobnost predviđanja ključnih tokova jedan od uzroka nezavidnog stanja u kome se danas nalazimo“ (Vuletić, 2003: 5) od velikog značaja za društvo su istraživanja kojima je moguće sagledati realnu situaciju i stvoriti uslove za predikciju budućih situacija. Kako Milošević naglašava „balkanska društva nalaze se danas u tranzicijskom sociokulturnom procesu, na liniji od retradicalizacije do modernizacije, pa je time veća potreba za kritičkim prevrednovanjem istorijskog nasleđa i za ukorenjivanjem onih vrednosti koje osnažuju istinske snage ljudskog roda“ (Milošević, 2007: 35).

Kada je u pitanju uzorak istraživanja koji ima za osnovu podelu po kriterijumu članstva u različitim političkim strankama, neophodno je u nekim narednim istraživanjima odgovoriti na sledeća pitanja: ko su članovi političkih stranaka danas, šta su karakteristike sadašnje generacije članova stranke, zašto su se učlanili u stranku, šta su njihove stvarne aktivnosti u strankama i kakav je njihov politički i društveni aktivizam, kao i kakve su posledice njihovog aktivizma?

Pošto političku kulturu i aktivizam, kao njen ključni segment, ne formiraju samo članovi stranaka, već svi učesnici društvenog života, neka nova istraživanja bi morala da obuhvate celovitiji uzorak, kao i pokušati da odgovore i na pitanja o uzrocima političkog aktivizma, ali i o konkretnim posledicama određenih političkih ponašanja.

9. Literatura:

- Agh, A. (2001). Early consolidation and performance crisis: the majoritarian-consensus democracy debate in Hungary. *West European Politics* 24 (3): 89-112.
- Allport, G., Vernon, P. and Lindzey, G. (1960). *Study of values*. Oxford, England: Houghton Mifflin Study of values.
- Almond, G. (1978). *Comparative Politics: System, Process, and Policy*. Boston: Little, Brown.
- Almond, G. (1997). The Political System and Comparative Politics: The Contribution of David Easton. In: Monroe, K. R. (Ed.), *Contemporary Political Theory*. L.A.: University of California Press, pp. 219-231.
- Almond, G. and Coleman, J. S. (1960). *The politics of the developing areas*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Almond, G. and Verba, S. (1989). *The civic culture revisited: An analytical study*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Almond, G. and Verba, S. (2000). *Civilna kultura. Politički stavovi i demokratija u pet zemalja*. Zagreb: Politička kultura.
- Altemeyer, R. A. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Aminzade, R., Goldstone, J., Perry, E., Sewell, W., Tarrow, S. and Tilly, C. (2001). *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*. Edinburgh: Cambridge University Press.
- Antonić, S. (2000). Društveni sklopovi, politički delatnici, demokratski poredak. U: Lazić, M. (ur.) *Račji hod*. Beograd: Filip Višnjić, 65-170.
- Antonić, S. (1999). Modernizacija u Srbiji, tri nedovršena talasa. *Nova srpska politička misao*.
- Antonić, S. (2004). Društvena osnova i sadašnji pokušaj modernizacije. U: Milić, A. (Prir.), *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa*. Beograd: ISI FF, str. 245-258.
- Antonić, S. (2012). *Loša beskonačnost: Prilozi sociologiji srpskog društva*. Beograd: Službeni glasnik.
- Arnstein, S. (1969). A ladder of public participation. *Journal of the American Institute of Planners* 35 (4): 216-224.
- Arnstein, S. (1971). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the Royal Town Planning Institute* 35 (4): 216-224.
- Avramović, Z. (1990). *Povratak građanskog društva*. Beograd: Sfairios.
- Axford, B., Browning, R., Huggins, B., Rosamond, B. and Turner, J. (1997). *Politics: An Introduction*. London: Routledge.
- Barnea, M. and Schwartz, S. H. (1995). Values and voting. *Political Psychology* 19: 17-37.
- Barner, C. and Rosenwein, E. (1985). *Psychological Perspectives on politics*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.
- Barnes S. and Kaase, M. (1979). *Political Action*. Beverly Hills: Sage.

- Baxter, J. and Wright, E. (2000). The Glass Ceiling Hypothesis. *Gender Society* 14 (2): 275-294.
- Beer, S. (1965). *Modern British Politics*. London: Faber & Faber.
- Bell, E. (1992). Reconsidering Democracy in Alberta. In: Tupper, A. and Gibbins, R. (Eds.), *Government and Politics in Alberta*, Edmonton: University of Alberta Press, pp. 85-108.
- Berelson, B., P. Lazarsfeld and W. McPhee (1954). *Voting: a study of opinion formation in a presidential campaign*. Chicago: Chicago University Press.
- Bernhard, M. (1993). Civil Society and Democratic Transitions in East Central Europe. *Political Science Quarterly* 108: 307-326.
- Beyme, von K. (1974). *Suvremene političke teorije*. Zagreb: Stvarnost.
- Beyme, von K. (1996). *Transition to democracy in Eastern Europe*. New York: St Martin's Press.
- Beyme, von K. (2002). *Transformacija političkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu.
- Bilsky, W. and Schwartz, S. (1994). Values and personality. *European Journal of Personality* 8: 163-181.
- Biro, M. (2014). Multietnička Vojvodina-između ideala sinergije i potencijalnog konflikta. U: *Zatvoreno-otvoreno (društveni i kulturni kontekst u Vojvodini 2000-2013)*. Novi Sad: CINK, str. 79-91.
- Blagojević, M. (2008). Religiozna Evropa, Rusija i Srbija: juče i danas. *Filozofija i društvo* 3: 235-257.
- Boix, C. and Stokes, S. (2003). Endogenous Democratization. *World Politics* 55: 517-549.
- Bolcic, S. (2003). Bloced Transition and post-socialist Transformation: Serbia in the nineties. *Review of Sociology* 9 (2): 27-49.
- Bollen, K. and Jackman, R. (1985). Economic and Noneconomic Determinants of Political Democracy in the 1960. *Research in Political Sociology* 1: 27-48.
- Bošnjak, M., Galešić, M. and Kliček, B. (2008). Determinants of online political participation in Croatia. *Društvena istraživanja* 4-5 (96-97): 747-769.
- Božović, R. (1984). *Lavirinti kulture*. Beograd: Niro "Radnička štampa".
- Branković, S. (2007). Apstinencija u istraživanjima javnog mnjenja: razlozi neučestvovanja na izborima. U: *Birači i apstinenti u Srbiji*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, FPN str. 151-168.
- Braud, P. (1988). *The Garden of Democratic Delights: For a Psycho-Emotional Reading of Pluralist Systems*. London: Praeger.
- Burkhart, R. and Lewis-Beck, M. (1994). Comparative Democracy: The Economic Development Thesis. *American Political Science Review* 88: 903-910.
- Carmines, B. and Huckfeldt, R. (1992). Party Politics in the Wake of the Voting Rights Act. In: Grofman, B. and Davidson, C. (Eds.), *Controversies in Minority Voting*. Washington, D.C.: Brookings.
- Chilton, S. (1988). Defining Political Culture. *The Western Political Quarterly* 41 (3): 419-445.
- Cohen, A. (1979). Political Symbolism. *Annual Review of Anthropology* 8: 87-113.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioural sciences (2nd ed.)*. New York: Academic Press.
- Cohen, A. Vigoda, E. and Samorly, A. (2001). Analysis of the Mediating Effect of Personal-Psychological Variables on the Relationship between Socioeconomic

- Status and Political Participation: A Structural Equations Framework. *Political Psychology* 22 (4): 727-757.
- Conge, P. (1988). The concept of political participation: toward a definition. *Comparative politics* 20: 241-248.
- Conway, M. M. (2001). Women and political participation. *Political Science and Politics* 34 (2): 231–233.
- Crouch, C. (1997). *Participation in Politics*. London: Croom Helm.
- Cutright, P. (1963). National Political Development: Measurement and Analysis. *American Sociological Review* 28: 253-264.
- Cvejić, S. (2004). Građanski pokret, socijalni kapital i institucionalna transformacija u post-socijalističkoj Srbiji. *Sociologija* 46 (3): 269-281.
- Čupić, Č. (2009). Politička kultura i mediji. *Godišnjak II deo: Novinarstvo, komunikologija, kulturologija*. Beograd: FPN, str. 339-351.
- Dahl, R. (1971). *Polyarchy; participation and opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Dahrendorf, R. (1964). Recent Changes in the Class Structure of European Societies. *Daedalus* 93 (1): 225-270.
- Dahrendorf, R. (1977). A Confusion of Powers: Politics and the Rule of Law. *The Modern Law Review* 40 (1): 1-15.
- Dal, R. (1994). *Dileme pluralističke demokratije*. Beograd: BIGZ.
- Dalton, R. (1994). Communists and democrats: Attitudes toward democracy in the two Germanies. *British Journal of Political Science* 24: 469-493.
- Dalton, R. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political Studies* 56 (1): 76–98.
- Dawson, R., Previt, K. and Dawson, S. (1977). *Political socialization*. Boston: Little Brown.
- Della Porta, D. and Diani, M. (2006). *Social movements*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Dennis, J. (1968). Major Problems of Political Socialization Research. *Midwest Journal of Political Science* 12 (1): 85-114.
- Diamond, L. (1987). Cultivating Democratic Citizenship: Education for a New Century of Democracy in the Americas. *The Social studies* 88 (6): 244-251.
- Diamond, L. (1993). Causes and Effects. In: Diamond, L. (Ed.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*. Boulder: Lynne Rienner, pp. 411-435.
- Diamond, L. (1996). Is the Third wave over? *Journal of Democracy* 7: 20-37.
- Diemer, M. (2012). Fostering Marginalized Youths Political Participation: Longitudinal Roles of Parental Political Socialization and Youth Sociopolitical Development. *American Journal Community Psychology* 50: 246–256.
- Downs, A. (1957). An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *The Journal of Political Economy* 65 (2): 135-150.
- Drulović, M. (1972). *Samoupravna demokratija*. Beograd: BIGZ.
- Džouns, S. (2001). *Virtuelna kultura. Identitet i komunikacija u kiber-društvu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Easton, D. (1965). *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Ekman, J. and Amna, E. (2012). Political participation and civic engagement: towards a new typology. *Human Affairs* 22 (3): 283–300.
- Eckstein, H. (1988). A Culturalist Theory of Political Change. *The American Political Science Review* 82 (3): 789-804.

- Elazar, D. (1984). *American Federalism: A View from the States*. New York: Harper and Row.
- Emamjomezadeh, S. J., Rahbargazi, M., Mahmoodoghli, R. and Marandi, Z. (2012). Investigating the Effect of Personal Mediators on the Relationship between Socioeconomic Status and Political Participation. *Journal of American Science* 8 (5): 652-657.
- Enyedi, Z. (2005). The Role of agency in cleavage formation. *European Journal of Political Research* 44 (5) 697–720.
- Etzioni, A. (1993). *The spirit of community: Rights, responsibilities, and the communitarian agenda*. New York: Crown Publishers.
- Eysenck, H. (1956). The Psychology of Politics and the Personality Similarities between Fascists and Communists. *Psychological Bulletin* 53: 431–438.
- Eysenck, H. (1982). Review of Right-Wing Authoritarianism. *Personality and Individual Differences* 3: 352–363.
- Farnen, R., Dekker, H., Meyenberg, R. and German, D. (Eds.) (1996). *Democracy, socialization, and conflicting loyalties in East and West: Cross-national and comparative perspectives*. London: Macmillan Press.
- Feldman, O. and Kawakami, K. (1991). Media use as predictors of political behavior: The case of Japan. *Political Psychology* 12 (1): 65-80.
- Finkel, S. and Dieter, O. (1991). Party Identification and Participation in Collective Political Action. *Journal of Politics* 53: 339-371.
- Fiorina, M. (1990). Information and Rationality in Elections. In: Ferejohn, J. and Kuklinski, J. (Eds.), *Information and Democratic Processes*. Urbana-Champaign: University of Illinois Press.
- Fowler, J. and Kam, C. (2006). Beyond the self: Social identity, altruism, and political participation. *Journal of Politics* 69 (3): 813–827.
- Freundreis, J., Gibson, J. and Vertz, L. (1990). The Electoral Relevance of Local Party Organization. *American Political Science Review* 84: 225-235.
- Frizzell, A. and McPhail, T. (1979). The mass media and convention voting behaviour. *Canadian Journal of Communication* 5 (3): 17-26.
- Gabennesch, H. (1972). Authoritarianism as World View. *American Journal of Sociology* 77 (5): 857–875.
- Gentzkow, M., Shapiro, J. and Sinkinson, M. (2011). The Effect of Newspaper Entry and Exit on Electoral Politics. *American Economic Review* 101 (7): 2980-3018.
- Galston, W. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science* 4 (1): 217-234.
- Gibson, L., Duch, R. and Tedin, L. (1992). Democratic Values and the Transformation of the Soviet Union. *Journal of Politics* 54: 329-371.
- Gibson, J. (1996). A mile wide but an inch deep: The structure of democratic commitments in the former USSR. *American Journal of Political Science* 40: 396–420.
- Goati, V. (2006). *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Golubović, Z., Kuzmanović, B. i Vasović, M. (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Filip Višnjić.
- Goše, M. (2004). *Demokratija protiv same sebe*. Beograd: Filip Višnjić.
- Greenstein, F. (1992). Can Personality and Politics Be Studied Systematically? *Political Psychology* 13 (1): 105-128.

- Griffin, J. and Newman, B. (2005). Are voters better represented? *Journal of Politics* 67 (4): 1206–1227.
- Habermas, J. (1995). *Die Einbeziehung des Anderen*. Frankfurt am Main: Studien zur politischen Theorie.
- Harsanyi, J. (1980). Rule Utilitarianism, Rights, Obligations and the Theory of Rational Behavior. *Theory and Decision* 12 (2): 115–133.
- Havelka, M. (2012) Elimination of Magic' (Entzauberung) versus sekularizace?! *Sociológia* 44 (5): 564-578.
- Held, D. (1990). *Modeli demokratije*. Zagreb: Školska Knjiga.
- Helliwell, J. (1992). *Empirical linkages between democracy and economic growth*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Hess, D. and Torney, V. (1967). *The Development of Political Attitudes in Children*. Chicago: Aldine Press.
- Hooghe, M. and Kern, A. (2013). Party Membership and Closeness and the Development of Trust in Political Institutions An Analysis of the European Social Survey 2002-2010. *Party Politics* (Online First).
- Huckfeldt, R. (2001). The Social Communication of Political Expertise. *American Journal of Political Science* 45 (2): 425-438.
- Huckfeldt, R. and Sprague, J. (1992). Political Parties and Electoral Mobilization: Political Structure, Social Structure, and the Party Canvass. *American Political Science Review* 86: 70-86.
- Huntington, S. (1984). Will more countries become Democratic? *Political Science Quarterly* 49:193-218.
- Huntington, S. P. and Nelson, J. M. (1976). *No easy choice: Political participation in developing countries*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ilfeld, F. (1978). Psychological status of community residents along mayor demographic dimensions. *Archives of General Psychiatry* 35: 716-724.
- Inglehart, R. (1995). Changing Values, Economic Development and Political Change. *International Social Science Journal* 145: 379-404.
- Inglehart, R. (2000). Globalization and Postmodern Values. *The Washington Quarterly* 23 (1): 215–228.
- Inglehart, R. (2004). World Values Surveys and European Values Surveys, 1999-2001 Inter-university Consortium for Political and Social Research.
- Inglehart, R. and Baker, W. E. (2000). Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review* 65: 19-51.
- Inglehart, R. and Welzel, C. (2010). Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics* 8 (2): 551-567.
- Inglehart, R. (1988). The renaissance of political culture. *American Political Science Review* 82 (4): 1203-1230.
- Inglehart, R. and Welzel, C. (2007). *Modernizacija, kulturna promjena i demokratija*. Zagreb: Politička kultura.
- Ivić, S. (2014). *Građanstvo Evropske Unije: Ka postmodernoj koncepciji građanstva?* Novi Sad: Mediterran publishing.
- Iyengar, S. and Simon, A. (2000). New Perspectives and Evidence on Political Communication and Campaign Effects. In: Spence, J. T. (Ed.), *Annual Review of Psychology*, Volume 51.
- Jackman, R. and Miller, R. (1996). A Renaissance of Political Culture? *American Journal of Political Science* 40: 632-659.

- Jennings, K. and Markus, G. (1988). Political Involvement in the Later Years: A Longitudinal Survey. *American Journal of Political Science* 32 (2): 302-316.
- Jovanov, N. (1989). *Sukobi*. Nikšić: NIO „Univerzitetska riječ“.
- Kaase, M. (2010). Democracy and Political Action. *International Political Science Review* 51 (5): 539-551.
- Kaase, M. and Marsh, A. (1979). Political Action. A Theoretical Perspective. In: Barnes, S., Kaase, M. et al. (Eds.), *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. London: Sage.
- Kagitcibasi, C. (1997). Individualism and Collectivism. In: Berry, J. W., Segall, M. H. and Kagitcibasi, C. (Eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, 3. Boston: Allyn and Bacon.
- Katz, R. S. and Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization und Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics* 1 (1): 5-28.
- Khol, A. (1998). *Mein politisches Credo*. Aufbruch zur Bürgersolidarität. Wien.
- Kitschelt, H. (2000). Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities. *Comparative Political Studies* 33 (6/7): 845-879.
- Klandermans, B. and Oegama, D. (1987). Potentials, Networks, Motivations and Barriers: Steps toward Participation in Social Movements. *American Sociological Review* 52: 519-532.
- Klingemann, H. (1999). Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis. In: Norris, P. (Ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press, pp. 31-56.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and Value Orientations in the Theory of Action. In: Parsons, T. & Sils, E. (Eds.), *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kluckhohn, C. (1962). Education, values and anthropological relativity. In: Kluckhohn, R. (Ed.), *Culture and behavior: Collected essays of Clyde Kluckhohn*. New York: The Free Press of Glencoe, pp. 286-300.
- Knoke, D. (2003). *Political Networks: The Structural Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Koković, D. (2005). *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej.
- Koković, D. i Lazar, Ž. (2006). Nacionalni identitet, etnička distanca i vrednosni sistemi građana Vojvodine. U: Tripković, M. (Ur.) *Multikulturalna Vojvodina u evropskim integracijama*. Novi Sad: Filozofski fakultet, str. 117-151.
- Kriesi, H. (2006). Role of the political elite in Swiss direct-democratic votes. *Party Politics* 12 (5): 599-622.
- Kristiansen, C. M. and Zanna, M. P. (1994). The rhetorical use of values to justify social and intergroup attitudes. *Journal of Social Issues* 50: 47-65.
- Kroeber, A. and Kluckhohn, C. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts And Definitions*. Cambridge, Massachusetts: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology.
- Kuzmanović, B. (1994). Autoritarnost. U: Lazić, M. (Ur.), *Razaranje društva: jugoslovensko društvo u krizi 90-ih*. Beograd: Filip Višnjić, str. 151-173.
- Kuzmanović, B. (1995): Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika, *Psihološka istraživanja* 7 (17-47). Beograd: Institut za psihologiju.
- Lassen, D. (2005). The Effect of Information on Voter Turnout: Evidence from a Natural Experiment. *American Journal of Political Science* 49 (1): 103-118.
- Laver, M. (1997). *Private Desires, Political Actions: An Innovation to the politics of Rational Choise*. London: Sage.

- Lazar, Ž. (2009). Vojvodina in Europe – Models of Territorial Identification of the Citizens of Vojvodina. *Zeitschrift für Balkanologie* 45 (1): 57-65.
- Lazar, Ž. (2008). Teritorijalni identitet, činioci čuvanja kulture i sistem vrednosti građana Vojvodine. U: Škorić, M., Sokolovska, V. i Lazar, Ž. (Ur.), *Tradicija. Jezik. Identitet*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Lazar, Ž. i Marinković, D. (2003). Regionalni, lokalni i globalni identitet Vojvođana. *Sociologija* 45 (2): 155-166.
- Lazar, Ž. i Nešić, A. (2014). Povezanost konfesionalne pripadnosti i političke orijentacije sa vrednosnim okvirima i stavovima o autoritarnosti i demokratičnosti, neobjavljen tekst nastao na osnovu rezultata istraživanja prikupljenih pilot anketom za potrebe doktorske disertacije.
- Lazer, D., Rubineau, B., Chetkovich, C., Katz, N. and Neblo, M. (2010). The Coevolution of Networks and Political Attitudes. *Political Communications*. 27 (3): 248-274.
- Lazić, M. (1994). *Razaranje društva*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. (1994). *Sistem i slom*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. i Cvejić, S. (2004). Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije: svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma. U: Milić, A. (Prir.), *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa*. Beograd: ISI FF, str. 39-58.
- Lazic, M. and Cvejic, S. (2011). Post Socialist Transformation and Value Changes of the Middle Class in Serbia. *European Sociological Review* 27(6): 808-823.
- Lehman, E. (1972). On the Concept of Political Culture: A Theoretical Reassessment. *Social Forces* 50: 361-370.
- Lehmbruch, G. (1967). *Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kulturinder Schweizundin Österreich*. Tübingen: Mohr.
- Lewis-Beck, M. (1997). Who's the chef? Economic voting under a dual executive. *European Journal of Political Research* 31 (3): 315–325.
- Lijphart, A. (1997). Unequal Participation: Democracy's Unresolved Dilemma. *American Political Science Review* 91 (1): 1-14.
- Linssen, R. et al. (2011). Trends in conventional and unconventional political participation in Europe between 1981–2008. Paper presented to the panel “The emergence of new types of political participation and its consequences” at the 6th ECPR General Conference, Reykjavik, 25–27 Aug 2011.
- Lipset, S. M. (1959). Some Social Requisites of Democracy. *American Political Science Review* 53: 69-105.
- Macridis, R. and Cox, R. (1953). Research in Comparative Politics. *American Political Science Review* 47: 641–675.
- Marinković, D. (2006). Društvena distanca i društvena struktura u Vojvodini. U: Tripković, M. (Ur.) *Multikulturalna Vojvodina u evropskim integracijama*. Novi Sad: Filozofski fakultet, str.185-205.
- Markuze, H. (1969). *Čovek jedne dimenzije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Matić, M. i Podunavac, M. (1994). *Politički sistem*. Beograd: Institut za političke studije. str. 438.
- McAdams, D., McCarthy, J. D. and Zald, M. N. (1996). *Comparative perspective and social movements: political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*. New York: Cambridge University Press.
- McCloskey, H. (1958). Conservatism and personality. *American Political Science Review* 52: 27–45.

- McClurg, S. (2003). Social network and Political Participation: The role of social interaction in Explaining Political Participation. *Political Research Quarterly* 56 (4): 449-464.
- McClurg, S. (2006). The electoral relevance of political talk: Examining disagreement and expertise effects in social networks on political participations. *American Journal of Political Science* 50 (3): 737-754.
- McPherson, J. Miller, S. Welch, Clark, C. (1977). The Stability and Reliability of Political Efficacy: Using Path Analysis to Test Alternative Models. *American Political Science Review* 71: 509-521.
- Melucci, A. (1988). Getting Involved: Identity and Mobilization in Social Movements. *International Social Movement Research* 1: 329–348.
- Mihailović, S. (2002). Promena sastava stranačkih pristalica. *Sociologija* 44 (1): 1-24.
- Mihailović, S., Stojiljković, Z., Vuković, Đ. i Mojsilović, M. (2008). *Socijalni i politički milje predsedničkih izbora*. Beograd: CeSID.
- Milburn, M. A., Conrad, S. D., Sala, F. and Carberry, S. (1995). Childhood punishment, denial, and political attitudes. *Political Psychology* 16 (3): 447-478.
- Milbrath, L. (1965). *Political Participation: How and Why Do People get involved in Politics?* Chicago: Rand Mc Nally Colledge Publishing Company.
- Milbrath, L. and Goel, M. (1977). *Political Participation*. Chicago: Mc Nally College Pub.Co.
- Milivojević, Z. (2006). *Civilno društvo Srbije: potisnuto tokom 1990-ih – u potrazi za legitimitetom, prepoznatljivom ulogom i priznatim uticajem tokom 2000-i*. Beograd: ARGUMENT i Centar za razvoj neprofitnog sektora.
- Milosavljević, B., Popadić, D. i Logar, S. (2006). *Učešće građana na lokalnom nivou – Analiza pravnog okvira i politike u Srbiji i drugim evropskim zemljama*. Beograd: Stalna konferencija gradova i opština.
- Milošević, B. (2007). Sociokulturni procesi na Balkanu: od ideologije rata ka kulturi mira. *Sociološka luča* 1 (2): 26-36.
- Molnar, A. (2001). Istorijski razvoj građanske neposlušnosti. *Reč* 62 (8): 255-283.
- Molnar, A. (2008). *Oproštaj od prosvetiteljske ideje ustavotvorne skupštine? O rotacionom kretanju revolucije u Srbiji*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Mouffe, C. and Laclau, E. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Towards a Radical Democratic Politics.
- Muller, E. (1979). *Aggressive political participation*. Princeton: Princeton University Press.
- Muller, E. N., Dietz, H. A. and Finkel, S. E. (1991). Discontent and the expected utility of rebellion: The case of Peru. *American Political Science Review* 85: 1261-1282.
- Mutz, D. (2002). The consequences of Cross-Cutting Networks for Political Participation. *American Journal of Political Science* 46 (4): 838-855.
- Nešić, A. i Stepanov, R. (2012). Povezanost političkih stavova i socijalnih političkih mreža. U: Sokolovska V. i Škorić M. (ur.), *Analiza socijalnih mreža II*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju, str. 67-81.
- Neumann, S. (1956). (Ed). *Modern Political Parties*. Chicago: University of Chicago Press.
- Norris, P. (2000). *A virtuous circle: Political communications in postindustrial societies*. New York: Cambridge University Press.
- Norris, P. and Jones, D. (1998). Virtual democracy (Editorial). *The Harvard International Journal of Press/Politics* 3: 1-4.

- Norris, P., Walgrave, S. and Van Aelst, P. (2005). Who demonstrates? Antistate rebels, conventional participants, or everyone? *Comparative Politics* 37 (2): 189–205.
- O'Donnell, G. (2001). Law, Democracy, and Comparative Politics. *Studies in Comparative International Development* 36 (1): 7-36.
- Oegema, D. and Klandermans, B. (1994). Why Social Movement Sympathizers don't Participate: Erosion and Non-Conversion of Support. *American Sociological Review* 59: 703-722.
- Ofe, K. (1999). *Modernost i država*. Beograd: Filip Višnjić.
- Offe, C. (1985). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research* 52: 817-868.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action*. London: Cambridge.
- Owen, D. (2008). Election Media and Youth Political Engagement. *SOWI-Online Journal*. Special Issue: Making Politics Visible
- Oxley, D., Smith, K., Alford, J., Hibbing, M., Miller, J., Scalora, M., Hatemi, P. and Hibbing, J. (2008). Political Attitudes Vary with Physiological Traits. *Science* 321 (5896): 1667-1670.
- Pantić, D. (1988). *Klasična i svetovna religioznost*. Beograd: Centar za politikološka i javnomnenjska istraživanja.
- Pantić, D. (2002). Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine. U: Goati, V. i drugi (Ur.) *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*. Beograd: Institut društvenih nauka, str. 79-131.
- Parry, G., Moysen, G. and Day, N. (1992). *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, T. and Shils, E. (1951). Values, Motives and the Theory of Action. In: Parsons, T and Shils, E. (Eds.), *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Pateman, C. (1971). Political Culture, Political Structure and Political Change. *British Journal of Political Science* 1: 291-305.
- Pavlović, Z. (2010). Prihvatanje demokratije i demokratske orijentacije u Srbiji u kontekstu društvenih promena. *Psihološka istraživanja* 13 (1): 35-58.
- Pavlović, D. i Antonić, S. (2007). *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*. Beograd: JP Službeni glasnik.
- Pavlović, Z. (2009). *Vrednosti samoizražavanja u Srbiji-u potrazi za demokratskom političkom kulturom*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pečujlić, M. (1992). *Socijalni status (interesi) i politička opredeljenja*. Beograd: Gledišta 33 (1-6).
- Peterson, S. (1990). *Political Behavior Patterns in Everyday Life*. London: Sage.
- Peterson, B. E., Doty, R. M. and Winter, D. G. (1993). Authoritarianism and attitudes toward contemporary social issues. *Personality and Social Psychology Bulletin* 19: 174–184.
- Platt, M. (2008). Participation for What? A Policy-Motivated Approach to Political Activism. *Political Behavior* 30 (3): 391-413.
- Podunavac, M. (2008). *Politička kultura i politički odnosi*. Beograd: Čigoja štampa.
- Prior, D., Steward, J. and Walsh, K. (1995). *Citizenship: Rights, Community and Participation*. London: Pitman Publishing.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. and Malle, B. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology* 67 (4): 741-763.

- Prpić, I., Puhovski, Ž. i Uzelac, M. (1990). *Leksikon temeljnih pojmova politike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Przeworski, A. and Limongi, F. (1997). Modernization: Theories and Facts. *World Politics* 49: 155-183.
- Putnam, R. (1993). The Prosperous Community. *The American Prospect* 4 (13): 1-11.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Pye, L. (1972). Culture and Political Science: Problems in the Evaluation of the Concept of Political Culture. *Social Science Quarterly* 10: 285-296.
- Pye, L. (1991). Political Culture Revisited. *Political Psychology* 12 (3): 487-508.
- Pye, L. and Verba, S. (1965). *Political Culture and Political Development*. Princeton: University Press.
- Rawls, J. (1985). Justice as Fairness: Political not Metaphysical. *Philosophy and Public Affairs* 14 (3): 223 – 251.
- Richardson, J. T. E. (2011). Eta squared and partial eta squared as measures of effect size in educational research. *Educational research review* 6: 135–147.
- Riley, C. E., Griffin, C. and Morey, Y. (2010). The case for everyday politics: Evaluating neotribal theory as a way to understand alternative forms of political participation, using electronic dance music culture as an example. *Sociology* 44 (2): 345–363.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. and Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 789-801.
- Rohrschneider, R. (1996). Institutional Learning and Value Diffusion: The Evolution of Democratic Values among Parliamentarians in Eastern and Western Germany. *Journal of Politics* 58 (2): 422–446.
- Rokeach, M. (1956). Political and Religious Dogmatism: An alternative to the authoritarian personality. *Psychological Monographs* 70 (18): 1-43.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind: Investigations into the nature of belief systems and personality systems*. New York: Basic Books.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rokeach, M. and Rokeach, B. S. J. (1989). Stability and change in American value priorities, 1968-1981. *American Psychologist* 44 (5): 775-784.
- Rosenberger, S. and Seeber, G. (2011). *Kritische Einstellungen: BürgerInnen zu Demokratie, Politik, Migration*. In R. Polak (Ed.), *Zukunft. Werte. Europa. Die Europäische Wertestudie 1990-2010: Österreich im Vergleich* (pp. 165-190). Vienna, Cologne, Weimar: Böhlau.
- Rosenstone, S. and Hansen, J. (1993). *Mobilization, participation, and American democracy*. New York: Macmillan.
- Ross, M. H. (1988). Studying Politics Cross-Culturally: Key Concepts and Issues. *Cross-Cultural Research* 22 (1-4): 105-129.
- Rustow, D. (1970). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics* 2 (3): 337-363.
- Saraglou, V., Delpierre, V. and Dernelle, R. (2004). Values and religiosity: a meta-analysis of studies using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences* 37: 721–734.
- Sartori, G. (1976). *Party and Party Systems. A Framework for Analysis*. Volume I. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, Đ. (2001). *Demokratija šta je to?* Podgorica: CID.

- Scarrow, S. (1999). Parties and the Expansion of Direct Democracy: Who Benefits? *Party Politics* 5 (3): 341-362.
- Schwartz, S. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology* 25: 1-65.
- Schwartz, S. (1994). Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues* 50: 19-45.
- Schwartz, S. and Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four Western religions. *Social Psychology Quarterly* 58: 88-107.
- Scott, W. A. (1959). Empirical assessment of values and ideologies. *American Sociological Review* 24: 299-310.
- Seligson, M. A. (2002). Renaissance of Political Culture or the Renaissance of the Ecological Fallacy. *Comparative Politics* 34 (3): 273-292.
- Sidanius, J. (1987). Social Attitudes and Political party Preference Among Swedish Youth. *Scandinavian Political Studies* 10 (2): 111-134.
- Sigel, R. (1995). New Directions for Political Socialization Research: Thoughts and Suggestions. *Perspectives on Political Science* 24 (1): 17-22.
- Slavujević, Z. (1997). Kriza poverenja u institucije sistema. U: Mihailović, S. (Ur.) *Između osporavanja i podrške. Javno mnjenje o legitimitetu treće Jugoslavije*. Beograd: Institut društvenih nauka, str. 64-95.
- Slavujević, Z. (2003). Mogući pravci pregrupisanja partijske scene Srbije. U: *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka.
- Snyder, D. and Tilly, C. (1972). Hardship and collective violence in France, 1830-1960. *American Sociological Review* 37: 520-532.
- Snyderman, P. (1981). *A Question of Loyalty*. Berkeley/Los Angeles: California University Press.
- Sokhey, A. and S. McClurg (2012). Social Networks and Correct Voting. *The Journal of Politics* 74 (3): 751-764.
- Stanje demokratije u Srbiji (2014). *Istraživački projekat Nacionalnog demokratskog instituta (NDI) i CeSid-a*. Beograd: National Democratic Institut.
- Stanovčić, V. (1993). *Politička kultura i politički život, u: Enciklopedija političke kulture*, Beograd: Savremena administracija, str. 13.
- Stenner, K. (2005). *The authoritarian dynamic*. New York: Cambridge University Press.
- Stepanov, R. i Lazar, Ž. (2002). Savremene koncepcije regionalizma i problem statusa Vojvodine. *Sociološki pregled* 36 (1-2): 129-145.
- Stepanov, R. (2008). *Uvod u politiku i politički sistem*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Stevanović, B. (2002). *Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu*. Kriza i transformacija političke kulture balkanskih naroda i njena uloga u novim balkanskim i evropskim integracijama-Skice istraživačkih tema. Niš: Filozofski fakultet. Str.111-125.
- Stojiljković, Z. (2007). Političke partije i politička participacija-slučaj Srbija. Fakultet političkih nauka, Godišnjak, str. 199-217.
- Stojiljković, Z. (2008). *Partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Stojiljković, Z. (2011). Politički kapital i kultura nepoverenja: slučaj Srbija. U: Podunavac, M. (Ur.) *Ustav i demokratija u procesu transformacije*. Zbornik radova

- međunarodne naučne konferencije: *Država i demokratija u procesu evropeizacije Srbije*. Beograd. 27-29. maj 2011.
- Stolle, D. and Hooghe, M. (2011). Shifting inequalities: Patterns of exclusion and inclusion in emerging forms of political participation. *European Societies* 13 (1): 119-142.
- Stone, W. F., Lederer, G. and Christie, R. (1993). *Strength and weakness: The Authoritarian Personality today*. New York: Springer-Verlag.
- Sztompka, P. (2000). The Ambivalence of Social Change: Triumph or Trauma? *The Polish Sociological Review* 3: 275-290.
- Stroemberg, D. (2004). Radio's Impact on Public Spending. *Quarterly Journal of Economics* 119: 189–221.
- Tarrow, S. (1996). Social Movements in Contentious Politics: A Review Article. *The American Political Science Review* 90 (4): 874-883.
- Tavčar-Krajnc, M., Flere, S. and Kirbiš, A. (2012). Is Protest Participation in Post-Yugoslav Countries Motivated by Pro-democratic Political Culture? A Cross-National Study. *The Western Balkans Policy Review* 2 (2): 95-117.
- Teixeira, R. (1992). *The Disappearing American Voter*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- Teorell, J. (2003). Linking Social Capital to Political Participation: Voluntary associations and Networks of Recruitment in Sweden. *Scandinavian Political Studies* 26 (1): 49-66.
- Topf, R. (1995). *Beyond electoral participation - Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Torney-Purta, J., Richardson, W. and Barber, C. (2005). Teachers' experience and sense of confidence in relation to students' civic understanding and engagement across countries. *International Journal of Citizenship and Teacher Education* 1(1): 32-57.
- Touraine, A. (1981). *The Voice and the Eye: an analysis of social movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trends in Political Values and Core Attitudes: 1987-2007*. Political Landscape more favorable to Democrats. (2007). Pew Research Center for the People & the Press.
- Triandis, H. C. and Gelfland, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology* 74: 118-128.
- Trinkle, H. (1997). *Veränderungen politischer Partizipation*. Entwicklung eines erweiterten Analyse- und Interpretationsmodells und dessen Bedeutung für die politische Bildung. Frankfurt am Main.
- Uhlener, C. J. (2001). Political participation. In: Smelser, N. J. and Baltes, P. B. (Eds.), *International encyclopedia of the social behavioral sciences*. Amsterdam: Elsevier.
- Urwin, D. and Petterson, W. (1990). *Politics in Western Europe Today: Perspectives, Politics and Problems since 1980*. London: Longman.
- Van Deth, J. (1997). *Private Groups and Public Life. Social Participation, Voluntary Associations and Political Involvement in Representative Democracies*. London: Routledge.
- Van Deth, J. (2001). Studying Political Participation – Towards a Theory of Everything? Paper presented at the ECPR Joint Sessions, Grenoble, 6-11 April 2001.

- Vangyes, G. and Dewitte, H. (1999). Conservatism and values: A confrontation of Middendorp with Schwartz and Triandis. In: Dewitte and Scheepers (Eds.) *Ideology in the Low Countries. Trends, models and lacunae*.
- Vanhanen, T. (1997). *Prospects of Democracy: A Study of 172 Countries*. London: Routledge.
- Van Lange, P. A. and Semin-Goossens, A. (1998). The Boundaries of Reciprocal Cooperation. *European Journal of Social Psychology* 28: 847-854.
- Vasović, M. (2007). *U predvorju politike: Politička socijalizacija u detinjstvu i ranoj adolescenciji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vecchione, M. and Caprara, G. V. (2009). Personality determinants of political participation: The contribution of traits and self-efficacy beliefs. *Personality and Individual Differences* 46: 487–549.
- Verba, S. (1965). Germany. In: Pye, L. & Verba, S. (Eds.) *Political culture and political development*. Princeton, NJ: Princeton University Press, pp. 130-170.
- Verba, S., and Nie, N. (1972). *Participation in America: Political democracy and social equality*. New York: Harper and Row.
- Verba, S., Nie, N. and Kim, J. (1978). *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison* New York: Cambridge University Press.
- Verba, S., Schlozman, K., Brady, H. and Nie, N. (1993). Citizen activity: Who participates? What do they say? *American Political Science Review* 87 (2): 303-318.
- Verba, S., Brady, H. and Schlozman, K. (1995). *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Autorsko izdanje. COBISS.SR-ID 130623244.
- Vujačić, I. (2002). *Politička teorija*. Beograd: Čigoja.
- Vujčić, V. (1993). *Politička kultura i politička socijalizacija*. Zagreb: Alinea.
- Vujčić, V. (1999). Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokratije. *Politička misao* 36 (1): 113-139.
- Vujčić, V. (1998). Tipologija političke kulture. *Politička misao* 35 (4): 98—131.
- Vukelić, J. (2009). Neposredno učešće građana u donošenju odluka na lokalnom nivou vlasti u Srbiji. *Sociologija* 51 (3): 291-312.
- Vuletić, V. (2003). *Globalizacija – mit ili stvarnost*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavna sredstva.
- Vuletić, V. (2011). Izazovi demokratiji u globalnom dobu. (U) Partije i izbori u Srbiji. Beograd: Fondacija Friedrich Ebert Stiftung-Fakultet političkih nauka–Centar za demokratiju. 369-381.
- Vuletić, V. (2007). Strukturalna obeležja političke elite Srbije kao pretpostavka priključenja Srbije EU. *Političke stranke u Srbiji i Evropska unija* : 85-105.
- Welzel, C., Inglehart, R. and Klingemann, H. D. (2003). The theory of human development: A cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research* 42 (2): 341-380.
- Welzel, C. and Inglehart, R. (2005). Liberalism, postmaterialism, and the growth of freedom: The human development perspective. *International Review of Sociology* 15 (1): 81-108.
- Wengert, N. (1976). Citizen participation: practice in search of a theory. *Natural resources journal* 16: 23-40.
- Welch, S. (2009). *Koncept političke kulture*. Zagreb: Politička kultura.
- Welsh, H. (1994). Political Transition Processes in Central and Eastern Europe. *Comparative Politics* 26: 379-394.

- Widfeldt, A. (1995). Party Membership and Party Representativeness. In: Klingemann, H-D. and Fuchs, D. (Eds.), *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.
- Wildavsky, A. (1987). Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation. *The American Political Science Review* 81 (1): 3-22.
- Williams, L. (1987). Black Political Progress in the 1980s: The Electoral Arena In: Preston, M. B., Henderson, L. J. Jr. and Puryear, P. L. (Eds.), *The New Black Politics: The Search for Political Power*. New York: Longman, pp. 97-135.
- Whiteley, P. and Seyd, P. (1998). The Dynamics of Party Activism in Britain: A Spiral of Demobilization? *British Journal of Political Science* 28: 113-151.
- Whiteley, P. (2011). Is the party over? The decline of party activism and membership across the democratic world. *Party Politics* 17 (1): 21–44.
- Wolsfeld, G. (1986). Political action repertoires: The role of efficacy. *Comparative Political Studies* 19 (1): 104-129.
- Wolfinger, R. and Rosenstone, S. (1980). *Who Votes?* New Haven: Yale University Press.
- Zaller, J. (1991). Information, Values and Opinion. *The American Political Science Review* 85 (4): 1215-1237.

10. Prilozi

Prilog 1.

Upitnik istraživanja

UNIVERZITET U NOVOM SADU FILOZOFSKI FAKULTET ODSEK ZA SOCIOLOGIJU	UPITNIK ZA POTREBE IZRADE DOKTORSKE DISERTACIJE: POLITIČKA KULTURA I POLITIČKA PARTICIPACIJA PRIPADNIKA POLITIČKIH STRANAKA U AP VOJVODINI
---	--

PODACI O ISPITANIKU-CI				
POL →	1. muški	STAROST ↓		
	2. ženski	1. 15-24 2. 25-34 3. 35-44 4. 45-54 5. 55-64 6. 65 i više		
BRAK I PORODICA	1. u braku 2. u nevenčanom braku	3. razveden-a 4. udovac-ica	5. nije u braku	broj dece _____
NACIONALNA PRIPADNOST ISPITANIKA	1. srpska 2. crnogorska 3. hrvatska	4. mađarska 5. slovačka 6. rumunska	7. rusinska 8. romska 9. Albanska	10. jugoslovenska 11. nešto drugo:
	OCA:	MAJKE:	SUPRUGE/SUPRUGA:	
KONFESIONALNA PRIPADNOST ISPITANIKA	1. pravoslavna 2. katolička 3. luteransko-reformatska 4. slovačko-evangelistička	5. grko-katolička 6. adventistička 7. baptistička 8. Nazarenska	9. pentekostna 10. jehovin svedok 11. islamska 12. Judejska	13. ateista 14. neverujući 15. nešto drugo:
	OCA:	MAJKE:	SUPRUGE/SUPRUGA:	
ZAVRŠENA ŠKOLA ISPITANIKA zaokružiti broj →	1. nezavršena osnovna škola	2. završena osnovna škola	3. Zanat	
	4. srednja škola/gimnazija	5. viša škola	6. fakultet/akademija	
OCA:	MAJKE:	SUPRUGE/SUPRUGA:		
STATUS →	1. zaposlen 2. nezaposlen 3. izdržavano lice 4. Pensioner			
ZANIMANJE ISPITANIKA zaokružiti broj →	1. zemljoradnik 2. NK i PK radnik 3. KV i VKV radnik, radnik obezbeđenja i zaštite 4. poslovođa 5. zanatlija 6. šofer/autoprevoznik/taksista 7. Trgovac 8. ugostiteljski radnik 9. tehničar (elektro, mašinski, hemijski, medicinski...) 10. administrativni radnik 11. prosvetni radnik 12. pravnik 13. ekonomista/komercijalista 14. radnik MUP-a/carinik		15. vojno lice 16. rukovodilac/funkcioner (menadžer, biznismen, političar) 17. novinar 18. inženjer 19. advokat 20. lekar 22. umetnik 23. profesor univerziteta/naučnik 24. sudija/tužilac/inspektor 25. sveštenik 26. domaćica 27. student/učenik 28. nešto drugo _____	

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

UPISATI ČLANSTVO POLITIČKE STRANKE→	MESTO BORAVKA 1.GRAD 2.SELO	KAKO BISTE OCENILI VAŠ ŽIVOTNI STANDARD 1.veoma nizak 2.nizak 3.prosečan 4.visok 5.veoma visok
-------------------------------------	-----------------------------------	---

Pored političke stanke, da li ste član neke druge društvene organizacije?

DA, navesti koje _____ NE

1. KAKAV JE VAŠ LIČNI ODNOS PREMA RELIGIJI?

- 1) vernik sam i prihvatam sve što moja vera (crkva) uči
- 2) vernik sam i pridržavam se svih običaja koje nalaže moja vera (crkva)
- 3) vernik sam, mada ne prihvatam sve što moja vera (crkva) uči
- 4) ne pripadam nijednoj određenoj veri (crkvi), ali verujem u boga
- 5) nisam siguran da li sam religiozan ili ne
- 6) nisam vernik, ali se pridržavam najvažnijih verskih običaja svoga naroda
- 7) nisam vernik, ali uvažavam religijsko ubeđenje i versku pripadnost drugoga
- 8) nisam vernik i religija me ne zanima
- 9) protivnik sam svake religije

2. MOLIMO VAS DA REDNIM BROJEVIMA OD 1 (NAJVIŠE) DO 5 (NAJMANJE) OBELEŽITE SVOJE OSEĆANJE PRIPADNOSTI NAVEDENIM TERITORIJSKIM CELINAMA (u svakoj koloni ↓ zaokružite samo jedan broj):

Evrope	1	2	3	4	5
Balkana	1	2	3	4	5
Srbije	1	2	3	4	5
Vojvodine	1	2	3	4	5
svoje oblasti (Bačke, Banata, Srema)	1	2	3	4	5
svog grada/sela	1	2	3	4	5

3. MOLIMO VAS DA NA SKALI OD 1 DO 5 ZAOKRUŽITE STEPEN SLAGANJA SA DATIM IZJAVAMA:

1 – NIKAD 2 – UGLAVNOM NE 3 – PONEKAD 4 – UGLAVNOM DA 5 – UVEK

Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke.	1	2	3	4	5
Trudim se da uverim okolinu u svoje političke stavove.	1	2	3	4	5
Pokušavam da ubedim druge kako da glasaju.	1	2	3	4	5
Novčano podržavam svoju stranku.	1	2	3	4	5
Kad god imam prilike radim za stranku i/ili stranačkog kandidata.	1	2	3	4	5
Glasam na lokalnim izborima.	1	2	3	4	5
Glasam na pokrajinskim izborima.	1	2	3	4	5
Glasam na republičkim izborima.	1	2	3	4	5
Radim sa svojom strankom na rešavanju lokalnih problema.	1	2	3	4	5
Aktivno kontaktiram državne i nacionalne službe u cilju rešavanja lokalnih problema.	1	2	3	4	5
Učestvujem u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje.	1	2	3	4	5
Potpisujem peticije koje smatram značajnim, bez obzira koja ih politička stranka ili nevladina organizacija inicira.	1	2	3	4	5
Verujem u zajedničko funkcionisanje različitih političkih ideja.	1	2	3	4	5
Verujem u sposobnost većine ljudi da učestvuju u političkom životu.	1	2	3	4	5
Verujem u legitimitet političkih institucija.	1	2	3	4	5
Imam poverenje u legitimno izabrane političke predstavnike.	1	2	3	4	5
Informišem se svakodnevno o dešavanjima u mom	1	2	3	4	5

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

političkom okruženju.					
Na dobrom putu smo da razvijemo demokratski politički sistem.	1	2	3	4	5
Političke stranke u Srbiji doprinose demokratizaciji društva.	1	2	3	4	5

4. MOLIMO IZJASNITE SE DA LI STE ZA ILI PROTIV:

1- nisam saglasan uopšte;2-nisam saglasan;3-ne znam;4-saglasan sam;5- u potpunosti sam saglasan

1. Abortusa	1	2	3	4	5
2. Nacionalnog sistema zdravstvenog osiguranja	1	2	3	4	5
3. Seksualnog obrazovanja dece	1	2	3	4	5
4. Uticajnih sindikata	1	2	3	4	5
5. Istopolnih brakova	1	2	3	4	5
6. Ograničavanja zapošljavanja pripadnika nacionalnih manjina	1	2	3	4	5
7. Redukovanja funkcija socijalne države	1	2	3	4	5
8. Smrtne kazne za ubistvo	1	2	3	4	5

5. UBELEŽITE STEPEN SLAGANJA SA PONUĐENIM TVRDNJAMA	Apsolutno se slažem	Slažem se	Delimično se slažem	Ne slažem se	Uopšte se ne slažem
1. Nije dobro menjati mnogo stvari odjednom.					
2. Ljudi su u suštini sebični i moraju biti kontrolisani.					
3. Tradicionalna porodica (venčani heteropolni roditelji sa decom) mora biti očuvana po svaku cenu.					
4. Pomaganje siromašnima ohrabruje lenjost.					
5. Ono što je ovoj državi potrebno mnogo više od zakona i političkih programa jeste jedan odlučan i hrabar vođa, kojem ljudi mogu verovati i slediti ga.					
6. Žena prevashodno treba da brine za porodicu, a muškarac za širu zajednicu.					
7. Veoma je važno o svemu otvoreno razgovarati, a ne prećutkivati i zataškavati.					
8. Poslušnost i poštovanje autoriteta su neke od najvažnijih stvari koje deca treba da nauče.					
9. Na izborima za predsednika države ne bih dao/dala svoj glas ženskoj kandidatkinji, iako ima iste kvalifikacije i iskustvo kao i muški kandidati.					
10. U našem društvu nije moguće uspostaviti jednakost među ljudima.					

UKOLIKO ISPITANIK-CA ŽELI JOŠ NEŠTO DA DODA ILI KOMENTARIŠE, UBELEŽITI OVDE:

Prilog 2.

Tabela: Prosečne vrednosti i standardne devijacije odgovora ispitanika na primenjenim skalama

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Licni stav ispitanika prema religiji	406	1.00	5.00	3.0665	2.01059
Osecanje pripadnosti ispitanika Evropi	406	1.00	5.00	3.0911	1.36773
Osecanje pripadnosti ispitanika Balkanu	406	1.00	5.00	3.0764	1.33762
Osecanje pripadnosti ispitanika Srbiji	406	1.00	5.00	2.7635	1.63246
Osecanje pripadnosti ispitanika Vojvodini	406	1.00	5.00	2.7266	1.62895
Osecanje pripadnosti ispitanika oblasti (Srem, Banat, Backa)	406	1.00	5.00	2.7906	1.61108
Osecanje pripadnosti ispitanika svomgradu/selu	406	1.00	5.00	2.6207	1.72533
Ucestvujem u politickim skupovima svoje stranke.					
Ucestvujem u politickim skupovima svoje stranke.	406	1.00	5.00	3.7315	1.31819
Trudim se da uverim okolinu u svoje politicke stavove.					
Trudim se da uverim okolinu u svoje politicke stavove.	406	1.00	5.00	3.5345	1.26395
Pokusavam da ubedim druge kako da glasaju.					
Pokusavam da ubedim druge kako da glasaju.	406	1.00	5.00	3.1872	1.30505
Novcano podrzavam svoju stranku.					
Novcano podrzavam svoju stranku.	406	1.00	5.00	2.4286	1.39967
Kad god imam prilike radim za stranku i/ili stranackog kandidata.					
Kad god imam prilike radim za stranku i/ili stranackog kandidata.	406	1.00	5.00	3.6010	1.33829
Glasam na lokalnim izborima.					
Glasam na lokalnim izborima.	406	1.00	5.00	4.7389	.68911
Glasam na pokrajinskim izborima.					
Glasam na pokrajinskim izborima.	406	1.00	5.00	4.7660	.63396
Glasam na republickim izborima.					
Glasam na republickim izborima.	406	1.00	5.00	4.7365	.67183
Radim sa svojom strankom na resavanju lokalnih problema.					
Radim sa svojom strankom na resavanju lokalnih problema.	405	1.00	42.00	3.7531	2.36062
Aktivno kontaktiram drzavne i nacionalne sluzbe u cilju resavanja lokanih problema.					
Aktivno kontaktiram drzavne i nacionalne sluzbe u cilju resavanja lokanih problema.	406	1.00	54.00	2.8842	2.87069
Ucestvujem u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje.					
Ucestvujem u aktivnostima koje doprinose promenama bez obzira ko ih organizuje.	406	1.00	5.00	3.0320	1.18695

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

Potpisujem peticije koje smatram znacajnim bez obzira koja ih politicka stranka ili NVO inicira.	406	1.00	5.00	3.2217	1.22932
Verujem u zajednicko funkcionisanje razlicitih politickih ideja.	406	1.00	5.00	3.2586	1.10425
Verujem u sposobnost vecine ljudi da ucestvuju u politickom zivotu.	406	1.00	5.00	3.1897	1.09138
Verujem u legitimitet politickih institucija.	406	1.00	45.00	3.2266	2.34292
Imam poverenje u legitimno izabrane politicke predstavnike.	406	1.00	5.00	3.1084	1.12132
Informisem se svakodnevno o desavanjima u mom politickom okruzenju.	406	1.00	24.00	3.9557	1.46161
Na dobrom putu smo da razvijemo demokratski politicki sistem.	406	1.00	5.00	3.0690	1.14619
Politicke stranke u Srbiji doprinose demokratizaciji drustva.	406	1.00	5.00	2.9039	1.07641
Abortus	406	1.00	5.00	3.1010	1.52903
Nacionalni sistem zdravstvenog osiguranja	406	1.00	5.00	3.7438	1.28559
Seksualno obrazovanje dece	406	1.00	5.00	4.1034	1.09280
Uticajni sindikati	406	1.00	5.00	3.5000	1.26051
Istopolni brakovi	406	1.00	5.00	2.0542	1.45280
Ogranicavanje zaposljavanja nacionalnih manjina	406	1.00	5.00	1.9581	1.26909
Redukovanje funkcija socijalne drzave	406	1.00	5.00	2.6823	1.23330
Smrtne kazne za ubistvo	406	1.00	5.00	3.1059	1.45928
Nije dobro menjati mnogo stvari odjednom.	406	1.00	5.00	3.4187	1.09637
Ljudi su sebicni i moraju biti kontrolisani.	406	1.00	5.00	3.2685	1.07006
Tradicionalna porodica mora biti ocuvana.	406	1.00	5.00	3.9015	1.19883
Pomaganje siromasnima ohrabruje lenjost.	406	1.00	5.00	2.7833	1.17266
Drzavi je najpotrebniji hrabar vodja.	406	1.00	5.00	2.8744	1.35044
Zenatreba da brine zaporodicu,a muskarac za zajednicu.	406	1.00	5.00	2.4384	1.18213
Vazno je otvoreno razgovarati a ne zataskavati.	406	1.00	5.00	4.3153	.85728

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

Poslušnost i postovanje autoriteta deca treba da nauce.	406	1.00	5.00	3.4754	1.14099
Za predsednika drzave ne bih dao svoj glas zeni.	406	1.00	5.00	1.7931	1.12065
U nasem drustvu nije moguće uspostaviti jednakost medju ljudima.	406	1.00	5.00	2.8350	1.14390
Valid N (listwise)	405				

Prilog 3.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na pol ispitanika (t-test)

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
STR AN_ ANG	Equal var. ass.	8.545	.004	3.888	403	.000	.44652	.11484	.22076	.67227
	Equal var. not ass.			3.713	296.156	.000	.44652	.12025	.20986	.68317
UČE ST_I ZBO R	Equal var. ass.	10.048	.002	1.689	404	.092	.10405	.06159	-.01703	.22513
	Equal var. not ass.			1.608	292.916	.109	.10405	.06470	-.02329	.23138
DRU ŠT_A KTIV	Equal var. ass.	.114	.736	3.010	404	.003	.39975	.13280	.13868	.66083
	Equal var. not ass.			3.198	403.422	.001	.39975	.12499	.15404	.64547
POV _POL IT	Equal var. ass.	.768	.381	1.652	404	.099	.16107	.09751	-.03062	.35277
	Equal var. not ass.			1.753	403.635	.080	.16107	.09188	-.01956	.34171
POV ER_ SIS	Equal var. ass.	.619	.432	-.076	404	.940	-.00765	.10102	-.20623	.19093
	Equal var. not ass.			-.076	372.405	.939	-.00765	.10018	-.20463	.18934

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

MODERN	Equal var. ass.	3.609	.058	- 2.26 1	404	.024	-.19682	.08706	-.36796	-.02567
	Equal var. not ass.			- 2.30 5	384.549	.022	-.19682	.08539	-.36471	-.02893
TRADIC	Equal var. ass.	6.989	.009	- .715	404	.475	-.06377	.08922	-.23916	.11162
	Equal var. not ass.			- .738	395.003	.461	-.06377	.08647	-.23377	.10622
DEMOKRAT	Equal var. ass.	.297	.586	1.86 1	404	.063	.12302	.06610	-.00692	.25296
	Equal var. not ass.			1.87 0	367.700	.062	.12302	.06580	-.00638	.25242
AUTORIT	Equal var. ass.	1.075	.300	.208	404	.835	.01459	.07014	-.12329	.15247
	Equal var. not ass.			.210	374.263	.834	.01459	.06945	-.12197	.15114

Prilog 4.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti na faktoru stranačka angažovanost u odnosu na starost ispitanika (post hoc test)

Dependent Variable	(I) Starost ispitanika	(J) Starost ispitanika	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
STRAN_ANG	15-24	25-34	-.26959	.23121	.244	-.7241	.1850
		35-44	-.42456	.24022	.078	-.8968	.0477
		45-54	-.69035[*]	.24732	.006	-1.1766	-.2041
		55-64	-.19630	.27036	.468	-.7278	.3352
		65 i vise	-.03485	.32196	.914	-.6678	.5981
	25-34	15-24	.26959	.23121	.244	-.1850	.7241
		35-44	-.15498	.15314	.312	-.4560	.1461
		45-54	-.42076[*]	.16406	.011	-.7433	-.0982
		55-64	.07329	.19708	.710	-.3142	.4607
		65 i vise	.23474	.26345	.373	-.2832	.7527
	35-44	15-24	.42456	.24022	.078	-.0477	.8968
		25-34	.15498	.15314	.312	-.1461	.4560
		45-54	-.26579	.17652	.133	-.6128	.0812
		55-64	.22827	.20757	.272	-.1798	.6363
		65 i vise	.38971	.27139	.152	-.1438	.9232
	45-54	15-24	.69035[*]	.24732	.006	.2041	1.1766
		25-34	.42076[*]	.16406	.011	.0982	.7433
		35-44	.26579	.17652	.133	-.0812	.6128
		55-64	.49405[*]	.21575	.023	.0699	.9182
		65 i vise	.65550[*]	.27769	.019	.1096	1.2014
	55-64	15-24	.19630	.27036	.468	-.3352	.7278

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

		25-34	-.07329	.19708	.710	-.4607	.3142
		35-44	-.22827	.20757	.272	-.6363	.1798
		45-54	-.49405⁺	.21575	.023	-.9182	-.0699
		65 i vise	.16145	.29840	.589	-.4252	.7481
	65 i vise	15-24	.03485	.32196	.914	-.5981	.6678
		25-34	-.23474	.26345	.373	-.7527	.2832
		35-44	-.38971	.27139	.152	-.9232	.1438
		45-54	-.65550⁺	.27769	.019	-1.2014	-.1096
		55-64	-.16145	.29840	.589	-.7481	.4252

Prilog 5.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti na faktoru demokratska orijentacija u odnosu na starost ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: DEMOKRAT						
LSD						
(I) Starost ispitanika	(J) Starost ispitanika	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
15-24	25-34	-.13285	.13147	.313	-.3913	.1256
	35-44	.10351	.13668	.449	-.1652	.3722
	45-54	.08333	.14072	.554	-.1933	.3600
	55-64	-.15185	.15383	.324	-.4543	.1506
	65 i vise	.12121	.18319	.509	-.2389	.4814
25-34	15-24	.13285	.13147	.313	-.1256	.3913
	35-44	.23636[*]	.08701	.007	.0653	.4074
	45-54	.21618 [*]	.09323	.021	.0329	.3995
	55-64	-.01900	.11204	.865	-.2393	.2013
	65 i vise	.25406	.14983	.091	-.0405	.5486
35-44	15-24	-.10351	.13668	.449	-.3722	.1652
	25-34	-.23636[*]	.08701	.007	-.4074	-.0653
	45-54	-.02018	.10044	.841	-.2176	.1773
	55-64	-.25536[*]	.11811	.031	-.4875	-.0232
	65 i vise	.01770	.15442	.909	-.2859	.3213
45-54	15-24	-.08333	.14072	.554	-.3600	.1933
	25-34	-.21618[*]	.09323	.021	-.3995	-.0329
	35-44	.02018	.10044	.841	-.1773	.2176

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	55-64	-.23519	.12276	.056	-.4765	.0062
	65 i vise	.03788	.15801	.811	-.2727	.3485
55-64	15-24	.15185	.15383	.324	-.1506	.4543
	25-34	.01900	.11204	.865	-.2013	.2393
	35-44	.25536*	.11811	.031	.0232	.4875
	45-54	.23519	.12276	.056	-.0062	.4765
	65 i vise	.27306	.16978	.109	-.0607	.6068
65 i vise	15-24	-.12121	.18319	.509	-.4814	.2389
	25-34	-.25406	.14983	.091	-.5486	.0405
	35-44	-.01770	.15442	.909	-.3213	.2859
	45-54	-.03788	.15801	.811	-.3485	.2727
	55-64	-.27306	.16978	.109	-.6068	.0607
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Prilog 6.

Tabela: Deskriptivni pokazatelji razlika u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika (ANOVA)

Descriptives									
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
						Lower Bound	Upper Bound		
STRAN_ANG	nezavršena osnovna skola	1	4.1667	.	.	.	.	4.17	4.17
	završena osnovna skola	7	2.8571	1.19190	.45050	1.7548	3.9595	1.00	4.33
	zanat	9	2.7037	1.45482	.48494	1.5854	3.8220	1.00	5.00
	srednja skola/gimnazija	138	3.2452	1.27649	.10866	3.0303	3.4600	1.00	10.83
	visa skola	50	3.4000	1.06373	.15043	3.0977	3.7023	1.00	5.00
	fakultet	200	3.5075	1.06454	.07527	3.3591	3.6559	1.00	5.00
	Total	405	3.3774	1.15835	.05756	3.2642	3.4905	1.00	10.83
UČEST_IZBOR	nezavršena osnovna skola	1	5.0000	.	.	.	.	5.00	5.00
	završena osnovna skola	7	4.8095	.37796	.14286	4.4600	5.1591	4.00	5.00
	zanat	9	4.7037	.45474	.15158	4.3542	5.0532	4.00	5.00
	srednja skola/gimnazija	139	4.6475	.73968	.06274	4.5234	4.7715	1.00	5.00
	visa skola	50	4.7200	.64720	.09153	4.5361	4.9039	2.00	5.00
	fakultet	200	4.8217	.50666	.03583	4.7510	4.8923	1.00	5.00
	Total	406	4.7471	.61315	.03043	4.6873	4.8069	1.00	5.00
DRUŠT_AKTIV	nezavršena osnovna skola	1	2.6667	.	.	.	.	2.67	2.67

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	završena osnovna skola	7	2.6190	.80343	.30367	1.8760	3.3621	1.67	4.00
	zanat	9	2.0370	1.07296	.35765	1.2123	2.8618	1.00	3.67
	srednja skola/gimnazija	139	2.9520	1.80202	.15285	2.6498	3.2543	1.00	20.33
	visa skola	50	3.2067	1.11451	.15762	2.8899	3.5234	1.00	5.00
	fakultet	200	3.1333	.95633	.06762	3.0000	3.2667	1.00	5.00
	Total	406	3.0460	1.33213	.06611	2.9160	3.1759	1.00	20.33
POV_POLIT	nezavršena osnovna skola	1	3.7500	.	.	.	.	3.75	3.75
	završena osnovna skola	7	3.1071	.65918	.24915	2.4975	3.7168	2.25	4.00
	zanat	9	2.5833	1.12500	.37500	1.7186	3.4481	1.00	4.25
	srednja skola/gimnazija	139	3.3345	.87101	.07388	3.1885	3.4806	1.00	8.50
	visa skola	50	3.4950	.78489	.11100	3.2719	3.7181	1.25	4.75
	fakultet	200	3.4825	1.06288	.07516	3.3343	3.6307	1.25	14.50
	Total	406	3.4076	.97060	.04817	3.3129	3.5023	1.00	14.50
POVER_SIS	nezavršena osnovna skola	1	2.3333	.	.	.	.	2.33	2.33
	završena osnovna skola	7	2.9048	1.11744	.42235	1.8713	3.9382	2.00	4.67
	zanat	9	2.7037	1.28500	.42833	1.7160	3.6914	1.00	4.33
	srednja skola/gimnazija	139	3.0384	.94543	.08019	2.8798	3.1969	1.00	5.00
	visa skola	50	3.1667	.92888	.13136	2.9027	3.4307	1.67	5.00
	fakultet	200	3.0067	1.04610	.07397	2.8608	3.1525	1.00	5.00
	Total	406	3.0271	1.00210	.04973	2.9293	3.1249	1.00	5.00

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

MODERN	nezavršena osnovna skola	1	3.0000	.	.	.	.	3.00	3.00
	završena osnovna skola	7	3.2000	.64291	.24300	2.6054	3.7946	2.40	4.20
	zanat	9	2.2000	.78740	.26247	1.5948	2.8052	1.00	3.80
	srednja skola/gimnazija	139	3.1036	.84317	.07152	2.9622	3.2450	1.00	5.00
	visa skola	50	3.3000	.72422	.10242	3.0942	3.5058	1.60	5.00
	fakultet	200	3.4920	.87070	.06157	3.3706	3.6134	1.80	5.00
	Total	406	3.3005	.86908	.04313	3.2157	3.3853	1.00	5.00
TRADIC	nezavršena osnovna skola	1	4.0000	.	.	.	.	4.00	4.00
	završena osnovna skola	7	2.7143	.75593	.28571	2.0152	3.4134	1.67	4.00
	zanat	9	2.7407	1.13990	.37997	1.8645	3.6169	1.00	4.67
	srednja skola/gimnazija	139	2.6859	.85764	.07274	2.5420	2.8297	1.00	5.00
	visa skola	50	2.6933	.87246	.12338	2.4454	2.9413	1.00	5.00
	fakultet	200	2.4633	.89029	.06295	2.3392	2.5875	1.00	5.00
	Total	406	2.5821	.88562	.04395	2.4957	2.6685	1.00	5.00
DEMOKRAT	nezavršena osnovna skola	1	2.6667	.	.	.	.	2.67	2.67
	završena osnovna skola	7	3.1429	.69007	.26082	2.5047	3.7811	2.33	4.33
	zanat	9	3.5185	.72860	.24287	2.9585	4.0786	2.33	4.33
	srednja skola/gimnazija	139	3.0168	.70691	.05996	2.8982	3.1353	1.33	5.00
	visa skola	50	2.8533	.61780	.08737	2.6778	3.0289	1.67	5.00
	fakultet	200	2.6917	.58163	.04113	2.6106	2.7728	1.00	4.67

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Total	406	2.8489	.65851	.03268	2.7847	2.9132	1.00	5.00
AUTORIT	nezavršena osnovna skola	1	2.8571	.	.	.	.	2.86	2.86
	završena osnovna skola	7	3.4082	.49093	.18555	2.9541	3.8622	2.71	4.14
	zanat	9	4.0952	.42258	.14086	3.7704	4.4201	3.57	4.71
	srednja skola/gimnazija	139	3.3361	.69431	.05889	3.2196	3.4525	1.29	4.71
	visa skola	50	3.3171	.57960	.08197	3.1524	3.4819	1.71	5.00
	fakultet	200	3.0757	.69617	.04923	2.9786	3.1728	1.00	4.71
	Total	406	3.2224	.69582	.03453	3.1545	3.2903	1.00	5.00

Prilog 7.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na zanimanje ispitanika (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	6.618	4	1.654	1.236	.295
	Within Groups	535.458	400	1.339		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	2.029	4	.507	1.356	.249
	Within Groups	149.672	400	.374		
	Total	151.701	404			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	5.512	4	1.378	.776	.541
	Within Groups	710.245	400	1.776		
	Total	715.757	404			
POV_POLIT	Between Groups	5.165	4	1.291	1.380	.240
	Within Groups	374.385	400	.936		
	Total	379.550	404			
POVER_SIS	Between Groups	9.923	4	2.481	2.513	.041
	Within Groups	394.924	400	.987		
	Total	404.847	404			
MODERN	Between Groups	8.690	4	2.172	2.932	.021
	Within Groups	296.397	400	.741		
	Total	305.087	404			
TRADIC	Between Groups	4.017	4	1.004	1.283	.276
	Within Groups	313.069	400	.783		
	Total	317.086	404			
DEMOKRAT	Between Groups	.916	4	.229	.525	.718

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Within Groups	174.684	400	.437		
	Total	175.601	404			
AUTORIT	Between Groups	5.360	4	1.340	2.814	.025
	Within Groups	190.483	400	.476		
	Total	195.843	404			

Prilog 8.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti na faktoru poverenje u sistem u odnosu na zanimanje ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: POVER_SIS						
LSD						
(I) Zanimanje_5KAT	(J) Zanimanje_5KAT	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
zanimanja tehničke struke	zanimanja humanističke struke	.11556	.19162	.547	-.2612	.4923
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.07806	.13605	.566	-.1894	.3455
	zanimanja uslučnog karaktera	.06851	.15349	.656	-.2332	.3702
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.47424[*]	.15636	.003	.1668	.7816
zanimanja humanističke struke	zanimanja tehničke struke	-.11556	.19162	.547	-.4923	.2612
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	-.03751	.18374	.838	-.3987	.3237
	zanimanja uslučnog karaktera	-.04705	.19700	.811	-.4343	.3402
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.35867	.19925	.073	-.0330	.7504
zanimanja državno-administrativnog karaktera	zanimanja tehničke struke	-.07806	.13605	.566	-.3455	.1894
	zanimanja humanističke struke	.03751	.18374	.838	-.3237	.3987

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	zanimanja uslučnog karaktera	-0.00954	.14353	.947	-.2917	.2726
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.39618*	.14660	.007	.1080	.6844
zanimanja uslučnog karaktera	zanimanja tehničke struke	-.06851	.15349	.656	-.3702	.2332
	zanimanja humanističke struke	.04705	.19700	.811	-.3402	.4343
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.00954	.14353	.947	-.2726	.2917
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.40572*	.16291	.013	.0855	.7260
zanimanja vezana za samostalne poslove	zanimanja tehničke struke	-.47424*	.15636	.003	-.7816	-.1668
	zanimanja humanističke struke	-.35867	.19925	.073	-.7504	.0330
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	-.39618*	.14660	.007	-.6844	-.1080
	zanimanja uslučnog karaktera	-.40572*	.16291	.013	-.7260	-.0855
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Prilog 9.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti na faktoru modernističke vrednosti u odnosu na zanimanje ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: MODERN						
LSD						
(I) Zanimanje_5KAT	(J) Zanimanje_5KAT	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
zanimanja tehničke struke	zanimanja humanističke struke	-.48307[*]	.16608	.004	-.8096	-.1566
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	-.22492	.11791	.057	-.4567	.0069
	zanimanja uslučnog karaktera	-.28888[*]	.13302	.030	-.5504	-.0274
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.34155[*]	.13551	.012	-.6080	-.0751
zanimanja humanističke struke	zanimanja tehničke struke	.48307[*]	.16608	.004	.1566	.8096
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.25814	.15925	.106	-.0549	.5712
	zanimanja uslučnog karaktera	.19419	.17074	.256	-.1415	.5298
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.14152	.17269	.413	-.1980	.4810
zanimanja državno-administrativnog karaktera	zanimanja tehničke struke	.22492	.11791	.057	-.0069	.4567
	zanimanja humanističke struke	-.25814	.15925	.106	-.5712	.0549

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	zanimanja uslučnog karaktera	-.06395	.12439	.607	-.3085	.1806
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.11662	.12705	.359	-.3664	.1331
zanimanja uslučnog karaktera	zanimanja tehničke struke	.28888*	.13302	.030	.0274	.5504
	zanimanja humanističke struke	-.19419	.17074	.256	-.5298	.1415
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.06395	.12439	.607	-.1806	.3085
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.05267	.14119	.709	-.3302	.2249
zanimanja vezana za samostalne poslove	zanimanja tehničke struke	.34155*	.13551	.012	.0751	.6080
	zanimanja humanističke struke	-.14152	.17269	.413	-.4810	.1980
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.11662	.12705	.359	-.1331	.3664
	zanimanja uslučnog karaktera	.05267	.14119	.709	-.2249	.3302
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Prilog 10.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti na faktoru autoritarna orijentacija u odnosu na status zanimanje ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: AUTORIT						
LSD						
(I) Zanimanje_5KAT	(J) Zanimanje_5KAT	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
zanimanja tehničke struke	zanimanja humanističke struke	.34080*	.13302	.011	.0793	.6023
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.21262*	.09444	.025	.0270	.3983
	zanimanja uslučnog karaktera	.02940	.10654	.783	-.1800	.2389
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.20859	.10854	.055	-.0048	.4220
zanimanja humanističke struke	zanimanja tehničke struke	-.34080*	.13302	.011	-.6023	-.0793
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	-.12817	.12755	.316	-.3789	.1226
	zanimanja uslučnog karaktera	-.31140*	.13675	.023	-.5802	-.0426
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.13221	.13831	.340	-.4041	.1397
zanimanja državno-administrativnog karaktera	zanimanja tehničke struke	-.21262*	.09444	.025	-.3983	-.0270
	zanimanja humanističke struke	.12817	.12755	.316	-.1226	.3789

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	zanimanja uslučnog karaktera	-.18322	.09963	.067	-.3791	.0126
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.00403	.10176	.968	-.2041	.1960
zanimanja uslučnog karaktera	zanimanja tehničke struke	-.02940	.10654	.783	-.2389	.1800
	zanimanja humanističke struke	.31140*	.13675	.023	.0426	.5802
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.18322	.09963	.067	-.0126	.3791
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.17919	.11308	.114	-.0431	.4015
zanimanja vezana za samostalne poslove	zanimanja tehničke struke	-.20859	.10854	.055	-.4220	.0048
	zanimanja humanističke struke	.13221	.13831	.340	-.1397	.4041
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.00403	.10176	.968	-.1960	.2041
	zanimanja uslučnog karaktera	-.17919	.11308	.114	-.4015	.0431
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Prilog 11.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na zanimanje ispitanika (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	6.618	4	1.654	1.236	.295
	Within Groups	535.458	400	1.339		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	2.029	4	.507	1.356	.249
	Within Groups	149.672	400	.374		
	Total	151.701	404			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	5.512	4	1.378	.776	.541
	Within Groups	710.245	400	1.776		
	Total	715.757	404			
POV_POLIT	Between Groups	5.165	4	1.291	1.380	.240
	Within Groups	374.385	400	.936		
	Total	379.550	404			
POVER_SIS	Between Groups	9.923	4	2.481	2.513	.041
	Within Groups	394.924	400	.987		
	Total	404.847	404			
MODERN	Between Groups	8.690	4	2.172	2.932	.021
	Within Groups	296.397	400	.741		
	Total	305.087	404			
TRADIC	Between Groups	4.017	4	1.004	1.283	.276
	Within Groups	313.069	400	.783		
	Total	317.086	404			
DEMOKRAT	Between Groups	.916	4	.229	.525	.718

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Within Groups	174.684	400	.437		
	Total	175.601	404			
AUTORIT	Between Groups	5.360	4	1.340	2.814	.025
	Within Groups	190.483	400	.476		
	Total	195.843	404			

Prilog 12.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti na faktoru modernističke vrednosti u odnosu na zanimanje ispitanika (post hoc test)

Multiple Comparisons						
Dependent Variable: MODERN						
LSD						
(I) Zanimanje_5KAT	(J) Zanimanje_5KAT	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
zanimanja tehničke struke	zanimanja humanističke struke	-.48307[*]	.16608	.004	-.8096	-.1566
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	-.22492	.11791	.057	-.4567	.0069
	zanimanja uslučnog karaktera	-.28888[*]	.13302	.030	-.5504	-.0274
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.34155[*]	.13551	.012	-.6080	-.0751
zanimanja humanističke struke	zanimanja tehničke struke	.48307[*]	.16608	.004	.1566	.8096
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.25814	.15925	.106	-.0549	.5712
	zanimanja uslučnog karaktera	.19419	.17074	.256	-.1415	.5298
	zanimanja vezana za samostalne poslove	.14152	.17269	.413	-.1980	.4810
zanimanja državno-administrativnog karaktera	zanimanja tehničke struke	.22492	.11791	.057	-.0069	.4567
	zanimanja humanističke struke	-.25814	.15925	.106	-.5712	.0549

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	zanimanja uslučnog karaktera	-.06395	.12439	.607	-.3085	.1806
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.11662	.12705	.359	-.3664	.1331
zanimanja uslučnog karaktera	zanimanja tehničke struke	.28888*	.13302	.030	.0274	.5504
	zanimanja humanističke struke	-.19419	.17074	.256	-.5298	.1415
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.06395	.12439	.607	-.1806	.3085
	zanimanja vezana za samostalne poslove	-.05267	.14119	.709	-.3302	.2249
zanimanja vezana za samostalne poslove	zanimanja tehničke struke	.34155*	.13551	.012	.0751	.6080
	zanimanja humanističke struke	-.14152	.17269	.413	-.4810	.1980
	zanimanja državno-administrativnog karaktera	.11662	.12705	.359	-.1331	.3664
	zanimanja uslučnog karaktera	.05267	.14119	.709	-.2249	.3302
*. The mean difference is significant at the 0.05 level.						

Prilog 13.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na bračni status ispitanika (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	7.585	4	1.896	1.419	.227
	Within Groups	534.491	400	1.336		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	.978	4	.245	.648	.628
	Within Groups	151.282	401	.377		
	Total	152.261	405			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	6.135	4	1.534	.863	.486
	Within Groups	712.562	401	1.777		
	Total	718.697	405			
POV_POLIT	Between Groups	7.724	4	1.931	2.071	.084
	Within Groups	373.813	401	.932		
	Total	381.536	405			
POVER_SIS	Between Groups	3.645	4	.911	.907	.460
	Within Groups	403.057	401	1.005		
	Total	406.702	405			
MODERN	Between Groups	10.070	4	2.518	3.413	.009
	Within Groups	295.829	401	.738		
	Total	305.900	405			
TRADIC	Between Groups	1.966	4	.492	.624	.645
	Within Groups	315.686	401	.787		
	Total	317.652	405			
DEMOKRAT	Between Groups	1.778	4	.445	1.025	.394

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Within Groups	173.845	401	.434		
	Total	175.623	405			
AUTORIT	Between Groups	.562	4	.140	.288	.886
	Within Groups	195.524	401	.488		
	Total	196.086	405			

Prilog 14.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na status zaposlenja ispitanika (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	3.647	3	1.216	.905	.438
	Within Groups	538.429	401	1.343		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	.174	3	.058	.153	.927
	Within Groups	151.527	401	.378		
	Total	151.701	404			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	5.276	3	1.759	.993	.396
	Within Groups	710.481	401	1.772		
	Total	715.757	404			
POV_POLIT	Between Groups	3.721	3	1.240	1.324	.266
	Within Groups	375.829	401	.937		
	Total	379.550	404			
POVER_SIS	Between Groups	6.248	3	2.083	2.095	.100
	Within Groups	398.599	401	.994		
	Total	404.847	404			
MODERN	Between Groups	1.468	3	.489	.646	.586
	Within Groups	303.619	401	.757		
	Total	305.087	404			
TRADIC	Between Groups	6.005	3	2.002	2.580	.053
	Within Groups	311.081	401	.776		
	Total	317.086	404			
DEMOKRAT	Between Groups	1.221	3	.407	.936	.423

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Within Groups	174.379	401	.435		
	Total	175.601	404			
AUTORIT	Between Groups	4.000	3	1.333	2.787	.040
	Within Groups	191.843	401	.478		
	Total	195.843	404			

Prilog 15.

Tabela: Učestvovanje u političkim skupovima stranke ispitanika posmatrano u odnosu na status zaposlenosti (% u odnosu na status zaposlenosti)

Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke. * Status zaposlenosti ispitanika Crosstabulation								
			Status zaposlenosti ispitanika				Total	
			zaposlen	nezaposlen	izdržavano lice	penzioner		
Učestvujem u političkim skupovima svoje stranke.	Nikad	Count	29	8	0	4	41	
		%	10.4%	9.4%	0.0%	11.1%	10.1%	
	uglavnom ne	Count	20	9	1	3	33	
		%	7.2%	10.6%	14.3%	8.3%	8.1%	
	ponekad	Count	50	14	1	11	76	
		%	18.0%	16.5%	14.3%	30.6%	18.7%	
	uglavnom da	Count	68	19	3	10	100	
		%	24.5%	22.4%	42.9%	27.8%	24.6%	
	uvek	Count	111	35	2	8	156	
		%	39.9%	41.2%	28.6%	22.2%	38.4%	
	Total		Count	278	85	7	36	406
			%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Prilog 16.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na članstvo u drugoj društvenoj organizaciji (t-test)

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
STRAN_ANG	Equal variances assumed	1.969	.161	2.406	403	.017	.36414	.15133	.06664	.66165
	Equal variances not assumed			2.716	114.978	.008	.36414	.13407	.09857	.62972
UČEST_IZBOR	Equal variances assumed	7.421	.007	1.438	404	.151	.11567	.08045	-.04248	.27383
	Equal variances not assumed			1.958	157.305	.052	.11567	.05909	-.00103	.23238
DRUŠT_AKTIV	Equal variances assumed	4.559	.033	2.830	404	.005	.49107	.17353	.14995	.83220
	Equal variances not assumed			1.769	74.857	.081	.49107	.27754	-.06182	1.04397
POV_POLIT	Equal variances assumed	.445	.505	.367	404	.714	.04688	.12766	-.20408	.29783

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Equal variances not assumed			.456	132.379	.649	.04688	.10281	-.15648	.25023
POVER_SIS	Equal variances assumed	6.033	.014	-.467	404	.641	-.06151	.13179	-.32058	.19757
	Equal variances not assumed			-.414	89.960	.680	-.06151	.14858	-.35669	.23367
MODERN	Equal variances assumed	.385	.536	3.049	404	.002	.34464	.11303	.12244	.56685
	Equal variances not assumed			2.994	98.092	.003	.34464	.11511	.11621	.57308
TRADIC	Equal variances assumed	.102	.749	-3.419	404	.001	-.39266	.11485	-.61844	-.16688
	Equal variances not assumed			-3.508	102.539	.001	-.39266	.11192	-.61464	-.17068
DEMOKRAT	Equal variances assumed	1.967	.162	-2.631	404	.009	-.22599	.08589	-.39484	-.05714
	Equal variances not assumed			-2.724	103.505	.008	-.22599	.08297	-.39053	-.06145
AUTORIT	Equal variances assumed	.973	.325	-3.331	404	.001	-.30077	.09030	-.47828	-.12325
	Equal variances not assumed			-3.205	96.255	.002	-.30077	.09385	-.48704	-.11449

Prilog 17.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na mesto boravka ispitanika (t-test)

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
STRAN_ANG	Equal variances assumed	.115	.735	-1.540	403	.124	-.21725	.14111	-.49465	.06015
	Equal variances not assumed			-1.388	117.017	.168	-.21725	.15650	-.52718	.09268
UČEST_IZBOR	Equal variances assumed	4.323	.038	1.229	404	.220	.09185	.07475	-.05510	.23879
	Equal variances not assumed			1.116	117.800	.267	.09185	.08232	-.07116	.25485
DRUŠT_AKTIV	Equal variances assumed	.014	.907	.266	404	.790	.04327	.16268	-.27654	.36308
	Equal variances not assumed			.308	166.364	.758	.04327	.14033	-.23379	.32033
POV_POLIT	Equal variances assumed	.707	.401	2.133	404	.034	.25146	.11788	.01972	.48319

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Equal variances not assumed			2.276	144.649	.024	.25146	.11048	.03309	.46983
POVER_SIS	Equal variances assumed	5.000	.026	.929	404	.353	.11363	.12226	-.12672	.35397
	Equal variances not assumed			1.011	149.161	.314	.11363	.11236	-.10839	.33565
MODERN	Equal variances assumed	.336	.562	4.775	404	.000	.49315	.10327	.29014	.69616
	Equal variances not assumed			4.593	125.647	.000	.49315	.10738	.28065	.70565
TRADIC	Equal variances assumed	2.266	.133	- 2.428	404	.016	-.26072	.10738	-.47182	-.04962
	Equal variances not assumed			- 2.251	120.481	.026	-.26072	.11581	-.49000	-.03144
DEMOKRAT	Equal variances assumed	.165	.685	- 2.708	404	.007	-.21587	.07971	-.37256	-.05918
	Equal variances not assumed			- 2.660	128.957	.009	-.21587	.08114	-.37641	-.05533
AUTORIT	Equal variances assumed	2.431	.120	- 3.365	404	.001	-.28205	.08382	-.44682	-.11728

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Equal variances not assumed			- 3.634	147.377	.000	-.28205	.07761	-.43543	-.12867
--	--------------------------------------	--	--	------------	---------	------	---------	--------	---------	---------

Prilog 18.

Tabela: Razlike u nivou izraženosti ispitivanih faktora u odnosu na lični stav ispitanika prema religiji (ANOVA)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
STRAN_ANG	Between Groups	.693	2	.346	.257	.773
	Within Groups	541.383	402	1.347		
	Total	542.076	404			
UČEST_IZBOR	Between Groups	.522	2	.261	.694	.500
	Within Groups	151.179	402	.376		
	Total	151.701	404			
DRUŠT_AKTIV	Between Groups	4.677	2	2.339	1.322	.268
	Within Groups	711.080	402	1.769		
	Total	715.757	404			
POV_POLIT	Between Groups	.591	2	.295	.313	.731
	Within Groups	378.959	402	.943		
	Total	379.550	404			
POVER_SIS	Between Groups	13.171	2	6.586	6.759	.001
	Within Groups	391.675	402	.974		
	Total	404.847	404			
MODERN	Between Groups	25.856	2	12.928	18.612	.000
	Within Groups	279.231	402	.695		
	Total	305.087	404			
TRADIC	Between Groups	1.343	2	.671	.855	.426
	Within Groups	315.744	402	.785		
	Total	317.086	404			
DEMOKRAT	Between Groups	3.756	2	1.878	4.394	.013

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	Within Groups	171.844	402	.427		
	Total	175.601	404			
AUTORIT	Between Groups	6.962	2	3.481	7.408	.001
	Within Groups	188.882	402	.470		
	Total	195.843	404			

Prilog 19.

Tabela: Deskriptivni pokazatelji – lični odnos ispitanika prema religiji u odnosu na nacionalnu pripadnost

Licni stav ispitanika prema religiji * Nacionalna pripadnost ispitanika 2 Crosstabulation

			Nacionalna pripadnost ispitanika 2			Total
			srpska	Nacionalne manjine u Vojvodini (MNE,HU,SK)	Jugoslovenska i nešto drugo	
Licni stav ispitanika prema religiji	Vernik sam i prihvatam sve sto moja vera (crkva) uci	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	74 89.2%	9 10.8%	0 0.0%	83 100.0%
	Vernik i pridrzavam se svih obicaja koje nalaze moja vera	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	116 90.6%	10 7.8%	2 1.6%	128 100.0%
	Vernik, mada se ne prihvatam sve sto moja vera uci	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	73 75.3%	23 23.7%	1 1.0%	97 100.0%
	Ne pripadam nijednoj veri, ali verujem u boga	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	5 62.5%	3 37.5%	0 0.0%	8 100.0%
	Nisam siguran da li sam religiozan ili ne	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	10 90.9%	1 9.1%	0 0.0%	11 100.0%
	Nisam vernik, ali se pridrzavam najvaznijih verskih obicaja	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	32 80.0%	8 20.0%	0 0.0%	40 100.0%
	Nisam vernik ali	Count	18	6	4	28

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

uvazavam religijsko ubedjenje i veru drugog	% within Licnistavispitanikapremareligiji	64.3%	21.4%	14.3%	100.0%
Nisam vernik i religija me ne zanima	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	7 100.0%	0 0.0%	0 0.0%	7 100.0%
Protivnik sam svake religije	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	2 50.0%	0 0.0%	2 50.0%	4 100.0%
Total	Count % within Licnistavispitanikapremareligiji	337 83.0%	60 14.8%	9 2.2%	406 100.0%

Prilog 20.

Tabela: Deskriptivni pokazatelji – lični odnos ispitanika prema religiji u odnosu na konfesionalnu pripadnost

Licni stav ispitanika prema religiji * Konfesionalna pripadnost ispitanika (kategorije) Crosstabulation

			Konfesionalana pripadnost ispitanika (kategorije)				Total
			pravoslavna	katolicka	ostalo (luteranska,slovacka,judejska,neostodruge)	ateisti i neverujuci	
Licni stav ispitanika prema religiji	Vernik sam i prihvatam sve sto moja vera (crkva) uci	Count	75	5	3	0	83
		% within					
		Licnistavispitanika premareligiji	90.4%	6.0%	3.6%	0.0%	100.0%
	Vernikipridrzavam se svihobicajakojenalazemojavera	Count	118	10	0	0	128
		% within					
		Licnistavispitanika premareligiji	92.2%	7.8%	0.0%	0.0%	100.0%
	Vernik,mada se ne prihvatamsvestomojaverauci	Count	73	24	0	0	97
	% within						
	Licnistavispitanika premareligiji	75.3%	24.7%	0.0%	0.0%	100.0%	
	Ne pripadamnijednojveri,aliverujem u boga	Count	6	0	1	1	8
	% within						
	Licnistavispitanika premareligiji	75.0%	0.0%	12.5%	12.5%	100.0%	
	Nisamsiguran da li samreligiozanili ne	Count	10	1	0	0	11
	% within						
	Licnistavispitanika premareligiji	90.9%	9.1%	0.0%	0.0%	100.0%	
	Nisamvernik,ali se	Count	30	1	2	7	40

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

a	pridržavam najvažnijih verskih običaja	% within					
	Licnost ispitanika prema religiji	75.0%	2.5%		5.0%	17.5%	100.0%
Nisam vernik ali uvažavam religijsku bedjenje i verodrugog	Count	10	1		1	16	28
	% within Licnost ispitanika prema religiji	35.7%	3.6%		3.6%	57.1%	100.0%
Nisam vernik i religija me ne zanima	Count	2	0		0	5	7
	% within Licnost ispitanika prema religiji	28.6%	0.0%		0.0%	71.4%	100.0%
Protivnik samsvake religije	Count	0	0		1	3	4
	% within Licnost ispitanika prema religiji	0.0%	0.0%		25.0%	75.0%	100.0%
Total	Count	324	42		8	32	406
	% within Licnost ispitanika prema religiji	79.8%	10.3%		2.0%	7.9%	100.0%

Prilog 21.

Tabela: Korelacije između promenljivih u modelu višestruke regresije

Correlations										
		POLIT_AKTIV	POV_POLIT	POVER_SIS	MODERN	TRADIC	DEMOKRAT	AUTORIT	Polispitanika	Mestoboravka
Pearson Correlation	POLIT_AKTIV	1.000	.472	.357	.154	.042	-.084	-.113	-.203	.035
	POV_POLIT	.472	1.000	.415	.223	-.047	-.098	-.184	-.082	-.106
	POVER_SIS	.357	.415	1.000	-.049	.111	.022	.066	.004	-.046
	MODERN	.154	.223	-.049	1.000	-.164	-.342	-.456	.112	-.231
	TRADIC	.042	-.047	.111	-.164	1.000	.200	.303	.036	.120
	DEMOKRAT	-.084	-.098	.022	-.342	.200	1.000	.437	-.092	.134
	AUTORIT	-.113	-.184	.066	-.456	.303	.437	1.000	-.010	.165
	Polispitanika	-.203	-.082	.004	.112	.036	-.092	-.010	1.000	-.078
	Mestoboravka	.035	-.106	-.046	-.231	.120	.134	.165	-.078	1.000
Sig. (1-tailed)	POLIT_AKTIV	.	.000	.000	.001	.198	.047	.012	.000	.239
	POV_POLIT	.000	.	.000	.000	.173	.024	.000	.050	.017
	POVER_SIS	.000	.000	.	.162	.013	.326	.094	.470	.177
	MODERN	.001	.000	.162	.	.000	.000	.000	.012	.000
	TRADIC	.198	.173	.013	.000	.	.000	.000	.238	.008

Sociokulturni aspekti političkog aktivizma društva u tranziciji: primer AP Vojvodine

	DEMOKR AT	.047	.024	.326	.000	.000	.	.000	.032	.004
	AUTORIT	.012	.000	.094	.000	.000	.000	.	.418	.000
	Pol ispitanika	.000	.050	.470	.012	.238	.032	.418	.	.057
	Mesto boravka	.239	.017	.177	.000	.008	.004	.000	.057	.
N	POLIT_A KTIV	405	405	405	405	405	405	405	405	405
	POV_PO LIT	405	406	406	406	406	406	406	406	406
	POVER_ SIS	405	406	406	406	406	406	406	406	406
	MODERN	405	406	406	406	406	406	406	406	406
	TRADIC	405	406	406	406	406	406	406	406	406
	DEMOKR AT	405	406	406	406	406	406	406	406	406
	AUTORIT	405	406	406	406	406	406	406	406	406
	Pol ispitanika	405	406	406	406	406	406	406	406	406
	Mesto boravka	405	406	406	406	406	406	406	406	406